

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 3, 2019

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

КОСТИЦЬКИЙ М.В., КАМІНСЬКА Н.В. ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	5
СВЕШНІКОВА М.М. «ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ» ТА «ГЕНДЕРНА ДЕМОКРАТІЯ»: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА СПІВВІДНОШЕННЯ.....	15

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

КІКІНЧУК В.Ю. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	23
НЕСТОР Н.В. ТЕОРЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТНОЇ НАПРАВЛЕНОСТІ ЗАХОДІВ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА СУДДЯМИ В УКРАЇНІ.....	29
ШЕЙБУТ Д.В. ВРЕГУЛЬОВАНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	34
ТИЛЬЧИК В.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В МЕЖАХ «СКАНДИНАВСЬКОГО ЗАКОНУ»: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	41

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КОВАЛЬЧУК С.О. КЛОПОТАННЯ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА ПРО АРЕШТ МАЙНА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СТРУКТУРА І ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ.....	47
ЛИСЕНКО С.О. ВПЛИВ ШВИДКОСТІ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ НА БЕЗПЕКУ СУСПІЛЬСТВА.....	56
НОСАЧ А.В. ПАРАМЕТРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ.....	64

САМОТІЄВИЧ В.О. ДО ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....	71
САЗОНОВ В.В. РІВНІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	78
НОСЕВИЧ Н.Р. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	86
МІРЮК Т.М. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХОДІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ІЗОЛЯЦІЄЮ НЕПОВНОЛІТНІХ, У ВІТЧИЗНЯНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ	94
МАСЛОВА Н.Г. СИСТЕМА ДЕТЕРМІНАНТІВ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ	102
СИЙПЛОКІ М.В. НАСИЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	108
СОКУРЕНКО В.В. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ В УКРАЇНІ.....	114
БУРЛАКА Я.А. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО.....	121
СЕМЕНЕНЕНКО Д. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	127
ПАЩЕНКО Є.М. ВІЙСЬКОВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ (ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, КРИМІНОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ)	135
КИСЬКО А.І. ПРИЗНАЧЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ.....	140

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

НАЗИМКО О.В. ЗМІСТ, ОБУМОВЛЕНІСТЬ І ГЕНЕЗИС МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ	147
МАЛІКОВ С.К. АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	155
ОРДУЛІ Е.Є. ПРО СТАН ТА ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ TRIPS У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	161
ГНАТЮК Т.М. ФОРМА ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМ КОМПЛЕКСОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	167
БАНДУРКА С.С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	172

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТЮЧЕНКО Я.М.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УГОДІ
ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС..... 179

ЛОБАЧ А.М.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА
НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ 186

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

КАМІНСЬКА Н.В.

РЕЦЕНЗІЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ МІСЦЯ УГОДИ
ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ
ТА УКРАЇНОЮ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ..... 194

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ПОТОПАЛЬСЬКИЙ А.В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ 197

НЕСТЕРЕНКО О.В.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ
ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 203

ЛУЦЕНКО Л.А.

НЕПРАВДИВІ ПОКАЗАННЯ, ЯК ФОРМА ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ
ТА ЇХ РОЗПІЗНАВАННЯ 209

СТОЯНОВА Г.П.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК
З ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ САДИБНОГО ТИПУ 216

СВІТЛАК І.І.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН
З НАДАННЯ ПОСЛУГ В СУЧАСНИХ УМОВАХ..... 223

ПОЛЯНСЬКИЙ А.О.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ
З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ 230

ВАСИЛЕНКО В.М.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ 235

СТАРОСТА В.І.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ
ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ..... 241

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

КОСТИЦЬКИЙ Михайло Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Заслужений юрист України професор кафедри філософії права і юридичної логіки Національна академія внутрішніх справ (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-2093-2513;

КАМІНСЬКА Наталія Василівна – доктор юридичних наук, професор академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри конституційного права та прав людини Національна академія внутрішніх справ (м. Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

УДК 342.5

У результаті реалізації конституційної реформи в Україні, внесення змін до Основного Закону України, прийняття нового Закону України «Про Конституційний Суд України» 2017 р., Регламенту Конституційного Суду України 2018 р., відповідних кадрових змін та на основі конкретної роботи даного органу, його рішень відзначено позитивну динаміку, підвищення ефективності роботи органу конституційної юрисдикції України.

Не дивлячись на ряд проблем, діяльність Конституційного Суду України загалом демонструє становлення системи конституційної юстиції європейського зразка. Звертається увага на досягнення головних цілей, які стоять сьогодні перед Конституційним Судом України: вдосконалення технології діяльності Великої палати, Сенату, колегій та служби кожного судді з метою забезпечення своєчасного, справедливого, ефективного розгляду справ, оптимізації прийняття і розгляду конститу-

ційних скарг, становлення Суду як невід'ємної частини судової системи, структурного елементу судової влади, органом, який забезпечує специфічний напрям судочинства та є одним з найважливіших органів публічної влади.

Для досягнення цих цілей вже сьогодні є необхідні передумови – це постійний аналіз та узагальнення власної практики Конституційним Судом, регулярне проведення науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, симпозіумів, круглих столів з залученням вітчизняних і зарубіжних провідних учених, на яких дискутуються питання конституційного судочинства, запровадження в діяльність Суду інформаційно-комунікативних технологій, врахування практики та імплементація рішень міжнародних судів тощо.

Ключові слова: права людини, Конституційний Суд України, Конституція України, конституційна скарга, рішення, верховенство права.

Постановка проблеми та актуальність теми

Одним з важливих органів демократичної держави, без сумніву, є Конституційний Суд України – орган конституційної юрисдикції, який забезпечує вер-

ховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повно-

важення відповідно до Основного Закону України.

Якщо зарубіжні держави відзначаються тривалим досвідом здійснення реформ, успішною практикою створення і роботи судових органів у системі судоустрою, то наша держава з часу проголошення незалежності фактично переживає постійні перетворення. Тобто з метою захисту прав, свобод та інтересів особи запроваджуються нові інституції, розширюються повноваження існуючих, змінюється правова основа їх організації та діяльності тощо. У зв'язку з цим, на нашу думку, виникає низка питань стосовно доцільності, ефективності роботи таких органів, їх посадових осіб, виокремлення певних тенденцій і закономірностей, а також принципів недовіки та пошук шляхів їх усунення.

На жаль, в Україні відсутній тривалий досвід розвитку системи конституційної юстиції. Однак європейські політико-правові, культурні та інші цінності, включаючи конституційні цінності, є визначальним фактором, певним орієнтиром розбудови владних інституцій сучасного зразка. На наше переконання, одним з таких є і Конституційний Суд України. За майже четверть століття його існування відбулися серйозні зміни на рівні сприйняття та оцінки діяльності цього органу. Якщо раніше цікавими були компетенція, місце його рішень серед джерел права, форми роботи, то зараз інтерес представляє рівень відкритості для населення, громадянського суспільства, інтерес міжнародної спільноти, ефективність діяльності Конституційного Суду України.

Стан наукової розробленості та аналіз останніх досліджень

Науковий доробок конституційних основ захисту прав людини, конституційної юриспруденції складають праці Бауліна Ю.В., Барабаша Ю.Г., Головіна А.С., Головатого С.П., Гультая М.М., Дахової І.І., Євсєєва О.П., Кампа В.М., Козюбри М.І., Колісника В.П., Крусян А.Р., Лемака В.В., Мартиненка П.Ф., Мельника М.І., Петришина О.В., Селіванова А.О., Сліденка І. Д., Стрижака А.А., Чистоголяного Я. В., Ша-

повала В.М., Шаптали Н.К., Шевчука С.С., Шишкіна В.І. і т.д.

Видається, доцільно виокремити останні дослідження питань конституційного правосуддя, доказування в конституційному судовому процесі, конституційного контролю, правозахисної, інтерпретаційної та іншої діяльності Конституційного Суду України тощо. Деякі з цих питань розглядалися на рівні дисертаційних робіт (Гультай М.М., Айріян К.Б., Сліденко І. Д., Тупицький О.М., Шаптала Н.К. та ін.). Разом з тим потребують вивчення перспективи розширення повноважень Конституційного Суду України, співпраці з іншими органами публічної влади всіх рівнів, взаємодії з населенням, специфіка окремих проваджень за його участю і т.д.

Метою даної статті є здійснення системного аналізу діяльності Конституційного Суду України, зокрема, протягом останніх років, адже відбулись кадрові зміни, оновлення законодавчої бази, відповідні суспільно-політичні перетворення. На цій основі важливо дослідити новітні рішення даного органу, підкреслити першочергові проблеми і перспективи підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу

Українська держава є дуже молода, її механізм і правова система зазнає постійних змін, іноді із запізненням, іноді вибіркових або навпаки радикальних. Це не оминуло і систему судової влади, яка фактично найбільше покликана захищати права людини, забезпечувати верховенство Конституції України, взаємодіяти з іншими гілками влади тощо.

Проблема ефективності діяльності органів інституцій та формувань була популярною в юриспруденції в 70-80 роках ХХ ст., а на сьогодні цікавість до неї знизилася. Так, у шеститомній юридичній енциклопедії, що вийшла два десятиліття тому, є лише одна стаття, присвячена ефективності права, та й в новітній двадцятитомній енциклопедії в третьому томі є лише одна стаття, присвячена ефективності правового регулювання, тоді як у трьохтомній „Економічній енциклопедії“, виданій за редакцією професора

С.Мочерного, ефективність різних напрямів економіки розглядається у двох десятках статей.

Синтезуючи міркування юристів, економістів (у т.ч. один з авторів статті писав про ефективність профілактики правопорушень), можна стверджувати, що ефективність діяльності є співвідношенням між затратами і отриманим результатом. Коли йдеться про ефективність діяльності Конституційного Суду України, то це є співвідношенням між фінансовими, інтелектуальними, матеріальними й іншими затратами та результатами його діяльності.

У межах даної статті спробуємо дослідити проблематику діяльності Конституційного Суду України, його ефективність в останній період, основні напрями його діяльності, виходячи насамперед з прийнятих рішень, їх ролі та значення для захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, стабілізації державно-суспільних відносин, забезпечення конституційності законів України та інших актів у встановленому порядку. Звичайно, поки що немає математичних формул для оцінки діяльності цього суду і вона може бути здійснена лише оціночно, описово та з огляду на громадську думку.

Відповідно до ст. 147 Основного Закону України діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків. Основна мета діяльності Суду полягає у забезпеченні через механізм конституційного контролю верховенства Конституції України, пріоритету прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах суспільного та державного життя. Згідно зі статтею 148¹ Конституції України держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України [1].

Ряд дослідників підкреслює, що чи не найважливішою є функція захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності Конституційного Суду України [2-6]. А. Селіванов відзначає, що Конституційний Суд України захищає права і свободи громадян,

інші конституційні цінності притаманними йому засобами [7].

Вказана функція у різний спосіб реалізується органами конституційного судочинства, а саме за допомогою конституційного контролю, розгляду звернень громадян, а також через іншу діяльність. Можна погодитись, що широкими повноваженнями щодо правозахисної діяльності наділені органи конституційного контролю Іспанії, Німеччини, Австрії та деяких інших держав [8].

На наше переконання, ефективний захист прав людини і громадянина, можливість впливу на нормотворчу діяльність держави спостерігається із запровадженням інституту конституційної скарги, проведенням конституційної реформи, реформи правосуддя тощо.

Так, практика функціонування Конституційного Суду України демонструє еволюційний розвиток даного органу, позитивну динаміку та якісну характеристику результатів роботи. Зокрема, порівняно з періодом заснування даного органу за часів незалежності України, оновлено законодавчу базу і засади його організації та діяльності. Так, на сьогодні це новий Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, Регламент Конституційного Суду України, ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018 тощо [9-11].

Серед якісно нових інститутів конституційного права слід відзначити інститут конституційної скарги, запроваджений 2017 року в Україні, виходячи з позитивного зарубіжного досвіду та розширення можливостей захисту прав і свобод людини і громадянина. Так, за част.3 ст.55 Конституції України кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

За період з 1 січня по 31 грудня 2018 року до Конституційного Суду України надійшло 690 конституційних скарг, щодо яких Секретаріатом Конституційного Суду

Україні здійснено попередню перевірку на відповідність за формою вимогам Закону. Із конституційних скарг, що надійшли до Суду протягом 2018 року (станом на 31.12.2018), лише 264 (38 %) конституційні скарги за формою відповідали вимогам Закону і були розподілені між суддями у порядку, встановленому Регламентом Суду, а 426 (62 %) конституційних скарг повернуто (з відповідними роз'ясненнями та зазначенням про можливість повторного звернення з дотриманням вимог Закону) суб'єктам права на конституційну скаргу як такі, що за формою не відповідали вимогам Закону.

За офіційними даними, до Конституційного Суду України найчастіше зверталися громадяни України із клопотаннями щодо соціальних питань з метою захисту своїх прав, встановлених у законодавчих актах, які зазнали змін останнім часом, зокрема, правового регулювання питань пенсійного забезпечення окремих категорій громадян (військовослужбовців, державних службовців, працівників прокуратури). Значна кількість конституційних скарг стосувалась також реалізації права на перегляд судового рішення в апеляційному та касаційному порядку (у тому числі у малозначних справах), на оскарження рішень процесуальних дій та бездіяльності під час досудового розслідування [12].

Після зміни керівництва Конституційного Суду України у травні 2019 року та обрання його Головою Н.К. Шапталі приємно вражає позитивна динаміка в роботі органу конституційної юрисдикції України. Наприклад, за місяць Суд ухвалив 6 рішень, стаючи на захист прав громадян, які були порушені законодавчими нормами.

Так, *Рішення КСУ № 2-р(П)/2019* від 15 травня 2019 р., ухвалене Другим сенатом Суду, щодо забезпечення державою виконання судового рішення. Заявницею у цій справі виступила пенсіонерка Віра Хліпальська, яка звернулася до Суду з конституційною скаргою. Суть питання полягала в тому, що вона не змогла сплатити авансовий внесок у розмірі 7200 гривень для відкриття виконавчого провадження, хоча її позовні вимоги до державного органу

фіскальної служби задовольнили всі судові інстанції, визнавши, що було порушене її право на доступ до публічної інформації. В.Хліпальська зазначає, що отримує пенсію у розмірі 1500 грн., що майже в 5 разів перевищує розмір авансового внеску. Таким чином, через свій незадовільний майновий стан вона так і не змогла реалізувати право на примусове виконання судового рішення, а отже, і право на ефективний судовий захист.

Конституційний Суд України у цьому рішенні став на захисті порушених прав громадянки, визнавши неконституційними положення частини другої ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження». «Держава, створюючи належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судові рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі державним органом», – наголошується у Рішенні КСУ [13].

Уваги заслуговує і *Рішення КСУ-№ 2-р/2019*, за яким Суд визнав неконституційним встановлення мінімального віку для виходу на пенсію за вислугою років для окремих категорій громадян, які зайняті на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком, а саме: працівників льотного та льотно-випробного складу, працівників освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення, а також артистів театральних-концертних й інших видовищних закладів, підприємств і колективів.

Йдеться про роботи, які мають безпосередній вплив на здоров'я працівника і можуть призвести до втрати професійної працездатності (здатності виконувати роботу за професією) до настання віку, що дає право на пенсію за віком, а отже, до неможливості ефективно виконувати роботу без шкоди для власного здоров'я і безпеки оточуючих. Суд звернув увагу на те, що втрата професійної працездатності або придатнос-

ті не пов'язана з досягненням працівником певного віку, тому не може бути умовою для призначення пенсії за вислугу років та зазначив, що встановлення як додаткової умови для призначення пенсії за вислугу років досягнення певного віку для зазначених працівників нівелюють сутність права на соціальний захист, не відповідають конституційним принципам соціальної держави та суперечать низці положень Основного Закону України. Таким чином, були повернуті умови виходу на пенсію за вислугу років, які діяли до 1 квітня 2015 року.

Іншим своїм *Рішенням КСУ № 3-р(І)/2019* від 5 червня 2019 р., ухваленим Першим сенатом, Конституційний Суд України також захистив права платників податків. Заявником у цій справі було товариство з обмеженою відповідальністю „Метро Кеш енд Кері Україна“. Йдеться про скасування права на повернення платникам податків сум плати за землю, сплачених ними за період з 14 квітня 2014 року до 31 грудня року, в якому завершено проведення анти-терористичної операції. У рішенні Суду зазначено, що законодавець оспорюваними положеннями унеможливив не лише реалізацію набутого товариством права вимоги майнового характеру щодо повернення сплачених ним сум плати за землю, а й повернення іншим платникам податків нарахованих та сплачених сум плати за землю за зазначений період, незважаючи на продовження дії раніше запровадженої норми Податкового кодексу України про звільнення від обов'язку щодо сплати таких сум плати за землю.

Конституційний Суд підкреслює, що законодавець діяв непослідовно й не дотримав балансу публічних та приватних інтересів, а запровадження таких змін не є пропорційним цілям, які переслідувалися, в результаті чого легітимні очікування товариства не справдилися, а його право власності було порушено, що суперечить принципу верховенства права.

Слід згадати й *Рішення КСУ № 3-р/2019* щодо визнання е-декларування антикорупційних громадських активістів таким, що суперечить Конституції України. На ухвалення цього рішення позитивно відреагу-

вали як усередині країни, так і за її межами. Так, посли країн G7 опублікували у Twitter заяву, зазначивши, що це «довгоочікуване рішення зміцнює верховенство права та громадянське суспільство в Україні». У мотиваційній частині Рішення Суду зазначається, що особи, які не наділені публічними владними повноваженнями, здійснюють діяльність у сфері запобігання та протидії корупції не за рахунок коштів Державного бюджету України чи місцевих бюджетів, а фінансування (оплата) їх робіт, послуг здійснюється за рахунок певних програм (проектів) технічної або іншої, в тому числі безповоротної, допомоги.

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що заходи фінансового контролю за діяльністю об'єднань громадян та їх членів, які не здійснюють публічних владних повноважень або не фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України чи місцевих бюджетів, не можуть бути надмірними та такими, що непропорційно обмежують свободу політичної та громадської діяльності, нівелюють сутність права громадян на свободу об'єднань. Вони можуть використовуватися для переслідувань фізичних осіб, які здійснюють антикорупційну діяльність, зокрема порушення проваджень з метою притягнення цих осіб до юридичної відповідальності за неподання, несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зазначення у цій декларації завідомо недостовірних відомостей.

Конституційний Суд України ухвалив у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 7 червня 2017 року № 413 зі змінами (визнавши її такою, що не відповідає Конституції України, тобто є неконституційною. Йдеться про *Рішення 8-р/2019* від 25.06.2019 р., ключовою позицією якого є те, що правовий режим права власності на

землю має визначатися виключно законами України

16 липня 2019 р. Конституційний Суд України ухвалив *Рішення 9-р/2019* у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317–VIII зі змінами. Цим Рішенням Суд визнав таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згаданий Закон України.

Конституційний Суд України наголошує, що право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань не є абсолютним, а його здійснення може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. З'ясувавши легітимність мети ухвалення Закону та здійснивши його всебічний аналіз, Суд дійшов висновку, що пропаганда комуністичного режиму та нацистського режиму, публічне використання їхніх символів є намаганням виправдати тоталітаризм та запереченням конституційних принципів і демократичних цінностей, захист яких є обов'язком усіх органів державної влади, а Закон є конституційним.

У свою чергу, слід виокремити *Рішення 10-р/2019 від 16.07.2019* у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту». У Законі врегульовано суспільні відносини реалізації конституційного права людини на освіту, у тому числі у частині гарантування прав національних меншин та корінних народів України на навчання чи вивчення мови відповідної національної меншини чи корінного народу України. Конституційний Суд України зауважує, що Закон сприяє повноцінній реалізації конституційного права на освіту, яким можуть скористатися представники національних меншин. Визначене у Законі нормативне регулювання забезпечує реалізацію прав громадян в усіх сферах су-

спільного життя, у т.ч. доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Визначивши Законом засадничі питання освіти в Україні, деталізуючи конституційне право на освіту, Верховна Рада України не вийшла за межі повноважень, встановлених Конституцією України.

Проаналізувавши Закон України «Про освіту» на предмет відповідності статті 8 Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що суть окремих оспорюваних положень Закону розкривається через лексичне значення слів та узгоджується з вимогою юридичної визначеності як складовою принципу верховенства права. Отже, визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145–VIII зі змінами, він не суперечить вимогам статей 8, 9, 10, 11, 19, 22, 24, 53, 92 Конституції України. А дослідивши матеріали справи, Суд дійшов висновку про відсутність порушень конституційної процедури розгляду, ухвалення Закону та набрання ним чинності [13].

Не лише з юридичного, але й політичного, соціального, технологічного боку важливим було рішення про конституційність Указу Президента України про розпуск Верховної Ради України та призначення дострокових виборів народних депутатів України.

На нашу думку, підставою Указу Президента була не тільки відсутність коаліції більшості депутатів у Верховній Раді (позитивістський підхід), але і сприйняття парламенту і депутатів на рівні суспільної свідомості, низький рівень довіри до них, впевненість народу в нагальній заміні складу парламенту (юснатуралістичний підхід). Вибори до Верховної Ради 21 липня 2019 року підтвердили правову позицію Конституційного Суду України: народ пішов на майже повну заміну складу парламенту. У результаті, із „старожилів“ у ньому залишилися одиниці.

Тому з впевненістю можна стверджувати про ефективність рішення Суду у цій справі та про ефективність його діяльності в Україні в цілому. Даний державний орган є основним елементом конституційно-судо-

вого механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні, яка виражається у його функціональній діяльності перевірки дотримання норм вітчизняного законодавства Конституції України (конституційності), офіційного тлумачення положень Конституції України та забезпечення конституційного контролю у сфері перевірки актів органів державної влади [14]. Відповідна позиція базується, звісно, на аналізі положень ч. 1 ст. 147 Конституції України та ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р.

Вкрай важливим, на наше переконання, є досягнення стратегічних цілей Суду, серед яких визначено наступні. По-перше, це формування та забезпечення належного функціонування Великої палати, сенатів, колегій суддів Конституційного Суду, відпрацювання механізму своєчасного та ефективного розгляду всіх внесених до Суду клопотань у конституційному провадженні. По-друге, йдеться про реалізацію Судом і Секретаріатом Суду комплексу заходів щодо оптимізації порядку внесення до Суду і розгляду ним конституційних скарг. По-третє, це забезпечення функціонування Суду як державного органу і юридичної особи публічного права.

Оцінюючи ефективність діяльності Конституційного Суду України в поточному 2019 р, можна стверджувати, що в «активі» Суду є:

- здійснення заходів з узагальнення практики розгляду конституційних скарг з метою подальшого удосконалення механізму функціонування нового інституту конституційного права;

- посилення механізмів моніторингу та контролю за виконанням рішень Суду, а також удосконалення форм комунікації з суспільством щодо ухвалених рішень;

- удосконалення законодавчого врегулювання діяльності Конституційного Суду України на основі аналізу практичних аспектів реалізації норм Закону України «Про Конституційний Суд України» сприятиме визначенню перспектив інституційного розвитку, зокрема, в частині процедури розгляду справ та ухвалення рішень;

- упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення кваліфікації персоналу;

- втілення в життя основних напрямів комунікативної стратегії Конституційного Суду України через інформування про процесуальну діяльність Суду та ухвалені ним акти шляхом ефективного імплементації актів Суду в правову систему України (як джерел права) та забезпечення ефективного функціонування інституту конституційної скарги; взаємодію Суду з вітчизняною та зарубіжною науковою спільнотою у просвітницькій та науково-практичній (доктринальній) сферах; оперативне та якісне інформування громадськості про діяльність Суду, в тому числі позасудову, зокрема з використанням інтерактивних комунікацій.

Як бачимо, в останній період значно активізувалася робота Конституційного Суду України в напрямі відкритості, прозорості, доступності у сфері взаємодії Суду з громадськістю, представниками засобів масової інформації, громадськими організаціями, а також із міжнародною спільнотою, що позначилося на збільшенні кількості організованих та проведених заходів, на диверсифікації міжнародних партнерів та виборі форм співпраці.

Разом з тим, що варто підкреслити ті проблемні аспекти в роботі органу конституційної юрисдикції, що потребують удосконалення. Так, видається доречним посилення взаємодії Конституційного Суду України з іншими органами публічної влади в Україні. Тут варто згадати про посилення взаємодії з Верховною Радою України, зокрема, стосовно забезпечення прав і свобод людини та громадянина, адже дана сфера залежить не тільки від нормативного врегулювання, а також від належного виконання положень Основного Закону та законів України, міжнародних договорів у даній сфері, розвитку системи ефективних гарантій, відповідних доступних механізмів їх реалізації.

На наше переконання, потребує подальшого вивчення питання взаємодії Конституційного Суду України з територіальними громадами як первинними суб'єктами

місцевого самоврядування в Україні, їх органами і посадовими особами. Враховуючи динамічність змін у сфері прав і свобод людини та громадянина в Україні та міжнародному універсальному і регіональних рівнях, розвиток відповідної судової практики, потребують врахування тенденції взаємовпливу та узгодження правотворчої і правозастосовної практики, насамперед, пов'язаної із захистом та гарантуванням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Неминучий подальший розвиток політико-правових інструментів та способи посилення гарантій незалежності Суду та суддів Суду, передбачених Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України». Принципово важливе місце серед пріоритетних завдань діяльності Суду зберігає забезпечення його стабільного та достатнього фінансування, здійснення ефективної та прогнозованої кадрової політики в Суді. Тут варто зупинитись на доцільності проведення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду України, керівництва і працівників його Секретаріату, а також їх звітування про виконану роботу. Ми переконані, це сприятиме, у тому числі, підвищенню прозорості і довіри до даного органу з боку населення, міжнародної спільноти.

Також потрібне подальше кваліфіковане науково-методичне забезпечення, урахування як позитивних світових тенденцій розвитку конституціоналізму, так і національних традицій державотворення. Закономірно, що Конституційний Суд України продовжуватиме ті позитивні закономірності власної діяльності, гарантуватиме верховенство права і конституційність законів, інших нормативно-правових актів, належний захист прав і свобод людини та громадянина на високому професійному рівні. Попри бажання певних політичних й економічних сил зробити „з цього органу „кишеньковий“ та послухний суд завдяки зусиллям, у першу чергу, деяких суддів, та й громадськості це не вдається.

При відносно невеликих (порівняно з іншими органами державної влади) інфор-

маційних, матеріальних, фінансових затратах на Конституційний Суд України, його діяльність, ефективність його роботи незаперечна. І можливо, вона (ефективність) проявляється у різноманітних сферах – юридичній, психологічній, світоглядній, культурологічній та ін.

Висновки

Підсумовуючи, ми вважаємо, що в даний період Конституційний Суд України і його діяльність є ефективними. Ця ефективність, як свідчить практика в 2018 році і особливо в 2019 роках, зростає. В оцінці громадськості, юридичних колах та серед науковців КСУ все більше стає головним органом у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз новітніх рішень КСУ свідчить про те, що Суд значну увагу звертає на індивідуальні конституційні скарги, пов'язані з соціальними проблемами, породженими недосконалими актами законодавства України. Роль Суду в цьому напрямку беззаперечна.

Передумовами подальшого зростання ефективності діяльності КСУ є удосконалення механізму його діяльності в цілому та структурних підрозділів, упровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій, забезпечення прозорості, гласності та відкритості, правдивого та об'єктивного висвітлення функціонування Суду в засобах масової інформації. Тенденції діяльності Суду створюють впевненість про його ефективність і в майбутньому.

Література

1. Конституція України № 254к/96ВР від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Костицький М. В. Доказування в конституційному судовому процесі *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. Вип. 4-5. С. 158-163.
3. Гультай М. М. Захист прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України. *Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб.* / Н. В. Анішук,

- М. В. Афанасьєва, Н. М. Бакаєнова та ін. ; за заг. ред. А. Р. Крусян та А. А. Єзерова. К.: Юрінком Інтер, 2018 С. 438-456.
4. Шаптала Н. К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади. Монографія. К.: Логос, 2018. 388 с.
5. Чистоколяний Я. В. Основні проблеми правозахисної діяльності Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2018, № 4. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2018/10.pdf
6. Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні. К.: Логос, 2010. – 276 с.
7. Селіванов А. О. Верховенство права в Конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції: монографія. Київ, Харків: Академія правових наук України. 2006. 400 с.
8. Корнієнко П. С. Конституційний контроль у системі конституційної правозахисної діяльності в Україні. *Судова апеляція*. 2017. №3(48). С.14-21.
9. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р.- № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. Ст. 376.
10. Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.
11. Регламент Конституційного Суду України: ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р.- № 1-пс/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/reglament.pdf>.
12. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2018 рік. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2018.pdf
13. Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт. URL: <http://ccu.gov.ua/>
14. Богданова С. Д. Захист та гарантії права і свободи людини та громадянина в аспекті взаємодії Верховної Ради України та Конституційного Суду України. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: Матеріали міжнар. науково-практ. конфер. (м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р.) <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsru/bitstream/lib/24388/1/Менджул%20КОНСТИТУЦІЙНІ%20ГАРАНТІЇ%2049.pdf>
15. Кампо В. М. Конституційний Суд України як суб'єкт та об'єкт модернізації судової влади. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 берез. 2011 р.). Львів: ФОП Кундельський Г. Л., 2011.- С. 33–42.
16. Сліденко І. Д. Інститут конституційного контролю: методологічні аспекти дослідження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 24-36. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2017_2_4.
17. Головатий С. П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С.154-167.
18. Шевчук С. С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296с.
19. Конституційна юрисдикція: підручник / Барабаш Ю.Г., Дахова І.І., Євсєєв О.П., Колісник В.П. Х., 2012. 168 с.
20. Водяніков О. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_konstitutsijnogo.html.
21. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 36 с.
22. Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України: Проект виконано за підтримки Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва та Проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні». К. 2017. 188 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-inukraine/385695?download=true>

M. Kostytskiy, N. Kaminska

**ACTIVITY OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF
UKRAINE AT THE PRESENT STAGE:
ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND
PERSPECTIVES**

The article deals with the basic directions of activity of the Constitutional Court of Ukraine as a result of the implementation of the constitutional reform in Ukraine, amendments to the Basic Law, the adoption of a new law on the Constitutional Court of Ukraine the year 2017 The rules of the Constitutional Court of Ukraine the year 2018 corresponding personnel changes, etc. Marked positive dynamics and efficiency of the body of constitutional jurisdiction in Ukraine, especially in the context of the review of constitutional complaints, protection of the rights of man and of the citizen which were violated legal norms. Despite some problems, the activity of the Constitutional Court of Ukraine in General demonstrates the formation of the system of constitutional justice in the European model. It also emphasized that the issues of improvement of its legal status, improving the efficiency of operation and trust are designed to be the center of attention of the relevant government institutions, scholars and the public European model. It also emphasized that the issues of improvement of its legal status, improving the efficiency of operation and trust are

designed to be the center of attention of the relevant government institutions, scholars and the public.

Attention to achieve the main goals that stand today before the Constitutional Court of Ukraine: the development of technology activities the great Chamber, Senate, boards and services of each judge to ensure the timely, fair, effective cases, optimization f acceptance and consideration of constitutional complaint, the establishment of the Court as an integral part of the judicial system, the structural element of the judiciary, a body that provides specific direction of litigation and is one of the most public authorities.

To achieve these goals already have the necessary prerequisites is the permanent analysis and generalization of their own practice of the Constitutional Court, the regular holding of scientific-theoretical and scientific-practical conferences, symposia, round tables with domestic and foreign leading scientists, are being discussed the question of constitutional proceedings, the extension of the proceedings in the Court's activities are information and communication technologies, taking into account the practice and implementation of the positions and decisions international courts, etc.

Keywords: *human rights, the Constitutional Court of Ukraine, The Constitution of Ukraine, the constitutional complaint, the decision, the rule of law.*

«ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ» ТА «ГЕНДЕРНА ДЕМОКРАТІЯ»: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

СВЕСНІКОВА Марія Михайлівна - аспірантка кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ

УДК 340; 341-342.3

У статті визначено поняття, природу і принципи гендерної та паритетної демократії, розкрито їх сутність та характеристики, визначаються актуальні проблеми реалізації у різних сферах життєдіяльності. Гендерний чинник є важливою умовою соціальних трансформацій суспільства, реалізації гендерної політики, що покликана забезпечити існування демократичних інститутів, включаючи гендерну та паритетну демократії, засновану на відповідних правових нормах з метою забезпечення рівності всіх статей, балансу їх інтересів шляхом ефективного функціонування відповідного організаційно-правового механізму.

Загалом паритетна демократія та гендерна демократія – обов'язкові елементи формування і розвитку демократичної соціальної правової держави і громадянського суспільства. Паритетна демократія базується на широкому міждисциплінарному підході, а не лише визначається статевою ознакою. Загалом комплексний аналіз сутності цих інститутів є актуальним як з позицій теоретичних, так і прикладних. сприятиме інтегруванню знань та об'єктивному і всебічному їх дослідженню, впровадженню у практичну площину.

Ключові слова: гендерна демократія, гендерна рівність, паритетна демократія, принципи, права людини, громадський контроль.

Постановка проблеми та актуальність теми

Радикальні зміни, що відбуваються в сучасному політико-правовому становищі жінки, розширення сфер життєдіяльності,

запровадження якісно нових інституцій на світовому і національному рівнях актуалізують сьогодні проблему гендерної рівності. Її розв'язання потребує формування і реалізації гендерної політики, спрямованої на розвиток до певної міри відмінного від традиційного світогляду щодо ролі жінки в суспільстві та державі. Успішне проведення гендерної політики, забезпечення її реалізації на різних рівнях є одними з ключових факторів реалізації демократичних реформ, у тому числі необхідної умови для входження України як повноправного суб'єкта у світове співтовариство.

Відносно недавно у науковій літературі з'явився термін «паритетна демократія», поряд з такими як «гендерна політика», «гендерна рівність» тощо. Водночас, не завжди можна зустріти точне визначення даних термінів, їх співвідношення.

Стан наукової розробленості

З позицій юриспруденції, філософії, соціології, історії, політології, науки державного управління питання щодо сутності та змісту паритетної демократії, її співставлення з поняттям «гендерна демократія», їх історичного розвитку певною мірою досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: І. Грабовська, М. Білінська, О. Венгер, Н. Камінська, Т. Краснопольська, К. Левченко, Т. Мельник, Л. Кобилянська, І. Юник, І. Лазар, Л. Кормич, І. Кресіна, В. Мартинюк, О. Суслова, О. Тодика.

Вказаними авторами розглянуто низку гостродискусійних питань, розроблено та запропоновано багато можливих варіантів їх вирішення, що потребують подальшого обґрунтування та адаптації до вітчизняних реалій та національних особливостей.

Тому *метою статті* є потреба наукового переосмислення правової природи і змісту паритетної демократії та гендерної демократії, пов'язаних із ними концептів, визначення особливостей їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу

Деякі науковці наголошують в українській науці про доцільність утвердження терміну «паритетна демократія», у зарубіжних дослідженнях – «гендерна демократія» [2; 3, с. 82]. Такий висновок видається недостатньо обґрунтованим, оскільки, як свідчить аналіз вітчизняних наукових та документальних джерел, ці терміни використовуються у відносно рівній мірі.

Складність виникає у тому, що більшість учених не розмежовує поняття «гендерна демократія» та «паритетна демократія», наповнюючи їх синонімічним значенням, інколи відбувається підміна понять. Отже, відсутність єдиного підходу у розумінні термінології виступає однією із перешкод для ефективної взаємодії держави та громадськості, точного та однозначного їх використання у правозастосовній практиці.

У своїх дослідженнях щодо тлумачення гендерної демократії вітчизняні автори виробили наступний підхід. І. Грабовська під гендерною демократією пропонує розуміти систему волевиявлення жіночої та чоловічої статі у громадянському суспільстві як рівних між собою у правах і можливостях, закріплених й реально забезпечених у політико-правових принципах, діях, створенні суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів і потреб [2]. З метою уникнення повтору фактологічного матеріалу зауважимо, що аналогічне визначення поняття «паритетна демократія» міститься у Розпорядженні Київської обласної державної адміністрації «Про проект обласної Програми забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків Київської області протягом 2007-2010 років» [4], наукових роботах М. Білинської [5, с. 15], О. Венгер [3, с. 121], Т. Краснопольської [6, с. 370] та ін. Таке тлумачення гендерної демократії у більшій мірі відповідає сучасним світовим та національним тенденціям у сфері гендеру, проте потребує певного уточнення, що викликано постійним розвитком суспільства.

Гендерна демократія – принцип, що забезпечує жінкам на рівних умовах із чоловіками право: голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними у будь-які публічно виборні органи; брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду, займати державні посади, а також здійснювати державні функції на всіх рівнях державного управління; брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського і політичного життя країни [7].

Спільна зацікавленість у результаті робить діяльність більш ефективною, а її наслідки більш прогнозованими. Баланс інтересів статей укріплює соціально-політичну стабільність, без чого неможливий подальший суспільний розвиток [8, с. 15; 9, с. 42]. Сьогодні у демократичних державах світу системно удосконалюється нормативно-правова база щодо забезпечення гендерної рівності, проте суттєвого доопрацювання потребує механізм реалізації у цій сфері. Загалом нечисленне представництво жінок у політичній сфері та на вищих державних посадах свідчить про відсутність рівних можливостей для жінок в Україні на рівні з чоловіками.

У свою чергу, розгляд поняття «паритетна демократія» зобов'язує звернутися до з'ясування сутності терміну «паритет». Паритет (від лат. *paritas* – рівність) означає принцип рівного представництва сторін; ідеальна рівність; стан відносної рівноваги сил, рівноцінності цілей, рівності прав і обов'язків; рівність взаємовідносин двох або більше сторін з яких-небудь параметрів; рівне представництво сторін під час вирішення договірних актів, конфліктів, розгляду питань, що стосується двох і більше сторін [10, с. 970; 11, с. 397; 16] тощо.

Поняття «паритет» має соціально-економічне походження й спочатку використовувалося у таких словосполученнях, як «валютний паритет», «грошовий паритет», з часом його сфера застосування розширилася: «паритет купівельної спроможності», «ядерний паритет», «паритет виборчий», «парламентський паритет», «паритетна демократія» та ін.

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, нормативних джерелах використання поняття «паритетна демократія» є доволі розповсюдженим. Нині можна виокремити декілька підходів до розуміння цієї категорії.

Так, Т. Мельник, Л. Кобилянська тлумачать поняття «паритетна демократія» як політико-правову форму організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність у гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах [12, с. 49]. Тотожне визначення терміну також надає О. Венгер [3, с. 121]. Автори пропонують звужений зміст досліджуваного явища, акцентуючи увагу лише на гендерному аспекті у політиці та органах державної влади. Таке розуміння категорії «паритетна демократія» мало місце на початку своєї історичної появи.

Близьке за змістом формулювання досліджуваного явища надає І. Юник: паритетна демократія є формою суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якої чоловікам і жінкам гарантується рівний статус у всіх сферах суспільного життя, зокрема в органах публічної влади [13, с. 166]. У визначенні хоч і зроблено акцент саме на гендерну рівність в органах публічної влади, проте все ж, окрім цього, наголошується на забезпеченні паритету у всіх сферах суспільного життя.

Рівність, толерантність, узгодженість інтересів перетворюються у самостійні принципи сучасної демократії, надаючи їй форми паритетної демократії [8, с. 17-18]. Ефективна реалізація ідей паритетної демократії потребує напрацювання стратегічних орієнтирів на довготривалу перспективу з

метою запобігання появи та ліквідації існуючих умов для домінування одних суб'єктів за рахунок обмеження прав і свобод інших. На нашу думку, консолідація міжнародних, регіональних та державних організацій уможливить швидше досягнення стандартів паритетної демократії на всіх рівнях. Інтегруючий підхід є фундаментальним для подальших прогресивних перетворень різних суспільств.

Існують й інші підходи до досліджуваного явища. Так, І. Лазар розглядає паритетну демократію як форму дескриптивної представницької демократії, в якій соціально значимі характеристики, за якими структурується суспільство, відображаються у законодавчих та виконавчих органах влади. За умови рівного та справедливого розподілу ресурсів влади та відповідальності між групами в усіх сферах суспільного життя, зокрема сфери публічної влади, паритетна демократія стає суспільно виправданою [14, с. 75, 96]. Паритетна демократія виступає гарантією та створює платформу для сучасних демократичних процесів у світі, постійного розвитку громадянського суспільства.

Суттєвий вклад у вивчення явища паритетної демократії зроблено Л. Корміч. Під вказаним терміном авторкою запропоновано розуміти модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів. На думку вченої, паритет визначає взаємини у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо. Серед низки інших важливим аспектом паритетної демократії Л. Корміч визначає гендерну рівність у всіх сферах життєдіяльності [8, с. 12-13]. Таким чином, в аспекті моделі паритетної демократії науковцем наголошено, по-перше, на необхідності гарантування прав та свобод усіх учасників демократичного процесу; по-друге, не обмежуються сфери реалізації рівності прав і свобод людини; по-третє, гендерна рівновага у всіх напрямках функціонування держави та суспільства розглядається як важливий, проте не

єдиний аспект паритетної демократії, що унеможлиблює змістовну рівнозначність категорій «паритетна демократія» та «гендерна демократія».

Також, на думку Л. Кормич, паритет у сучасній демократії проявляється через застосування таких інструментів, як вето, імпичмент, експертиза на відповідність Конституції тощо [8, с. 17-18]. Важливим доповненням до вказаних форм має стати розробка та постійне вдосконалення демократичної системи контролю (державний та громадський контроль), яка б відповідала сучасним українським реаліям та суспільним потребам.

Більш ретельно проблему співвідношення понять «гендерна демократія» та «паритетна демократія» розглядали, зокрема, О. Венгер й Т. Краснопольська.

О. Венгер висловлює думку, що поняття «паритетна демократія» є вужчим поняттям ніж «гендерна демократія». Паритетна демократія базується на пропорційному (в ідеалі – паритетному, тобто 50/50) представництві жінок та чоловіків у всіх гілках як законодавчої, так і виконавчої влади. Гендерний аспект цінності історичного творення та функціонування демократії в Україні в тому, що вона – неодмінна передумова творення громадянського суспільства й демократичної держави, важливий чинник формування соціальних відносин на основі паритетності [3, с. 82]. Вважаємо, що такий висновок не є методологічно вірним, оскільки відбувається підміна понять. Пропорційне представництво жінок та чоловіків у всіх гілках влади, як наголошує авторка, насправді є базовим елементом паритетної демократії, проте у конкретному випадку мова йде про рівне представництво обох статей в органах влади, яке можна назвати «парламентський паритет», «урядовий паритет» та інше, що не є тотожними поняттями з терміном «паритетна демократія».

Полярну позицію щодо наведеної вище думки висловлює Т. Краснопольська: поняття «паритетна демократія» значно ширше і на сучасному етапі включає такі складові, як: гендерна рівність, етнонаціональний паритет, національна толерантність і

соціальне партнерство держави та громадянського суспільства [6, с. 370]. Виходячи зі змісту поняття «паритетна демократія», авторка пропонує виокремити декілька її параметрів, що стосуються гендерної складової, а саме: рівні права та рівні можливості для участі у суспільному житті та політиці всіх громадян, незалежно від статі; рівне представництво жінок та чоловіків на виборчих та призначуваних посадах; паритетна участь жінок у законодавчому процесі (гендерний баланс в парламенті) [15, с. 224]. Для практичної реалізації наведеного обов'язковою є консолідація суспільства. А гендерний баланс виступає передумовою загального збалансування інтересів громадськості та держави.

Отже, розвиток паритетної демократії та гендерної демократії є взаємозалежними та взаємодоповнюючими процесами. Фундаментом подальшого суспільного прогресу виступає рівноправність усіх його членів. Для демократичної держави є неприпустиме відсторонення населення повністю або частково від прийняття важливих державно-суспільних рішень.

Практично у всіх запропонованих формулюваннях до термінів «паритетна демократія» та «гендерна демократія» загальним є виокремлення положення щодо рівності у політичній сфері суспільства як прав людини і громадянина у цілому, так і в гендерному контексті зокрема. Можна підтримати такий підхід, оскільки як 20 років тому, так і сьогодні найбільше порушень спостерігається саме у вказаній сфері. Підтвердженням цього є, у тому числі, щорічне дослідження Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index), відповідно до якого найгірші позиції у гендерній рівності Україна займає у сфері гарантування політичних прав.

Гендерна демократія передбачає забезпечення вказаного на підставі відсутності дискримінації за статтю і створення умов для розвитку гендерного збалансування у всіх сферах суспільства, паритетна демократія – включає низку інших параметрів: відсутність дискримінації за статтю, політичними, релігійними переконаннями, расовою приналежністю та багато інших по-

казників, тобто є більш змістовно широкою категорією. Метою паритетної та гендерної демократій є встановлення соціальної справедливості. Уникнення дискримінації/подвійної дискримінації зумовлює пронизувати кожен складову паритетної демократії основоположними засадами гендерної демократії, оскільки будь-яка соціальна група, яка може піддаватися обмеженням зі сторони суспільства чи органів влади, поділяється, як правило, на чоловіків і жінок і також має обов'язково дотримуватися гендерного балансу у своєму середовищі. З урахуванням обґрунтованих і проаналізованих теоретико-методологічних підходів до визначення термінів «гендерна демократія» та «паритетна демократія», їх доцільно розглядати як взаємопов'язані та взаємодетерміновані явища.

Отже, паритетна демократія – система нормативно-впорядкованих та передбачених політико-правовими принципами прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, забезпечення можливості їх рівноправного здійснення та дотримання у всіх сферах державно-громадської діяльності за допомогою відповідного механізму реалізації.

Різноманітні механізми забезпечення паритетної демократії потребують свого постійного удосконалення для досягнення балансу інтересів і потреб. Вважаємо, що сьогодні важливу роль для розвитку паритетної демократії відіграє контроль – державний та громадський. Останній є особливим проявом демократичного функціонування держави на сучасному етапі та здійснюється у різних формах – громадські експертизи, громадський моніторинг, публічні слухання, громадські протести тощо. Європейський вектор розвитку України вимагає системного контролю за діяльністю органів публічної влади інститутами громадянського суспільства у напрямі створення умов для реального забезпечення гендерного балансу та рівності прав і свобод людини і громадянина у цілому.

Доцільним є визначення оптимальної моделі паритетної демократії, доктринально обґрунтованої, умотивованої потребами сучасної держави та суспільства. Ключови-

ми тут є принципи, які обумовлюють можливість реалізації рівних прав усіх суб'єктів, задіяних у процесах демократизації суспільства і держави. рівної представленості громадян у різних сферах життя, першочергово у політичній сфері.

За останні роки чимало уваги приділяється в Україні саме пошуку шляхів вирішення проблем владного балансу. На це спрямовані реформи, вдосконалення законодавства, зміни до Конституції. Уточнюється компетенція, повноваження, відповідальність суб'єктів владних відносин, розширюються можливості громадського контролю за владою. Йдеться про чіткий розподіл компетенції законодавчої і виконавчої влади, реформу судоустрою та місцевого самоврядування тощо. Для цього сформована відповідна правова база у вигляді законів, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України. Активна участь громадськості у контролі за владою та заходи сприяння відкритості і прозорості влади передбачені такими нормативно-правовими актами: Конституція України, Закони України «Про громадські об'єднання» 2013 р., «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р., Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України, Державною програмою з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві, відповідними регіональними програмами тощо.

Специфічним механізмом забезпечення принципу паритету в управлінні державою і суспільством слід вважати виборчу систему. Вибори – це ефективний спосіб впливу громадян на владу. Чинне виборче законодавство забороняє будь-які прямі чи непрямі привілеї чи обмеження за ознаками статі, етнічного та соціального походження, переконань політичних чи релігійних, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Тобто гарантується рівність прав і можливостей для всіх суб'єктів виборчого процесу впливати на формування системи представницьких структур різних рівнів. Це фіксують Закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих

рад та сільських, селищних, міських голів». У такий спосіб реалізується ідея балансу між державою та суспільством, балансу різних представників суспільства, у виборі стратегій розвитку, визначенні оптимальних перспективних моделей тощо. А це є одним з основоположних принципів паритетної демократії.

Наявність гендерних диспропорцій в окремих сферах означає фактичну дискримінацію, що не відповідає вимогам сучасної демократії. Зокрема, зважаючи на надзвичайно низьке представництво жінок у Верховній Раді, серед держслужбовців не лише першої, а і другої посадової категорії, можна робити висновок про неможливість для жінок суттєво впливати на процес прийняття важливих і відповідальних для держави і суспільства рішень. При цьому навіть у кадровому резерві на ці посади жінок майже немає, тобто на найближчу перспективу змін на вищих щаблях влади не передбачається.

Існує не лише вертикальна, а й горизонтальна сегрегація за сферами діяльності, перетворюючи освітню галузь, статистику, охорону здоров'я, соціальний захист і ряд інших у жіночу царину. Це шкодить врахуванню статевої специфіки і негативно впливає на кінцевий результат діяльності. Тож гендерна рівновага як елемент паритетної демократії упереджує можливі негативні наслідки щодо різних статей у всіх без виключення напрямках функціонування держави та суспільства і в управлінні всіма соціальними процесами.

Розв'язання таких гострих проблем потребує як законодавчої підтримки, так і змін свідомості, культури, формування нової традиції функціонування релігійних організації, як специфічних інститутів громадянського суспільства, відділених від держави, але здатних співпрацювати з нею. Формуються якісно нові відносини на національному ґрунті, де свобода віросповідання не створює загроз втручання у вірування та релігійні переконання інших, а відтворює умови, за яких існують рівні можливості вибору щодо віри для кожного конкретного суб'єкта.

Таким чином, рівність, толерантність, узгодженість інтересів починають перетворюватись у самостійні принципи сучасної демократії, надаючи їй форми паритетної демократії, де збалансовані потреби і діяльність різноманітних суб'єктів. Так, їх врівноваженість легітимізує політичну систему суспільства, механізми формування і здійснення влади тощо. У цьому плані паритетна демократія сприймається як найоптимальніша форма вирішення суспільних конфліктів. Таким чином, окреслюючи головні завдання, від вирішення яких залежить становлення паритетної демократії, ми визнаємо необхідність акцентувати увагу на цілому ряді позицій інституційного, нормативного, світоглядного характеру.

Спільні ціннісні орієнтації створюють атмосферу вимогливості й одночасно лояльності, взаємоповаги і підтримки, відповідальності в процесі дотримання прав усіх суб'єктів.

Окрім внутрішніх факторів впливу на формування засад паритетної демократії, велике значення має і зовнішній вимір. Йдеться про важливість засвоєння передового світового демократичного досвіду та адаптації українського суспільства до сучасних демократичних стандартів. На цьому шляху євроінтеграційні та глобалізаційні процеси відіграють роль стимулятора демократичного розвитку України. Узгодженість законодавства, запозичення демократичних політичних та соціальних технологій і механізмів прискорює демократичні зміни. Конкретні досягнення розвинених демократій роблять більш привабливими демократичні цінності, перетворюючи їх на переконання. Все це створює підґрунтя для реального запровадження принципів паритетної демократії на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Висновки

Паритетна демократія та гендерна демократія – обов'язкові елементи формування і розвитку демократичної соціальної правової держави і громадянського суспільства, основою яких є забезпечен-

ня політичних, соціальних, економічних, культурних прав і свобод людини і громадянина. Вони змістовно значно розширилися з огляду на їх ретроспективу та з урахуванням динамічного розвитку суспільних відносин.

Термін «гендерна демократія» слід розуміти як систему нормативно-впорядкованих та передбачених політико-правовими принципами прав, свобод та обов'язків жінок і чоловіків, забезпечення можливості їх рівноправної реалізації та дотримання у всіх сферах життєдіяльності з урахуванням гендерних інтересів і потреб за допомогою відповідного правового механізму реалізації. Паритетна демократія базується на ширшому міждисциплінарному підході, а не лише визначається статевою ознакою. Загалом комплексний аналіз сутності паритетної та гендерної демократій є актуальним як з позицій теоретичних, так і прикладних. сприятиме інтегруванню знань та об'єктивному і всебічному їх дослідженню, впровадженню у практичну площину.

Література

1. Кормич А. І. Соціальне партнерство як модель співпраці держави і громадянського суспільства. *Наукові праці ОНЮА*. 2008. Т. VII. С. 252 – 257.
2. Грабовська І. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. 2007. № 11. URL: http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles/Sources_grounds_of_the_investigation_Paritet_democracy_Gender_democracy_Ukrainian_add_World_context_12970.pdf.
3. Венгер О. М. Становлення та особливості функціонування гендерної демократії в сучасному українському суспільстві: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Запоріжжя, 2009. 198 с.
4. Про проект обласної Програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Київської області протягом 2007-2010 років: Розпорядження Київської обласної державної адміністрації від 24 лютого 2007 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ГМ031835.html
5. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / За заг. ред. М. М. Білінської. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 132 с.
6. Краснопольська Т. Співвідношення понять «паритетна демократія» та «гендерна демократія». *Гілея*. 2015. Вип. 98. С. 368-371.
7. Словник гендерних термінів присвячений основній термінології в галузі гендеру та фемінізму URL <http://a-z-gender.net/ua/genderna-demokratiya.html>
8. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 12-20.
9. Малінін В. В. Механізми формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 42-48.
10. Энциклопедический словарь. М.: Сов. энцикл., 1988. 1600 с.
11. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / За заг. ред. Л. Р. Наливайко. К.: Хай-Тек Пресс, 2016. 628 с.
12. Мельник Т.М., Кобилянська Л. С. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. К. : К.І.С., 2005. 280 с.
13. Юник І. Г. Сучасні підходи щодо реалізації паритетної демократії в органах публічної влади зарубіжних країн. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 36. С. 166-173.
14. Лазар І. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи : Словник-довідник. 2-ге вид., допов. Львів : Ліга-Прес, 2006. 178 с.
15. Краснопольська Т. М. Гендерна рівність в політичній сфері як складова паритетної демократії *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 223-232.
16. Камінська Н.В., Свешнікова М.М. Правові та інституційні засади гендерної політики Європейського Союзу: досвід для України. The European Union's Confidence-Building Measures Programme for Republic of Moldova. КОМПАТ 2018, С. 215-219.

“PARITY DEMOCRACY” AND “GENDER DEMOCRACY”: THE LEGAL NATURE AND THE BALANCE

This article identifies the concept, nature and principles of gender parity and democracy. It, also, identifies the essence of it and discusses the characteristics of these principles. Relevant issues of gender parity in public are also mentioned. Gender factor is an important circumstance for social transformation in society; gender policy is a very complex system based on legal standards where the interests of equality are secure.

This, also, takes into account international experience working with gender relations, which have their own principles and criteria of effective functioning of the appropriate organizational legal mechanism. I would like to point out that the creation of democratic state is only possible if women and men have equal rights, have equal freedoms, have the same responsibilities, have the same opportunities developing as an individual and realization of their potential and self-actualization.

Parity democracy and gender democracy – the required elements of the formation and development of democratic social legal state

and civil society. Parity democracy is based on a broader, multidisciplinary approach, not just determined by the sexual sign.

The majority of the researchers did not distinguish between the notion of «gender democracy» and «parity democracy», imbuing their similar value, sometimes it happens the substitution of concepts. Therefore, in the absent of unified approach in understanding the terminology favored one the obstacles to the effective interaction between the State and the public, unambiguous of their use in practice.

The development of the parity democracy and gender democracy is interdependent and complementary processes. Foundation further social progress advocated equality for all his the members of the.

In general, a comprehensive analysis of the essence of these institutions is relevant both from a theoretical and applied. Will facilitate the integration of knowledge and objective and comprehensive study of their implementation in practical plane.

Keywords: gender democracy, gender equality, parity democracy, principles, human rights, public control

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

КІКІНЧУК Василь Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

Розглянуті адміністративні процедури проходження служби в органах та підрозділах Національної поліції України, а також їх основні особливості. Сформовано та надано авторське визначення поняттям «адміністративна процедура» та «проходження служби». Встановлено, що, враховуючи спеціальний статус Національної поліції, адміністративні процедури проходження служби мають характерні особливості.

Надано пропозиції стосовно вдосконалення окремих адміністративних процедур проходження служби в органах та підрозділах Національної поліції України. Запропоновано внесення змін до профільного законодавства, з метою підвищення рівня ефективності діяльності внутрішньосистемних підрозділів Національної поліції України.

Адміністративні процедури проходження служби в органах Національної поліції України запропоновано визначити як урегульований адміністративно-правовими нормами та обов'язковий для виконання порядок розгляду та вирішення внутрішньоорганізаційних індивідуальних справ, пов'язаних із службовою діяльністю.

До особливостей адміністративних процедур проходження служби в органах Національної поліції України пропонується віднести такі: 1) сферою їх реалізації є органи Національної поліції; 2) регламентуються нормативно-правовими актами, які містять норми адміністративного законодавства, більшою мірою відомчого – системи МВС України; 3) суб'єктами таких процедур

є: з одного боку, атестований працівник органів Національної поліції України, з іншого – керівник (начальник) або інша особа, яка наділена владними повноваженнями щодо вирішення окремих питань, пов'язаних із проходженням служби; 4) мають службову спрямованість, оскільки пов'язані із врегулюванням подібних за змістом та призначенням питань, що стосуються державної служби; 5) мають внутрішню спрямованість, оскільки пов'язані із врегулюванням внутрішньоорганізаційних питань органів Національної поліції України; 6) дисциплінують, підвищують організованість і дієвість учасників адміністративних відносин, які виникають з питань проходження служби в органах Національної поліції України, оскільки визначають порядок, місце, час, методи та інші важливі складові їх взаємовідносин; 7) полягають у розгляді і вирішенні індивідуальних справ, що мають юридичне значення; 8) обов'язкові для виконання, їх порушення призводить до анулювання прийнятих рішень.

Ключові слова: адміністративна процедура, внутрішній підрозділ, Національна поліція України, правове забезпечення, ефективна діяльність, адміністративне право, правоохоронна структура, внутрішня система, правові норми.

Постановка проблеми

Дотримання принципу максимальної ефективності під час здійснення професійної діяльності – саме таким повинно бути кредо співробітників Національної

поліції України. Задля фактичної реалізації гучних, позитивістських гасел, усім працівникам внутрішньо-системних підрозділів слід чітко та неухильно виконувати свої фахові обов'язки, а також намагатися якомога повніше використовувати особистий потенціал. Одними із найважливіших речей, що створюють суттєву, допоміжну підтримку функціонування всієї правоохоронної системи держави є адміністративні процедури проходження служби, зокрема й у підрозділах Національної поліції України, які будуть ретельно розглянуті та класифіковані у цій статті. У наукових дослідженнях, що були присвячені вирішенню проблем кадрового забезпечення, було підкреслено роль належного та своєчасного виконання адміністративних процедур у кадровій сфері. Шляхом проведення якісного аналізу та порівняння наголошується на необхідності приділення уваги до збереження безпомилкового та постійного дотримання встановлених вимог, правил, порядку і норм під час проведення внутрішньо-структурних управлінських процедур у підрозділах Національної поліції. Особливо підкреслюється, що здатність працівників нової вітчизняної поліції відповідно до чинних норм своєчасно та якісно здійснювати кадрові процедури, а також створення співробітниками кадрових апаратів необхідних умов, задля максимальної дієвості вищевказаних процедур матимуть значний результат у справі забезпечення юридичних гарантій проходження служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання адміністративних процедур проходження служби в органах Національної поліції України були предметом дослідження таких науковців як: С. М. Алфьоров, О. М. Бандурка, Ю. Ю. Басова, О. І. Безпалова, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, М. М. Дивак, І. В. Зозуля, О. М. Ключев, В. К. Колпаков, О. Г. Комісаров, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константинов, О. М. Музичук, О. С. Проневич, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, А. О. Собакарь,

В. В. Сокурєнко, К. В. Тарасенко та ін. Разом з тим у вітчизняній науці адміністративного права адміністративні процедури проходження служби в органах Національної поліції України висвітлені недостатньо. Їх дослідження проводилося лише в межах загальної характеристики проходження державної служби, що обумовлює потребу комплексного наукового аналізу адміністративних процедур проходження служби в органах Національної поліції України. Як наслідок, сьогодні відсутня єдність серед адміністративістів щодо сутності, значення та системи процедур проходження служби, їх місця та особливостей серед інших адміністративних процедур.

Метою даної статті є визначення особливостей адміністративних процедур проходження служби в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Правознавці схильні пропонувати відмінні один від одного погляди щодо сутності та класифікації адміністративно-кадрових процедур, до складу яких також варто віднести і процедури проходження служби у підрозділах Національної поліції України. Загалом, адміністративні процедури поділяються на декілька стадій. Ці стадії, або можна сказати етапи, розділяються на два види, відповідності до впливу на регламентацію певних процесів. До першого виду адміністративно-кадрових процедур входять так звані «загальні» процедури. Наприклад вони ретельно регламентують такі дії, як початок процедури розгляду справи, період розгляду справи, а також процедуру завершення розгляду справи. Другий вид - «спеціальні» процедури, для яких характерною є регламентація однієї або декількох подібних процедур. Це можуть бути, наприклад, професійний відбір, професійна підготовка чи процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо.

Учені абсолютно доречно зазначають, що управлінські процедури за умови, звичайно, їх раціональності і чіткого дотри-

мання на практиці створюють стійкий і чіткий порядок управлінської діяльності. Із цією точкою зору варто погодитись, адже загальновідомо, що у покращенні дієвості та піднятті рівня загальної ефективності адміністративно-управлінської діяльності Національної поліції, яку у свою чергу складають багаточисельні кадрові процедури, що забезпечені адміністративно-правовими нормами і полягає сутність адміністративних процедур проходження служби. Доведення професійної якості роботи вітчизняної правоохоронної структури до високих стандартів розвинутих західних країн, а також унормування управлінських відносин у вітчизняній правовій сфері єдиними, загальноприйнятими всіма суб'єктами правовідносин нормами повинно стати однією із найголовніших цілей, що мають бути поставлені перед Національною поліцією України громадянами і керівництвом держави. Неодмінно повинен бути встановлений нагляд за процесами запобігання здійснення корупційних та будь-яких інших злочинів службовими особами, які до того ж наділені владно-розпорядчими повноваженнями. Надійний і чітко функціонуючий механізм проведення адміністративно-кадрових процедур обов'язково призведе до суттєвого і стабільного зниження кількості випадків так званої «протиправної бюрократизації». Під таке словосполучення підпадає більшість випадків використання представниками державної влади та керівниками правоохоронних органів своїх владних чи службових повноважень задля досягнення певної протиправної мети, яка частіше всього полягає у бажанні отримання протиправної грошової винагороди або майнової наживи, що є типовим прикладом незаконної діяльності. Більше того, до нагально-необхідних заходів, які потрібно впроваджувати у вітчизняну кадрову сферу, варто віднести запровадження індивідуальної відповідальності співробітників кадрових підрозділів поліції та їх керівників за прийняті рішення або бездіяльність під час вирішення службових питань.

Отже, ретельна регламентація таких процедур має істотне значення, оскільки, з одного боку, є запобіжним чинником від суб'єктивізму і свавілля керівників (начальників), які уповноважені приймати юридично значущі рішення з різних аспектів державно-службової діяльності, унормовує, дисциплінує та систематизує їх владно-розпорядчу діяльність, посилює їх відповідальність за прийняті управлінські рішення, з іншого – є однією із юридичних гарантій охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів працівників Національної поліції. Адміністративні процедури проходження служби в органах Національної поліції забезпечують упорядкування та приведення до єдиних стандартів подібних за змістом та призначенням її етапів. У свою чергу, забезпечення законності і ефективності цих процедур обумовлює проведення глибоких всебічних наукових досліджень їх сутності, особливостей, видів та правових засад.

Адміністративно-правові засади проходження служби в органах Національної поліції знаходять своє закріплення у відповідному нормативно-правовому регулюванні. Нормативно-правове закріплення не тільки допомагає визначити обсяг обов'язків і прав працівника органів Національної поліції, а й дає можливість встановити оптимальну систему забезпечення процедури прийняття на службу, процедури службової кар'єри, процедури атестації, процедури стимулювання праці та притягнення до дисциплінарної відповідальності, процедури звільнення зі служби тощо.

Адміністративні процедури проходження служби у підрозділах Національної поліції України регламентовано багатовекторною нормативно-правовою системою. Серед найголовніших актів, які складають її зміст, у першу чергу потрібно вказати Конституцію України. Так, у розділі II Основного Закону (ст. 38) проголошується: «Громадянин користується рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» [1].

Важливе місце посідають також і різноманітні, міжнародно-правові документи, які спрямовані на регулювання державної служби. До таких, як правило, відносяться Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [2], Конвенція про дискримінацію 1958 р. [3], яка забезпечує рівний підхід і можливість при прийомі на роботу. Серед законів України варто відзначити Закон України «Про державну службу» [4], а також Закони України «Про прокуратуру України» від 28.08.2018 р. [5], Закон України «Про вищу освіту» від 16.07.2019 р. [6], Закон України «Про Національну поліцію» від 01.01.2019 р. [7]. Окрім того, не менш важливу роль у цих процесах відіграють окремі нормативно-правові акти деяких міністерств і відомств України, наприклад, наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Змін до Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон» від 28.07.2017 № 669 [8], або Наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типового положення про службу управління персоналом державного органу» від 03.03.2016 р. № 47 [9].

Під час більш ретельного вивчення та аналізу специфічних обставин, що притаманні адміністративним процедурам проходження служби, необхідно підкреслити, що по відношенню до процесу проходження служби адміністративно-кадрові процедури є окремими її етапами. Насамперед варто зауважити, що за своїм понятійним змістом, проходження служби, як і будь-який інший процес, має свої, чітко визначені часові межі, тобто проходження служби можна розділити на відповідні частини. До таких частин входять: початок цього процесу, тривання процесу як такого (його закономірний рух), і завершення цього процесу. З іншого боку, треба вказати на процедуру проходження служби у Національній поліції України як на певний правовий інститут. Саме з цього факту витікає визнання процесу проходження служби у Національній поліції як системного явища, бо цьому процесу притаманна одна із головних рис права – сис-

темність, яка, до речі, є ознакою родового явища і тому має його видові прояви.

З-поміж так званих «стадій», на які прийнято поділяти адміністративні процедури проходження служби, найчастіше виокремлюють прийняття на службу, атестацію, кар'єрне просування службовців, присвоєння певних нагород, персональних звань, розрядів, службових рангів тощо, переведення працівників на інші посади в системі Національної поліції України, професійно-мотивуюче заохочення співробітників, притягнення їх до відповідальності за протиправно вчинені діяння, припинення професійної служби працівників.

Висновки

За своєю суттю адміністративні процедури проходження служби спрямовані на забезпечення охоронюваного вітчизняним законодавством права кожного громадянина України на державну службу, у тому числі і у підрозділах Національної поліції. Вищенаведене право гарантується статтею 38 Конституції України.

Під час проходження служби у Національній поліції України працівники користуються одночасно і адміністративно-правовим, і службово-правовим статусами, адже вони знаходяться у державно-службових відносинах. Відповідно, під час проходження служби в Національній поліції її співробітники реалізують дві взаємопов'язані функції водночас – службову та адміністративну. Сутність реалізації адміністративної функції, як правило, полягає у виконанні поставлених керівництвом держави та суспільством правоохоронних завдань, вирішення яких віднесене до компетенції Національної поліції України. У свою чергу, важливість службової функції знаходить своє призначення у тому, що відповідно до її сутності та характерних особливостей, її реалізація задовольняє потреби як працівника, так і роботодавця.

Адміністративні процедури проходження служби в органах Національної поліції України запропоновано визначити як урегульований адміністративно-

правовими нормами та обов'язковий для виконання порядок розгляду та вирішення внутрішньоорганізаційних індивідуальних справ, пов'язаних із службовою діяльністю.

До особливостей адміністративних процедур проходження служби в органах Національної поліції України пропонується віднести такі: 1) сферою їх реалізації є органи Національної поліції; 2) регламентуються нормативно-правовими актами, які містять норми адміністративного законодавства, більшою мірою відомчого – системи МВС України; 3) суб'єктами таких процедур є: з одного боку, атестований працівник органів Національної поліції України, з іншого - керівник (начальник) або інша особа, яка наділена владними повноваженнями щодо вирішення окремих питань, пов'язаних із проходженням служби; 4) мають службову спрямованість, оскільки пов'язані із врегулюванням подібних за змістом та призначенням питань, що стосуються державної служби; 5) мають внутрішню спрямованість, оскільки пов'язані із врегулюванням внутрішньоорганізаційних питань органів Національної поліції України; 6) дисциплінують, підвищують організованість і дієвість учасників адміністративних відносин, які виникають з питань проходження служби в органах Національної поліції України, оскільки визначають порядок, місце, час, методи та інші важливі складові їх взаємовідносин; 7) полягають у розгляді і вирішенні індивідуальних справ, що мають юридичне значення; 8) обов'язкові для виконання, їх порушення призводить до анулювання прийнятих рішень.

Процедури проходження служби класифіковано за такими критеріями: 1) залежно від форми зовнішнього вираження: процедури професійного відбору та прийняття на службу до органів Національної поліції; процедури переміщення і просування по службі (так звані процедури «службової кар'єри»); процедури присвоєння, зниження та позбавлення спеціальних звань; процедури професійної підготовки персоналу в органах Наці-

ональної поліції; атестаційні процедури в органах Національної поліції; процедури оцінювання службової діяльності працівників органів Національної поліції; процедури стимулювання праці та притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції; процедури забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції; процедури розгляду звернень, рапортів чи заяв працівників Національної поліції; процедури звільнення зі служби; 2) за поширеністю: обов'язкові адміністративні процедури проходження служби; необов'язкові (факультативні) адміністративні процедури; 3) залежно від мети: регулятивні адміністративні процедури; охоронні процедури; 4) залежно від ініціативи: адміністративні процедури, що ініціюються суб'єктом, який наділений владними повноваженнями; адміністративні процедури, що ініціюються суб'єктом, який не наділений владними повноваженнями; 5) за рівнем правового регулювання: ті, які регламентовані законодавчими актами; ті які регламентовані підзаконними актами; 6) залежно від правового результату: які пов'язані із прийняттям правового акту; які не пов'язані з прийняттям правового акту.

Література

1. Конституції України. *Відомості Верховної ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/card6#Public
3. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161/card6#Public
4. Про державну службу: Закон України від 01.01.2019 № 2629-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
5. Про прокуратуру України: Закон України від 28.08.2018 № 2475-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
6. Про вищу освіту: Закон України від 16.07.2019. № 2704-VIII. *Відомості*

Верховної ради України. 2014. № 37-38.- Ст. 2004.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 01.01.2019 № 2629-VIII Відомості Верховної ради України. 2015. № 40-41. Ст.379.

8. Про затвердження Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон: Наказ Міністерства фінансів України № 59 від 13.03.1998 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 245

9. Про затвердження Типового положення про службу управління персоналом державного органу: Наказ НАДС-№ 47 від 03.03.2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 27. Ст. 1091.

SUMMARY

The administrative procedures of service in the organs and units of the National Police of Ukraine are considered, as well as their main features. By analyzing scientific views, the author's definition of the term "administrative procedure" and "service of the service" was formed and provided. It has been established that, taking into account the special status of the National Police, the administrative procedures for service are characteristic.

The proposals concerning improvement of certain administrative procedures of service in the bodies and units of the National Police of Ukraine are given. It is proposed to introduce changes to the relevant legislation, in order to increase the effectiveness of the internal-system units of the National Police of Ukraine.

Administrative procedures for service in the bodies of the National Police of Ukraine are proposed to determine how the administrative and legal regulations and the procedure for reviewing and resolving internal organizational personal affairs related to the official activity are regulated.

The peculiarities of administrative procedures for service in the bodies of the National Police of Ukraine are as follows: 1) the scope of their implementation are the National Police; 2) are regulated by normative legal acts that contain the norms of administrative law, and, to a greater extent, the departmental system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; 3) subjects of such procedures are: on the one hand, a certified employee of the bodies of the National Police of Ukraine, on the other hand - the head (head) or another person who has the authority to resolve certain issues related to the passage of the service; 4) have an official orientation, as they are related to the settlement of issues related to the civil service similar in content and purpose; 5) have an internal orientation, as they are connected with the settlement of internal organizational issues of the bodies of the National Police of Ukraine; 6) discipline, increase the organization and efficiency of the participants in administrative relations that arise in matters of service in the bodies of the National Police of Ukraine, since they determine the order, place, time, methods and other important components of their relationship; 7) consist in the consideration and resolution of individual cases of legal significance; 8) mandatory for execution, their violation leads to cancellation of the decisions taken.

Key words: administrative procedure, internal division, National Police of Ukraine, legal support, effective activity, administrative law, law enforcement structure, internal system, legal norms.

ТЕОРЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТНОЇ НАПРАВЛЕНОСТІ ЗАХОДІВ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА СУДДЯМИ В УКРАЇНІ

НЕСТОР Наталія Володимирівна - кандидат юридичних наук, здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 342.95 (477)

Автор доказывает, что, учитывая законодательную ограниченность влияния на судей, предмет контроля в судебной сфере должен быть максимально конкретизирован, что будет способствовать как целям соблюдения независимости суда, так и эффективности осуществляемых мероприятий контрольно-надзорной деятельности. Обосновывая наличие дифференциации предмета контроля в зависимости от субъекта контроля и правоотношений, которых он касается, выделена система таких элементов, совокупность которых целесообразно рассматривать именно как предмет контроля за деятельностью судей в Украине. При этом каждый из таких элементов анализируется в структурно-системной связи с объектом и субъектом контроля, реализующего соответствующий объем административной компетенции.

Ключевые слова: контроль, предмет, деятельность судей, правосудие.

Постановка проблеми

Кожен з об'єктів контрольно-наглядової діяльності в судовій сфері співвідноситься з власним колом суб'єктів впливу, з якими у них присутні взаємні зв'язки, відбувається взаємодія в процесі реалізації адміністративно-владних відносин. Спектр, межі реалізації яких визначаються іншим суміжним юридичним поняттям – предметом контролю.

Взагалі предмет у науковій літературі є позначенням деякої цілісності, виділеної із світу об'єктів, у процесі людської діяльності чи пізнання [1, с. 53]. Відмінність предме-

та від об'єкта пізнання складається також у тому, що один і той же об'єкт може вивчатися багатьма науками, кожна з яких обов'язково має свій особливий предмет пізнання. Закони розвитку об'єктів, наукові гіпотези і теорії складають основні характерні риси предмету пізнання на теоретичному рівні [2, с. 156-157]. Особливості контрольно-діяльності, зазначають В.С. Шестак, Ю.В. Гаруст та О.М. Резнік, припускають, що суб'єкта контролю в об'єкті контролю цікавить не будь-які, а лише певні параметри його буття, їх кількісна чи якісна сторона. Інакше кажучи, суб'єкт контролю встановлює факти поведінки чи стану об'єктів контролю [3, с. 30;4, с. 60].- Дійсно, професійний суддя як об'єкт контролю може цікавити не тільки Вищу раду правосуддя, а й, наприклад, державну податкову інспекцію чи Службу безпеки України в контексті виконання загальногромадянських обов'язків чи зобов'язань. При цьому цілком очевидно є диференціацію предмету контролю в залежності від суб'єкта контролю та правовідносин, яких він стосується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У науковій літературі дослідження предмету контролю традиційно здійснюється в розрізі загальної теорії права, адміністративного права, державного управління (праці таких учених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрийко, С.В. Бардаш, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, А.М. Колодій, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпа-

ков, О.В. Кузьменко, В.Я. Малиновський, О.М. Музичук, О.В. Шевчук та інших).- Активно розкриваючи проблематику контролю за суддями, науковці, експерти, як правило, досить таки вільно окреслюють рамки такого контролю, відтак предмет його здійснення по суті суб'єктивується, абстрагується, ставиться в залежність від мети та завдань конкретного дослідження. При цьому комплексне обґрунтування системи різних елементів, сукупність яких є предметом контролю за суддями, на жаль, відсутнє.

Метою статті є теоретична характеристика предметної направленості заходів контролю та нагляду за суддями в Україні, визначення предмета контролю.

Виклад основного матеріалу

Предмети відображають змістовний аспект управління: різні обставини, які відносяться до організації функціонування керованої системи [5, с. 104]. При цьому ці обставини, як правило, визначаються дослідниками через призму таких оціночних категорій, як законність (додержання законів), ефективність, відповідність і т.д.

Серед нормативних визначень можемо згадати статтю 1 закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05 квітня 2007р [6].; статті 25, 26 закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014р. [7], згідно з якими предметом державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, прокурорського нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян є додержання законів відповідними піднаглядними суб'єктами.

На рівні наукових напрацювань – О.Ю. Дубинський визначає предмет контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні як дотримання /недотримання, виконання/ невиконання, відповідність/ невідповідність установлених уповноваженими органами в порядку, передбаченому

законодавством, норм, вимог, правил, порядку, процедур та інших аспектів, що обумовлюють ту чи іншу поведінку, дії чи утримання від дій учасників правовідносин у транспортній сфері [8, с. 77]. І.Д. Файнгольд доводить, що предмет контролю за адвокатською діяльністю в Україні охоплює повноту, належність, якість надання правничої допомоги юридичним та фізичним особам, додержання вимог законодавства, що регулює функціонування інституту адвокатури, етичних стандартів поведінки адвоката, а також дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, нормативних вимог запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [9, с. 14]. Отже, окрім узагальнених формулювань «законності», «відповідності», «дотримання», «виконання», предмет контролю може деталізуватися в контексті об'єкта управлінського впливу (повнота, належність, якість здійснення певної роботи чи надання послуги).

Враховуючи законодавчу обмеженість впливу на суддів, предмет контролю в судовій сфері повинен бути максимально конкретизований, що сприятиме як цілям дотримання незалежності суду, так і ефективності здійснюваних заходів контрольно-наглядової діяльності. Головний предмет контролю за діяльністю суддів безпосередньо пов'язаний з призначенням судової влади в суспільстві, - це дотримання вимог процесуального та матеріального права під час здійснення правосуддя. По суті, такий предмет контролю означає ступінь законності, дотримання засади верховенства права в ході здійснення судочинства. З огляду на виключність права суду здійснювати правосуддя, цей об'єкт контролю є винятковим, тобто подібний предмет контрольно-наглядової діяльності не може застосовуватися щодо інших об'єктів. Прямим суб'єктом управлінського впливу, охопленого даним предметом, є Вища рада правосуддя – ексклюзивний орган у судовій системі стосовно здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів. У той же час, через можливість кожного подати дисциплінарну скаргу на діючого суддю, безпосереднім суб'єктом впливу

з даного предмету є кожна фізична або юридична особа, яка має інформацію про протиправну поведінку судді.

Іншим предметом контролю, який має відношення до інституту дисциплінарної відповідальності судді, є дотримання суддями вимог закону до особи судді, не пов'язаних з участю останнього в здійсненні судочинства. Вищезгаданий предмет контролю пов'язаний з особливостями правового статусу професійного судді, намагання держави очистити судову систему від скомпрометованих, недобросовісних кадрів. Так як аналогічно ситуації з таким предметом контролю, як дотримання вимог процесуального та матеріального права під час здійснення правосуддя відповідні дії суб'єктами контролю здійснюються в рамках дисциплінарного провадження, то ними виступатимуть так само Вища рада правосуддя та інші заявники дисциплінарних скарг (фізичні та юридичні особи) – у межах власної адміністративної компетенції. Додатковим суб'єктом, скерованим на контроль за дотримання законодавства про врегулювання конфлікту інтересів, також є Рада суддів.

Наступний предмет контролю – компетентність та добросовісність кандидата на посаду судді також безпосередньо пов'язаний зі спробами держава створити передумови обіймання відповідних посад чесними та відповідальними службовцями як фактору відновлення довіри суспільства до судової системи в цілому. При цьому, на відміну від суддів, критерії компетентності та добросовісності до особи, що лише претендує на зайняття суддівських посад чітко не сформульовані. З одного боку, це дає широкі можливості для пошуку, фіксації, оприлюднення суспільно-важливої інформації про потенційних суддів, з іншого – можливості для суб'єктивної оцінки органами, відповідальними за добір суддів, такої інформації та появу ризику проходження до суду скомпрометованих кандидатів. Отже, в розрізі даного предмета контролю об'єктом виступають фізичні особи, що беруть участь у конкурсі на посаду судді певного суду; а суб'єктом контролю – насамперед Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Громадська рада добросовісності, Громадська рада міжнародних експертів;

додатково – будь-яка фізична чи юридична особа, що володіє важливою інформацією та має можливість її оприлюднити, донести до відома прямих суб'єктів контрольно-наглядової діяльності.

Наступний предмет контролю – рівень теоретичних знань та практичних навичок у сфері юриспруденції, професійної підготовки; ступінь здатності здійснювати правосуддя. Це є своєрідною формою атестації на здатність компетентно, в ефективний та належний спосіб здійснювати (продовжувати здійснювати) суддівські функції. Здійснюється традиційно шляхом кваліфікаційного оцінювання, в тому числі участі відповідних осіб у складанні кваліфікаційного іспиту, вивченні уповноваженими посадовцями їх досвіду, проведення з ними співбесід.

Об'єктами зазначеного предмету контролю є судді та кандидати на посаду судді, суб'єктом контролю – Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Зауважимо, що не ефективно (повільне в розрізі часу) здійснення даного предмета контролю наразі викликає чи не найбільше нарікань у суддівському середовищі, адже зумовлює суттєву диференціацію рівня доходу суддів (матеріальної винагороди) у залежності від факту проходження кваліфікаційного оцінювання або перебування в режимі очікування (черги) до його проведення.

Оптимальність та ефективність кількісних, територіальних, змістовних, компетенційних характеристик судової системи України як предмет контролю означає шлях до постійного вдосконалення структури системи суду, судоустрою, пошуку ще більш дієвих механізмів функціонування судової влади в нашій державі. Це досить таки об'ємний предмет контролю, який у значній мірі стосується і самого державного устрою країни, демократичності вектору її цивілізаційного розвитку. В рамках судової системи як об'єкта контрольно-наглядової діяльності додатковим предметом контролю є організаційно-фінансове забезпечення роботи суду.

У системі контрольно-наглядової діяльності дуже важливе значення відіграє управлінський вплив на кадрові призначення до судів та органів суддівського врядування, відповідно виокремлюємо такий предмет

контролю, як кадрове наповнення судової системи та органів суддівського врядування. Даний елемент знаходить своє вираження у механізмах призначення та обрання суддів, членів колегіальних органів суддівського врядування, а також відкликання членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Відповідає кандидатам на зайняття вакантної посади суддів, кандидатам для обрання до складу та діючим членам Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів, – як об'єктам адміністративно-владного впливу.

Суб'єктами реалізації управлінської компетенції щодо цих осіб виступатимуть З'їзд суддів України, Президент України, Верховна рада України, з'їзд адвокатів України, всеукраїнська конференція прокурорів, з'їзд представників вищих навчальних закладів та наукових установ, Уповноважений Верховної ради України з прав людини, голова Державної судової адміністрації України.

На відміну від судів та Вищої ради правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів має дещо нижчий рівень незалежності від стороннього впливу, який передбачає потребу інформувати третіх осіб про свою діяльність. Тому виділяємо ще такий предмет контролю, як ефективність, законність функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Він проявляється в інформуванні з'їзду суддів України про свою діяльність та заходах контролю Ради суддів за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів членами згаданого колегіального утворення. Отже це відповідає Вищій кваліфікаційній комісії суддів як об'єкта контролю; а його суб'єктами виступають з'їзд суддів України та Рада суддів України.

Висновки

Консолідуючи здійснені напрацювання, предметом контролю за суддями (судом) визначаємо: 1) дотримання суддями вимог процесуального та матеріального права під час здійснення правосуддя (ступінь законності, дотримання засади верховенства права в ході здійснення судочинства); 2) дотримання суддями вимог закону до особи судді, не пов'язаних з участю останнього в здійсненні судочинства; 3) компетентність та доброчесність кандидата на посаду судді; 4) рівень

теоретичних знань та практичних навичок у сфері юриспруденції, професійної підготовки; ступінь здатності здійснювати правосуддя суддів та кандидатів на посаду суддів; 5) оптимальність та ефективність кількісних, територіальних, змістовних, компетенційних характеристик судової системи України; 6) організаційно-фінансове забезпечення роботи суду; 7) кадрове наповнення судової системи та органів суддівського врядування.

Література

1. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль: Підручник. Харків, 2017. 228 с.
2. Слободяник Ю.Б. Предмет і об'єкти державного аудиту // Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2013.- Т. 18, Вип. 2(1). С. 154-158. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_2\(1\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_2(1)_36).
3. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання). дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 195 с.
4. Гаруст Ю.В., Резнік О.М. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів фінансової системи України при здійсненні податкового контролю : монографія. Суми, 2016. 135 с.
5. Якимчук М.К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України : дис. ... докт. юрид. наук. Чернівці, 2002. 446 с.
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007р. №877-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.
7. Про прокуратуру: Закон України від 04.10.2014р. №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
8. Дубинський О.Ю. Об'єкт та предмет контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2018. №11. С. 76-88. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/16.pdf>.
9. Файнгольд І.Д. Адміністративно-правове забезпечення контролю за адвокатською діяльністю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с. URL: http://www.tneu.edu.ua/science/abstracts_of_theses/12505-faingold-irena-davydivna.html.

АНОТАЦІЯ

Автор доводить, що, враховуючи законодавчу обмеженість впливу на суддів, предмет контролю в судовій сфері повинен бути максимально конкретизований, що сприятиме як цілям дотримання незалежності суду, так і ефективності здійснюваних заходів контрольовано-наглядової діяльності. Обґрунтовуючи наявність диференціації предмета контролю залежно від суб'єкта контролю та правовідносин, яких він стосується, виокремлено систему таких елементів, сукупність яких доцільно розглядати саме як предмет контролю за діяльністю суддів в Україні. При цьому кожен з таких елементів аналізується в структурно-системному зв'язку з об'єктом та суб'єктом контролю, що реалізує відповідний обсяг адміністративної компетенції.

Ззначається, що кожен з об'єктів контрольовано-наглядової діяльності в судовій сфері співвідноситься з власним колом суб'єктів впливу, з якими у них присутні взаємні зв'язки, відбувається взаємодія в процесі реалізації адміністративно-владних відносин. Спектр, межі реалізації яких визначаються іншим суміжним юридичним поняттям, – предметом контролю.

Встановлено, що предметом контролю за суддями (судом) є: 1) дотримання суддями вимог процесуального та матеріального права під час здійснення правосуддя (ступінь законності, дотримання засади верховенства права в ході здійснення судочинства); 2) дотримання суддями вимог закону до особи судді, не пов'язаних з участю останнього в здійсненні судочинства; 3) компетентність та добросовісність кандидата на посаду судді; 4) рівень теоретичних знань та практичних навичок у сфері юриспруденції, професійної підготовки; ступінь здатності здійснювати правосуддя суддів та кандидатів на посаду суддів; 5) оптимальність та ефективність кількісних, територіальних, змістовних, компетенційних характеристик судової системи України; 6) організаційно-фінансове забезпечення роботи суду; 7) кадрове наповнення судової системи та органів суддівського врядування.

Ключові слова: контроль, предмет, діяльність суддів, правосуддя.

SUMMARY

The author argues that, given the legislative limitation of influence on judges, the subject of control in the judicial sphere should be as specific as possible, which will promote both the goals of observing the independence of the court and the effectiveness of the control and supervisory activities carried out. Justifying the existence of differentiation of the subject of control depending on the subject of control and the legal relations which it concerns, the system of such elements, the totality of which should be considered as the subject of control over the activity of judges in Ukraine, is singled out. At the same time, each of these elements is analyzed in a structural and system connection with the object and the subject of control, which realizes the corresponding amount of administrative competence.

It is noted that each of the objects of the supervisory activity in the judicial sphere is related to its own circle of subjects of influence, with which they have mutual relations, and there is interaction in the process of administrative-power relations. Spectrum, the limits of which are determined by another related legal concept - subject to control.

It is established that the subject of control over judges (court) is: 1) observance by judges of the requirements of procedural and substantive law during the administration of justice (degree of legality, observance of the principle of the rule of law in the course of judicial proceedings); 2) observance by judges of the requirements of the law to the person of a judge not related to the latter's participation in the administration of justice; 3) competence and integrity of the candidate for the position of judge; 4) the level of theoretical knowledge and practical skills in the field of jurisprudence, professional training; the degree of ability to administer justice for judges and candidates for judicial office; 5) optimality and efficiency of quantitative, territorial, substantive and competency characteristics of the judicial system of Ukraine; 6) organizational and financial support of the court; 7) staffing of the judicial system and judicial administration bodies.

Keywords: control, subject matter, activity of judges, justice.

ВРЕГУЛЬОВАНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ШЕЙБУТ Денис Вікторович - здобувач ННІ права ім. князя Володимира Великого, МАУП

УДК 342. 9

У статті досліджується досвід міжнародних організацій, урядових структур зарубіжних країн з управління ризиками, що пов'язані з міграційними процесами, особливо звертається увага на врегулювання внутрішньодержавної міграції. Підіймається проблема організації забезпечення прав і свобод мігрантів, аналізуються шляхи врегулювання міграційних процесів. Пропонуються шляхи вирішення сучасних проблем мігрантів, трансформацію їх ресурсів у бік прогресу, розвитку регіонів, зростанню економічного благополуччя громадян та суспільства.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, права мігрантів, свободи мігрантів, врегулювання міграційних процесів, внутрішньо переміщені особи.

Актуальність теми

В умовах глобального перерозподілу людських ресурсів міграційні процеси, що нині відбуваються, детермінують модернізацію національної економіки, розвиток держави, перспективи прогресу суспільства. Загальна стратегія Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) передбачає сприяння добробуту мігрантів, підтримку інтеграції національних меншин та зміцнення ролі мігрантів у розвитку як країн, що їх приймають, так і країн походження. Історичний досвід засвідчує, що наслідки міграції можуть давати про себе знати як у поточний період, так й у майбутньому, носити локальний (регіональний) або ж загальнонаціональний характер, обумовлю-

вати як негативні виклики, загрози, так і нові можливості для процесів державотворення. Враховуючи таку неоднозначність міграційних ризиків перед науковцями та практиками, в особі державних органів, постає питання про скерування міграційних процесів у напрямок розвитку суспільства й держави. З цією метою на практиці МОМ розробляються єдині підходи в упорядкуванні міграційних процесів, розробляються заходи щодо сприяння економічній інтеграції мігрантів шляхом реалізації спеціалізованих схем надання мікрозаймів малим підприємствам, шляхом проведення дослідження щодо трудової міграції та грошових переказів, шляхом надання експертної оцінки міграційного законодавства та шляхом підтримки Уряду в обговоренні двосторонніх угод з основними країнами призначення трудових мігрантів [1].

Крім того, МОМ надає допомогу Уряду України в розробці політики ефективного використання зв'язку між міграцією та розвитком шляхом підвищення обізнаності основних зацікавлених сторін про природу, застосування та вплив грошових переказів, які надходять в Україну і можуть охарактеризувати фінансову поведінку власне мігрантів та їхніх домашніх господарств, а також показати рівень загального впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни [1].

Мета статті: на основі аналізу досвіду діяльності міжнародних організацій, уря-

дових структур зарубіжних країн з управління ризиками, що пов'язані з міграційними процесами, виділити їх позитивні здобутки, і запропонувати інтегрувати їх у сучасні реалії України як на законодавчому, так і на організаційному рівні.

Ступінь наукової розробки

Сучасний інтерес до вивчення наслідків міграційних явищ та процесів демонструють представники різних наукових напрямків – соціологи, історики, юристи, культурологи, філософи та ін. Таке широке коло науковців досліджують різні аспекти такого масштабного явища як міграція, подекуди це знаходило своє відображення у Регіональних програмах інтеграції мігрантів у місцеві громади. Але дуже гостро неврегульованість даної проблеми почала відчуватися лише після негативних подій 2014 року. У зв'язку з масовими переселеннями громадян. Слід визнати: соціальні служби та інші державні структури не були готові до таких змін, відповідно сучасна наука потребує детального перегляду як теоретичних понять міграції, міграційних процесів, так і практики організації безпечних міграційних процесів.

Викладення основного матеріалу

Слід відмітити репрезентативну думку колективу авторів монографії «Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів». Так «для запуску механізмів інтеграції мігрантів за новим місцем проживання велике значення мають вироблення міграційного профілю регіону, метаопис побудови регіональної інформаційно-аналітичної системи міграційних процесів тощо. Міграція як суспільний феномен, без сумніву, відіграє знакову роль у модернізації економіки, держави, суспільства. Для одних – вона є способом інноваційної організації життєдіяльності людей, для інших – фактором прогресу, ще для інших – історичним викликом на шляху збереження власної ідентичності націй і народностей» [2].

Слід зазначити, що наслідки міграційні можуть бути як позитивами, так і негативами для людського розвитку. Починаючи

дослідження такого глобального явища, як міграція, хотілось би зазначити, що міграційні рухи є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства. І саме розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність або навпаки – нестабільність суспільного розвитку в країні. Все це викликає занепокоєння, так як є передумовою значних глобальних демографічних наслідків та інших негативних явищ, які значно впливають на соціальний, політичний та економічний стан держави. Так, дwoякою є ситуація із зовнішньою міграцією українців. За офіційними даними, українські емігранти переважно вибирають країни ЄС – тут зосереджується близько 1 мільйону (Польща – 227 тис., Італія 201 тис., Німеччина – 153 тис. та ін.), у країнах Північної Америки – 0,5 млн. (зокрема, тільки США – 351,7 тис., Канада – 59,4 тис.), в Ізраїлі – 258,8 тис. тощо. Але такий відтік людського ресурсу можна розглянути зі сторони фінансової вигоди. Використання міграційного потенціалу в цілях модернізації економіки, розширення горизонтів для просування вітчизняної продукції на зарубіжні ринки, появи на вітчизняному ринку праці фахівців, які володіють зарубіжним досвідом, кваліфікаціями, мовами тощо. І це вже значний здобуток для країни [3].

12 липня 2017 року Розпорядженням КМУ № 482-р схвалено «Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року»[4]. У зв'язку з цим удосконалення міграційної політики повинно бути одним із пріоритетів державної політики, а отже, здійснювати врегулювання процесів міграції повинно у трьох напрямках: забезпечення прав і свобод трудових мігрантів, контроль за громадянами, що виїхали з країни більше ніж на 90 діб, з метою недопущення ними зловживання й упередження незаконного перебування громадян України в інших країнах, забезпечення законного перебування громадян інших країн, які висловили бажання залишитися в Україні на законних підставах; забезпечення безпечного транзиту мігрантів, терито-

рією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків.

Разом з тим, аналізуючи мету Стратегії: «спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідала міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України» [4]. Така мета Стратегії дещо обмежує реальну картину міграційних потреб як суспільства, так і держави. Стратегія повинна передбачати процес вимушеної міграції осіб, які під час бойових дій на сході України були переміщені у різні регіони. Зрозуміло, що більшість громадян, що зазнали вимушеної міграції й фінансових втрат, не виявить, у більшості, бажання повертатися у місцевість, яка зазнала руйнування у наслідок бойових дій, але для відновлення східних територій України, це необхідно. Тому державою повинні бути розроблені й запропоновані льотні умови з метою відродження регіонів, які зазнали руйнації під час проведення ООС. Окрім того, крім стратегії, необхідно було б розробити Концепцію впровадження механізмів врегулювання міграційних процесів.

Стратегія хоча й покликає «привернути увагу до міграційних проблем, спрямувати і згуртувати суспільство з метою їх розв'язання, забезпечити взаємозв'язок міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, перехід від політики реагування у відповідь на внутрішні та зовнішні чинники у сфері міграції до більш активної і цілеспрямованої політики» [4], при тому реальні загрози й виклики у самій Стратегії не передбачені. На сьогодні відсутні реальні дані по кількості населення України, непередбачений аспект етнокультурний, мовний тощо. Усе це негативно відображається на забезпеченні природних прав і свобод людини.

У Стратегії зазначається ряд негативних тенденцій у сфері міграції, але такі ри-

зики ніяк не аналізуються з точки зору керування ними у бік отримання прибутку. Ризик – це не втрата, це нові можливості, які необхідно прорахувати.

«В Україні відсутні програми заохочення репатріації закордонних українців, вихідців з України та їх нащадків. Незважаючи на жорстку конкуренцію за кваліфіковані трудові ресурси на міжнародному ринку праці, не існує системи залучення висококваліфікованих фахівців з-за кордону, здатних сприяти інноваційному розвитку національної економіки» [4]. Така теза у Стратегії взагалі є сумнівною: навіть до додаткових витрат на заохочення, необхідно задіювати інші механізми: створювати робочі місця, усунути корупційну складову при оголошенні конкурсів на заняття вакантних посад.

Найболючішим є невизнання дійсно загальної проблематики внутрішньо переміщених осіб, у Стратегії зазначається, що це питання потребує окремого правового врегулювання. Але у даному випадку таке ставлення до громадян України, які зазнали вимушеної міграції, примусової міграції (відселення з районів, що заміновані), є незрозумілим.

Також слід зазначити, що деякі положення Стратегії взагалі звужують права людини: «так для забезпечення ефективної і зручної для населення системи реєстрації місця проживання слід передбачити завершення процесів приватизації житла в державі» [4].

Отже, Стратегія зорієнтована на міжнародну міграцію, на стандартні й подекуди застарілі механізми врегулювання міграційних правовідносин. На нашу думку, сучасною необхідністю є розробка та впровадження Стратегії забезпечення міграційної політики, у тому числі врегулювання міграційних процесів із застосуванням сучасних стандартів оцінки ризиків, що супроводжують переміщення осіб. Розробка концепції поетапного введення нових методів та форм контролю за міграційними процесами, врахування перспектив розвитку регіонів у зв'язку з масовими переміщеннями громадян. Міграційні потоки повинні бути скерованими у бік розвитку суспільства й держави.

Міграційний процес, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, є керованим процесом, у якому головним суб'єктом виступає держава в особі уповноважених органів, які складають єдину систему. Діяльність уповноважених державних органів та їх посадових осіб у сфері управління міграційним процесом має бути спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод учасників міграційного процесу, їхню безпеку, а також законних інтересів; основним принципом здійснення контролю та нагляду за міграційним процесом є законність, верховенство права, забезпечення прав і свобод людини, у тому числі свободи вільного вибору місця проживання та пересування. У врегулюванні міграційних процесів дуже важливо враховувати принцип пропорційності прав і свобод етнічного населення й переміщених осіб, такий принцип усуне перешкоди в інтеграції мігранта у громаду.

На сьогодні також потребують змін теоретичні положення міграції, дана дефініція є надзвичайно широкою і не однозначною. Причиною цього, в першу чергу, є розрізненість галузей, у яких досліджувалось це явище. Також різні науковці покладали в основу визначення різні ознаки, якості цього явища, напрями, шляхи міграції, і тому конкретизація його змісту не вичерпується наявністю загальних ознак про переміщення людських та матеріальних ресурсів. Сучасні геополітичні зміни у світі наповнили новим смислом поняття «міграція». І якщо раніше воно асоціювалось з імміграцією, або ж з незаконною міграцією, то зараз це вимушена міграція, примусова міграція, це труднощі інтеграції переміщених осіб у іншу для них етнічну громаду. В офіційній термінології, яка визначена у документах ООН, замість терміну «нелегальна міграція» (*illegal migration*), переважно вживають термін «неврегульована міграція» (*irregular migration*), а замість терміну «нелегальний мігрант» (*illegal migrant*) – «неврегульований» (*irregular migrant*) або «мігрант або іноземець без належних документів» (*undocumented migrant or alien*). Але ЄС не зазначав таких подій, які сталися в Україні. В ЄС суб'єктами внутріш-

ньої міграції є особи, що мають соціальний пакет, що гарантує держава. Україна, у даному аспекті, не була готова до масової внутрідержавної міграції. Тому першочерговим заходом є переосмислення поняття міграції, а також виділення видів міграцій. Залишивши даний процес без необхідної уваги, це може стати причиною втрати важелів впливу над певними видами міграції. Отже, аналізуючи думки багатьох учених щодо визначення міграції, вважаємо за потрібне виділити репрезентативні: на думку Бандурки О.О., розуміння поняття «міграція» лежить у площині філософії, а «міграційний процес» – у площині дослідження юриспруденції як науки, соціології (окремі аспекти міграційного процесу), економіки (якщо розглядати процеси переміщення матеріальних ресурсів), фінансів (якщо досліджувати рух фінансових потоків: грошей, цінних паперів, інвестицій тощо) [5, с.11]. Міграційний процес є тісно пов'язаним як з горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю, тому що кожен мігруючий індивід, крім переходу в іншу соціальну групу, прагне знайти на новому місці кращі економічні, політичні чи соціальні умови існування.

Мосендз С. О. вважає, що під поняттям «міграція» у вузькому значенні (міграція – лат. *migratio*, від *migro* – переселяюсь, переселення, переміщення) [6, с. 432] прийнято розуміти особливий процес територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що в буквальному розумінні слова означає переселення. З викладеного стає зрозумілим, що межі поняття «міграція» не однозначні. Чинне адміністративне законодавство не передбачає використання таких дефініцій, як «міграція», «міграційний процес», «міграційна привабливість», «примусова міграція» тощо. Але це є суттєві складові міграції. Подекуди «міграція» ототожнюється з поняттям «міграційний процес». Міграційний процес, на думку О.О. Бандурки, – це, насамперед, керована діяльність, яка має соціальний характер і тому має бути врегульована, насамперед, нормами адміністративного права. Міграційний процес визначається як соціальне

явище, як дія певної соціальної спільноти – реально існуючої, емпірично зафіксованої сукупності індивідів, яка відрізняється від носною цілісністю і виступає самостійним суб'єктом соціальної дії, поведінки. Внаслідок правового регулювання міграційного процесу нормами, насамперед, адміністративного права, він набуває певного порядку [5, с. 13; 7].

Мосендз С. О. визначає міграційні процеси у широкому розумінні слова, крім переселень, охоплюють усі види переміщень населення в просторі – сезонні, епізодичні, маятникові. Вони являють собою масові переміщення населення через кордони тих чи інших територій будь-якої тривалості, регулярності й цивільної спрямованості зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час, а при маятникових міграціях – і без такої зміни. За ознакою наявності факту перетину державного або адміністративно-територіального кордону розрізняють міграційні процеси внутрішні і зовнішні.

Внутрішні міграційні процеси – тимчасові або постійні переміщення населення у межах країни. Вони поділяються на внутрішньо обласні, міжобласні, внутрішньо районні, міжрайонні, міжселищні та міжміські. Внутрішні міграційні процеси здійснюють внутрішні мігранти. На жаль, фундаментальні дослідження міграції оминають такі сучасні проблеми, як вимушена міграція, примусова міграція. У даних випадках суть міграції не змінюється, але потребує збільшення обсягу соціальної підтримки й гарантій. Ця проблема недостатності стосується й часового простору міграції. Класичне визначення епізодичних міграційних процесів зазначає що вони характеризуються нерегулярним характером і являють собою поїздки з діловою, культурною, побутовою, рекреаційною та іншою метою. Маятниковий міграційний процес має зворотній характер і є регулярним переміщенням людей від постійного місця проживання до місця роботи і назад. Крім маятникового міграційного процесу, до зворотного міграційного процесу належать розтягнуті у часі і просторі переміщення людей з однієї території до іншої, із

перетинанням державного або адміністративно-територіальних кордонів, а також без перетинання. Зворотний міграційний процес здійснюється, наприклад, шляхом переміщення людей з метою стажування, відрядження, туристичних поїздок тощо, тобто передбачає їх повернення.

Організований міграційний процес – це соціальні переміщення, які здійснюються за допомогою або за участю державних органів, громадських, політичних організацій, міжнародних структур. Організований міграційний процес буває добровільним та примусовим і певна частина вимушеної міграції.

Добровільною вважається міграція, коли рішення про переміщення приймає сам мігрант, примусова – виселення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору, а до переміщення його примушують владні приписи, тоді слід виділити категорію «вимушені мігранти». Це особи, які виходячи з певних обставин вимушені покинути територію проживання. Доцільно також виділити чинники, що спонукають до переміщення: стихійні лиха або війни, голод, переслідування тощо. І тут є суттєва різниця між обставинами, які виникли у результаті непередбачуваних подій – стихійні лиха, і обставини, що склалися у результаті недостатньої попереджувальної діяльності держави. Також слід відрізнити вимушених мігрантів від біженців. Вимушених мігрантів часто називають біженцями, проте біженцем стає не кожен вимушений мігрант після приїзду до країни переселення. Можна назвати три типи вимушених мігрантів: особи, що шукають притулку – претенденти на отримання статусу біженця, тобто громадяни інших держав або особи без громадянства, які, будучи вимушеними переселитися з місця свого постійного проживання, подали прохання про отримання статусу біженця в країні імміграції, але ще не отримали його; особи, що мають тимчасовий статус біженця – громадяни інших держав або особи без громадянства, яким державні органи країни імміграції надали тимчасовий захист і права на певний період, ідентичні правам біженців, та власне біженці – громадяни

інших держав або особи без громадянства, які змушені були мігрувати з причин, досить вагомих для державних органів країни в'їзду, аби надати їм необхідний захист і право проживання і працевлаштування на необмежений термін, що й передбачає статус біженця [8].

Отже, розглянута вище класифікація окремих видів міграційних процесів показує, що вони характеризуються багатоманітністю, їхнє існування визначене достатньо великим колом чинників. Разом з тим можна виділити спільне в усіх класифікаційних ознаках: по-перше, відсутність виокремлення учасників міграційних процесів, тобто усі розглянуті види були не персоналізованими, за виключенням внутрішніх міграцій (визначається учасником населення або ж внутрішні мігранти); по-друге, це те, що міграційний процес є процесом переміщення; а по-третє, зміст і характер переміщення визначається особливостями правового регулювання (національного законодавства, міжнародного законодавства, імплементацією норм міжнародного права у національне законодавство).

Висновки

Врегулювання міграційних процесів буде ефективним як для економічного розвитку країни, так і для забезпечення національних інтересів, тому прийняття Міграційного кодексу України вбачається необхідним. Будуватися чинне законодавство з врегулювання міграційних процесів повинно на засадах забезпечення соціальних гарантій для різних категорій мігрантів, які бажають проживати на території України, а також повинні бути передбачені гарантії для внутрішніх мігрантів.

Слід зазначити, що розроблена законодавча база, яка буде створена на основі поглиблених наукових досліджень різних видів міграції, ризиків, загроз, що супроводжують міграційні процеси у подальшому створить умови для нейтралізації незаконної міграції. Наряду з цим створить умови для приваблення притоку трудових висококваліфікованих мігрантів в Україну.

Література

1. Міграція і розвиток. Сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <http://iom.org.ua/ua/migraciya-ta-rozvitok>

2. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У.Я.Садова. Львів, 2015. 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf>

3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету міністрів України від 6.08.2014 року № 385 : Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>

4. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. 12 липня 2017 року Розпорядженням КМУ-№ 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

5. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів в Україні.. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Харків 2002. –182 с.

6. Мосьондз С. О. Державна міграційна політика в сучасній Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Київ 2003. 199 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А. Т. Козьмук, О.О. погребний та ін.; - К.: всеукраїнська асоціація видавництв «Правова Єдність», 2007. – 781 с.

8. Ольга Ровенчак. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять // Політичний менеджмент, № 2.2016. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8810/11-Rovenchak.pdf?sequence=1>

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

**REGULATED MIGRATION
PROCESSES AS A FACTOR OF
UKRAINE'S DEVELOPMENT**

The article examines the experience of international organizations, governmental structures of foreign countries in managing the risks related to migration processes, paying particular attention to the regulation of domestic migration. The problem of organizing the protection of the rights and freedoms of migrants is raised; the ways of regulating migration processes are analyzed. Ways of solving modern problems of migrants, transformation of their resources towards progress, development of regions, increase of economic well-being of citizens and society are offered. The migration process, like any other sphere of human activity, is a managed process. The state is the principal subject of the process, represented by the authorized bodies that make up a uniform system. The activities of the authorized state bodies and their officials in the sphere of migration management should be aimed at ensuring the rights and freedoms of the participants of the migration process, their

security, as well as legitimate interests. The basic principles of regulation of migration processes are: legality, supremacy of law, protection of human rights and freedoms, including liberty of free choice of place of residence and movement. In regulating migration processes, it is very important to take into account the principle of proportionality of the rights and freedoms of the ethnic population and displaced persons, which will remove obstacles to the integration of the migrant into the community. Conclusions are made about the necessity of developing a legislative framework that will be created on the basis of in-depth scientific studies of different types of migration, risks, threats that accompany migration processes. In the future, such legal security of migration processes will create conditions for neutralizing illegal migration. At the same time it will create conditions for attracting inflow of highly skilled migrants to Ukraine.

Keywords: *migration, migration processes, rights of migrants, freedoms of migrants, regulation of migration processes, internally displaced persons.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В МЕЖАХ «СКАНДИНАВСЬКОГО ЗАКОНУ»: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

ТИЛЬЧИК В'ячеслав В'ячеславович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

У статті проведено аналіз позитивного досвіду вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин адміністративними судами країн Скандинавського півострова. Закцентовано увагу на напрямках вирішення окремих проблем розв'язання таких спорів засобами адміністративного судочинства у Фінляндії та Королівства Швеції, що набуває актуальності з урахуванням новел адміністративного процесуального законодавства в Україні. Окрема увага приділяється проблемам розмежування судової юрисдикції, судового контролю, що здійснюється за законністю адміністративної (управлінської) діяльності, реалізації права на судовий захист, надмірного навантаження на суд, запровадження альтернативного порядку вирішення такої категорії спорів в адміністративному судочинстві. Доводиться доцільність використовувати поняття «спір у сфері публічно-правових відносин» у вітчизняному законодавстві, оскільки даний термін реально відображає таке явище правової дійсності.

Ключові слова: спір у сфері публічно-правових відносин, адміністративне судочинство, юрисдикція адміністративного суду, справа юрисдикції адміністративного суду, суб'єкти владних повноважень, адміністративні акти, оскарження.

Актуальність та своєчасність проблематики

Засоби судочинства, зокрема адміністративного, розглядаються у вітчизняній правовій доктрині як такі, що на сьогодні є най-

більш ефективними щодо вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин. Про найбільшу кількість звернення саме до цих засобів йдеться у багатьох соціальних дослідженнях, що проводяться різними інституціями, поряд із цим відзначається невдоволення та недовіра населення до суду. За даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології та експертною групою для Міжнародного фонду «Відродження», 38 відсотків респондентів вказали, що перешкодами щодо звернення до суду стали фінансові бар'єри, 19 відсотків – вказують на загальну складність процедури такого звернення та розв'язання спору, а 17 відсотків називають – тривалими строки розгляду [1]. Протилежною є ситуація у Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії та Ісландії. Ці країни утворюють єдину правову систему, яка названа «Скандинавським Законом» у межах Романо-Германської правової сім'ї [2]. Саме тому актуалізуються дослідження позитивного досвіду цих країн щодо вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин засобами адміністративного судочинства та шляхи його запровадження до вітчизняного адміністративного судочинства.

Огляд останніх досліджень та публікацій

Вітчизняні вчені-адміністративісти досліджували питання вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин, зокрема і засобами адміністративного судочинства, а саме: В.М. Бевзенко, Є.В. Кубко, Д.В. Лученко,

Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Я.М. Романюк О.П. Рябченко та інші. Відзначаючи важливість даних досліджень в аспекті реформування судочинства та судоустрою в Україні, варто погодитися із твердженнями про те, що залишаться відкритими питання розмежування судової юрисдикції, підвищення ефективності вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин (збалансування строків розгляду спорів, спрощення процедури, зменшення завантаження судів), запровадження альтернативного порядку вирішення такої категорії спорів в адміністративному судочинстві тощо.

Виклад основного матеріалу

У Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії та Ісландії, як і в Україні, спори у сфері публічно-правових відносин вирішуються адміністративними судами. Так, у Фінляндії до системи адміністративного судочинства віднесено спеціалізовані адміністративні суди: Страховий адміністративний суд та Ринковий адміністративний суд, а до загальних адміністративних судів віднесено Вищий адміністративний суд і регіональні адміністративні суди. Юрисдикція адміністративного суду визначається відповідними законами (Закон «Про адміністративні суди», Постанова «Про адміністративні суди», Закон «Про адміністративне судочинство»), у справах зі справ щодо: оподаткування; соціального захисту та охорони здоров'я; охорони навколишнього середовища, будівництва та землекористування; місцевого самоврядування; іноземців; виконання кримінальних покарань; ліцензування [3, с. 15, 18]. Визначаючи частку спорів конкретного виду, можна навести практику адміністративного суду міста Гельсінкі. Найбільший відсоток (32,1 %) складають міграційні спори; 21,9 % – соціальні; 16,6 % – спори у сфері оподаткування; 12,2 % – спори з питань місцевого самоврядування; 10,9 % – спори, пов'язані із рішеннями державних установ (органів виконавчої влади); 3,6 % – спори у сфері будівництва; 1,8 % – спори у сфері екологічної безпеки. Відомо, що критерієм ідентифікації справи, як адміністративної чи іншої, є, як і в Україні, передусім наявність учасника

спору – суб'єкта владних повноважень (органу виконавчої влади) [4]. Спори у сфері виборчих відносин, як і в Україні, у Фінляндії підлягають вирішенню також у порядку адміністративного судочинства, зважаючи на те, що в даній країні не передбачено спеціального суду, наділеного конституційною юрисдикцією. Спори виникають у даній сфері у разі, коли: скарга подана з приводу невідповідності рішення виборчої комісії Закону Фінляндії «Про вибори»; порушено процедуру виборного процесу [5, с. 30].

Повертаючись до питання, що розглядалося у попередніх авторських публікаціях, про доцільність застосування в Кодексі адміністративного судочинства (далі – КАС) України єдиного поняття «спір у сфері публічно-правових відносин», а не будь якого іншого, варто навести додатковий аргумент. На користь цього свідчать як наведені вище положення вказаних чинних нормативно-правових актів Фінляндії, так і останні тенденції у практиці діяльності Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС). У своїй постанові ВП ВС, дослідивши матеріали справи за позовом засудженого про визнання протиправним і скасування рішення Центральної комісії Міністерства юстиції України про відмову у переведенні засудженого з однієї установи виконання покарань до іншої. При цьому, Суд першої інстанції відмовив у відкритті провадження, а Апеляційний суд залишив його рішення без змін ґрунтуючись передусім, що такий спір виник не з приводу реалізації відповідачем управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, натомість він пов'язаний із виконанням вироку, а тому справа має розглядатися у порядку кримінального, а не адміністративного судочинства [6]. Тож вбачається застосування такого підходу до визначення спорів у сфері публічно-правових відносин, що втратив актуальність, оскільки як вихідний критерій для ідентифікації останніх продовжує використовуватися обмеження сфери діяльності суб'єкта владних повноважень. Відтак, спір, що виникає з приводу правомірності ухвалення рішення про відмову в переведенні засудженого з однієї установи відбування покарань до іншої, незважаючи на сферу регулювання, пов'язану із виконанням вироку, є

таким, що виникає із публічно-правових відносин.

Приналежно, що у Фінляндії вирішення питання про розмежування юрисдикції судів вирішується крізь призму визначення належності видання конкретного адміністративного акту. Так, у разі коли адміністративний акт виданий з метою реалізації управлінських функцій органом виконавчої влади чи іншими суб'єктами, у ньому чітко вказується адміністративний суд, до якого такий акт-документ, у разі порушення його приписами прав і свобод фізичних осіб та корпорацій (юридичних осіб), може бути оскаржено. Зокрема, цінною практикою є необхідність звернення у досудовому порядку (аналог досудового оскарження в Україні) за виправленням такого адміністративного акта (надзвичайно рідко за його відміною). Вказаний порядок (досудовий) є обов'язковим для оскарження, оскільки зміст виданого адміністративного акта підлягає самовиправленню органом (посадовою особою), що його прийняла. Лише після цього суб'єкт, права якого порушені, може звернутися до адміністративного суду з апеляцією на такий адміністративний акт. В окремих випадках не потрібне «самовиправлення адміністративного акту», відтак визначена можливість звернутися до адміністративного суду без проведення вказаної процедури (так званого досудового оскарження) [7].

Поряд із наведеним, як і в Україні, проблематика розмежування юрисдикції адміністративних судів та судів загальної юрисдикції існує і у Фінляндії та у Швеції. Передусім гостро стоїть питання розмежування цивільної та адміністративної юрисдикцій. Дослідженню вказаної проблематики присвячені фундаментальні праці сучасних вчених. У Фінляндії – Коулу Рісто в монографії «Право чи адміністративне використання?» (2012 р.) охарактеризував підстави (критерії) визначення компетенції та практичні рекомендації щодо її розмежування, у Швеції – Седергрєн Пітер у докторській дисертації «Vem dömer i gråzonen – Domstolsprövning i gränslandet mellan offentlig rätt och privaträtt» (Хто судить у сірій зоні – Судовий огляд меж між публічним і приватним правом, 2009 р.). Новизна вказаних досліджень полягає у ви-

діленні так званої «сірої зони», в якій спір виникає у межах як публічного, так і приватного права. Грунтом вказаних наукових пошуків стало оновлення доктрини публічної адміністрації в цих країнах, яка ґрунтується на державно-приватному партнерстві. Основною пропозицією для вирішення наведеної проблематики є розробка критеріїв та впровадження їх у національне законодавство з урахуванням принципу «передбачуваності прийняття адміністративних рішень», та інших принципів публічного адміністрування [8, с. 28].

Стосовно вже наведених положень про особливості порядку звернення щодо реалізації права на судовий захист в адміністративному судочинстві, у Фінляндії проголошується можливість безперешкодного подання особою, права якої порушені, звернення до адміністративного суду. У більшості випадків рішення, прийняте органом публічної влади може бути оскаржене до адміністративного суду безпосередньо. Однак, у деяких категоріях спорів встановлено обов'язковий досудовий порядок його розгляду, зокрема, це стосується спорів з приводу оподаткування чи рішень, що приймаються органами місцевого самоврядування. Приналежно, що така процедура досудового вирішення спорів, існує здебільшого для «автоматичного самовиправлення» допущених «помилко» при прийнятті рішень органами виконавчої влади чи іншими суб'єктами, що наділені владними повноваженнями. Відтак, вказана норма «мінімізує» дискрецію публічної адміністрації, а рішення приймаються в «розумний строк» з урахуванням заявлених вимог скаржника [9, с. 19-21].

В Україні варто констатувати ситуацію, за якої у багатьох випадках звернення у досудовому порядку до публічної адміністрації зі скаргою носить більше характер «затягування часу», аніж є ефективним інструментом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних (юридичних) осіб. Правова регламентація застосування такого інструменту міститься у Законі України «Про звернення громадян», що є базовим для реалізації приписів статті 40 Конституції України, та декларує право на звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування та посадо-

вих, службових осіб, а також право на його розгляд та обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [10]. Так, статтею 8 Закону України «Про звернення громадян» визначаються звернення, які не підлягають вирішенню, серед них наступний перелік: повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті, тощо [11]. Зважаючи на формулювання норми у наведений спосіб, по-перше, не зрозуміло визначення моменту (обставин), коли питання вирішено по суті; по-друге, часто питання (вимога), викладена у скарзі, перебуває у площині відносин, публічне адміністрування яких, здійснюють декілька органів, відтак Законом не заборонено звертатися з одним і тим самим питанням до іншого органу (установи, організації), відмінного від того, який вже розглянув та/чи вирішив питання так би мовити «по суті». Вказані недоліки законодавчого регулювання звернень громадян іноді формують ризики «зловживати правом на звернення». Зважаючи на складність та недостатню дослідженість даного поняття, його сутність та зміст буде охарактеризовано у подальших публікаціях. Разом із тим, як пропозиція щодо запобігання «зловживанням правом на звернення» може розглядатися встановлення обов'язкового досудового порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) з окремих категорій справ із обмеженням звернення до іншого органу (посадової особи) зі скаргою з одного і того питання, якщо перше вирішено по суті.

У КАС України, зокрема у статті 282 «Особливості провадження у справах за зверненнями органів доходів і зборів» передбачено безспірні правові відносини, що виникають у порядку адміністративного судочинства. Такий висновок вбачається зі змісту, зокрема частини 4 вказаної статті, де серед підстав відмови у відкритті провадження за зверненням органів доходів і зборів (відповідно до даної норми) передбачено наявність спору про право (підпункт 2 частини 4 статті 282 КАС України), що вбачається з поданих до суду матеріалів [16]. Схожий вид «безспірного провадження» існував, зокрема у Швеції, однак під час судової реформи, яка проведена у середині 90-х років, усю діяльність,

не пов'язану із відправленням правосуддя, у тому числі й наведений вид провадження (безспірне) було виключено із судового провадження взагалі. Можливо припустити, що вказані реформаційні кроки здійснено у зв'язку із найнижчим рівнем корупції в судовій системі Швеції та високою довірою до суддів з боку громадськості [12, с. 45-46]. На жаль, варто констатувати, що схожі кроки у напрямі реформування у вітчизняному адміністративному судочинстві нині не на часі, у зв'язку із зворотною ситуацією. До того ж, норма КАС України, якою встановлено безспірне провадження, як свідчить судова практика, є надзвичайно неефективною, оскільки в основному справи такої категорії при зверненні до суду органу доходів і зборів розглядаються у загально позовному порядку, бо відповідач у більшості випадків користується своїм правом на оскарження, а це свідчить про наявність спору про право.

Цінним видається досвід Швецької адміністративної юстиції при вирішенні спорів у сфері публічно-правових відносин у частині регулювання перебігу строків розгляду справи. У КАС України, зокрема у статті 4, використано термін «розумний строк», під яким розуміють найкоротший строк розгляду та вирішення адміністративної справи достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [16]. Питання застосування вказаного терміну та проблематика зловживання ним достатньо висвітлена у наукових публікаціях, однак пропозиції вітчизняних учених в оновленій редакції КАС України не були враховані законодавцем, а тому не втрачають актуальності. Натомість в законодавстві Швеції, починаючи із 2010 року, шляхом направлення клопотання можливо встановити пріоритет конкретної справи для суду, яка була неналежним чином затримана. При цьому, таке клопотання (заявка) розглядається в автоматичному режимі в інформаційній системі «förtursförklaring» (у перекладі з Шведської мови – «Пріоритет декларації»). Під час розгляду клопотання про прискорення вирішення справи, оцінці підлягають обставини: складність справи, процесуальні дії сторін та їх тривалість чи допускатися зло-

вживання процесуальними правами з метою затягування вирішення спору, важливість вирішення спору для заявника тощо.

Пришвидшення розгляду справи здійснюється шляхом надання дозволу свідчити за допомогою засобів зв'язку, у тому числі й через мережу Інтернет, подавати письмові докази в електронному вигляді. Зменшення навантаження на суддів здійснюється, зокрема й шляхом залучення суддів у відставці, у разі коли спостерігається тенденція до збільшення кількості справ. Корисний досвід зменшення навантаження на суд для України також є функціонування так званих «летючих бригад суддів та/чи помічників», які представлені у вигляді оперативних груп з досвідчених суддів, залучених для вирішення справ незалежно від розташування суду [13, с. 7-9].

Наступним питанням є запровадження альтернативних засобів вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин у судовому адміністративному процесі. Пошук шляхів вирішення даної проблематики в Україні, незважаючи на активізацію наукових досліджень останнім часом, не дав бажаного результату, оскільки Закон України «Про медіацію» залишився у вигляді проекту. Щодо запровадження медіації в судовому адміністративному процесі, варто констатувати наявність у КАС України підстав щодо недопущення суддею спору. Поряд із цим, виникає низка проблем у правозастосуванні цієї норми у зв'язку із, по суті, нормативним обмеженням суб'єктів, що реалізують владні управлінські функції, діяти лише у спосіб та на підставі закону. Зокрема, наявність таких суб'єктів є одним із визначальних критеріїв для ідентифікації спору як такого, що виник у сфері публічно-правових відносин та вирішується засобами адміністративного судочинства. До того ж, обмеження застосування норми щодо попередження виникнення спорів суддею адміністративного суду не існує, а отже, застосовується до всіх категорій справ юрисдикції адміністративного суду, що є суттєвим недоліком, який впливає на ефективність та загалом можливість використання альтернативних способів вирішення спорів у судовому адміністративному процесі.

У Швеції процедура альтернативного вирішення спорів у процесі адміністративного судочинства передбачена лише у сфері оподаткування. Вказана процедура визначає можливість прийняття попереднього рішення щодо юридичних наслідків та фінансового обтяження для платника податків. Окремо в порядку процедури альтернативного вирішення спорів здійснюється комплексне тлумачення норм податкового законодавства, у тому числі й процедур сплати окремих податків та зборів, що значно пришвидшує процедуру виконання податкового обов'язку без здійснення заходів податкового (фінансового) контролю й не допускає розвитку спорів у даній сфері. Попереднє податкове рішення може бути оскаржене до Вищого адміністративного суду Швеції [14, с. 3]. Податковим кодексом України передбачено схожу процедуру тлумачення норм податкового законодавства органом доходів і зборів – податкові роз'яснення, однак на відміну від Шведської, в Україні є не обов'язковим дотримуватися приписів такого роз'яснення. Причому надання роз'яснення податкового законодавства в Україні не вважається альтернативним способом, по суті, недопущення спору.

Стосовно формування узагальненої практики діяльності адміністративних судів у Фінляндії, на відміну від України таких узагальнень не формується, оскільки передбачено інший підхід до оприлюднення судових рішень. Так, наскрізної публікації у реєстрі судових рішень не вимагається, а навпаки оприлюдненню підлягають лише ті рішення місцевих адміністративних судів, навіть Верховного адміністративного суду Фінляндії, які формують конкретну практику, на кшталт зразкових справ, передбачених статтею 4 КАС України [15]. Такий підхід, у зв'язку із існуючою на сьогодні практикою, дійсно є актуальним для України.

Література

1. Дослідження правових проблем і потреб в українських громадах: Київський міжнародний інститут соціології та експертна група для Міжнародного фонду «Відродження», 2018 URL: <https://ldn.org.ua/wp-content/>

[uploads/2018/09/Ukraine-justice-needs-2018.pdf](https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2016/10/dratw/dratw-sweden_2011.pdf?la=en)

2. Baker McKenzie. Dispute Resolution Around the World. Sweden. 16 с. URL: https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2016/10/dratw/dratw-sweden_2011.pdf?la=en

3. Койстинен Я., Кортелайнен С. Законодательные нормы, судебная практика и этика в Финляндии и России. *Aducate Reports and Books*. 2/2011. Koulutus-ja kehittämispalvelu Aducate Itä-Suomen yliopisto Joensuu. 167 с.

4. Блажівська Н. Судова система Фінляндії – приклад для України. URL: <https://sud.ua/ru/news/mezhdynarodnoe-pravo/97137-sydebnaya-sistema-finlyandii--primer-dlya-ukraini--sydya-visshego-adminsyda-n-blazhivskaya>

5. Халлберг П., Яйма М. Основы правовой защиты в Финляндии. Хельсинки : *Sitra*. 2002. 218 с.

6. Засудженому відмовили в переведенні до іншої установи відбування покарання: постанова ВП ВС. *Судово-юрідична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/142427-zasudzhenomu-vidmovili-v-perevedenni-do-inshoyi-ustanovi-vidbuvannya-pokarannya-postanova-vp-vs>

7. Адміністративні суди. Офіційний сайт. Гельсінкі. URL : <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/hallintooikeudet/en/index.html>

8. Ella Suijala. Asiallinen toimivalta – yleinen tuomioistuin vai hallintotuomioistuin?. 2017. 91 с. URL : [Downloads/Suijala.Ella%20\(1\).pdf](https://www.ency.eu/images/stories/pdf/workinggroups/Timeliness/response_questionnaire_timeliness_sweden.pdf)

9. Койстинен Я., Кортелайнен С. Законодательные нормы, судебная практика и этика в Финляндии и России. *Aducate Reports and Books*. 2/2011. Koulutus-ja kehittämispalvelu Aducate Itä-Suomen yliopisto Joensuu. 167 с.

10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

11. Про звернення громадян : Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

12. Судді Верховного Суду України ознайомилися зі шведським досвідом реформу-

SUMMARY

The article analyzes the positive experience of resolving disputes in the field of public-legal relations in the order of administrative courts of the Scandinavian Peninsula. The attention is focused on ways of solving individual problems of resolving such disputes by means of administrative legal proceedings taking into account the novelties of administrative procedural legislation in Ukraine on the example of Finland and the Kingdom of Sweden. Particular attention is paid to the issues of delineation of judicial jurisdiction, judicial control, carried out in accordance with the legality of administrative activities, the exercise of the right to judicial protection, excessive load on the court, the introduction of an alternative procedure for resolving such a category of disputes in administrative proceedings. It is expedient to use the concept of “dispute in the field of public-legal relations” in domestic law, since this term actually reflects such a phenomenon of legal reality.

Key words: dispute in the field of public-legal relations, administrative justice, jurisdiction of the administrative court, jurisdiction of the administrative court, subjects of authority, administrative acts, appeal.

вання судової системи. *Вісник Верховного Суду України*. № 11. (171). 2014. С. 45-48.

13. Response questionnaire project group Timeliness Domstolsverket (Sweden). URL: https://www.ency.eu/images/stories/pdf/workinggroups/Timeliness/response_questionnaire_timeliness_sweden.pdf

14. Alternative dispute resolution in administrative matters – report by the Swedish Supreme Administrative Court. 2015. URL: http://aihja.net/images/users/114/files/Sweden_Report_2016_Sweden-Report2016.pdf

15. Блажівська Н. Судова система Фінляндії – приклад для України. URL: <https://sud.ua/ru/news/mezhdynarodnoe-pravo/97137-sydebnaya-sistema-finlyandii--primer-dlya-ukraini--sydya-visshego-adminsyda-n-blazhivskaya>

16. Кодекс адміністративного судочинства України : кодекс // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446 / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

КЛОПОТАННЯ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА ПРО АРЕШТ МАЙНА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СТРУКТУРА І ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ

КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович - в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент

УДК 343.14

Стаття посвячена дослідженню структури і вимог до змісту ходатайства слідчого, прокурора об арешті майна в ході досудового розслідування. Розглядається пропозиція, висунута в доктрині кримінального процесу щодо виділення в структурі ходатайства трьох частин: вступної, мотивованої та заключної. З урахуванням норм кримінального процесуального закону, сформульованої на його основі судової практики та теоретичних підходів визначаються вимоги до змісту кожної з частин ходатайства слідчого, прокурора об арешті майна. Характеризується коло питань, пов'язаних з ходатайством як його неотъемлемою частиною. На основі результатів дослідження обґрунтовується необхідність внесення змін до кримінального процесуального закону в частині уточнення вимог до змісту ходатайства слідчого, прокурора об арешті майна.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, арест имущества, ходатайство об ареште имущества, следователь, прокурор, досудебное расследование.

Постановка проблеми

Із метою забезпечення дієвості арешту майна норми кримінального процесуального закону чітко визначають порядок застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Початковим етапом у структурі порядку накладення арешту на майно виступає ініціювання його

застосування. З урахуванням норми ч. 1 ст. 171 КПК України, ініціювати застосування арешту майна в праві прокурор, слідчий за погодженням з прокурором і цивільний позивач (останній – виключно з метою забезпечення цивільного позову). Ініціювання накладення арешту на майно під час досудового розслідування відбувається шляхом складання та подання вказаними учасниками кримінального провадження слідчому судді відповідного клопотання. Клопотання слідчого, прокурора про арешт майна за своєю правовою природою виступає процесуальним актом, що містить їх офіційне звернення щодо застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження і виступає юридичною підставою для постановлення слідчим суддею відповідної ухвали [2, с. 222].

Аналіз останніх досліджень

Розкриттю теоретичних питань, пов'язаних із визначенням поняття і змісту арешту майна, і практичних проблем застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження присвячена значна увага науковців. Так, вказана проблематика виступала предметом дослідження у наукових працях О.В. Верхогляд-Герасименко, І.І. Войтовича, І.В. Глобюк, В.А. Завтура, Г.Р. Крет, Г.М. Куцкір, О.Г. Шило та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Проте, структура та вимоги до змісту клопотання про арешт майна, порядок його складання та подання слідчим, прокурором розгляда-

ються у доктрині кримінального процесу недостатньо повно.

Постановка завдання

Метою цієї статті є розкриття структури і вимог до змісту клопотання слідчого, прокурора про арешт майна під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

У нормах кримінального процесуального закону структура клопотання слідчого, прокурора про арешт майна законодавцем не визначається, а лише наводяться вимоги до його змісту (ч. 2 ст. 171 КПК України) [10]. Як свідчить аналіз наведеної норми, вона відображає вимоги щодо обґрунтованості клопотання слідчого, прокурора про арешт майна у цілому. З одного боку, зміст ч. 2 ст. 171 КПК України виражає особливості змісту вказаного клопотання. З іншого, наведена норма у частині визначеного у ній кола вимог до змісту вказаного клопотання не узгоджується з підходом законодавця до розкриття змісту клопотань слідчого, прокурора про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження, в яких підлягають відображенню як відомості, що відображають організаційні аспекти їх складання (п. п. 1, 6 і 7 ст. 141 та п. п. 1, 6 і 7 ст. 145 КПК України), так і відомості про обставини кримінального правопорушення (п. п. 1 – 3 ч. 2 ст. 150, п. п. 1 – 3 ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 155-1, п. п. 1 і 2 ч. 2 ст. 160 та п. п. 1 – 3 ч. 1 ст. 184 КПК України) [10].

У доктрині кримінального процесу вченими структура клопотання слідчого, прокурора про арешт майна визначається, виходячи із традиційно сформованого підходу до визначення структури кримінальних процесуальних рішень. Зокрема, на основі аналізу теоретичних підходів, присвячених визначенню структури клопотань про застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження [8, с. 255; 11, с. 270; 13, с. 394], І.І. Войтович у структурі клопотання про арешт майна виокремлює три частини: вступну, мотивувальну та заключну [2, с. 216]. Пропоновану структуру клопотання слідчого, прокурора про арешт майна під час досудового розслідування до-

цільно покласти в основу дослідження вимог до змісту кожної з його частин.

Вступна частина клопотання слідчого, прокурора про арешт майна висвітлює організаційний аспект його складання. Як свідчить аналіз норм кримінального процесуального закону, зміст вступної частини визначається законодавцем лише щодо клопотань про здійснення приводу та про накладення грошового стягнення (п. п. 1, 2, 6 і 7 ст. 141 та п. п. 1, 2, 6 і 7 ст. 145 КПК України) [10].

Із урахуванням сформованої слідчої практики щодо складання клопотань про арешт майна, в їх вступній частині наводяться такі відомості: 1) найменування та адреса суду, до якого слідчим, прокурором подається клопотання (що визначається з урахуванням ч. 2 ст. 132 КПК України);-/ 2) найменування клопотання, дата та місце його складання; 3) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 4) процесуальний статус учасника кримінального провадження, про арешт майна якого слідчим, прокурором заявляється клопотання, його прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання (у разі ініціювання накладення арешту на майно підозрюваного з метою, визначеною п. п. 2 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК України), прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання фізичної особи (у разі ініціювання накладення арешту на її майно з метою, визначеною п. п. 1, 2 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України), найменування та місцезнаходження юридичної особи (у разі ініціювання накладення арешту на її майно з метою, визначеною п. п. 1 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК України).

Мотивувальна частина клопотання слідчого, прокурора про арешт майна відображає відомості на обґрунтування необхідності застосування наведеного заходу забезпечення кримінального провадження до конкретного майна, належного особам, визначеним ст. 170 КПК України. Вимоги до змісту мотивувальної частини клопотання слідчого, прокурора про арешт майна значною мірою зумовлені змістом локального предмета доказування, під яким у доктрині кримінального процесу прийнято розуміти сукупність обставин, які мають бути встановлені у ході

прийняття окремих процесуальних рішень, не пов'язаних із вирішенням справи по суті [1, с. 226-227; 4, с. 155; 17, с. 404-405], у тому числі й під час застосування слідчим суддею заходів забезпечення кримінального провадження [3, с. 98; 5, с. 50-51]. У ході розгляду та вирішення клопотання слідчого, прокурора про арешт майна локальний предмет доказування становить сукупність обставин, визначених ч. 3 ст. 132 та ч. 2 ст. 173 КПК України, які, у свою чергу, підлягають відображенню у вказаному клопотанні. На необхідність відображення у клопотанні слідчого, прокурора й обґрунтування доказами обставин, які складають локальний предмет доказування, звертає увагу М.О. Каліновська у контексті дослідження вимог до змісту клопотань слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування [6, с. 75].

Вимоги до змісту мотивувальної частини вказаного клопотання у цілому наведені у ч. 2 ст. 171 КПК України, відповідно до якої у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено: 1) підстави і мету відповідно до положень ст. 170 цього Кодексу та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до ч. 6 ст. 170 цього Кодексу [10].

Вказівка на підстави і мету арешту майна здійснюється слідчим, прокурором у клопотанні про застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження з урахуванням вимог ч. ч. 1 – 6 ст. 170 КПК України. При цьому, якщо завдання арешту майна виступає загальним і полягає у запобіганні можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження (ч. 1 ст. 170 КПК України), то мета вказаного заходу забезпечення кримінального провадження законодавцем диференціюється з урахуванням функці-

ональної спрямованості арешту майна на виконання того або іншого завдання кримінального провадження (ч. 2 ст. 171 КПК України), а його підстави, у свою чергу, визначаються залежно від мети застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження (ч. ч. 3 – 6 ст. 170 КПК України) [10].

Поряд із підставами арешту майна, у клопотанні про застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження слідчий, прокурор повинен навести умови арешту майна, які у доктрині кримінального процесу визначаються як сукупність визначених нормами кримінального процесуального закону обставин, наявність яких дозволяє застосувати даний захід забезпечення кримінального провадження та гарантувати права власника (законного володільця) майна [14, с. 84]. Як впливає з аналізу норм кримінального процесуального закону умовами арешту майна під час досудового розслідування виступають:- 1) перебування майна, щодо якого ініціюється накладення арешту, у володінні, користуванні чи розпорядженні фізичних або юридичних осіб, вказаних у п. п. 3 – 6 ст. 170 КПК України;-2) набуття фізичною особою, щодо якої ініціюється накладення арешту на майно з метою, вказаною у п. п. 2 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, процесуального статусу підозрюваного; набуття юридичною особою, щодо якої ініціюється накладення арешту на майно з метою, визначеною у п. п. 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, процесуального статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; покладення на фізичну чи юридичну особу, щодо якої ініціюється накладення арешту на майно з метою, передбаченою у п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, обов'язку нести у силу закону цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Зокрема, свого часу ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ вказав на правильність практики, коли слідчі судді визнають клопотання про накладення арешту на майно передчасними та відмовляють у їх задоволенні, оскільки на момент їх розгля-

ду, особам, про майно яких йдеться в клопотанні, не повідомлено про підозру [18]; 3) у разі арешту майна третьої особи – вона набула його безоплатно або за вищу або нижчу ринкової вартості і знала чи повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. п. 1 – 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України (ч. 4 ст. 170 КПК України) [10].

Поряд із вказівкою на мету, підстави та умови арешту майна, у клопотанні про застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження слідчий, прокурор повинен навести відповідне обґрунтування необхідності арешту майна. Його обґрунтування передбачає наведення слідчим, прокурором доводів, які свідчать про те, що з урахуванням обставин кримінального провадження без застосування арешту майна існують ризики його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження особами, вказаними у ч. ч. 3 – 6 ст. 170 КПК України, що призведе до унеможливлення збереження речових доказів, застосування спеціальної конфіскації або конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. При обґрунтуванні клопотання про арешт майна слідчий, прокурор повинні враховувати норму ч. 11 ст. 170 КПК України.

Після обґрунтування необхідності арешту майна слідчий, прокурор у мотивувальній частині клопотання про застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження повинні навести перелік і види майна, що належить арештувати. Згідно з ч. 10 ст. 170 КПК України, арешт може бути накладений у встановленому цим Кодексом порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна [10]. При цьому законодавець

у кримінальному процесуальному законі не закріплює загальної норми, що містила б перелік майна, на яке не може бути накладено арешт. У зв'язку з цим обґрунтованою виступає позиція Г.Р. Крет, яка пропонує доповнити ч. 10 ст. 170 КПК України вказівкою на перелік майна, що не підлягає арешту [9, с. 358].

Істотна специфіка притаманна визначенню обсягу майна, яке належить арештувати, у разі вчинення кримінального правопорушення декількома особами або одним із подружжя. У першому випадку у мотивувальній частині клопотання слідчого, прокурора про арешт майна перелік і види майна підозрюваного, що належить арештувати, вказуються з урахуванням ступеня його вини і наведених у доктрині кримінального процесу правил солідарної відповідальності з відшкодування шкоди [12, с. 391; 13, с. 443]. У другому випадку такі перелік і види майна підозрюваного вказуються з урахуванням належного йому роздільного майна та його частки у спільному майні, у зв'язку з чим обґрунтованою виступає пропозиція щодо доцільності визначення частки підозрюваного у спільному майні подружжя перед накладенням на нього арешту [12, с. 394; 13, с. 446]. Як свідчать результати дослідження практики, недотримання вказаних вимог призводить до відмови слідчим суддею місцевого суду у задоволенні клопотання слідчого, прокурора про арешт майна, а у разі його задоволення – до подальшого скасування колегією суддів суду апеляційної інстанції ухвали, постановленої слідчим суддею місцевого суду, та постановлення нею нової ухвали [19].

На підтвердження перебування майна, щодо якого ініціюється накладення арешту, у володінні, користуванні чи розпорядженні фізичних або юридичних осіб, вказаних у п. п. 3 – 6 ст. 170 КПК України, у мотивувальній частині клопотання про арешт майна слідчий, прокурор повинен навести документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном. На це

свого часу звертав увагу ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ, який відзначив, що під час розгляду клопотань про арешт майна слідчим суддям необхідно враховувати, що документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту, не можуть бути зазначені у клопотанні та надані щодо майна, право власності на яке неможливо підтвердити документально (наприклад, на майно, вилучене з обігу; рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації і документи щодо якого відсутні, тощо), а також щодо майна, яке підлягає державній реєстрації, проте всупереч вимогам закону не було зареєстровано. Водночас, відповідну неможливість має бути обґрунтовано у клопотанні [15].

У разі подання клопотання про арешт майна з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, у його мотивувальній частині слідчий, прокурор повинен вказати розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою. Розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або вказаної у цивільному позові, та неправомірної вигоди, отриманої юридичною особою, виступає визначальним фактором під час визначення вартості майна, що підлягає арешту. При цьому, відповідно до ч. 8 ст. 170 КПК України, вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову або стягнення отриманої неправомірної вигоди, повинна бути співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою [10]. Закріплення наведеної вимоги зумовлене широким застосуванням у практиці ЄСПЛ принципу пропорційності, який полягає у забезпеченні справедливої рівноваги між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини (п. 69 рішення ЄСПЛ від 23.09.1982 р. у справі «Sporrong and Lönnroth v. Sweden») [21]. Надаючи оцінку дотриманню справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права влас-

ності, ЄСПЛ встановлює, чи не покладался на заявника індивідуальний і надмірний тягар [7, с. 595]. Необхідність встановлення цієї обставини пов'язана з тим, що покладення на особу індивідуального і надмірного тягаря призводить до порушення справедливої рівноваги (п. 168 рішення ЄСПЛ від 23.01.2014 р. у справі «East/West Alliance Limited» проти України», п. 97 рішення ЄСПЛ від 12.05.2015 р. у справі «Gogitidze and Others v. Georgia») [16; 20].

Із урахуванням сформованої слідчої практики стосовно складання клопотань про арешт майна, що ґрунтується на вимогах норм ч. 3 ст. 132 та ч. 2 ст. 173 КПК України, в їх мотивувальній частині, поряд із вказаними у ч. 2 ст. 171 КПК України відомостями, також зазначаються: 1) короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється особа; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилення на обставини. Вказані відомості відображаються у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна у випадках, коли застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження ініціюється ним щодо підозрюваного з підстав, визначених п. п. 2 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК України. Такий підхід закріплений законодавцем стосовно змісту низки клопотань про застосування до підозрюваного інших заходів забезпечення кримінального провадження (п. п. 1 – 3 ч. 2 ст. 150, п. п. 1 – 3 ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 155-1, п. п. 1 і 2 ч. 2 ст. 160 та п. п. 1 – 3 ч. 1 ст. 184 КПК України) [10]. Більше того, необхідність наведення у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного викладу обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилення на обставини, зумовлений вимогами норм ч. 3 ст. 132 і п. 1 ч. 3 ст. 173 КПК України [10]. У випадках, коли накладення арешту на майно ініціюється щодо фізичної особи з підстав, передбачених п. п. 1, 2 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, або щодо юридичної особи з підстав, вказаних у

п. п. 1 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, у мотивувальній частині клопотання про арешт майна зазначаються: 1) короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Поряд із цим, ч. 4 ст. 172 КПК України закріплює повноваження слідчого судді щодо заслуховування за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою будь-якого свідка. За наявності свідків, яких слідчий, прокурор вважає за доцільне допитати під час розгляду клопотання про арешт майна, він повинен зазначити їх перелік у клопотанні. Водночас, підхід законодавця щодо наведення переліку свідків у клопотаннях про застосування окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження виступає неоднозначним: стосовно одних із них він взагалі не наводить вказівки на його викладення у клопотанні (клопотання про арешт майна – ч. 2 ст. 171 КПК України), щодо других вказує на наведення переліку свідків у тексті клопотання (клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, про відсторонення від посади, про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя – п. 7 ч. 2 ст. 150, п. 7 ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 155-1 КПК України), стосовно третіх передбачає викладення переліку свідків в якості додатку до клопотання (клопотання про застосування запобіжного заходу – ч. 3 ст. 184 КПК України) [10]. Аналіз наведених підходів дозволяє стверджувати, що останній з них виступає більш обґрунтованим, оскільки дозволяє послідовно відобразити позицію слідчого, прокурора щодо визначення кола свідків, яких він вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження. У зв'язку з цим перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за доцільне допитати під час розгляду клопотання про арешт майна, доцільно наводити в якості додатку до нього.

Заключна частина клопотання слідчого, прокурора про арешт майна відображає його прохання про застосування вказаного

заходу забезпечення кримінального провадження. Із урахуванням сформованої слідчої практики щодо складання клопотань про арешт майна, в їх заключній частині наводяться такі відомості: 1) прохання слідчого, прокурора про арешт майна; 2) прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання фізичної особи або найменування та місцезнаходження юридичної особи, щодо накладення арешту на майно якої подається клопотання; 3) визначені слідчим, прокурором перелік і види майна, яке належить арештувати; 4) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора, який подає клопотання, та його підпис.

Невід'ємною частиною клопотання слідчого, прокурора про арешт майна виступають додатки. Відповідно до норм кримінального процесуального закону, додатками до вказаного клопотання є: 1) витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 6 ст. 132 КПК України); 2) оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання (ч. 2 ст. 171 КПК України).

Клопотання слідчого, прокурора про арешт майна, як і клопотання про застосування будь-якого іншого заходу забезпечення кримінального провадження, повинно бути законним та обґрунтованим. У цьому аспекті дотримання слідчим, прокурором вимог до структури і змісту клопотання про арешт виступає неодмінною умовою його законності й обґрунтованості. І, навпаки, недотримання вимог до структури і змісту клопотання слідчого, прокурора про арешт майна призводить до його повернення ухвалою слідчого судді прокурору зі встановленням строку в сімдесят дві години або з урахуванням думки слідчого, прокурора менший строк для усунення недоліків (ч. 3-ст. 172 КПК України) [10].

Висновки

У структурі клопотання слідчого, прокурора про арешт майна доцільно виокремити три частини: вступну, мотивувальну та заключну, що повною мірою відповідає вимогам юридичної техніки у частині структурних правил щодо підготовки текстів

процесуальних актів кримінального провадження. Невід'ємною частиною клопотання слідчого, прокурора про арешт майна виступають додатки.

З урахуванням наведених уточнень до змісту клопотання про арешт майна вбачається за доцільне викласти частину 2 статті 171 КПК України у такій редакції:

«2. У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) відомості щодо особи, про накладення арешту на майно якої заявлено клопотання: її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання (для фізичних осіб), найменування та місцезнаходження (для юридичних осіб), а також процесуальний статус (за наявності);

3) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

4) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

5) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини (у разі заявлення клопотання про арешт майна підозрюваного);

6) підстави і мету відповідно до положень статті 170 цього Кодексу та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна;

7) перелік і види майна, що належить арештувати;

8) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном;

9) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до частини 6 статті 170 цього Кодексу;

10) прізвище, ім'я, по батькові та посаду слідчого, прокурора;

11) дату та місце складення клопотання. До клопотання додаються:

1) оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання;

2) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання».

Література

1. Аленін Ю.П., Лукашкіна Т.В. Локальний предмет доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 222-228.

2. Войтович І.І. Порядок подання клопотання про арешт майна, його розгляду і вирішення слідчим суддею, судом. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3.- С. 215-224.

3. Гловюк І.В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97-105.

4. Завтур В.А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С.149-156.

5. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 237 с.

6. Каліновська М.О. Актуальні питання погодження прокурором клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу під час досудового розслідування. *Економіка та митно-правові відносини*. 2017. Вип. 2.- С. 72-78.

7. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.

8. Ковальчук С.О. Клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення: правова природа, структура, вимоги до змісту та порядок складання. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014.- Вип. 3. С. 252-262.

9. Крет Г.Р. Перелік майна, на яке не може бути накладено арешт у кримінальному провадженні: необхідність нормативного визначення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 року).- У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017.- С. 356-358.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Кримінальний процес: Підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

14. Куцкір Г.М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 242 с.

15. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Лист ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>.

16. Справа «East/West Alliance Limited» проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 23.01.2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_994.

17. Стоянов М.М. До питання про визначення локального предмету доказування. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 року). У 2-х т. Т. 2 / відп.

за вип. В.М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2012.- Т. 2. С. 403-405.

18. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, заслухане та обговорене на засіданні Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ, яке відбулося 07.02.2014 р. (витяг). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

19. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 23.03.2018 р. у справі № 757/6432/16-к (провадження № 11-сс/796/927/2018). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72925281>.

20. Case of Gogitidze and Others v. Georgia: Judgment of the European Court of Human Rights from 12.05.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154398>.

21. Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden: Judgment of the European Court of Human Rights from 23.09.1982 p. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>.

The article is devoted to the research of the structure and requirements for the content of the petition of the investigator, the prosecutor for the seizure of property during the pre-trial investigation.

The structure of this petition is divided into three parts: introductory, motivating and concluding. Considering the rules of criminal procedural law, formed on its basis the investigative practice and theoretical approaches, requirements for the content of each of the parts of the petition of the investigator, the prosecutor for the seizure of property are determined.

It is substantiated that the petition of the investigator, the prosecutor for the seizure of property should contain the following information: the name of the criminal proceedings and its registration number; information about the person concerning on whose property the petition for seizure was filed; a summary of the circumstances of the criminal offense in relation to which the petition is filed; legal qualification of a criminal offense with an indication of an article (part of an article) of the law of Ukraine about criminal liability; a presentation of the circumstances giving grounds for suspicion the person in committing of a criminal offense, and a reference to the circumstances (in the case of

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню структури і вимог до змісту клопотання слідчого, прокурора про арешт майна під час досудового розслідування. Поділяється запропонований у доктрині кримінального процесу підхід щодо виокремлення у структурі вказаного клопотання трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної. З урахуванням норм кримінального процесуального закону, сформованої на його основі слідчої практики і теоретичних підходів визначаються вимоги до змісту кожної з частин клопотання слідчого, прокурора про арешт майна. Характеризується коло додатків до вказаного клопотання як його невід'ємна частина. На основі результатів проведеного дослідження обґрунтовується доцільність внесення змін до кримінального процесуального закону у частині уточнення вимог до змісту клопотання слідчого, прокурора про арешт майна.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, арешт майна, клопотання про арешт майна, слідчий, прокурор, досудове розслідування.

a statement of petition about seizure of the suspect's property); grounds and purpose in ac-

cordance with the provisions of article 170 of the Criminal Procedural Code of Ukraine and appropriate justification of the need to seize property; the list and types of property to be seized; documents confirming the right of ownership to the property to be seized, or specific facts and evidences indicating the possession, use or disposal of such property by the suspect, accused, convicted, third parties; the amount of damages, undue benefits received by a legal entity, in the case of filing a petition in accordance with part 6 of article 170 of the Criminal Procedural Code of Ukraine; surname, name, middle name and position of the investigator, the prosecutor; the date and place of drafting of the petition.

A range of annexes to the petition of the investigator, the prosecutor for the seizure of property as its integral part is characterized.

On the basis of the results of the conducted research, it is substantiated the expediency of introducing amendments to the criminal procedural law in the part of clarifying the requirements for the content of the petition of the investigator, the prosecutor for the seizure of property.

Keywords: criminal proceedings, seizure of property, petition for seizure of property, investigator, prosecutor, pre-trial investigation.

ВПЛИВ ШВИДКОСТІ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ НА БЕЗПЕКУ СУСПІЛЬСТВА

ЛИСЕНКО Сергій Олексійович - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Сєверодонецького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Стаття посвячена дослідженню впливу швидкості передачі інформації на інформаційну безпеку суспільства. Автор екстраполірує очерчену проблему сквозь призму законів фізики, що дозволяє зробити висновок про залежність руйнівної енергії інформації від трьох показувачів – її об'єму, щільності та швидкості поширення. В разі протистояння двох (або більше) протилежних, можливість інформаційної загрози визначається саме цими параметрами інформаційних систем кожного з них. З розвитком інформаційних технологій швидкість поширення інформації досягає швидкості світла, що збільшує важливість порівняння об'єму та щільності інформації.

Дослідник наголошує на необхідності створення такої адміністративно-правової парадигми, яка б забезпечила вільний та безпечний потік інформації всередині суспільства, при збереженні прав та свобод людини та громадянина.

Ключові слова: інформаційна безпека, безпека суспільства, інформація, швидкість передачі інформації, об'єм інформації, енергія впливу.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Чим далі ми крокуємо в часі, тим більше потерпаємо від інформаційної залежності. Інформацію вже не спинити! Одного разу вона вирвалася із кайданів тотальної цензури середньовіччя, отримала безмеж-

ну владу і стала найважливішим активом у світі, за який, в наші часи навіть, розпочинаються війни.

Інформація та її потоки даних захоплюють навіть свідомість людей. Вже виникла нова релігія, заснована на поклонінні інформації – датаїзм. Вона проголошує, що Всесвіт складається з потоків даних і цінність будь-якого явища визначається, перш за все, його внеском у обробку даних. Датаїзм захоплює все більше прихильників. Релігія об'єднує біологічні та електронні алгоритми, стверджуючи, що для їх розшифрування застосовуються одні й ті ж закони. Основна ідея датаїзму полягає в подальшому знищенні бар'єрів між тваринами та машинами, і очікуванні, що електронні алгоритми перевершать біохімічні алгоритми.

Силу інформації не може спинити навіть чорна діра в космосі. Джон Перікл, професор Каліфорнійського технологічного інституту та директор Інституту квантової інформації, заявив, що випромінювання чорної діри несе в собі інформацію, яку діра поглинула раніше. Цю ж думку підтвердив відомий дослідник чорних дір Стівен Хокінг, який у 2004 році на Міжнародній конференції в Дубліні заявив, що чорна діра не може знищити поглинуту нею інформацію. Разом із випромінюванням чорної діри виривається ця інформація, але лише викривлена гравітацією діри. Тому ми не можемо її розшифрувати [1]. Ось з яким супротивником зіткнулося

людство у XXI столітті, в ері свого свідомого існування. Адже, окрім цінності, інформація несе в собі й чимало загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Впровадження методів адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки стає головним завданням сучасного інформаційного права. Без запровадження міжгалузевих алгоритмів контролю за потоками інформаційних даних неможливе підтримання порядку та збереження основних прав. Про це писали в своїх працях К. І. Беляков [2], А. М. Подоляка [3], С. Г. Стеценко [4], В. С. Цимбалюк [5] та ряд інших авторів. Деякі аспекти проблеми впливу процесів передачі, поширення інформації на інформаційну безпеку вже знайшли своє відображення у дослідженнях вітчизняних авторів. Зокрема, К. І. Беляков з цього приводу зазначає наступне: «На стадії поширення (розповсюдження) інформації мають місце певні інформаційні бар'єри як технологічні, так і психологічні, внаслідок яких виникають інформаційно-правові конфлікти...» [2]. А. М. Подоляка, аналізуючи становлення інформаційного суспільства, наголошує на іншому аспекті загроз: «З одного боку, інформація небачено розширила пізнавальні та інші можливості людини, а з другого, виникає проблема, пов'язана далеко не з позитивним впливом інформації на психіку людини. Інформація, якщо вона не контрольована людиною, здатна радикально змінювати психологічні, соціально-духовні цінності та орієнтації людини. Отже, духовне життя людей може піддаватися великим негативним впливам.» [3]. Водночас, проблема впливу швидкості передачі інформації на інформаційну безпеку зокрема та безпеку суспільства загалом ще не знайшла свого відображення в науковій думці й потребує подальших, ретельних досліджень.

Постановка завдання: здійснити аналіз чинників, що впливають на інформаційну безпеку організацій як об'єктів захисту та можливого негативного впливу

інформації в контексті зростання швидкості передачі інформації.

Основний зміст дослідження

З огляду на природу інформації, вважаємо за необхідне, перш за все, детальніше придивитися до впливу інформаційних потоків даних. Інформація має бути вивчена в усіх її проявах. Це особливо актуально, коли ми говоримо про інформаційну безпеку. Крім уже згаданого, ми переконані, що вивчення цього феномену дозволить успішніше аналізувати інформаційний вплив, інформаційну безпеку та можливі наслідки від негативного інформаційного руйнування.

З точки зору безпеки, нас турбує, перш за все, негативний вплив або ступінь збитків, які може завдати та чи інша сила (в даному випадку – інформація і її потоки). Саме збитками чи руйнівними наслідками, більше всього, характеризується небезпека впливу. У контексті інформаційної безпеки ми говоримо про збитки і руйнування, які можуть спричинити інформаційні потоки та які слід вміти прогнозувати та ідентифікувати для подальшого попередження і знешкодження.

Аналогічно з навколишнім світом будь-яка руйнівна сила або небезпека характеризується руйнівною енергією. Тобто чим більша енергія негативного впливу, тим сильніше руйнування або збитки спричинить та чи інша негативна інформація, тим могутніший її руйнівний потенціал.

Ми розуміємо, що негативна інформація несе негативну енергію, а позитивна, відповідно, дає позитивну утворюючу енергію. Однак, наразі мова йде саме про аспект потужності, а не позитивного чи негативного забарвлення зазначеної енергії. Для правильного розуміння та аналізу феномену енергії впливу, слід звернутися до самого фундаментального поняття енергії.

Із законів механіки відомо, що енергія – це скалярна фізична величина, яка є єдиною мірою різних форм руху матерії та мірою переходу руху матерії від одних форм в інші. Для характеристики різних форм руху матерії вводять поняття різних видів енергії, наприклад: механічна, електроста-

тична або квантова, в залежності від виду матерії або інформації. Згідно із законом збереження енергії, потужність або розмір енергії залишається незмінною, тобто негативний вплив від інформаційної енергії буде залишатись незмінним, але сама енергія може переходити від одного виду в інший. Отже, перша розглянута нами механічна енергія дорівнює масі, помноженій на квадрат швидкості, поділений на два, і вимірюється формулою:

$$E = \frac{m * V^2}{2}$$

де «E» – це саме енергія; «m» – маса; «V» – швидкість [6].

Аналізуючи зазначену формулу, можна стверджувати, що енергія впливу, тобто її потенційна руйнівна сила, залежить від двох величин. Якщо казати про інформаційний вплив, то вона залежить від маси інформації та від швидкості її руху або розповсюдження. Зважаючи на те, що у формулі вимір швидкості піднесено до квадрату, можна дійти висновку, що енергія впливу значно більше залежить від саме швидкості, аніж від маси.

Як можна помітити, для початку аналізу ми взяли саме механічну енергію. Це обумовлено рядом причин. Усі предмети, що мають певну енергію та можуть впливати на навколишній світ, володіють швидкістю незрівнянно меншою від швидкості світла. А такі величини підкорюються законам механіки. Передача інформації в давні часи відбувалась за допомогою механічних приладів та людських можливостей. Певний аналіз різних можливостей по передачі інформації був проведений автором у одній з попередніх публікацій, де було досліджено генезу інформаційної безпеки у військовій справі [7]. Ми вже розглядали, як передавалась інформація від особи до особи, коли носіями та зберігачами інформації були люди. Зі створенням писемності та появою літературних творів відбулось накопичення інформації, тобто настала можливість збільшувати її масу в певному місці. Але все одно значимість ін-

формації виражалась можливістю швидкої передачі.

Спочатку інформація передавалась від особи до особи зі швидкістю пересування людей у просторі їх мешкання. У процесі розвитку цивілізації, швидкість пересування стала залежати від швидкості бігу коней. Тобто інформація почала передаватись швидше, кур'єри використовували коней і інформаційна комунікація між особами стала ефективнішою. Це дало можливість створювати міцніші соціальні групи та сильніше впливати на навколишній світ. Завдяки тому, що вплив був не завжди позитивним, можемо стверджувати, що швидкість передачі інформації збільшила небезпеку впливу інформації на соціальні системи людей. Тобто руйнівна енергія впливу інформації, дійсно, головним чином залежала від швидкості передачі інформації.

У згаданій статті автора вказувалось на те, яке енергетичне чи руйнівне значення могла завдати навіть незначна інформація, яка була швидко доставлена або передана у потрібне місце, у потрібний час. Історії відомі випадки, коли швидко доставлена невелика команда вирішувала долю цілої війни, що говорить про правильність нашого припущення про значно більше значення (для енергії впливу) саме швидкості інформації, ніж її маси [7].

З перебігом часу технології передачі інформації ставали досконалішими, інформація стала передаватись за допомогою транспорту, а потім – радіо та дотовим електромагнітним зв'язком. У ХІХ столітті швидкість передачі інформації збільшилась у сотні разів. Ось тоді і почався величкий наступ інформаційної небезпеки на людство. Настав час, коли люди відчули всю силу інформації, її руйнівну енергію. Ті часи стали апогеєм для шпигунів та розвідників, тоді народились перші професійні спроби створити засоби інформаційної безпеки.

Двадцяте століття подарувало людській цивілізації інтернет. І в цей період швидкість передачі інформації наблизилась уже до швидкості світла. Тобто «V» наблизилась до «С» і практично стала до-

рівнювати 300 000 кілометрів за секунду. Як відомо з курсу фізики, це максимально можлива швидкість, яка може існувати у нашому Всесвіті (на думку сучасних вчених) [2].

При такій, колосально великій, швидкості руйнівна сила та енергія впливу негативної інформації на певні об'єкти стала колосальною. Це призвело до революції у методах ведення воєнних конфліктів та стратегіях впливу. Повністю змінилась шкала цінностей. Цілі воєнних конфліктів змістилися із фізичного захоплення певних територій або природних ресурсів на можливість володіння знаннями та контролю за тими чи іншими інформаційними потоками. Знання та інформація стали головним предметом будь яких конфліктів [8]. Хоча можна зауважити, що деякі країни, усвідомивши руйнівну силу інформації при такій швидкості її передачі, навмисно уповільнюють на своїх великих територіях цю швидкість. Навмисно створюють перешкоди або змінюють передавану інформацію на свою користь, розуміючи, що істина не скоро дійде до користувача, або коли дійде, її значення значно зменшиться. Так, наприклад, достовірність інформації, що передається з Москви на Камчатку, при певному рівні комунікацій не скоро зможе бути перевірена користувачами, що дає можливість керівництву Російської Федерації маніпулювати своїм багатомільйонним населенням.

Досягнення інформацією максимально можливої швидкості своєї передачі певним чином зрівняло можливості конфліктуючих сторін. Як відомо з робіт сучасних науковців, аналіз стану інформаційної безпеки або ступінь впливу може оцінюватись шляхом порівняння одного із іншим. Мається на увазі порівняння можливостей інформаційної руйнівної енергії одного учасника події з аналогічним показником протилежної сторони. Будь-яка оцінка – це процес порівняння досліджуваного об'єкта із обраним. Обраним об'єктом може бути еталон або супротивники, між якими потрібно визначити перевагу [9].

Для якісного аналізу та оцінки небезпек ми створюємо свою методику, яка по-

винна базуватися на використанні фізичних законів. Використання певних формул дозволить нам перейти від неконкретного прогнозування або теорії ігор, що дають лише вірогідні висновки або (у кращому випадку) кілька можливих варіантів, до чітких розрахунків із конкретними цифровими показниками.

Отже, ми визначили, що потенційна інформаційна небезпека характеризується розміром негативного впливу, розміром руйнування та розміром наслідків. У фізичному сенсі це все називається енергією впливу, що має певну формулу, яка залежить від маси об'єкту впливу та швидкості його руху. У випадку з інформацією, це швидкість передачі інформації. Отже, порівнюючи енергію впливу одного супротивника з енергією впливу іншого, ми повинні визначити того у кого енергія більша. Саме такий супротивник спроможний завдати більшої небезпеки, а другий, відповідно, буде змушений сильніше захищатись.

Може, коли-небудь у майбутньому супротивники не будуть застосовувати насильство під час конфліктів, а скориставшись нашими висновками та формулами, вирахують свої можливості та встановлять перемогу. Таким чином, збережуть свій час та кошти.

У вигляді формул ми повинні порівняти E_1E_1 із E_2E_2 .

Як ми бачили вище,

$$E_1 = \frac{m_1 * V_1^2}{2},$$

тоді як

$$E_2 = \frac{m_2 * V_2^2}{2}.$$

Тобто ми повинні порівняти наступні вирази: $m_1 * V_1^2$, $m_1 * V_1^2$ та $m_2 * V_2^2$, $m_2 * V_2^2$.

Якщо ми говоримо про старі часи, то це порівняння слушне, і використання цих формул є наглядним. Умовно кажучи, «супротивник 1», який мав краще налагоджену систему передачі сигналів та мав

змогу передавати інформацію вдвічі чи втричі швидше, отримував перевагу відносно «супротивника 2» (в 4 та 9 разів відповідно). Але в наші часи швидкість передачі інформації наблизилась до швидкості світла, тому і розрахунок розміру енергії впливу буде відбуватись вже за формулою Ейнштейна:

$$E = m * C^2$$

де «С» - швидкість світла, «m» - маса[6].

Із цього виходить, що будь-яка швидкість передачі інформації вже стала максимальною і буде однаковою для всіх мас.

Тобто буде правильним твердження: $V_1V_1 = V_2V_2 = C$.

Тепер повернемося до нашого аналізу.

Оцінка, що проводилась між E_1E_1 та E_2E_2 , тепер повинна проводитись між виразами: $(m_1 * C m_1 * C)$ та $(m_2 * C m_2 * C)$. Ми спостерігаємо, що серед порівнюваних величин присутні однакові множники, а саме: у цих величин однакова швидкість «С». Це свідчить про те, що при порівнянні виразів, що визначають енергію, у яких швидкість однакова, вона вже не визначає переможця порівняння. А тому швидкість не є визначальною величиною при оцінці енергії впливу на інформаційну безпеку. Тепер визначальним показником порівняння двох енергій впливу стає маса. Тому можна з повною впевненістю говорити, що в сучасному світі визначальну роль на енергію впливу інформаційної безпеки вже відіграє маса інформації.

Але як визначити масу інформації? Її ж не можна фізично зважити на якомусь механізмі. Дійсно, у звичному для нас сенсі інформація не має маси. Проте, якщо розглядати фізичну формулу маси, можна провести певні аналогії та визначити величину, яка б відповідала вимогам формули енергії та відповідала за масу або була здатна для подальшого порівняння.

Із фізичних довідників ми знаємо, що маса дорівнює густині речовини помноженій на її об'єм:

$$m = p * Q$$

де «m» – маса, «p» – густина, «Q» – об'єм речовини [6].

Отож, перед нами постає завдання визначити густину та об'єм для такої субстанції, як інформація.

Почнемо з об'єму, тому що за своїм значенням він відповідає за певне кількісне середовище, де накопичується певна речовина, а в нашому випадку – інформація. Густина визначає щільність речовини, а в нашому випадку – важливість інформації та багато чого іншого. Тому при однаковому об'ємі двох речовин (а в нашому випадку – двох видів інформації) більший руйнівний вплив завдасть та енергія, яка виникає із речовини (інформації), що має більшу густину. Нам бачиться, що визначення густини інформації складне та різноманітне. Питання визначення густини для інформації, в ході аналізу інформаційної безпеки, буде розкрито в наших наступних дослідженнях.

Наразі ж зосередимось на визначенні характеристики об'єму інформації. Це питання нам здається доволі простим, тому що програмісти вже зазначили, що інформація передається у вигляді бінарного коду (01), а її об'єм вимірюється бітами та байтами. Такий підхід повністю відповідає нашим вимогам, оскільки дозволяє застосовувати відповідні одиниці у фізичних формулах. Доходимо висновку, що об'єм інформації «Q» вимірюється в одиницях зберігання та обробки цифрової інформації. У сучасних кібернетичних системах інформація вимірюється бітами та байтами, один байт складається із восьми бітів. Відповідно, вплив на потужність інформаційної енергії на певний об'єкт буде на пряму залежати від розміру величини зберігання та обробки цифрової інформації, а значить – від об'єму інформації.

Наше дослідження націлене на доскональний аналіз чинників, що впливають на інформаційну безпеку організацій, як об'єктів захисту та можливого негативного впливу інформації. Наведений нами аналіз свідчить, що руйнівний вплив можна визначити енергією впливу. У свою чергу, енергія залежить від швидкості, об'єму та густини інформації.

Виходячи із вищевикладеного, можемо дійти висновку, що адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки організацій повинно орієнтуватися на регулювання трьох основних показників інформації: її швидкості, її об'єму та її густини.

Збільшуючи, адміністративним шляхом, за допомогою комплексного підходу, швидкість обміну та передачі інформації, суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки зможуть зміцнити та покращити свою інформаційну безпеку організації. При цьому, адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки проявляється шляхом відображення у відповідних нормативних актах організацій.

Крім зазначеного, ми повинні замислюватися про майбутнє. Глобалізація суспільства та насичення потоками даних створює певні загрози некерованих змін у світі. Держави відмовляють вільному ринку інформації, мудрості натопу та зовнішнім алгоритмам тому, що не можуть керувати повинню, потоком інформаційних даних. У минулому цензура виконувала роль регулятора таких потоків. У наші часи цензура намагається діяти шляхом переповнення людей недоречною інформацією. Вони просто не знають, на що потрібно звертати увагу і відволікаються на засвоєння недоречних питань. Тож наша мета полягає у створенні такої адміністративно-правової парадигми, яка б забезпечила вільний та безпечний потік інформації в середині суспільства. Наша мета, – розробити такі алгоритми, які б універсально обробляли всі дані та забезпечували збереження людської гідності.

Висновки

Руйнівна сила або небезпека інформації характеризується руйнівною енергією. Чим більша енергія негативного впливу, тим сильніші руйнування або збитки спричинить та чи інша негативна інформація, тим могутніший її руйнівний потенціал. Енергія інформації прямо пропорційна її об'єму, густині та квадрату швидкості її поширення. З розвитком технологій передачі інформації, швидкість її передачі набли-

зилась до швидкості світла, що обумовлює необхідність порівняння, в першу чергу, двох інших складових, що обумовлюють енергію інформації – її об'єму та густини.

Адміністративно-правове забезпечення збільшення об'єму обміну або накопичення інформації, а також її збереження, можливе шляхом виконання інструкцій та функціональних обов'язків членами організацій. Адміністративний режим даної діяльності відображає міжгалузевий підхід діяльності по забезпеченню інформаційної безпеки організацій. Отже, збільшення об'єму оперативної інформації організації позитивно відобразиться на зміцненні її інформаційної безпеки. І навпаки, якщо потрібно зруйнувати ефективність інформаційної безпеки організації, то слід впливати на вищевказані фактори-показники. Швидкість інформації може зменшитись завдяки руйнуванню комунікацій, мереж та засобів зв'язку. Об'єм інформації залежить від способу збереження та вмісту сховищ, а також від кількості користувачів, кожний з яких оперує певним об'ємом інформації. Тобто при пошкодженні користувачів, сховищ чи носіїв інформації буде зменшений її об'єм, а тому зруйнована безпека організації. Характеристика ж густини інформації буде розкрита нами в наступній публікації.

Наразі наша мета полягає у створенні такої адміністративно-правової парадигми, яка б забезпечила вільний та безпечний потік інформації в середині суспільства. Це вимагає розробки таких алгоритмів, які б універсально обробляли всі дані та водночас, забезпечували збереження прав і свобод людини і громадянина.

Наочно зрозуміло, що запропонований підхід до аналізу забезпечення безпеки інформаційних даних ефективний при найбільш сучасних засобах інформаційної безпеки. І він є головною складовою для подальшого створення загальної теорії безпеки всього, яка повинна виконувати роль тієї парадигми, яку планується створити на основі вибудованої спеціальної теорії інформаційної безпеки.

Література

1. Стивен Хокінг визнав наявність «м'якого волосся» у чорних дір Дзеркало тижня 19 січня 2016 р. URL: <https://dt.ua/TECHNOLOGIES/stiven-hoking-viznav-nayavnist-m-yakogo-volossya-u-chornih-dir-197073.html>.

2. Беляков К. І. Правопорушення в інформаційному секторі національної безпеки як крайня форма конфліктної ситуації / К. І. Беляков // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2013. - № 1. - С. 313-323.

3. Подоляка А. М. Феномен інформаційного суспільства в контексті загальноцивілізаційного розвитку людства / А. М. Подоляка // Наукові праці МАУП. - 2013. - Вип. 4. - С. 5-8.

4. Стеценко С. Г. Адміністративне право України Навчальний посібник — К Атіка, 2007 – 624 с.

5. Цимбалюк В. С. Науково-доктринальні положення щодо методологічних установок систематизації законодавства про інформацію / В. С. Цимбалюк // Інформація і право. – 2015. – № 2. – С. 76-83.

6. Яворський Б.М., Селезньов Ю.А. Довідник по фізиці для поступаючих у ВНЗ та для самоосвіти, 4е видання, -- М. Наука, 1989. – 576с.

7. Лисенко С. О., Принципи інформаційної безпеки в роботах класиків військової думки, (частина перша). Публічне право, №1, 2019 р.

8. Харарі Ю.Н., Людина божественна, за лаштунками майбутнього. Київ-BookChef, 2018. – 512с.

9. Лисенко С.О., Теорія адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки підприємств: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 406 с.

10. Lysenko S.O. MODERN TRENDS OF INFORMATIONAL SECURITY DEVELOPMENT, AS A LITERARY OBJECTIVE / S.O. Lysenko // Public management - 2019. - № 2 (17) - March 2019. - с. 200-229.

The article is devoted to the study of the impact of the speed of the transfer of information on the information security of society. The author considers the outlined problem with the help of the laws of physics, which allows us to conclude that the destructive energy of information is dependent on three indicators: its volume, density, and rate of propagation. In case of confrontation between two (or more) opponents, the possibility of an information threat is determined precisely by these parameters of the information systems of each of them. The destructive power or danger of information is characterized by devastating energy. The greater the energy of the negative impact, the stronger the destruction or damage will cause one or another negative information, the more powerful its destructive potential. The energy of information is directly proportional to its volume, density and square of the speed of its dissemination. With the development of technology for the transfer of information, the speed of its transmission is close to the speed of light, which makes it necessary to compare, first of all, two other components that determine the energy of information - its volume and density.

Consequently, an increase in the volume of operational information of the organization will positively affect the strengthening of its information security. Conversely, if you want to undermine the effectiveness of the organization's information security, then you should influence the above-mentioned factors-indicators. The speed of information may be reduced due to the destruction of communications, networks and communications. The amount of information depends on how the retention and contents of the repositories, as well as the number of users, each of which operates with a certain amount of information. That is, if users, storage, or storage media are damaged, its volume will be reduced, and therefore the information security of the organization is destroyed. Characteristics of the same density of information will be disclosed by us in the next publication.

It is clear that the proposed approach to data security analysis is effective at the most modern means of information security. And it

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню впливу швидкості передачі інформації на інформаційну безпеку суспільства. Автор екстраполює окреслену проблему крізь призму законів фізики, що дозволяє дійти висновку про залежність руйнівної енергії інформації від трьох показників – її об'єму, густини та швидкості поширення. У випадку протистояння двох (чи більше) супротивників, можливість інформаційної загрози визначається саме цими параметрами інформаційних систем кожного з них. З розвитком інформаційних технологій швидкість поширення інформації сягає швидкості світла, що збільшує важливість порівняння об'єму та густини інформації.

Дослідник наполягає на потребі створення такої адміністративно-правової парадигми, яка б забезпечила вільний та безпечний потік інформації в середині суспільства, при збереженні прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: інформаційна безпека, безпека суспільства, інформація, швидкість передачі інформації, об'єм інформації, енергія впливу.

is the main component for the further development of a general theory of security of all that should act as a paradigm that is planned to be created on the basis of a built-in special theory of information security.

The introduction of methods of administrative and legal regulation of information security becomes the main task of modern information law. The researcher insists on the need to create such an administrative-legal paradigm that would provide a free and secure flow of information in the middle of society, while preserving the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: information security, public safety, information, information transfer rate, volume of information, energy of influence.

ПАРАМЕТРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

НОСАЧ Андрій Володимирович - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

УДК 343.85+343.31

В статье определены основные параметры национальной стратегии защиты государственного суверенитета и территориальной целостности Украины. К общим параметрам национальной стратегии защиты государственного суверенитета и территориальной целостности Украины отнесены ее место в системе обеспечения безопасности государства, срок, на который она принимается, основные положения и процедура ее разработки и порядок утверждения, субъектов, которые принимают участие в ее разработке и утверждении, к специальным относятся цели стратегии, определение актуальных угроз государственному суверенитету и территориальной целостности Украины, направления реализации стратегии, формы и методы ее реализации, установление требований о порядке ее выполнения.

Ключевые слова: государственный суверенитет, территориальная целостность, защита, стратегия, противодействие преступности.

Постановка проблеми

Злочинність як соціальний феномен є супутником людської цивілізації з моменту виникнення державності і права. Форми та методи вчинення злочинів постійно вдосконалюються, ставлячи нові виклики перед правоохоронними системами сучасних держав. У структурі сучасної злочинності України традиційно переважають загальнокримінальні злочини, а саме злочини проти власності, останнє за кількістю місце займа-

ють злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. На другому з кінця місці, за кількістю, проте не за рівнем суспільної небезпечності, знаходяться злочини проти основ національної безпеки України. За останні п'ять років кількість зазначених злочинів зросла більше, ніж у 50 разів [1]. Проте незважаючи на значне збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України, ефективність протидії цим діям залишається на доволі низькому рівні. Так, в Україні й досі відсутня стратегія протидії злочинам проти основ національної безпеки. Чинна Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [2], переважно спрямована на підвищення обороноздатності держави, залишаючи сферу превентивного впливу на діяння, пов'язані з посяганням на державний суверенітет і територіальну цілісність, без належної уваги.

Окрім злочинів проти основ національної безпеки України, найбільш небезпечними посяганнями на державний суверенітет і територіальну цілісність України є терористичні акти, які постійно вчиняються в зоні проведення Операції об'єднаних сил. З моменту розгортання збройного протистояння на території України кількість вчинених терористичних актів збільшилася в 200 разів [1], а в Глобальному індексі тероризму Україна піднялася з 51 на 21 місце за рівнем терористичних загроз [3]. В Україні здійснювалися певні кроки щодо вироблення засад протидії

тероризму. Так, 24.04.2013 р. була прийнята Концепція боротьби з тероризмом [4], яка мала б стати бути теоретико-методологічним фундаментом практичної діяльності із протидії злочинності [5, с. 379], у даному випадку вироблення стратегії протидії тероризму. Проте такого вельми актуального документу в Україні й досі не прийнято. Відповідно напрям розробки практичних заходів захисту державного суверенітету і територіальної цілісності від злочинів проти основ національної безпеки та актів тероризму в Україні фактично не реалізується. У цьому зв'язку вбачаємо актуальним розробку та прийняття стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України як базового комплексного безпекового документу щодо протидії суспільно небезпечним посяганням на державний суверенітет і територіальну цілісність України.

Мета статті – визначення параметрів національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням стратегічного планування в системі протидії злочинності присвятили свої роботи такі дослідники, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва, В. М. Бесчастний, С. Є. Віцин, Л. М. Давиденко, А. І. Долгова, А. Е. Жалинський, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, І. І. Карпець, О. Г. Кальман, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцова, О. М. Литвинов, О. Б. Сахаров, В. М. Сомін, В. В. Сташис, С. С. Шрамко та інші науковці. Окремі питання протидії злочинам проти основ національної безпеки України розкриті в роботах Ю. В. Александрова, Л. В. Багрій-Шахматова, О. В. Бакаєва, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В.В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А.П. Закалюка, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, А. Г. Кулика, О. М. Литвака, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, Ю. В. Нікітіна, В. Я. Тація, В. І. Шакуна та інших дослідників. Необхідність вдосконалення практичних аспектів захисту територіальної цілісності та державного суверенітету України від найбільш небезпечних злочинних посягань

обумовлює необхідність розробки національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу

Уперше поняття стратегії в галузі попередження злочинності було використано на VI конгресі ООН, що проходив у Каракасі, Венесуела, у 1980 р. Його було визначено як комплексну програму, спрямовану на попередження явищ і моделей поведінки, що є соціально неприйнятними. При такому формулюванні об'єктом попередження була визнана не лише кримінально карана поведінка, а й широкий діапазон девіантної поведінки. Значна кількість учасників конгресу прийшла до висновку, що під стратегією в галузі попередження злочинності слід розуміти розробку теоретичних основ раціонального планування попередження злочинності [6, с. 130]. З цього часу поняття стратегії протидії (попередження) злочинності не тільки увійшло до наукового вжитку, а й стало важливим елементом практичного планування протидії злочинності на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

В останні роки в Україні стратегічне планування протидії злочинності є не лише предметом теоретичних наукових досліджень, так і засобом втілення в життя конкретних управлінських рішень органів виконавчої влади. Під стратегією протидії злочинності на сьогодні розуміють систему обґрунтованих і офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави, законних з точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності [5, с. 380]. Аналізуючи місце стратегій у сучасній системі протидії злочинності, слід зазначити, що стратегічне планування відносяться до суспільних відносин загальної організації протидії злочинності [7, с. 45]. Зазначена діяльність, по суті, є управлінською діяльністю уповноважених законом органів.

Стратегічне планування займає своє послідовне місце в механізмі організації протидії злочинності. Так, спочатку на основі обробки та аналізу кримінологічної інформації отримуються дані щодо майбутнього стану

злочинності або її видів, що виражається у виробленні криминологічного прогнозу. У подальшому здійснюється планування протидії злочинності, першим етапом якого слід вважати розробку концепції протидії злочинності, тобто певного бачення, системи поглядів на сутність та зміст механізму протидії злочинності, який ґрунтується на встановлених і науково доведених даних щодо тенденцій, характеристик, закономірностей та проявів злочинності [8, с. 421]. Формування концепції протидії злочинності (певному виду злочинів) є ідейною, світоглядною основою наступних етапів планування протидії злочинності. На основі концепції розробляється стратегія і тактика протидії злочинності, якими визначаються напрями, форми і методи протидії злочинності, а також координація і взаємодія під час її реалізації. Наступний етап протидії злочинності пов'язаний з розробкою, ухваленням та реалізацією програм і планів протидії злочинності. У зазначених документах конкретизуються заходи протидії злочинності, визначаються їх безпосередні виконавці, взаємодія між ними в процесі такої діяльності, час їх виконання, а також наявні фінансові, матеріальні і технічні можливості реалізації поставлених завдань. Наступним важливим етапом організації протидії злочинності є звітування про виконання відповідних положень програм і планів протидії злочинності, чим, відповідно, визначається й ефективність реалізації положень стратегій протидії злочинності в цілому.

Враховуючи вищевикладені положення, визначимо особливості формування стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України як важливого функціонально-методологічного етапу процесу організації протидії злочинності. Вбачається, що до загальних параметрів стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід віднести її місце в системі забезпечення безпеки суспільства, строк, на який вона укладається, процедуру її розробки і порядок затвердження, суб'єктів, що беруть участь в її розробці і затвердженні. До спеціальних параметрів стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід віднести цілі стратегії, визначення актуальних загроз державно-

му суверенітету і територіальній цілісності України, напрями реалізації стратегії, форми і методи її реалізації, встановлення вимог щодо звітності про хід її виконання.

На нашу думку, стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має розроблятися на основі діючої стратегії національної безпеки України та бути практичним інструментом реалізації її положень. Так, згідно з п. 4.1. Стратегії національної безпеки України від 26.05.2015 р. стратегічними завданнями політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності України та цілісності демократичних інститутів на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення. Запорукою національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України визначено потужні Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, що забезпечені сучасним озброєнням і військовою технікою, активна зовнішньополітична діяльність, ефективні розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи. Окрім того Стратегія національної безпеки України закріплює пріоритет мирних засобів під час захисту державної цілісності України [2]. Зазначені положення є концептуальною основою розробки стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, конкретних напрямів, форм і методів її реалізації. Відповідно, Стратегію національної безпеки України слід визнати концептуальним документом, ідейною основою розробки стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Наразі в Україні було прийнято декілька стратегічних документів і програм щодо відновлення територіальної цілісності і захисту державного суверенітету України. Серед них слід відзначити Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [9], Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» [10], Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України [11], Стратегію відновлення цілісності України і деокупації Донбасу «Механізм малих кроків»,

представлену Міністром внутрішніх справ А. Аваковим 07.06.2018 р. [12], Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя [13] тощо. Зазначені документи мають різний правовий статус і юридичну силу, часові межі своєї дії, різних розробників та особливості реалізації, що призводить з одного боку до певного дублювання їх положень, з іншого – до їх колізії. У той час, вважаємо, що певні перспективні напрями зміцнення державного суверенітету і відновлення територіальної цілісності України не отримали в них гідного висвітлення. Більше того, деякі із зазначених документів містять положення, реалізація яких не може бути здійснена на рівні, на якому вони були прийняті. Наприклад, у Стратегії відновлення цілісності України і деокупації Донбасу «Механізм малих кроків» між іншим запропоновано введення міжнародної миротворчої місії [12], що, звісно, може бути вирішено лише на міжнародному рівні, що робить це положення декларативним. Таким чином, вважаємо, що принципами побудови національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має бути: відповідність базовим безпековим документам України, пріоритет захисту прав і свобод людини і громадянина, пріоритет використання мирних засобів під час захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, активний характер заходів, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та зміцнення державного суверенітету, пріоритет запобіжно-стимулюючих заходів над каральними, конкретність та практична реалізація поставлених завдань. Окрім того, вбачається, що національна стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має відіграти консолідуючу, об'єднуючу роль щодо вищезазначених стратегічних документів та призвести до визначення найбільш оптимальних шляхів відновлення територіальної цілісності і зміцнення державного суверенітету України.

Вбачається, що строк, на який приймається стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, не має перевищувати строк дії Стратегії національної безпеки України. Згідно з ч. 1 ст. 26

Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія національної безпеки України розробляється за дорученням Президента України протягом шести місяців після його вступу на пост [14]. Оскільки переобрання Президента України здійснюється кожні п'ять років, то Стратегія національної безпеки України зазвичай має прийматися на такий же строк. Реалізація чинної на сьогодні Стратегії національної безпеки України від 26.05.2015 р. розрахована на строк до 2020 р. Таким чином, стратегію захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід визнати безпековим документом стратегічного планування у середньостроковій перспективі, який розробляється і приймається на основі концепції, визначеної чинною Стратегією національної безпеки України.

Захист державного суверенітету і територіальної цілісності охоплює низку життєво важливих аспектів існування Української держави, а також припинення і попередження суспільно небезпечних посягань на державний суверенітет і територіальну цілісність України. Вбачається, що розробку стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має здійснювати Служба безпеки України у взаємодії з Міністерством внутрішніх справ України. Так, відповідно до чинного законодавства Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. На Службу безпеки України у межах, визначених законодавством, покладається, зокрема, захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів у зазначеній сфері [15]. Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтриман-

ня публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [16]. Враховуючи визначену законом компетенцію зазначених правоохоронних органів, цілком логічним вбачається розробка ними національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності за дорученням Президента України і в подальшому її схвалення рішенням Ради національної безпеки і оборони України та затвердження указом Президента України.

Наступним компонентом стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, який можна віднести до спеціальних параметрів стратегії, є цілі стратегії. До цілей стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід віднести: 1) відновлення територіальної цілісності у визначених Конституцією України межах та зміцнення державного суверенітету; 2) протидія злочинним посяганням на державний суверенітет і територіальну цілісність України; 3) посилення охорони державного кордону України та режиму в'їзду/виїзду на тимчасово окуповану територію України; 4) протидія гібридним, інформаційно-диверсійним, загрозам державному суверенітету і територіальній цілісності України та запобігання розвитку форм поведінки в суспільстві, що сприяє розгортанню зазначених загроз.

Визначення актуальних загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України має здійснюватися з врахуванням поточної безпекової ситуації в країні. Наразі до них слід віднести: тимчасову окупацію східних регіонів України і Автономної Республіки Крим; посилення військової агресії та інформаційно-диверсійної роботи як на окупованій території, так і в інших регіонах України; висока ймовірність виникнення конфліктних ситуацій та/або активізації застарілих конфліктів у різних регіонах України тощо.

Окремими спеціальними компонентами стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України є напрями реалізації стратегії, форми і методи її втілення. На нашу думку, в умовах тимчасової окупації значної частини території України напрями захисту державного суверенітету

і територіальної цілісності України мають бути поділені на ті, що застосовуються на тимчасово окупованій території та на решті території України. Самі заходи щодо захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України представляють цілісну систему економічних, політичних, організаційних заходів, спрямованих на подолання загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави [17, с. 21]. Розробці системі таких заходів має бути присвячено окреме дослідження.

Останнім компонентом стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, на нашу думку, має бути звітність про хід її виконання. Вбачається, що звітність щодо реалізації стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має подаватися щорічно до Ради національної безпеки і оборони України на основі виконання планів і програм, розроблених для її виконання. Суб'єктами такої звітності мають бути Служба безпеки України і Міністерство внутрішніх справ України. Подання зазначених звітів дозволить не лише скорегувати плани реалізації концепції захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, а й врахувати результати її реалізації під час розробки національних безпекових стратегій на наступний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України є безпековим документом стратегічного планування у середньостроковій перспективі, який розробляється і приймається на основі концепції, визначеної чинною Стратегією національної безпеки України. Принципами побудови національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України є відповідність базовим безпековим документам України, пріоритет захисту прав і свобод людини і громадянина, пріоритет використання мирних засобів під час захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, активний характер заходів, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та зміцнення дер-

жавного суверенітету, пріоритет запобіжно-стимулюючих заходів над каральними, конкретність та практична реалізація поставлених завдань. Параметри стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України можна умовно поділити на загальні (місце стратегії в системі забезпечення безпеки суспільства, строк, на який вона укладається, процедуру її розробки і порядок затвердження, суб'єктів, що беруть участь в її розробці і затвердженні) та спеціальні (цілі стратегії, визначення актуальних загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України, напрями реалізації стратегії, форми і методи її реалізації, встановлення вимог щодо звітності про хід її виконання). Розробка національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності має здійснюватися Службою безпеки України та Міністерством внутрішніх справ України за дорученням Президента України. Зазначені державні органи мають щорічно звітувати Раді національної безпеки і оборони України щодо реалізації стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України. Напрями захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України мають бути концептуально поділені на ті, що застосовуються на тимчасово окупованій території та на решті території України. Подальшого дослідження потребує розробка конкретних заходів захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України в системі протидії злочинності.

Література

1. Статистика Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 03.05.2019).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 03.05.2019).
3. Reports. Institute for Economics and Peace. URL: <http://economicsandpeace.org/reports/>. (дата звернення: 03.05.2019).
4. Концепція боротьби з тероризмом, ухвалена Указом Президента України від 23 квітня 2013 р. № 230/2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (дата звернення: 03.05.2019).
5. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013, № 1(1). С. 377-387.
6. Криминологія: Учебник/Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Әминова. М. 1997. 512 с.
7. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 308 с.
8. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: монографія. Харків, 2018. 478 с.
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 03.05.2019).
10. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 03.05.2019).
11. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р.- № 1071. . URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov> (дата звернення: 03.05.2019).
12. Стратегія відновлення цілісності України і деокупації Донбасу. «Механізм малих кроків». URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/5b1faf7a125a0/> (дата звернення: 03.05.2019).
13. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р.- № 1100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80?lang=ru> (дата звернення: 03.05.2019).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII.

АНОТАЦІЯ

У статті визначено основні параметри національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України. До загальних параметрів національної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України віднесено її місце стратегії в системі забезпечення безпеки суспільства, строк, на який вона укладається, процедуру її розробки і порядок затвердження, суб'єктів, що беруть участь в її розробці і затвердженні, до спеціальних – цілі стратегії, визначення актуальних загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України, напрями реалізації стратегії, форми і методи її реалізації, встановлення вимог щодо звітності про хід її виконання.

Ключові слова: державний суверенітет, територіальна цілісність, захист, стратегії, протидія злочинності.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 03.05.2019).

15. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 03.05.2019).

16. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF> (дата звернення: 03.05.2019).

17. Дахно О. Ю. Територіальна цілісність держави як об'єкт національної безпеки. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2015. Випуск 3/4 (27/28). С. 17-22.

The article defines parameters of the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. It ascertains that the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine is a security document of strategic planning in medium-term perspective, which is elaborated and adopted according to a conception defined in the National security strategy of Ukraine. The national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine is based on the following principles: conformity

with basic security documents of Ukraine, priority of protecting rights and freedoms of a person and citizen, priority of implementing peaceful means in protecting state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, application of proactive measures aimed at restoration of territorial integrity and strengthening of state sovereignty, priority of preventive and stimulating measures over punitive measures, specificity and feasibility of the planned measures.

Parameters of the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine may conditionally be divided into general and special. General parameters encompass the place of the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the system of state security of Ukraine, period of its operation, procedure of its elaboration and approval, subjects of its elaboration and approval. Special parameters of the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine encompass objectives of the strategy, risk definition to state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, courses of strategy implementation, forms and methods of its implementation, requirements on the reporting of strategy implementation.

The article argues that elaboration of the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine should be authorized to the Security service of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine according to the assignment of the President of Ukraine. The Security service of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine must annual provide reports on the national strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine implementation.

The article ascertains that courses on protecting state sovereignty and territorial integrity of Ukraine should be divided into designed for implementation on the temporary occupied territories and on the rest of the territory of Ukraine.

The article summarizes that elaboration of concrete measures of the protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine requires a separate research.

Key words: state sovereignty, territorial integrity, protection, strategy, crime counteraction.

ДО ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

САМОТІЄВИЧ Валерія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.211.4

Отсутствие единства судебной практики в части избрания вида и меры наказания виновному лицу за совершенное преступление заставляет искать причины и пути решения этой проблемы. Назначая наказание, суд опирается на принципы и уголовно-правовые нормы, которые преимущественно являются лишь «ориентирами», а принятие окончательного решения возлагается на судебское усмотрение. В результате проведенного исследования указано те аспекты назначения наказания, которые нуждаются в конкретизации, вследствие которой можно достичь сужения сферы судебской дискреции при избрании вида и меры наказания.

Ключевые слова: судебное усмотрение, наказание, принцип индивидуализаций наказания, обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание, вид и мера наказания.

Інститут призначення покарання є одним з основних кримінально-правових інститутів та представляє собою систему вимог, яких має дотримуватись суд при призначенні покарання конкретній особі за результатами судового розгляду окремої справи. Керівними принципами для суду під час прийняття рішення про обрання виду та міри покарання кожному підсудному є принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання [1]. Діючи в межах чинного законодавства та виходячи з вищезазначених принципів (за умови визнання підсудного винним у вчиненні злочину), суд, спираючись на

власний суддівський розсуд, і приходять до висновку про призначення необхідного та достатнього покарання винній особі. Таким чином, на прийняття остаточного рішення судом про обрання виду та міри покарання обвинуваченому впливають три базові складові: кримінально-правові принципи, кримінально-правові норми та суддівський розсуд.

Принципи кримінального права у правозастосовній діяльності є тими основними провідними засадами, на які має спиратися суд, приймаючи рішення. Разом із тим чинне законодавство не містить ані переліку, ані визначень керівних принципів (незважаючи на існування вже доволі довгої дискусії щодо необхідності їх закріплення на законодавчому рівні), а отже, кримінально-правові принципи виступають, у цьому випадку, науковою абстракцією.

Підставою кримінальної відповідальності є склад злочину, ознаки якого чітко зазначено в диспозиції статті. Межі можливого покарання за вчинення злочину містяться в санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за цей злочин, проте на відміну від диспозиції, точність та визначеність виду та розміру покарання за вчинене діяння у санкції відсутні. Пояснюють це тим, що кожен конкретний злочин і особа злочинця настільки індивідуальні, що законодавець не в змозі встановити таку міру покарання, однаково ефективну для всіх злочинців, що скоїли даний злочин. Це обумовлюється нескінченним

розмаїттям життєвих ситуацій та індивідуальною неповторністю кожної з них. Тому суду і залишено право обрання в межах вказаної санкції покарання у кожній конкретній ситуації на власний розсуд [2, с. 229].

Саме на розсуд суду і залишено прийняття остаточного рішення про визначення виду та міри покарання особі під час ухвалення обвинувального вироку по конкретній справі, в якому і здійснюється безпосередня індивідуалізація кримінального покарання. Судова дискреція (судовий розсуд) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо [3]. Правильність, відповідність, прийняття таких рішень доволі часто викликає сумніви та призводить до оскаржень вироків. Відсутність єдності судової практики, припущення помилок, яких допускаються судді, обумовлює необхідність пошуку засобів зуження сфери суддівського розсуду, що й характеризує **актуальність цієї статті**.

Метою дослідження є аналіз існуючих та пошук нових засобів законодавчої конкретизації порядку призначення покарання задля обмеження суддівського розсуду в межах реалізації принципу індивідуалізації кримінального покарання.

Індивідуалізація покарання - це конкретизація виду і розміру міри державного примусу, який суд призначає особі, що вчинила злочин, залежно від особливостей цього злочину і його суб'єкта. Потреба в такій конкретизації викликана наявністю кримінально-правових відносно-визначених (де встановлюються межі покарання) та альтернативних (де передбачено декілька видів покарань) санкцій; відсутністю нормативного закріплення принципів кримінального права; наявністю уповноважуваних норм, у яких використовуються щодо повноважень суду формулювання «може», «вправі»; а та-

кож використання в законі юридичних термінів та понять, які є багатозначними або не мають нормативного закріплення, зокрема «особа винного», «щире каяття» тощо, оціночних понять, зміст яких визначається не законом або нормативним актом, а правосвідомістю суб'єкта правозастосування, наприклад, при врахуванні пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин (статті 66, 67 КК) тощо [3]. Різні аспекти означеної проблеми були висвітлені в працях багатьох вчених, серед яких Бажанов М.І., Денисова Т.А., Дудоров О.О., Поповський Д.П., Сахарук Т.В., Севастьянов О.П. та інших, проте й зараз не втратила своєї актуальності та не отримала однозначного вирішення.

Як бачимо, серед чинників, що впливають на необхідність покладання на суддівський розсуд, постає відсутність нормативного закріплення принципів кримінального права. До сьогодні у чинному Кримінальному кодексі України відсутній перелік принципів кримінального права України. Поняття принципів залишається категорією правосвідомості, позбавленої текстуальної форми. «Науковці використовують індуктивний метод пізнання, а саме: відштовхуються від часткового, окремого та виявляють загальне. Іншими словами, вони «вишукують» принципи права в інститутах права, нормах права і т. ін.» [4, с.71]. Принцип індивідуалізації покарання реалізуються через ст.65 Кримінального кодексу (далі – КК) України [5], в якій визначено загальні засади призначення покарання. Ці засади утворюють певну систему загальнообов'язкових правил, що формують підстави суддівського розсуду при призначенні покарання, однак не виявляються принципами призначення покарання, на чому наполягають С.Ф. Денисов та О.О. Мірошник, вказуючи на неможливість ототожнення понять «засади» та «принципи» [6, с. 74].

Загальні засади призначення покарання визначають як систему загальних правил, обов'язкових для суду в кожному випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання. Крім цього, ці загальні правила характеризуються тим, що мають формальне вираження, тобто передбачені в кримінальному за-

конодавстві, зокрема, в чинному Кримінальному кодексі ч. 1 ст. 65 «Загальні засади призначення покарання». Зведення їх до єдиної норми та позначення єдиним терміном «загальні засади» обумовлюються властивими цим засадам певними загальними ознаками і схожою службовою роллю [7, с. 141].

Від 2012 року (13.04.2012 року до статті 65 КК України було внесено останні зміни) загальні засади призначення покарання місять наступні позиції. Призначаючи покарання суд має діяти у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кримінального Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч.2 ст. 53 КК, відповідно до положень Загальної частини Кримінального Кодексу та із врахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, визначаються ст. 69 КК.

Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК.

У випадку затвердження вироків угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди [5].

Проаналізувавши ст. 65 КК, можна дійти таких висновків: вказані засади переважно скеровують, проте не визначають суддівський розсуд; основним інструментом, покликаним обмежувати суддівський розсуд, є обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Саме вони і слугують підставою

для призначення більш суворого або менш суворого покарання, підлягають встановленню і врахуванню у кожній кримінальній справі при ухваленні вироку. При цьому суд не вправі змінити законодавчу оцінку суті певної обставини і визначити характер її впливу на обрання конкретної міри покарання по-іншому, ніж це зроблено в ст.66 і ст. 67 КК України, визнавши обтяжуючою обставину, яку законодавець відніс до пом'якшуючих, і навпаки [8, с. 205].

Про те, яким же чином обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, мають спрямовувати суддівський розсуд, стає зрозумілим виходячи, *по-перше*, з аналізу природи вказаних обставин, що здійснюється на підставі усвідомлення принципу індивідуалізації кримінального покарання та мети покарання. Так, обставини, що пом'якшують/обтяжують покарання, надають право суду: призначити основне чи додаткове покарання ближчим до мінімуму/максимуму санкції або в мінімальних/максимальних межах; обрати найменш/найбільш суворий вид основного покарання за альтернативною санкцією; призначити тільки одне/одразу декілька додаткових покарань з кількох, передбачених у санкції; не призначити/призначити додаткове покарання, передбачене в санкції, як факультативне. На перший погляд, значення досліджуваних обставин не викликає ніяких заперечень, проте під час їх безпосереднього застосування судом виявляється незрозумілим, якою ж мірою вказані обставини мають впливати на остаточне рішення щодо виду та міри покарання.

По-друге, в окремих випадках вплив встановлених судом обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання на рішення про вид та міру покарання є більш конкретизованим завдяки нормативному врегулюванню. Так, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, суд може перейти до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції на підставі ч.1 ст. 69 КК України; за тих самих обставин суд може не призначити обов'язкове додаткове покарання з додержанням вимог ч.2 ст. 69 КК України, а також за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених

п.1 та п.2 ч.1 ст. 66 КК України (та за виконання інших вимог, передбачених ст. 69-1) суд зобов'язаний знизити до двох третин максимальний строк або розмір найбільш суворого виду основного покарання, передбаченого в санкції.

Певну конкретику до вирішення питання про призначення покарання вносять і обставини, що обтяжують покарання. У кримінальному законі безпосередньо закріплено лише один такий випадок: коли встановлення судом зазначених обставин виключає можливість застосувати положення ст.69-1 КК України. Однак у юридичній літературі зазначено, що також обставини, які обтяжують покарання, впливають на прийняття судом й інших рішень, як-то, рішення про приєднання до основного покарання на підставі ст. 54, ст. 55 додаткового покарання, не передбаченого санкцією; або ж дозволяють відмовитись від застосування ст. 69; вийти за максимальну межу позбавлення волі, встановлену в найбільш суворій санкції, або за максимальний строк цього виду покарання, передбачений ч.2 ст. 63 КК України, при визначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів або вироків за умов, передбачених у ч.2 ст. 70 та ч.2 ст. 71 у випадку встановлення обставин, що обтяжують покарання [9, с. 354-355].

По-третє, у Постанові Пленуму ВС України від 24.10.2003 р. №7 можна побачити ще один випадок, коли обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, мають враховуватись судом при призначенні покарання, а саме при обранні одного з принципів (поглинання або повного/часткового складання) призначення покарання за сукупністю злочинів [1, п.21]. Цієї ж позиції дотримувалась і колегія суддів ККС ВС України у своєму рішенні, викладеному у Постанові від 23 квітня 2019 року. Касаційна скарга стосувалась «надмірної суворості заходу примусу», обраного засудженому, що відбулось, на думку адвоката, через те, що суд «не врахував повною мірою всіх обставин, які мають правове значення». У своєму рішенні суд зазначив, що «...суд узяв до уваги те, що засуджений визнав свою провину й активно сприяв розкриттю злочину. Ці обставини суд розцінив як такі, що

пом'якшують покарання» . Враховуючи це та інші обставини справи, «суд із дотриманням принципу індивідуалізації не призначив покарання в максимальних межах санкції, кримінального закону, за яким його засуджено, а при визначенні заходу примусу за сукупністю злочинів застосував найбільш сприятливий спосіб поглинання менш суворого покарання більш суворим».

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, можуть впливати не тільки на призначення покарання, а певною мірою і на інші форми реалізації кримінальної відповідальності: зазначені обставини згідно з ч.2 ст. 76 мають враховуватись судом під час визначення обов'язків, які мають покладатися на засуджену особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням; ухвалюючи рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до 7 років як на підставі ст. 75 КК України, так і на підставі ст. 79 КК України, суд також бере до уваги обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Розглянуті нами форми впливу закріплених в законі обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, в цілому спрямовані на певне обмеження суддівського розсуду, проте в окремих же випадках ці обставини не звужують сферу суддівського розсуду, а навпаки розширюють її: 1) згідно з ч.2 ст.66 КК суд при призначенні покарання може визнати обставинами, що пом'якшують покарання не лише ті, що входять до переліку, наданому в ч. 1 ст. 66 КК України, а й інші обставини, що там не зазначені;- 2) суд також має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у ч.1 статті 67 обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок (ч.2 ст. 67 КК України).

Вивчення вказаних обставин викликає ще більше питань щодо їх застосування, які знову ж таки вирішуються завдяки судовому розсуду. Основним питанням залишається визначення критеріїв оцінки судом вказаних обставин, з'ясування міри їх впливу на вид та розмір покарання, до якого неодноразово

звертались науковці, серед яких і О.В. Татарінова, яка здійснила ретельний аналіз різних, в тому числі протилежних, підходів до вирішення цього питання та запропонувала власне бачення вирішення проблеми [10, с. 106-108]. Проте, й до теперішнього часу надто широке коло питань щодо врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, залишаються на розсуд суду.

Пропонуємо окреслену проблему розподілити на чотири складові. Перше питання, що постає перед суддями, стосується допустимості врахування обставин, що вплинула на кваліфікацію злочину такою, що пом'якшує або обтяжує покарання. Відповідь на це запитання надано в ч. 3 ст. 66 та ч.4 ст.67, де вказано про неможливість врахування цієї обставини при призначенні покарання, що й зрозуміло, адже це в цілому суперечить принципу справедливості в частині недопущення засудження двічі за те саме. Проте трапляється, що і ця норма застосовується на розсуд суду. Наприклад, у вирокі Апеляційного суду Рівненської області від 06.10.2016, яким змінено покарання засудженому за вчинення злочинів, передбачених ч.2 ст. 286 та ч.1 ст.135, зазначено, що при призначенні покарання слід враховувати тяжкі наслідки, що настали (тяжкі тілесні ушкодження, в результаті яких потерпілий помер у лікарні) [11].

Другим питанням є з'ясування впливу кожної окремої обставини на прийняття суддівського рішення та визначення відправної точки для суду, в межах санкції конкретної статті. Відсутність подібних орієнтирів для суду залишає відкритим таке питання: якою мірою виявлені обставини можуть впливати на рішення суду, наскільки «близько» вони дозволяють суду наблизитись до максимальної/мінімальної межі санкції?

Третє дискусійне питання впливає з попереднього: з огляду на те, що ступінь впливу кожної окремої обставини на покарання, що має призначити суд, не є визначеною, взагалі незрозумілим вбачається підхід щодо їх оцінювання у сукупності. Досліджуючи цю проблему, О.О. Дудоров зазначає «Не виключені ситуації, коли за наявності в справі пом'якшуючих обставин буде призначено максимально можливе покарання,

а за наявності обтяжуючих – мінімальне покарання, передбачене санкцією» [8, с. 209]. Прикладом цьому може бути вже зазначене вище рішення суду, в якому вказано, що за встановлених «...обставин, що пом'якшують покарання - щирого каяття, наявності на утриманні малолітньої дитини, часткового відшкодування шкоди; та обставин, що його обтяжують, - вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння та наслідків злочину...» суд «вважає за необхідне обрати покарання у вигляді позбавлення волі в мінімальних межах ч.2 ст.286 та ч.1 ст.135 КК України» [11].

Четверте коло питань охоплює випадки можливої відмови суду від врахування обставин, що обтяжують покарання (ч. 2 ст. 67 КК), та врахування додаткових обставин, що відсутні в переліку обставин, що пом'якшують покарання (ч. 2 ст. 66 КК). Наявно ця проблема може бути продемонстрована цитатою з ще одного судового рішення (щодо засудженого за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 286 Кримінального кодексу), де колегією суддів ККС ВС зазначено наступне: «...апеляційний суд вирішив, що обставини вчинення злочину та бездоганна репутація засудженого дають змогу не зважати на таку обтяжуючу обставину, як вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння». Однак, висловлюючи свою думку, ККС ВС не погоджується з цим висновком апеляційного суду, наполягаючи на тому, «що перебування засудженого у стані навіть легкого алкогольного сп'яніння не можна не враховувати при призначенні покарання, адже, керуючи автомобілем у нетверезому стані, останній грубо порушив Правила дорожнього руху, що призвело до тяжких наслідків» [12, с. 13].

Вирішення проблеми відсутності єдності судових рішень саме через ці аспекти чинного на сьогодні законодавчого врегулювання застосування обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, охоплюється двома напрямками наукових дискусій: перша дискусія ведеться навколо питання необхідності розроблення та законодавчого закріплення вичерпних переліків обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання та визначення «ваги» таких обставин. Друге

ж дискусійне питання стосується з'ясування співвідношення впливу на прийняття рішення про призначення покарання судом обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, та ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного, які також мають враховуватися судом при призначенні покарання (ч. 1 ст. 65 КК).

Підсумовуючи, слід зазначити, що об'єктивно виключити суддівський розсуд на етапі прийняття рішення судом про призначення покарання конкретній особі, не вбачається можливим. Однак, надто широке коло питань, залишених законодавцем на розсуд суду, призводить до неможливості досягти єдності в судовій практиці, що, у свою чергу, викликає чимало негативних наслідків, серед яких недовіра суспільства судовій владі. Таким чином, актуальною залишається проблема скорочення сфери суддівського розсуду, суттєво обмежити який можливо шляхом розроблення концепції конкретизації обставин що пом'якшують та обтяжують покарання, яка б дозволяла максимально чітко визначити критерії впливу таких обставин на обрання виду та міри покарання; з'ясувати їх роль серед інших чинників, що також беруться до уваги при призначенні покарання; а також уточнити ті підстави призначення покарання, що вже існують у чинному законодавстві.

Література

1. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 р. №7 / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення: 14.07.2019).
2. Поповський Д.П. Суддівський розгляд: погляд на проблему. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип.29. Т.2. С. 226-230.
3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.02.2018 у справі № 634/609/15-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72009792> (дата звернення: 14.07.2019).
4. Феценко О.С. Сучасний погляд на принципи кримінального права. *Вісник Лу-*

ганського державного університету внутрішніх справ. 2013. №4. С. 68-75.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.07.2019).

6. Денисов С.Ф., Мірошник О.О. Сутність та практичне значення принципів кримінально-правової кваліфікації: український, зарубіжний та міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 71-83.

7. Строчак Н.А. Законодавче закріплення загальних засад призначення покарання. *Правова держава*. 2009. № 11, С. 141-146.

8. Дудоров О.О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. №1. С. 204-2011.

9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Право, 2010. 456 с.

10. Татарінова О.В. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання та деякі проблеми суддівського розсуду. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип.1.-С. 104-112.

11. Вирок Апеляційного суду Рівненської області від 06.10.2016 № 566/606/15-к / URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854233> (дата звернення: 14.07.2019).

12. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання / упоряд. В. В. Щепоткіна; відпов. за вип. Р. Ш. Бабанли. Київ. 2019. 21 с.

Samotiiievych V.O.

TO THE PROBLEM OF PUNISHMENT JUDICIAL DISCRETIONS RESTRICTION

The lack of unity of jurisprudence in terms of choosing the type and extent of punishment for the perpetrator makes searching the causes and ways of solving this problem. Choosing the punishment, the court firstly relies on the prin-

АНОТАЦІЯ

Відсутність єдності судової практики в частині обрання виду та міри покарання винній особі за вчинений злочин змушує шукати причини та шляхи вирішення цієї проблеми. Обираючи покарання, суд спирається на принципи та кримінально-правові норми, які переважно є лише «орієнтирами», а прийняття остаточного рішення покладається на суддівський розсуд. За результатами дослідження вказано на ті аспекти призначення покарання, що потребують конкретизації, внаслідок чого має звузитись сфера суддівської дискреції під час обрання покарання.

Ключові слова: суддівський розсуд, покарання, принцип індивідуалізації покарання, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, вид та міра покарання.

principles of criminal legislation, criminal law and judge's discretion. Principles of criminal law are not fixed in the acting legislation and remain a scientific abstraction. Special part criminal law articles sanctions are not absolute, and therefore, a significant role in the punishment imposed depends on the judge's discretion.

The absence of clear criminal law norms as to the punishment and just only legislative "guidelines" enables judges to apply the law when imposing punishment in different way and sometimes with mistakes.

Criminal Code of Ukraine (General Principles of Appointing Penalties) Art. 65 analysis makes it possible to conclude that they are mostly directed, they do not limit the judge's

discretion, and the main instrument aimed to reduce it are the circumstances that mitigate and aggravate the punishment. Examination of the circumstances mentioned has shown the existence of many gaps in their use, which depend on court discretion. The main question remains assessing by the court of the circumstances criteria and determination of their impact on the type and term of punishment.

Judicial discretion reducing, minding circumstances that mitigate and aggravate punishments, would make strict a number of issues that are in two dimensions: first, the clarification of the appropriateness / irrelevance of the exhaustive list of such circumstances and the definition of the "weight" of each of them, and , secondly, the question of the relationship between the impact on the decision on the appointment of a court sentence circumstances that mitigate and aggravating the punishment and severity of the crime and the person guilty.

Our study underlines those aspects of the punishment that must be specified, resulting in narrowing the sphere of judicial discretion in the choice of penalties, namely: the development of the concept of specifying circumstances that mitigate and aggravate punishment, clarify their role among other factors, which are taken into account when sentences are imposed; clarification of the grounds for the imposition of a punishment in the legislation.

Key words: judicial discretions, punishment, punishment individualization principle, aggravating and mitigating factors, kind and measure of punishment.

РІВНІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

**САЗОНОВ Василь Вікторович - кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК 343.85

В статті розглянуті положення нормативно-правових актів, зміст яких дозволяє зробити висновок про рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. Автор звертає увагу на характеристики роботи, в межах якої розкрито питання рівнів кримінологічної безпеки, рівнів забезпечення кримінологічної безпеки та рівнів протидії злочинності. В результаті роботи визначено три основні класифікатори: по рівню глобалізації угроз економічній безпеці; по суб'єктно-функціональному вмісту діяльності по забезпеченню економічної безпеки; з об'єктно-функціональної сторони.

Ключові слова: економічна безпека, рівні кримінологічного забезпечення, загрози, фактори небезпечності, суб'єкти забезпечення економічної безпеки.

Постановка проблеми

Сьогодні Україна стоїть на порозі формування цивілізованих ринкових відносин та входження у зв'язку з цим до ряду міжнародних економічних співтовариств. Разом з тим посилення макроекономічної нестабільності у світі, ускладнення криміногенної ситуації щодо економічної злочинності як найбільш латентної підвищує роль та значення кримінологічної діяльності у розрізі забезпечення захисту національних інтересів і гарантуван-

ням безпеки особи, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, тобто забезпечення економічної безпеки крізь призму кримінологічної діяльності.

У той же час необхідно розуміти, що кримінологічне забезпечення безпеки є комплексним системним утворенням, яке складають змінювані сполуки прямих та зворотних зв'язків між елементами системи на основі інтеграції різних рівнів впливу на загрози безпеці. Диференціація останніх, очевидно, обумовлює необхідність виділення рівнів кримінологічного забезпечення економічної безпеки з урахуванням сучасних наукових поглядів на дане питання.

Стан дослідження

Проблеми кримінологічного забезпечення безпеки складали предмет наукових досліджень О. М. Бандурки, А. Б. Благої, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргареєвої, В. М. Бесчастного, Р. С. Веприцького, В. В. Голіної, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. С. Іщука, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, С. А. Мозоль, Є. Д. Скулиша, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. М. Трубникова, О. М. Храмова, П. В. Хряпінського, Д. А. Шестакова та інших вчених. Разом з тим праці зазначених дослідників торкаються питань рівнів кримінологічного забезпечення економічної безпеки побічно у розрізі вирішення інших теоретичних та практичних питань кримінологічної безпеки.

Отже, **мета** даної статті полягає в окресленні та характеристиці основних рівнів кримінологічного забезпечення економічної безпеки за актуальними критеріями класифікації.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі кримінологічна діяльність традиційно розглядається на адміністративно-територіальному та соціальному рівнях [1, с. 23].

Дослідження проблем протидії злочинності засвідчило певною мірою «неповний» характер такої класифікації. У результаті, наприклад, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов пропонують наступні визначення рівнів протидії злочинності: 1) за груповим суб'єктом діяльності: діяльність на рівні великих соціальних груп; на рівні малих; в) на рівні окремої особи; 2) за суб'єктно-функціональним змістом: рівні суспільства в цілому – діяльність усієї системи суб'єктів протидії злочинності; на рівні певних груп населення – діяльність окремих суб'єктів протидії злочинності; на рівні окремих суб'єктів – діяльність структурних підрозділів та служб або окремих працівників; 3) з об'єктно-функціональної сторони: на загальному рівні об'єктом впливу є злочинна діяльність як системний прояв множинності окремих злочинних актів; на рівні спеціального – сукупність проявів певного виду або злочинна діяльність певної соціальної (маргінальної) групи; на рівні конкретного – злочинний акт конкретного індивіда як форма прояву девіантної поведінки [2, с. 113].

Описаний підхід може бути цілком прийнятним для характеристики напрямів активної діяльності, спрямованої на боротьбу (протидію) злочинності. Разом з тим діяльність із забезпечення безпеки спрямована на вплив по відношенню до загроз (небезпек), тому протидія злочинності становить хоча і вагомий, проте не єдиний складовий елемент системи кримінологічного забезпечення безпеки, зокрема економічної.

З позитивного боку необхідно відзначити дослідження рівнів кримінологічної безпеки, проведене С. А. Мозоль [3]. Так, автором з'ясовано, що рівень кримінологічної без-

пеки характеризує ступінь якості її забезпечення, тобто величину, яка виражає міру реальної можливості впливу на об'єкт факторів небезпек і загроз або характеризує результат зіткнення двох протилежно спрямованих сил: факторів небезпек і загроз та заходів, які протистоять цим факторам [3, с. 13]. При цьому, забезпечення кримінологічної безпеки запропоновано розглядати «в особливому порядку на міжнародному (глобальному), державному (національному), регіональному, муніципальному й індивідуальному рівнях» [3, с. 13]. Вважаємо, що зазначена позиція може слугувати основою для вивчення рівнів кримінологічного забезпечення економічної безпеки. Відповідно, далі у якості прикладів розглянемо нормативно встановлені положення, зміст яких надасть можливість вести мову про відповідні рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки.

Аналізуючи міжнародний рівень кримінологічного забезпечення економічної безпеки, очевидно, необхідно звернутися до положень міжнародних договорів, що ратифіковані Верховною радою України та які регламентують питання впливу на загрози економічній безпеці. До переліку таких уявляється за можливе віднести: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [4]; Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції [5]; Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [6]; Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері економіки [7] та інші.

Для прикладу розглянемо положення Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (далі – Конвенція), які є обов'язковими для виконання державою Україна (у розумінні Закону України «Про міжнародні договори України» [8]) та втілення яких значним чином позначається на кримінологічному забезпеченні економічної безпеки. Так, Конвенцією встановлено заходи (законодавчі та інші), які мають вжитися Стороною підписантом на національному рівні, а саме: з конфіскації, які можуть

бути необхідними для того, щоб вона могла конфіскувати знаряддя й засоби злочину та доходи або майно, вартість якого відповідає таким доходам, та відміте майно (ст. 3); блокування, арешт і конфіскація: а) майна, в яке були перетворені або конвертовані доходи; б) майна, одержаного із законних джерел, якщо до нього було цілком або частково прилучено доходи, - не більше ніж в обсязі оцінної вартості таких доходів; в) прибутку або інших вигод, одержаних від доходів, від майна, в яке були перетворені або конвертовані доходи, одержані злочинним шляхом, або від майна, до якого прилучено доходи, одержані злочинним шляхом (ст. 5); криміналізацію діянь, пов'язаних з відмиванням грошей (ст. 9); які можуть бути необхідними для забезпечення можливості притягнення юридичних осіб до відповідальності за злочини з відмивання грошей, учинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка займає керівну посаду в цій юридичній особі і яка діє або самостійно, або як частина органу юридичної особи (ст. 10); які можуть бути необхідними для створення підрозділу фінансового контролю (ст. 12) (в Україні для реалізації відповідної діяльності створено Державну службу фінансового моніторингу України (ДСФМ України)); для запобігання відмиванню грошей, які можуть бути необхідними для створення всеосяжного національного регуляторного та наглядового або моніторингового режиму для запобігання відмиванню грошей (ст. 13).

Окрема увага у Конвенції приділена організаційно-правовим засадам міжнародного співробітництва. Зокрема, описано правила та вимоги щодо зобов'язання надавати допомогу (ст. 16), формування та надання відповідей на запити про надання інформації про банківські рахунки та про моніторинг банківських операцій (ст.ст. 17-19), вжиття тимчасових заходів на запит Сторони, яка порушила кримінальну справу або провадження з метою конфіскації (ст. 21), зобов'язання здійснювати конфіскацію на запит Сторони про конфіскацію засобів і знарядь або доходів, розташованих на її території (ст. 23).

Без перебільшення ключове значення для формування правових засад кримінологічного забезпечення економічної безпеки

України на національному рівні відіграє Конституція України [9], яка визначає основу для кримінологічного забезпечення економічної безпеки, порядок функціонування влади в цілому й окремих її гілок і суб'єктів владних повноважень. Наприклад, ст. 116 Конституції України встановлено, що саме Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо боротьби зі злочинністю.

Важливе значення для окреслення функціонально-суб'єктних основ кримінологічного забезпечення економічної безпеки займають положення Закону України «Про національну безпеку України» [10], який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Особливого значення набуває окреслення сфери контрольних повноважень суб'єктів забезпечення національної безпеки, діяльність яких у тому числі нерозривно пов'язана із кримінологічним забезпеченням економічної безпеки, а саме: Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною радою Автономної Республіки Крим (АРК), Ради міністрів АРК, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

У свою чергу, встановлено, що державна політика у сферах національної безпеки й оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. У свою чергу, загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони.

Зазначене зумовлює необхідність звернення до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [11]. Названий нормативно-правовий документ окреслює низку питань кримінологічного забезпечення економічної безпеки. Серед них заслуговують на увагу шляхи забезпечення

економічної безпеки як ключової умови нової якості економічного зростання, а саме: системної протидії організованих економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації; деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування; ефективного застосування механізму спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), унеможливлення контролю стратегічних галузей капіталом держави-агресора (пп 4.9 п. 4). Відповідні шляхи окреслено з метою протидії такій актуальній загрозі національній безпеці як «економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення» (пп. 3.4 п. 3 Стратегії національної безпеки України).

Очевидною загрозою економічній безпеці України виступає організована злочинність. На міжнародному рівні питання протидії організованих злочинності знайшли своє висвітлення у межах Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. У свою чергу, на національному рівні Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [12] визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Положеннями названого нормативно-правового акту детально описано основні напрями боротьби з організованою злочинністю (ст. 6), питання міжнародного співробітництва у сфері протидії організованих злочинності (ст. 7), систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю (ст. ст. 5, 8, 10), їх компетенцію (ст. ст. 11-15), порядок взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших державних органів (ст. ст. 16-18) тощо.

На міжнародному рівні питання протидії корупції як одній із загроз економічній безпеці висвітлені у низці міжнародних до-

говорів про які мова йшла вище. Після їх ратифікації Україна пройшла складний шлях щодо формування національної системи запобігання та протидії корупції. Наразі чинним титульним нормативно-правовим актом, що визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень є Закон України «Про запобігання корупції» [13]. Зокрема, кримінологічне забезпечення економічної безпеки, в тому числі, пов'язано із втіленням: 1) правообмежень, пов'язаних з конфліктом інтересів, серед яких обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23); обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25); обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26); обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27); запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 28); 2) державно-правових механізмів запобігання та протидії корупції: фінансовий контроль (ст.ст. 45-52); антикорупційна експертиза (ст. 55); спеціальна перевірка (ст. ст. 56-58); 3) державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції (викривачів) (ст. 53).

Дослідження змісту зазначених правових засобів запобігання корупції свідчить про їх чітко виражений превентивний характер по відношенню до корупції [14, с. 178-191, 258, 291-321]. Наприклад, з позиції В. О. Іванцова, встановлення конкретних превентивних заходів знайшло своє втілення у закріпленні обмежень (зокрема у сфері цивільної правосуб'єктності), чим створено умови, які виступають одним із бар'єрів вчинення корупційних дій [14, с. 292]. Продовжуючи дану тезу, необхідно відзначити, що порушення зазначених обмежень визнаються законом правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, які не належать до переліку злочинів. Проте нормативне запровадження останніх як раз було спрямовано на превенцію (запобігання) корупції, існування ознак якої вказує на відповідне діяння як злочин.

Особливої уваги заслуговує діяльність Національного агентства з питань запобігання

корупції (НАЗК). Серед повноважень названого органу, зміст яких полягає у кримінологічному забезпеченні економічної безпеки України, можна відзначити такі: проведення аналізу статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції; організація проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції; здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та порівняння до них осіб; координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування корупціогенних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, у тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм; здійснення контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями (ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції»).

Про існування локального (індивідуального) рівня кримінологічного забезпечення економічної безпеки (у проекції економічної науки ми ведемо про економіку суб'єкта господарювання, економіку домогосподарства (мікроекономічний рівень)) можуть свідчити положення ст.ст. 62-64 Закону України «Про запобігання корупції». Зазначеними нормами передбачені правила, вимоги та процедура затвердження антикорупційних програм юридичних осіб як комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи. Зокрема, передбачено обов'язок щодо затвердження антикорупційних програм для окремих категорій юридичних осіб, серед яких державні, комунальні підприємства та господарські товариства.

Необхідно відзначити, що кримінологічне забезпечення економічної безпеки України знаходить своє правове відображення також на місцевому рівні. Для прикладу може привести регіональну Програму забез-

печення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018-2019 роки затверджену рішенням обласної ради від 01.03.2018 № 656-VII [15], якою серед основних факторів, що впливають на загальний стан публічної безпеки і порядку, а також сприяють вчиненню правопорушень та інших суспільно небезпечних діянь, розглянуто економічні, зокрема корупційні процеси. У свою чергу, серед заходів програми окрему групу присвячено превентивним заходам у сфері економічних відносин, чинне місце з-поміж яких відведено виявленню економічних правопорушень.

Вжиття заходів кримінологічного забезпечення економічної безпеки на рівні окремого міста може бути, для прикладу, простежено у Програмі профілактики uzалежнень від комп'ютерних ігор серед дітей та молоді у м. Львові [16], яка прийнята з метою забезпечення боротьби з ігровою залежністю (лудоманією), існування якої забезпечує процвітання незаконного грального бізнесу у розумінні Закону України «Про заборону грального бізнесу» [17]. Разом з тим не можемо визнати виправданим виділення у якості окремого рівня забезпечення безпеки – «муниципальний рівень» [3, с. 13]. Адже питання забезпечення економічної безпеки на рівні окремих міст є дуже схожими до тих, вирішення яких займаються органи місцевого самоврядування на рівні областей чи районів, що безпосередньо впливає із положень Закону України «Про органи місцевого самоврядування» [18].

Якщо вести мову про суб'єктний склад кримінологічного забезпечення економічної безпеки, то тут також уявляється за можливе проаналізувати певні рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки, ґрунтуючись на дослідженнях О. М. Бандурки та О. М. Литвинова [2, с. 113]. Для прикладу відзначимо, що одним із суб'єктів забезпечення економічної безпеки є Національна поліція України [19]. Разом у складі даного органу саме Департамент захисту економіки виступає тим міжрегіональним територіальним органом, який вживає заходів щодо забезпечення економічної безпеки України [20]. У складі органів Державної фіскальної служби України (ДФС України) функціонує податко-

ва міліції як спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями, серед завдань якої названі: запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення; розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері; запобігання і протидія корупції у контролюючих органах та виявлення її фактів [21]. У складі Служби безпеки України (СБУ) питаннями забезпечення економічної безпеки займаються такі функціональні підрозділи: контрольно-розвідувального захисту інтересів держави в сфері економічної безпеки; боротьби з корупцією та організованою злочинністю [22].

Висновки

Підсумовуючи викладене, вважаємо за можливе виокремити наступні рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки України за трьома різними класифікаторами:

1) за рівнем глобалізації загроз економічній безпеці на: а) міжнародний (світове господарство); б) національний (макроекономічний рівень – національна економіка); в) регіональний (мезорівень – економіка регіонів, економіка інфраструктури); г) локальний (мікроекономічний рівень – економіка юридичної особи);

2) за суб'єктно-функціональним змістом у діяльності із забезпечення економічної безпеки на: а) діяльність усієї системи суб'єктів забезпечення економічної безпеки; б) діяльність окремих суб'єктів забезпечення економічної безпеки (наприклад, ДСФМ України, ДФС України, НАЗК, Національна поліція, СБУ тощо); в) діяльність структурних підрозділів або конкретних працівників суб'єктів забезпечення економічної безпеки (наприклад, податкова міліція у складі ДФС України, Департамент захисту економіки у складі Національної поліції України, підрозділ контрольно-розвідувального захисту інтересів держави в сфері економічної безпеки і підрозділ боротьби з корупцією та організованою злочинністю у складі СБУ);

3) з об'єктно-функціональної сторони: а) загальний рівень – об'єктом впливу системи

кримінологічного забезпечення економічної безпеки виступає загальна сукупність факторів небезпек і загроз економічній безпеці; б) спеціальний рівень – певна сукупність факторів небезпек і загроз залежно від сфери локалізації (корупція, організована злочинність, зовнішньоекономічна діяльність, сфера сплати податків та інших обов'язкових платежів, сфера енергоресурсів тощо).

Проведене нами дослідження розкриває лише частину необхідних питань для повної характеристики системи кримінологічного забезпечення економічної безпеки, що, очевидно, свідчить про необхідність продовження наукових пошуків у даному напрямі.

Література

1. Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений в криминологической информации. Львов: Вища школа, 1980. 212 с.

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011 308 с.

3. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та правові засади забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : міжнародний документ, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 (ратифікація від 04.02.2004) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#060 (дата звернення: 03.06.2019)

5. Конвенція Організації Об'єднаних націй проти корупції : міжнародний документ ООН від 31.10.2003 (ратифікація від 18.10.2006) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 03.06.2019)

6. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : міжнародний документ Ради Європи від 16.05.2005 (ратифікація від 17.11.2010) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 (дата звернення: 03.06.2019)

7. Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері економіки : міжнародний документ від 12.04.1996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_258 (дата звернення: 03.06.2019)

8. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2014 № 1906-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 04.06.2019)

9. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.06.2019)

10. Про національну безпеку України : закон від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 04.06.2019)

11. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 24.05.2015-№ 287/2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 25.05.2019)

12. Про організаційно-правові основи боротьби організованою злочинністю : закон від 30.06.1993 № 3341-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 05.06.2019)

13. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 05.06.2019)

14. Настюк В. Я., Синявська О. Ю., Мартиновський В. В., Іванцов В. О. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення : підручник / за заг. ред. В. Я. Настюка. Харків : Право, 2019. 512 с.

15. Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018-2019 роки : рішення Харківської обласної ради від 01.03.2018 № 656-VII // Харківська обласна рада : сайт. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roky> (дата звернення 06.06.2019)

16. Про затвердження комплексної програми профілактики uzaleznenykh від комп'ютерних ігор серед дітей та молоді у м. Львові на 2007–2008 роки : ухвала Львівської міської ради від 10.05.2007 № 799 // Львівська міська рада : сайт. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/91c21bb29b2b4f47c22571340037f910/3fc3b683712f58d9c22572e200505f83?OpenDocument> (дата звернення: 06.06.2019)

17. Про заборону грального бізнесу в Україні : закон України від 15.05.2009-№ 1334-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17> (дата звернення: 06.06.2019)

18. Про місцеве самоврядування : закон України від 21.05.1997 № 280/97 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 06.06.2019)

19. Смирнова Э. Г. Роль органов внутренних дел в обеспечении экономической безопасности Украины. *Закон и жизнь*. 2013. № 9/3 (261). С. 202-206.

20. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 07.11.2015 № 81 // Національної поліції України : сайт URL: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813727> (дата звернення: 07.06.2019)

21. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 07.06.2019)

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто положення нормативно-правових актів, зміст яких дає можливість зробити висновок про рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. З теоретичних питань автор приділяє увагу характеристиці робіт, у межах яких розкрито питання рівнів кримінологічної безпеки, рівнів забезпечення кримінологічної безпеки та рівнів протидії злочинності. У результаті рівні кримінологічного забезпечення економічної безпеки виокремлено за трьома різними класифікаторами: за рівнем глобалізації загроз економічній безпеці; за суб'єктно-функціональним змістом у діяльності із забезпечення економічної безпеки; з об'єктно-функціональної сторони.

Ключові слова: економічна безпека, рівні кримінологічного забезпечення, загрози, фактори небезпек, суб'єкти забезпечення економічної безпеки.

22. Структура Служби безпеки України // Служба безпеки України : сайт. : URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/109> (дата звернення: 07.06.2019)

LEVELS OF CRIMINOLOGICAL MAINTENANCE OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article discusses the provisions of legal acts, the content of which allows to make a conclusion about the levels of criminological support for the economic security of Ukraine. From theoretical questions, the author pays attention to the characterization of works in which the issues of criminological security levels, levels of ensuring criminological security and levels of counteraction against crime are disclosed. In particular, it was proved that the separation as a separate level of security provision – “the municipal level” – was unjustified. After all, the issues of ensuring economic security at the level of individual cities are very similar to those addressed by local governments at the level of regions and districts.

As a result, the levels of criminological activity of economic security are allocated according to three distinctive classifiers:

1) according to the level of globalization of threats to economic security for: a) interna-

SUMMARY

The article discusses the provisions of legal acts, the content of which allows to make a conclusion about the levels of criminological support for the economic security of Ukraine. From theoretical questions, the author pays attention to the characterization of works in which the issues of criminological security levels, levels of ensuring criminological security and levels of counteraction against crime are disclosed. As a result, the levels of criminological activity of economic security are allocated according to three distinctive classifiers: according to the level of globalization of threats to economic security; on the subject-functional content in activities to ensure economic; from the object-functional side: a) the overall level.

Keywords: economic security, levels of criminological support, threats, hazards, subjects of economic security.

tional (world economy); b) national (macroeconomic level – national economy) c) regional (meso level – regional economy, infrastructure economy) d) local (microeconomic level – legal entity economy);

2) on the subject-functional content in activities to ensure economic security for: a) the activities of the entire system of subjects of ensuring economic security; b) the activities of individual actors to ensure economic security; c) the activities of structural units or specific employees of entities providing economic security;

3) from the object-functional side: a) the overall level – the object of the impact of the criminological system providing economic security is the overall combination of hazards and threats to economic security; b) special level – a certain set of factors of hazards and threats depending on the scope of localization (corruption, organized crime, foreign economic activity, the sphere of payment of taxes and other obligatory payments, the sphere of energy resources, etc.).

At the end of the article it is noted that the conducted research reveals only a part of the necessary questions for the full characterization of the criminological system ensuring economic security, which indicates the need to continue scientific research in this direction.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

**НОСЕВИЧ Надія Русланівна - здобувач Донецького юридичного інституту
МВС України**

УДК 343.85

В статті досліджені принципи організації та діяльності Государственного бюро расследований по противодействию преступности.

Все принципы организации и деятельности Государственного бюро расследований разделены на две группы. Первая – общеправовые принципы – универсальные принципы функционирования гражданского общества, государства и его органов (верховенства права, законности, справедливости). Вторая – отраслевые (специальные) принципы – основные принципы, присущие в основном деятельности ГБР, определяющие ее особенности, системно охватывающие каждый элемент функционирования Бюро (беспристрастности, независимости и ответственности, открытости и прозрачности, политической нейтральности и внепартийности, единоначалия в сочетании с коллективным способом реализации отдельных полномочий). Даны предложения по совершенствованию нормативно-правового регулирования указанных принципов.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований, преступность, предотвращение, принципы, основы.

Теоретико-методологічне пізнання діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР, або Бюро), зважаючи на те, що зазначений орган державної влади є одним з «найновіших» у структурі державного апарату, є актуальним та, з праксеологічної точки зору, необхідним. Першим

етапом у процесі дослідження теоретико-методологічних засад діяльності ДБР є визначення кола та з'ясування принципів його діяльності. Це пов'язано із тим, що, як і будь-який державний правоохоронний орган, Бюро має справу з особливою сферою діяльності – сферою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечення визначеного законодавством сегменту кримінологічної безпеки. Це, безперечно, обумовлює існування в діяльності ДБР певних ризиків, які знаходяться по «той бік» правопорядку та створюють потенційні загрози суспільству. У зв'язку із цим, держава формує для кожного правоохоронного органу визначений статус, який за загальним правилом складається з повноважень (прав, обов'язків) та гарантій діяльності. Фундаментом зазначеного статусу є принципи діяльності державних правоохоронних органів, які, за великим рахунком, визначають коло повноважень правоохоронних органів. Як зазначають учені, «принципи є провідною категорією в організації та діяльності всіх державних органів. У принципах виявляється сутність органу, його основи, закономірності життєдіяльності, тенденції та потреби. Вони містять суттєві характеристики, що відображають функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення» [2, с. 43].

У зв'язку із цим, **метою запропонованої статті** є встановлення кола та характеристика принципів організації та діяль-

ності Державного бюро розслідувань щодо протидії злочинності.

Необхідно відмітити, що в Законі України «Про Державне бюро розслідувань» для позначення принципів організації та діяльності Бюро, використано термін «засади», що є доволі розповсюдженим засобом законодавчої техніки у сучасному українському законотворенні. Так, наприклад, ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» [9] має назву «Засади діяльності прокуратури», Глава 2 Кримінального процесуального кодексу України [10] має назву «Засади кримінального провадження» (хоча ст. 7, яка є першою в цій главі, має назву «Загальні засади кримінального провадження» та встановлює перелік саме «загальних засад кримінального провадження»), а Розділ III Закону України «Про Національну поліцію» [8] має назву «Принципи діяльності поліції» (хоча у статтях, що об'єднуються цим розділом використовується термін «засади» (наприклад, ст. 9, в якій йдеться про те, що поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості)).

Обидва терміни «засади» і «принципи» за своїм змістовим наповненням однозначні, а отже, можуть розглядатися як семантично споріднені, такі, що утворюють певну термінологічну послідовність, своєрідну модель базових термінів, прийнятних для використання в наукових дослідженнях загалом та поодиноких науково-теоретичних і прикладних розробках [6, с. 75]. Все ж таки, ми тяжіємо до того, що більш доцільним та розповсюдженим у наукових колах є використання терміну «принцип», а використання терміну «засади» на законодавчому рівні більше є трендом сучасного законодавчого процесу, ніж науково-обґрунтованим підходом. Хоча для спрощення викладення матеріалу пропонуємо ототожнювати терміни «принцип» та «загальна (або основна) засада».

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ДБР організовується і діє на засадах: 1) верховенства права; 2) законності; 3) справедливості; 4) неупередженості; 5) незалежності і персональної відповідальності кожного

працівника ДБР; 6) відкритості та прозорості діяльності ДБР для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам; 7) політичної нейтральності і позапартійності; 8) єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень ДБР.

Названі принципи організації та діяльності ДБР можна класифікувати за різними критеріями та, відповідно до цього, поділити на різні групи, класи тощо [13, с. 123-127]. Вбачається доцільним розподілити усі принципи діяльності ДБР на дві групи: загальноправові принципи (верховенства права, законності, справедливості); галузеві (спеціальні) принципи (неупередженості, незалежності і персональної відповідальності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень).

Принципи організації та діяльності ДБР «утворюють цілісну систему, елементами якої є окремі визначені принципи, що мають певні особливості. Ця система функціонує через об'єктивні взаємозв'язки її елементів» [15, с. 224]. Розглянемо зазначені принципи в контексті діяльності ДБР з протидії злочинності більш детально.

Першим в ієрархії принципів діяльності ДБР є *принцип верховенства права*, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Слід особливо підкреслити, що зазначений принцип в діяльності Бюро обумовлює спрямованість діяльності як на захист найвищих соціальних цінностей від злочинних посягань, так і на викриття винних у вчиненні злочинів у межах дозволеного законодавством. Одним з основних проявів зазначеного принципу є принцип невідворотності покарання та презумпція невинуватості.

Законність виражається у верховенстві закону в системі нормативно-правового регулювання правоохоронної системи, а також у необхідності слідувати закону в процесі правозастосовної діяльності. Законність в діяльності правоохоронних органів полягає в обов'язку діяти у суворій відповідності до чинного національного законодавства [2, с. 28].

Цей принцип у діяльності ДБР проявляється в тому, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість Бюро. Зазначений принцип знаходить свій прояв не тільки в профільному Законі, але й у галузевому законодавстві, визначаючи особливі підстави застосування обставин, що виключають злочинність діяння, звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо. Також він виступає своєрідним запобіжником від свавілля працівників ДБР, зобов'язує їх завжди здійснювати перевірку чинного законодавства на предмет відповідності правам людини та громадянина.

Справедливість. У цілому, необхідність впровадження принципу справедливості у суспільне життя була одним із чинників створення Бюро. Беззаконня, кругова порука, всевладдя правоохоронних органів вимагали від держави створення такого підрозділу, який би забезпечував притягнення до відповідальності посадових осіб незалежно від їх статусу та професійних зав'язків.

Зведена в абсолют ідея справедливості має свої негативні сторони, які інколи походять з надмірного її тлумачення. Зокрема, це призводить до збитковості або навіть до забуття інших ідей і принципів діяльності держави. Справедливість як морально-етична категорія пронизує собою всю сферу суспільних відносин та виявляється у двох якостях – як зрівнювальна та розподільна. Причому йдеться про відносини з розподілу не лише різноманітних правових та соціальних обмежень, обов'язків, відповідальності, але й різно-

манітних правових і соціальних благ [12, с. 102].

Запобігання несправедливості – найважливіша функція права загалом. На це ж повинна бути спрямована діяльність правоохоронних органів та організацій, які при виконанні службових обов'язків незалежні від впливу будь-яких політичних, громадських об'єднань й керуються лише вимогами права та законності [4, с. 26; 16, с. 2-5]. Справедливість у діяльності ДБР, перш за все, передбачає те, що всі особи, які вчинили злочини, підзвітні Бюро, рівні перед законом, що застосування заходів запобіжного та кримінально-правового впливу є адекватним суспільній небезпечності вчиненого злочину, що кожен, хто вчинив злочин, буде притягнутий до відповідальності тощо.

Принцип неупередженості полягає у відсутності будь-яких проявів заангажованості або упередженості та забезпеченні безпристрасності, тобто закріплення гарантій, що виключають обґрунтований сумнів щодо упередженості та тенденційності певного рішення або дії [6, с. 79]. Зазначений принцип в діяльності ДБР стає гарантією того, що працівники Бюро є безсторонніми та керуються виключно чинними законами.

Незалежність і персональна відповідальність кожного працівника Державного бюро розслідувань також є принципом, який визначає філософію діяльності ДБР. Працівники Бюро самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень, визначених цим та іншими законами, і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть відповідальність згідно із законом (ч. 1 ст. 21 Закону).

Незалежність ДБР забезпечується, зокрема: 1) спеціальним статусом ДБР, особливим порядком визначення його загальної структури, фінансування та організаційного забезпечення діяльності; 2) особливим порядком добору, призначення та звільнення директора Бюро, першого заступника директора Бюро і заступника директора Бюро, а також вичерпним, визначеним законом, переліком підстав для припинення їхніх повноважень; 3) по-

рядком здійснення повноважень Бюро та його працівниками; 4) колегіальним прийняттям найбільш важливих рішень керівництвом Бюро; 5) заборонаю незаконного втручання у здійснення повноважень працівників Бюро; 6) належною оплатою праці працівників Бюро і соціальними гарантіями; 7) правовим захистом і забезпеченням особистої безпеки працівників Бюро, їхніх близьких родичів.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», забороняється незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Державного бюро розслідувань.

На законодавчому рівні встановлено, що будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, спрямовані до ДБР та його працівників, що стосуються питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню. У разі отримання такої вказівки, вимоги, доручення тощо працівник Державного бюро розслідувань невідкладно інформує про це в письмовій формі Директора Державного бюро розслідувань.

Незалежність працівників ДБР досягається, у тому числі, й завдяки відкритому конкурсному відбору на посади у цей орган, заборони втручання у діяльність працівників, належного фінансового, матеріально-технічного забезпечення, закріплення дієвих механізмів безпеки працівників та особливого порядку притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [15, с. 226-227]. Однією з вимог незалежності працівників Бюро є їх моральна незалежність, першоосновою якої є вимоги, що пред'являються до осіб, які претендують на призначення на посади ДБР, серед яких: вікові обмеження (соціальна зрілість); досвід роботи; високі моральні якості та бездоганна репутація тощо.

Слід особливо підкреслити, що працівники Бюро під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади,

діють від імені держави і перебувають під її захистом. Ніхто, за винятком уповноважених посадових осіб державних органів у передбачених законами випадках, не має права втручатися в їхню законну діяльність. Під захистом держави перебувають особи, які добровільно, у тому числі на договірних засадах, надають допомогу Бюро у виконанні покладених на нього завдань. Незаконне розголошення відомостей про таких осіб, а також інші правопорушення щодо цих осіб та їхніх близьких осіб, вчинені у зв'язку з відносинами з Бюро, тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом. Також додатковим важелем незалежності працівників Бюро є грошове забезпечення та оплата праці. Недотримання цього принципу з боку держави може загрожувати виконанню завдань ДБР у цілому.

Відкритість та прозорість діяльності Бюро для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам. ДБР діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини і громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю.

Демократичний цивільний контроль над правоохоронними органами держави – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України [7].

Прозорість – принцип діяльності ДБР, що визначається мірою обізнаності громадян стосовно сутнісних проявів матеріальної і процесуальної сторони його діяльності, а також зрозумілості широкій громадськості її обумовленості, змісту і сенсу [17, с. 121]. Правоохоронні органи зобов'язані

інформувати органи влади і управління, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи, що вживаються для цього [1, с. 28]. Прозорість також полягає у тому, що громадяни мають можливість доступу до інформації довідкового характеру, мають направляти запити на відкриту інформацію, а Бюро не має права відмовляти у наданні такої інформації, якщо це передбачено законом.

У цілому, зазначений принцип організації та діяльності ДБР є «принципом забезпечення функціонування принципів», є гарантом належного функціонального призначення Бюро, запобіжником його переродження, або зміни акцентів роботи у позаконному напрямі.

Політична нейтральність і позапартійність означає те, що використання Бюро у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється. Бюро є незалежним від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань, здійснюють кримінальні провадження відносно осіб незалежно від їх політичної належності та політичної «ваги».

Директор Бюро не може бути членом жодної політичної партії. Працівники Бюро не можуть бути членами і брати участь у створенні чи діяльності політичних партій. Особа, яка претендує на участь у конкурсі, подає, зокрема, відомості про членство в політичних партіях, у тому числі в минулому, наявність трудових або будь-яких інших договірних відносин з політичною партією упродовж року. Працівникам Бюро заборонено використовувати ДБР, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах.

Єдиноначальність у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень ДБР підкреслює особливості прийняття рішень Бюро, є важелем та гарантією обґрунтованості та адекватності рішень. Слід відмітити, що друга складова цього принципу «колективний спосіб реалізації окремих повноважень» взагалі не є типовим для правоохоронних органів, однак

підкреслює особливість діяльності Бюро, спрямованої на протидію злочинності.

Єдиноначальність прямо пов'язана з персональною відповідальністю керівників за результати прийнятих рішень і є важливим засобом забезпечення оперативності управління. Єдиноначальність передбачає підпорядкування працівників волі керівника, який несе всю повноту відповідальності за діяльність певної структури [18, с. 33]. Єдиноначальність у діяльності Бюро проявляється, зокрема, у тому, що директор Бюро несе відповідальність за діяльність Бюро, зокрема законність здійснюваних ДБР оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод людини і громадянина; координує і контролює діяльність центрального апарату та територіальних органів Державного бюро розслідувань тощо.

Колегіальність виступає як форма колективної розробки проектів рішень і тим самим підвищує ступінь їх обґрунтованості. Колегіальність до того ж сприяє підвищенню відповідальності колективу в процесі виконання вироблених і прийнятих управлінських рішень. При цьому єдиноначальність не втрачає своєї головної властивості, тобто відповідальність кожного керівника за прийняті ним рішення зберігається у повній мірі [18, с. 33].

Принцип колегіальності прийняття рішень забезпечений, зокрема, тим, що повноваження з питань, передбачених п. 2, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 19 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (серед них – організація роботи Бюро, визначення обов'язків першого заступника і заступників директора Бюро; заохочення працівників Бюро; призначення на посади та звільнення з посад працівників центрального апарату Бюро, директорів та заступників директорів територіальних органів Бюро тощо) директор Бюро реалізовує за погодженням із першим заступником та заступником Директора Бюро.

Рішення з питань діяльності територіальних органів, передбачених п.п. 4 і 5-ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державне

бюро розслідувань» (структура та штатна чисельність центрального апарату та територіальних органів ДБР; визначення переліків посад атестованого складу, граничних спеціальних звань за цими посадами) приймаються за поданням директорів територіальних органів Бюро.

Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу ДБР.

Необхідно відмітити, що хоча й не зазначені у законі, однак галузевими (спеціальними) принципами організації і діяльності ДБР є такі:

- *рівність усіх перед законом* означає, що всі люди мають рівні права і свободи незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови тощо. Люди вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними;

- *безперервність* означає, що така діяльність здійснюється на постійній основі. Для здійснення правоохорони не є необхідним наявність певного приводу, так як це робило б правоохоронну діяльність фрагментарною, неповною та не відповідало б дійсності [11, с. 104]. Тут можна провести паралель з принципом безперервності поліцейської діяльності. Стаття 12 закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. Цей принцип виражається у забезпеченні невинного здійснення поліцейських дій з охорони громадського порядку, прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави та протидії злочинності. Дотримуючись принципу безперервності, поліція перебуває в постійній готовності для реагування на злочинні прояви, надзвичайні ситуації та інші події [3, с. 45]. У зв'язку із тим, що сфери суспільних відносин, у яких забезпечує кримінологічну безпеку ДБР, не залежать в принципі від доби та часу, то зазначений принцип має бути визначений на законодавчому рівні;

- *забезпечення єдності державної політики* в діяльності ДБР означає, що Бюро спрямовує свою діяльність на вирішення чітко визначених державою завдань за допомогою закріплених на нормативно-правовому рівні засобів [14, с. 581], а також формує зазначену політику. У зв'язку із тим, що відповідно до ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», Бюро бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності зазначений принцип, забезпечення єдності державної політики є системним принципом, що забезпечить наступність та послідовність діяльності Бюро;

- *принцип взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, оскільки він є важливою умовою підвищення ефективності діяльності правоохоронної системи та здійснення реального демократичного, цивільного контролю над нею* [5, с. 463].

Висновки

Таким чином, принципи організації та діяльності ДБР – це закріплені у Конституції України, Законі України «Про Державне бюро розслідувань» та інших законах основоположні засади, що відображають призначення, сутність та мету діяльності Бюро, способи реалізації його повноважень, гарантії здійснення повноважень та захисту прав і свобод людини та громадянина, державних та суспільних цінностей.

Принципи діяльності ДБР поділяються на дві групи:

загальноправові принципи – універсальні засади функціонування громадянського суспільства, держави та її органів (верховенства права, законності, справедливості).

галузеві (спеціальні) принципи – основні засади, що притаманні в основному діяльності ДБР, визначають її особливості, системно охоплюють кожен елемент функціонування Бюро (неупередженості, незалежності і персональної відповідальності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень).

Для належного забезпечення діяльності Бюро недостатньо того, щоб зазначені принципи були проголошені, їхня реалізація має бути системно забезпечена на нормативно-правовому, правозастосовному рівнях, включаючи всі складові та вимоги, як чистоти нормативно-правових актів, так і належного кадрового, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного та науково-методичного забезпечення.

Нормативне закріплення принципів діяльності ДБР у Законі України «Про Державне бюро розслідувань» потребує удосконалення. З огляду на зазначене вище пропонуємо внести зміни до ст. 3 Закону, доповнивши їх такими принципами, як: рівність усіх перед законом; безперервність; забезпечення єдності державної політики у сфері протидії злочинності; взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями.

Література

1. Галуцько В. М. Основні принципи діяльності правоохоронних органів як елемент публічної адміністрації. *Судова та слідча практика в Україні*. - 2016. - Вип. 1. - С. 27-29.
2. Галуцько В. М. Характеристика окремих принципів слідчої діяльності правоохоронних органів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43(2). С. 42-44.
3. Гончаренко І. Б. Коментар статей 10–12 // Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент./ МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Хар-ків, 2016. С. 41–46.
4. Григорєнко І.А. Принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині. *Наше право*. 2013. № 7.- С. 24-30.
5. Гриценко В. Г. Принципи правоохоронної системи. *Форум права*. – 2014. – № 3. – С. 462–465 URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_3_78.pdf.
6. Європіна Л. Засади прокурорської діяльності: загальна характеристика. *На-*

уковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 74-85.

7. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст.241.

8. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст.379 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

9. Закону України «Про прокуратуру». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 2-3, ст.12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

11. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 / Кучук Андрій Миколайович.- К., 2007. 213 с.

12. Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Академія адвокатури України. Київ, 2011. 254 с.

13. Подоляка С.А. Функції, принципи та гарантії діяльності суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 1-2. С. 123-127.

14. Сидорєнко С. М. Принципи діяльності Державної пенітенціарної служби України в правоохоронній системі. *Форум права*. – 2013. – № 3. – С. 578–584 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_95.pdf.

15. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 222-229 URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/11-2016/skomarov.pdf>.

16. Сокурєнко В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави: автореф. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено принципи організації та діяльності Державного бюро розслідувань щодо протидії злочинності.

Усі принципи організації та діяльності Державного бюро розслідувань розподілено на дві групи. Перша – загальноправові принципи – універсальні засади функціонування громадянського суспільства, держави та її органів (верховенства права, законності, справедливості). Друга – галузеві (спеціальні) принципи – основні засади, що притаманні в основному діяльності ДБР, визначають її особливості, системно охоплюють кожен елемент функціонування Бюро (неупередженості, незалежності і персональної відповідальності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності і позапартійності, єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень). Надано пропозиції з удосконалення нормативно-правового регулювання зазначених принципів.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, злочинність, запобігання, принципи, засади.

Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. 19 с.

17. Сокурєнко В.В. Принципи правоохоронної діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. №4.- С. 118-124.

18. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; [О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В.В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.

SUMMARY

The article examines the principles of organization and activities of the State Bureau of Investigation on combating crime.

Under the principles of organization and activities of the state registry, it is proposed to understand the fundamental principles that reflect the purpose, nature and objectives of the Bureau, ways to implement its powers, guarantee the exercise of authority and protect human rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the State Bureau of Investigation» and other laws. and citizen, state and public values.

All principles of organization and activities of the State Bureau of Investigation are divided into two groups. The first is the general legal principles - universal principles of the functioning of civil society, the state and its organs (rule of law, legality, justice). The second is sectoral (special) principles - the basic principles inherent mainly in the activities of the Bureau's, defining its features, systematically covering each element of the Bureau's functioning (impartiality, independence and responsibility, openness and transparency, political neutrality, unity of command in combination with the collective implementation method separate powers).

It is concluded that the regulatory consolidation of the principles of the Bureau's activities in the Law of Ukraine «On the State Bureau of Investigation» requires improvement. It is proposed to amend Art. 3 of the Law, supplementing them with such principles as: equality of all before the law; continuity; ensuring the unity of state policy in the field of combating crime; interaction with other government bodies, local governments, public associations.

Key words: State Bureau of Investigation, crime, prevention, principles, fundamentals.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХОДІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ІЗОЛЯЦІЄЮ НЕПОВНОЛІТНІХ, У ВІТЧИЗНЯНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

МІРЮК Тетяна Михайлівна - здобувач Донецького юридичного інституту
МВС України

УДК 344; 344.1

В статті автором дається характеристика сучасного стану дослідження особливостей застосування кримінально-правових заходів, пов'язаних з ізоляцією неповнолітніх в доктрині кримінального права. Зазначено, що наука кримінального права є динамічною галуззю, яка повинна регулярно розвиватися для збереження відповідності вимогам сучасності та менталітету громадян країни. Автором звернено увагу на те, що в останні десятиліття вчені намагаються сформулювати певний понятійно-категоріальний апарат в межах ювенального кримінального права, однак різні підходи призвели до виникнення суперечностей та відсутності єдиного розуміння феномену інституту кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Автором вказано на слабкі місця в кримінальному законодавстві в частині застосування до неповнолітніх заходів, пов'язаних з ізоляцією.

Ключові слова: неповнолітній, домашній арешт, арешт, позбавлення свободи на певний термін, направлення в спеціальне навчально-виховне заклад, кримінальне законодавство, ювенальна юстиція, ізоляція, заходи, пов'язані з ізоляцією.

Наука кримінального права становить собою систему знань (інформації) у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність,

кримінально-правові норми (як первинні і основоположні елементи галузі права), юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість і ефективність, принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права, а також теоретичне осмислення практики законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права. Як самостійна і відносно відокремлена галузь знань наука кримінального права має властивий їй понятійний апарат – достатньо досконалу і розвинену систему категорій та понять (як наукових абстракцій), їх визначень (дефініцій) і відповідну їм систему термінів, які в більшості своїй знаходять відображення і нормативне закріплення у змісті кримінально-правових норм [1, с. 134]. Наука кримінального права – багатоконпонентний феномен, який потребує систематичних наукових пошуків, які б сприяли розвитку нових інститутів та удосконаленню наразі існуючих. На сьогодні чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) є доволі виваженим та повноцінним нормативно-правовим актом, який на належному рівні регулює поведінку громадян держави, утримує їх від вчинення суспільно небезпечних діянь та відповідно реагує, якщо остання все ж таки мала місце. Така, більш-менш, довершеність кримінального закону є результатом постійного перегляду кожної окремої норми, вивчення статистичних даних, су-

дової практики. Останнє стало причиною внесення законодавцем у 2001 році низки новел, однією з яких став розділ, присвячений кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітніх, які вважаються найбільш уразливою категорією суб'єктів. Однак, на жаль, не дивлячись на достатньо рішучий крок, більшість положень, які стосуються особливостей відправлення правосуддя у відношенні підлітків, залишаються недолугими та рудиментними, що призводить до втрати ними своєї користі та належного впливу. Прикладом є положення, в яких викладено специфіку ізоляції неповнолітніх злочинців від суспільства, які наразі потребують значного перегляду та відповідної корекції. Враховуючи останню тезу, а також те, що більша кількість відсотків успіху кримінального законодавства залежить від якісних наукових досліджень, вважаємо за доцільне зупинитись на оцінці стану останніх щодо особливостей застосування до неповнолітніх заходів, пов'язаних із ізоляцією більш детально.

Відтак, очевидним є той факт, що наука кримінального права (в тому числі на рівні галузі права, а також і на рівні галузі законодавства) широко залучає (так би мовити запозичує) й активно використовує для вирішення власних завдань і здійснення своїх основних і суттєвих функцій великий масив знань, що відносяться до сфери інших наук (інтеграційні зв'язки наук). До них належить перш за все філософія, соціологія, психологія, медицина (судова медицина), психіатрія (судова психіатрія), екологія, інші природознавчі, технічні, а також суспільно-гуманітарні науки. Особливе місце тут займають юридичні науки: філософія і теорія держави та права, соціологія права як загальнотеоретичні наукові дисципліни, а також галузеві науки: конституційне, міжнародне, адміністративне, цивільне, господарське, екологічне право та ін. Заслужують бути спеціально відзначеними науки, що утворюють відносно відокремлений кримінально-правовий блок (цикл) наук: кримінальне право, кри-

мінальний процес, кримінологія, кримінально-виконавче право, криміналістика та ін., які об'єднані загальним (єдиним) для них об'єктом дослідження, що має складну структуру і становить собою систему: «злочинність» – «кримінально-правова боротьба із злочинністю». Отже, відзначені інтеграційні зв'язки науки кримінального права з іншими галузевими науками вказують на те, що дана наука охоплює широке коло знань, які належать як до сфери кримінального права, так і до інших наукових дисциплін [1, с. 141]. Варто зазначити, що протягом останніх десятиліть вчені роблять спроби сформулювати певний понятійно-категоріальний апарат у межах ювенального кримінального права, однак різні підходи призвели до виникнення спорів та відсутності єдиного розуміння феноменів інституту кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Що стосується заходів, пов'язаних із ізоляцією неповнолітніх у вітчизняному праві, то необхідно відмітити, що науковцями було приділено увагу майже кожному окремому заходу.

Так, наприклад, розглядаючи деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім, Н.Л. Березовська вказує, що недоліки позбавлення волі не оспоруються у літературі. При засудженні до покарання у виді позбавлення волі неповнолітній відривається від життя в нормальних умовах, ізолюється від суспільства, потрапляє в обстановку, яка різко відрізняється від життя на волі, де можливість залучення до антигромадських стереотипів поведінки значно зростає, а адаптаційні здатності особи до життя на волі після звільнення знижуються. Зазначені обставини посилюються й труднощами матеріально-фінансового характеру, з якими виховні колонії у цей час самостійно впоратися не в змозі. Тому вчена пропонує залишити позбавлення волі в системі покарань неповнолітніх злочинців лише за вчинення ними тяжких злочинів, пов'язаних із фізичним насильством над особою, та особливо тяжких злочинів [2, с. 158].

Ми абсолютно погоджуємось зі вченою, оскільки надмірна, невинуватена (у випадку вчинення нетяжких або неумисних злочинів) репресія над дитиною не тільки не здатна виправити девіантні схильності, але й може посилити останні через систематичне спілкування підлітка із більш жорстокими та професійними злочинцями. Необхідно звернути увагу і на те, що на сьогодні співробітники виховних колоній не забезпечують належного виховання злочинців, нівелюють своїми обов'язками. Більше того, мають місце регулярні факти корупції в закладах позбавлення волі, які також є дезорганізуючим фактором. Неповнолітній, перебуваючи в таких умовах, не тільки ще більше деморалізується, але й набуває окремих віктимних схильностей, які також можуть негативно вплинути на його психіку та перетворити на жорстокого, стабільного злочинця.

У цьому контексті слушною є думка В.В. Стадніка, який, досліджуючи проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, вказує, що слушним є зменшення наповнюваності закладів позбавлення волі для неповнолітніх (що дасть змогу поліпшити якість роботи вихователів, підвищити ефективність виправного процесу щодо неповнолітніх, зміцнити контроль за діяльністю персоналу, використанням фінансових та матеріально-технічних ресурсів). У свою чергу, це, за існуючої порівняно стабільної чисельності неповнолітніх, які засуджуються до позбавлення волі на певний строк, передбачає збільшення кількості цих закладів чи їх незакриття. Збільшення кількості виховних колоній передбачає можливість створення таких закладів у кожному регіоні, де буде визнано за необхідне організувати заклади позбавлення волі для неповнолітніх. Створення таких закладів, так би мовити «за місцем проживання», повинне сприйматися як захід, спрямований на поліпшення діяльності закладів позбавлення волі для неповнолітніх (це дасть змогу врахувати у рамках виправного процесу національні особливості неповноліт-

ніх, їх моральні задатки, кліматичні умови перебування, унеможливити приниження під час етапування, зекономити кошти, що витрачаються на етапування до інших установ [3, с. 201]. Думка вченого є справедливою, оскільки ізолювання підлітка в близькій досяжності до місця його мешкання спростить спілкування із близькими та родичами, зменшить психологічну напругу від значного віддалення від знайомих місць тощо. При цьому збільшення кількості місць позбавлення волі надасть можливість їх співробітникам приділяти належну увагу кожному підлітку, проводячи із останнім більше вільного часу.

Цікаві пропозиції щодо внесення змін у кримінальне законодавство України також має О.О. Северин. Вчена зазначає, що з метою вдосконалення комплексної системи покарань, не пов'язаних з позбавленням засуджених волі, а також, беручи до уваги можливість суду щодо належного мотивування прийнятого рішення відносно застосування до неповнолітніх правопорушників (що вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості, а в деяких випадках і тяжкі злочини) інших, крім покарання, заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням неповнолітнього волі, доцільно запровадити в чинне кримінальне законодавство такі нові заходи кримінально-правового характеру, не пов'язані з позбавленням неповнолітнього волі: а) передача неповнолітніх до фостерних (прийомних, патронажних) сімей для успішної їх соціалізації; б) медіація; в) пробація. У межах цієї системи запропоновано внести, як уточнення, зміни до розділу XV Кримінального кодексу України такого змісту: «Застосування до неповнолітніх довічного позбавлення волі заборонено»; «Покарання у виді позбавлення волі встановлюється на строк від шести місяців до десяти років і застосовується до неповнолітніх у віці старше 16 років». «Неповнолітні у віці до 16 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння, підлягають звільненню від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного

характеру, інших заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства» [4, с. 10]. Зі свого боку Г.Й. Шнайдер, висновки якого базуються на даних численних соціологічних досліджень, вважає, що саме неповнолітні засвоюють найшвидше протиправні форми поведінки і складають про себе оманливу, негативну думку, яка далі у ході деліквентної поведінки посилюється, перетворюючи їх на дорослих злочинців. Тому у справах неповнолітніх необхідно максимально вдаватися до моделі соціальної реабілітації, одним з елементів якої є відхід у системі кримінальної юстиції від суворих і офіційних реакцій на правопорушення і злочини, як і на їх виконавців, і перехід до таких покарань, які можуть виконуватися із залученням громадських інститутів [5, с. 38; 6, с. 193]. На нашу думку, робота із неповнолітнім, який вчинив злочин, завжди повинна починатись із зустрічі з психологом та педагогом, котрі допоможуть правильно визначити наявні відхилення у психіці дитини, які впливають на поведінку, роблячи її девіантною. Тільки після цього є сенс розробляти механізм перевиховання та складати план роботи з неповнолітнім. Зазначене стосується і випадків призначення останньому менш репресивного, але при цьому також пов'язаного із ізоляцією заходу – арешту.

З цього приводу Н.М. Мирошниченко зазначає, що арешт буде більш ефективним, якщо неповнолітні будуть його відбувати вільний від навчання час (у вихідні дні, можливо, в нічний час). Така форма арешту не буде заважати навчання неповнолітнього, також він зможе спілкуватися з рідними, тобто знаходиться у сприятливій обстановці, що буде сприяти виправленню неповнолітнього. Також у кримінально-правовій літературі активно висловлюється думка щодо запровадження нового виду покарання для неповнолітніх, а саме домашній арешт. Такий вид покарання передбачений у законодавстві Великобританії, Франції, Німеччині, США тощо. У Франції засуджений до домаш-

нього арешту повинен знаходитись дома у вечірній час та у неділю, але в інший час може виходити з дому. У США домашній арешт полягає у забороні залишати своє місце проживання протягом певного строку [6, с. 200]. Варто вказати, що домашній арешт, якщо його розглядати як один із можливих видів покарання для неповнолітніх, є, з одного боку, максимально комфортним варіантом для підлітка, оскільки він не тільки знаходиться у звичних та знайомих умовах, але й не піддається надмірному впливу сторонніх осіб, при цьому залишаючись ізольованим. Однак, не можна виключити можливість негативної сугестії з боку батьків неповнолітнього злочинця, відсутність виховної складової (через брак стресового фактору, який присутній в арештних домах та виховних колоніях тощо), в тому числі, – відсутній контроль за інформацією, яку отримує неповнолітній. Таким чином, домашній арешт для нашої країни наразі є сумнівним заходом ізоляції підлітка, котрий потребує ретельного дослідження та розробленого механізму його впровадження в пенальну вітчизняну систему. До речі, в Україні сумнівними є і спеціальні навчально-виховні установи для дітей та підлітків, функції яких залишаються не до кінця виправданими.

Відтак, з цього приводу Т.І. Пономарьова вказує, що направлення неповнолітніх до спеціальної навчально-виховної установи не в повній мірі може відповідати змісту мети, з якою неповнолітній звільняється від покарання. Суть звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходу виховного характеру полягає у наданні судом можливості виправитися власними силами, самостійно зробити висновок щодо злочинності своєї поведінки та обсягу тієї шкоди, яку було завдано неправомірними діями. Саме з цією метою неповнолітній злочинець звільняється від необхідності перебування у виправних установах. Звичайно, заклади, означені в п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, не відносяться до установ кримінально-виконавчої служби, а є одиницями, що входять до систе-

ми Міністерства освіти та науки України, а умови перебування в них неповнолітніх злочинців у повній мірі відповідають вимогам, викладеним у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, хоча в п.19 зазначено, що розміщення неповнолітнього в будь-яку виправну установу завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного строку. Прогресивна кримінологія виступає за переважне використання заходів, що не передбачають

тримання неповнолітніх у виправних установах. Адже негативні наслідки цього заходу пов'язані з позбавленням волі, з ізоляцією від суспільства, відображаються на неповнолітніх більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки зачіпають неповнолітнього на початковій стадії розвитку його особистості. Тому мета розглядуваного правила полягає в багатоаспектному обмеженні тримання у виправних установах: у кількісному («крайній захід») і часовому («мінімальний строк»). Крім того, фактич-

Виховна колонія [8].	Спеціальна навчально-виховна установа [9; 10].
Засудженим дозволено витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;	Витрачання грошей допускається з дозволу та під контролем адміністрації школи.
Засудженим дозволено одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця одне тривале побачення.	Відвідування учнів (вихованців) батьками або особами, які їх замінюють, іншими родичами допускається з дозволу директора школи або особи, яка його замінює.
При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і засудженим може бути дозволено за постановою начальника колонії одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії.	За досягнення високих результатів у навчанні та в оволодінні професією, спеціальністю, за активну участь у виробничій діяльності та за інші досягнення застосовуються різні форми морального та матеріального заохочення учнів (вихованців), передбачені статутом училища.
Перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.	Перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких учням (вихованцям) забороняється, додається у відповідних нормативно-правових актах.
Засуджені, їхні речі і одяг, а також приміщення та територія колоній підлягають обшуку і огляду. Особистий обшук проводиться особами однієї статі із засудженими. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.	З метою недопущення зберігання заборонених предметів адміністрація школи має право проводити особистий огляд учня, його речей, а також посилок, бандеролей, передач, спальних та інших приміщень з наступним складенням протоколу.
Засудженим заборонено самовільно залишати призначену для перебування ізолювану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють;	Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання дітей у школі визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому МОН.

но перевага повинна надаватися «відкритим» установам перед «закритими» [7, с. 202].- Дійсно, дослідження нормативно-правової бази з питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх дозволили підсумувати, що обсяг забороненої поведінки, а також прав та свобод дитини майже однаковий під час перебування останньої в навчально-виховній установі та виховній колонії.

Отже, позиція законодавців з приводу поміщення підлітка до спеціальної установи дає підставу думати про існування нормативної фікції, звичайної підміни понять, наприклад, виховної колонії на навчально-виховний заклад. І в одному, і в іншому випадку до неповнолітнього будуть висуватися певні вимоги, викликані встановленим у закладі режимом, які той матиме виконувати, а його права та свободи будуть обмеженими. Наведене вище підтверджує КПК, у якому у ч. 3 ст. 501 зазначено, що при застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на кримінальну міліцію у справах дітей покладається обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу. А ч. 1 ст. 502 зазначає, що ухвалою суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, неповнолітній може бути достроково звільнений від примусового заходу виховного характеру. Таким чином, розглядуваний примусовий захід виховного характеру є лише привілейованим покаранням, але не звільненням від нього. З іншого боку, позиція була б інакшою у випадку звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, саме тоді направлення неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу було б доцільним у якості спеціальної превенції [7, с. 202]. Дійсно, в цьому контексті доцільно казати про виділення направлення до спеціальної навчально-виховної установи в окрему, самостійну норму, яка може стати повноцінною заміною покарання у вигляді арешту для неповно-

літніх. Це ж дозволить більш індивідуалізувати покарання для підлітка, відділити останнього від дорослих злочинців.

У цьому контексті нашу думку підтримують й Є.С. Назимко та А.В. Обод, які вказують, що, враховуючи подібність примусового заходу виховного характеру до такого покарання, як арешт (за ознаками ізоляції в спеціально пристосованих установах та відносно незначного строку тримання), а також те, що за своєю сутністю він є менш репресивним, ніж арешт, доцільно викласти норму під номером «100-1» у наступній редакції: *Стаття 100-1. Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків: Направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків полягає у триманні неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості та до якого раніше було застосовано звільнення від покарання із застосуванням заходів, передбачених ч. 2 ст. 105 цього Кодексу, за умови якщо його поведінка доводить відсутність необхідності застосовувати покарання у вигляді позбавлення волі, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах, які належать до сфери управління МОН України до його виправлення, але не більше ніж на три роки [11, с. 99]. Зазначене, на думку вчених, дозволить розширити перелік видів покарання неповнолітніх, надасть можливість уникнути надмірного суддівського суб'єктивізму під час прийняття рішення щодо призначення покарання та звільнення від нього, диференціювати межі кримінальної відповідальності неповнолітніх в залежності від наявності факту повторності, тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння тощо [11, с. 99]. Така пропозиція, на нашу думку, є в повній мірі виправданою, – самостійна норма надасть можливість розмежувати вплив на неповнолітнього злочинця відповідно до тяжкості вчиненого ним діяння, при цьому акцентуючи увагу на необхідності виховного елементу, його лобіюванні каральним.*

Таким чином, аналіз ювенальної кри-

мінально-правової доктрини з питань особливостей застосування до неповнолітніх заходів, пов'язаних з ізолюванням, дозволив підсумувати, що на сьогодні існує низка невирішених питань, серед яких: вдосконалення інститутів медіації, пробації та відновлювального правосуддя, що сприятиме відходу від позбавлення волі дітей, які вступили у конфлікт із законом та переходу до більш прогресивних заходів карального та виправного впливу; розгляд можливості застосування до неповнолітніх злочинців покарання у вигляді домашнього арешту, що за певних умов (доведення позитивного впливу батьків на дитину, відсутність негативних факторів, доступу до спілкування з деморалізованими підлітками тощо) може мати позитивний, виховний та виправний вплив; перегляд примусових заходів виховного характеру, позбавлення їх каральних та репресивних ознак; перегляд переліку видів покарань та звільнення від покарань підлітків, а також відповідних строків та правових наслідків. Зазначене, на нашу думку, сприятиме розвитку інституту ювенальної юстиції, вдосконалив вітчизняне кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а також знизить загальний рівень злочинності в Україні, покращуючи при цьому кримінологічну картину.

Література

1. Панов М. І. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків / М. І. Панов, Г. М. Анісімов // Юридична наука. - 2015. - № 1. - С. 133-142.
2. Березовська Н. Л. Деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім / Н. Л. Березовська // Вісник Асоціації кримінального права України, 2014, № 1(2). - с. 158-168.
3. Стаднік В.В. Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне

право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2017. 262 с.

4. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Северин О. О. - Запоріжжя, 2009. - 18 с.

5. Астемиров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З. А. Астемиров. - М.: Юрид. лит., 1970. - 245 с.

6. Мирошніченко Н. М. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх / Н. М. Мирошніченко // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані / Н. М. Мирошніченко. - Одеса, 2016. - С. 189-207.

7. Пономарьова, Т. І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення [Текст] / Пономарьова Тетяна Ігорівна // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків : ХНУВС, 2014. - № 7. - С. 195-203. - Бібліогр. : с. 202-203

8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

9. Положення «Про школу соціальної реабілітації» № 859 від 13 жовтня 1993 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF>

10. Положення «Про професійне училище соціальної реабілітації» № 859 від 13 жовтня 1993 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF>.

11. Назимко Є.С. Окремі питання застосування до неповнолітніх примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-ви-

АНОТАЦІЯ

У статті автором надається характеристика сучасного стану досліджень особливостей застосування кримінально-правових заходів, пов'язаних із ізоляцією неповнолітніх у доктрині кримінального права. Зазначається, що наука кримінального права є динамічною галуззю, котра повинна регулярно розвиватися задля збереження відповідності вимогам сучасності та менталітету громадян країни. Автором звертається увага на те, що протягом останніх десятиліть вчені роблять спроби сформулювати певний понятійно-категоріальний апарат у межах ювенального кримінального права, однак різні підходи призвели до виникнення спорів та відсутності єдиного розуміння феноменів інституту кримінальної відповідальності та покарання підлітків. Автором встановлено слабкі місця в кримінальному законодавстві в частині застосування до неповнолітніх заходів, пов'язаних із ізоляцією.

Ключові слова: неповнолітній, домашній арешт, арешт, позбавлення волі на певний строк, направлення до спеціальної навчально-виховної установи, кримінальне законодавство, ювенальна юстиція, ізоляція, заходи, пов'язані з ізоляцією.

ховної установи / Є. С. Назимко, А. В. Обод.
// Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». – 2018. – №2. – С. 93–100.

SUMMARY

In the article the author gives a description of the current state of research criminal law measures related to the isolation of minors in the modern doctrine of criminal law. It is noted that the science of criminal law is a dynamic industry, which must be developed regularly in order to preserve conformity with the requirements of modernity and mentality of the citizens of the country. The author pays attention to the fact that over the past decades, scientists have attempted to formulate a certain conceptual categorical apparatus within juvenile criminal law, but different approaches led to disputes and the lack of a unified understanding of the phenomena of the institute of criminal responsibility and punishment of minors. With regard to the activities related to the isolation of minors in the domestic, it should be noted that scientists have been paying attention to almost every single event. Indicates the insufficiently investigated nature of domestic arrest, considering the possibility of its prediction as a possible form of punishment for minors. The author pays attention to the fact that home arrest is, on the one hand, the most comfortable option for a teenager, since he is not only in familiar and familiar conditions, but also does not suffer from excessive exposure of unauthorized persons, while remaining isolated. On the other hand, it is impossible to exclude the possibility of negative influence from the part of the juvenile offender's parents, the lack of an educational component (due to the lack of a stress factor present in arrested homes and educational colonies, etc.), including the lack of control over the information received by the juvenile and its utility. The weaknesses of the criminal law in terms of criminal liability and juvenile delinquency are established.

Key words: juvenile, house arrest, arrest, imprisonment for a certain period, referral to a special educational institution, criminal law, juvenile justice, isolation, measures related to isolation.

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНАНТІВ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ

МАСЛОВА Наталія Григорівна - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.93

Стаття посвячена аналізу системи обцих факторов кримінального радикалізма, которые рассмотрены с точки зрения: 1) их объективного разделения на факторы собственно данного вида радикалізма и факторы его распространения в современной Украине; 2) принадлежность тех и других к: а) основным формам проявления социальной жизни: экономики, политики (в том числе, к правой сфере), семье, нравственности, духовности; б) основным социальным функциям: образования, здравоохранения, воспроизводства населения, защиты прав и свобод граждан, обеспечения национальной безопасности, поддержания правопорядка и противодействия преступности.

Ключевые слова: кримінальний радикалізм, детермінація, фактор, причина.

Вступ

Представляючи собою складні явища, будь-які соціальні девіації – результат дії безлічі причин і умов. Проблема причин і умов злочинності в системі кримінологічних знань є однією з центральних. Адже саме вивчення причин і умов різних явищ і, зокрема, причин такого соціально небезпечного явища як кримінальний радикалізм, як у нашому випадку, дає можливість глибше зрозуміти їх природу, а отже, і протиставити їм свідомо розроблені позитивні заходи впливу.

Детермінація кримінального радикалізму, як, до речі, й інших видів асоціаль-

ної поведінки, відноситься до числа чи не найскладніших проблем сучасної кримінології. Про це, зокрема, кажуть, по суті, безуспішні протягом всієї відомої історії людства спроби «намацати» корінь зла під назвою «злочинність». Численні дослідження В. С. Батиргареєвої, В. М. Бесчастного, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, І. І. Карпеця, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, Ю. В. Орлова, Є. Л. Стрельцова та інших науковців, присвячені цій проблемі, показують, що з часом вона ускладнилася, ставши ще більш заплутаною і далекою від свого остаточного вирішення. Тому **метою** написання цієї статті є наукова розвідка проблем детермінації у контексті формування, існування та відтворення такого явища, як кримінальний радикалізм.

Виклад основного матеріалу

На самому початку автор цієї статті вважає за необхідне спеціально обмовитись, що в основному розділяє песимізм, який відчують упорядники однієї з найбільших праць з теорії соціальних відхилень у питанні пошуку єдиної причини всіх видів соціальних відхилень, у тому числі злочинності [1, с. 226]. Такої, напевно, не існує [2, с. 21]. Разом з тим автор вважає ненауковим заперечення теоретичної і практичної цінності вивчення системи обумовлення (детермінації) злочинності, окремих її видів або пов'язаних з нею явищ.

Перш ніж приступити до аналізу специфічної системи детермінації кримінального радикалізму вважаємо корисним сформулювати такі принципово важливі вихідні положення.

У якості найбільш загальної категорії для позначення всієї сукупності явищ, що взаємодіють із феноменом кримінального радикалізму, в цьому дослідженні використовується поняття детермінантів, яким охоплюються не тільки фактори досліджуваного явища (включаючи причини і умови вчинення конкретних злочинів, що відносяться до кримінального радикалізму), але і його корелянтів, тобто явищ, між якими і предметом цього дослідження виявляється та чи інша залежність.

Ця обставина дозволяє окремим вченим стверджувати, що кількість детермінантів злочинності (окремих видів злочинів) не піддається рахуванню [3, с. 49-50], іншим – що таких чинників налічується близько 250 [4, с. 72]. Характер кореляційного взаємозв'язку при цьому не дозволяє встановити її спрямованість, тобто визначити, яке з явищ «управляє» іншим явищем, тобто розмежувати причину і наслідок. Проте, існуючі соціологічні інструменти вивчення кореляційного взаємозв'язку дозволяють встановити пропорційність залежної кореляції явищ (пряма і зворотна), що в ряді випадків служить важливою підказкою для визначення умов перетворення одного і того ж явища з криміногенного фактора в антикриміногенний.

Крім того, дослідження кореляційних залежностей допомагає встановити коло явищ, які найбільш тісно взаємодіють, одним з яких у нашому випадку виступає кримінальний радикалізм, для того, щоб підвищити ефективність пошуку факторів останнього (включаючи причини і умови конкретних проявів). У цьому дослідженні поняття корелянта кримінального радикалізму буде використовуватися нами тільки в тих випадках, коли буде необхідно відтворити весь фон явищ, з яких виділяється відповідний фактор, або коли буде неможливо з упевненістю виділити з групи корелянтів фактор досліджуваного феномена.

Поділ детермінант, що обумовлюють явище кримінального радикалізму, на причини та умови ми вважаємо виправданим лише стосовно індивідуального рівня і конкретних злочинів [5, с. 323-327]. Стосовно ж до мікро- і макросоціальних рівнів більш коректною є категорія фактора (від лат. *Factor* – рушійна сила), якою охоплюється і поняття причини, і поняття умови [6, с. 101-109]. Категорія фактора також цілком може бути застосована і для пояснення закономірностей детермінації кримінального радикалізму. Саме категорія фактора дозволяє без шкоди для наукової цінності висновків об'єднати в одну систему (специфічний факторний комплекс) статистичні закономірності, що управляють виникненням і розвитком кримінального радикалізму як масовим явищем, і причинно-наслідкові залежності, що характеризують взаємозв'язок групи конкретних явищ, що призвели до конкретного результату у вигляді одного зі злочинів, що відносяться до проявів кримінального радикалізму. У зв'язку з цим ми поділяємо твердження В. М. Кудрявцева про те, що «переваги причинного пояснення явищ природи і суспільства полягають у тому, що при такому поясненні виділяється головне у їх розвитку; звертається увага на вирішальні ланки в системі взаємодіючих факторів. Саме причинність як внутрішній зміст детермінації та її сутність відповідає на питання, чому сталася та чи інша подія (механізм відповідає на питання, як вона сталась)» [1, с. 228].

Під системою факторів кримінального радикалізму ми розуміємо об'єктивно впорядковану сукупність явищ, які породжують, сприяють або перешкоджають породженню або зміні даного явища в цілому або окремих його форм (видів кримінального радикалізму). У цьому і своїх подальших дослідженнях автор буде в тій мірі, в якій це можливо, прагнути до того, щоб розмежувати фактори, що сприяють виникненню явищ кримінального радикалізму, і фактори, що обумовлюють зміну цих явищ (фактори динаміки явищ кримінального радикалізму). Зазвичай дослідники проблем етіології окремих видів зло-

чинів не розмежують ці дві групи факторів, які принципово різняться, що є, на наш погляд, методологічною помилкою. Її ігнорування зазвичай призводить дослідника до неправильних висновків при визначенні заходів протидії досліджуваному явищу.

З наведеного визначення системи факторів або за іншою термінологією чинників [7, с. 24] кримінального радикалізму випливає логічний висновок, що необхідно диференціювати криміногенні і антикриміногенні чинники даного явища. Останні не є, на нашу думку, дзеркальним відображенням перших зі знаком «плюс» і вже тільки тому заслуговують окремого монографічного дослідження. Одночасно потрібно враховувати, що криміногенні й антикриміногенні чинники часто міняються один з одним місцями в залежності від поєднання з іншими факторами. Наприклад, релігійність в її реальному (але не ідеальному) прояві як прихильність до тієї чи іншої релігії зазвичай трактується як антикриміногенний фактор. Однак ця посилка, на нашу думку, далеко не завжди є правильною. У цьому випадку завжди потрібно робити принципово важливе застереження – прихильність до певної релігії загалом заважає скоєнню злочинів всередині відповідної релігійної групи. У зв'язку з цим від релігійності як антикриміногенного фактора завжди виграють моноконфесійні держави. В інших же випадках релігійність втрачає, на наш погляд, свою безумовно антикриміногенну роль. В умовах вже сформованого міжконфесійного конфлікту релігійність, навпаки, починає об'єктивно виступати як криміногенний фактор, коли злочини, вчинені проти представника іншої релігійної групи повністю або частково, перестають засуджувати.

Незважаючи на те, що фактори кримінального радикалізму утворюють єдину систему, необхідно, на нашу думку, розмежовувати фактори кримінального радикалізму в цілому, чинники окремих його видів та фактори конкретних одиничних злочинів, що відносяться до проявів кримінального радикалізму. Разом з тим ми

підтримуємо думку Н. Ф. Кузнецової про те, що протиставляти детермінанти злочинності в цілому – з одного боку, і причини і умови конкретного злочину – з іншого, методологічно неправильно, виходячи з самого поняття системи [8, с. 45]. У зв'язку з цим цілком обґрунтованій критиці піддаються висловлювання тих вчених, які вважають, що злочин – це взагалі не елемент системи злочинності, що причини злочинності існують незалежно від причин, що породжують конкретний злочин [9, с. 157]. Діалектика взаємозв'язку загального, особливого і одиничного рівнів системи чинників кримінального радикалізму (так само як і будь-якого іншого виду злочинності), на наш погляд, полягає в іншому. При переході до більш низького рівня детермінації кількість факторів збільшується, а їх зміст стає багатшим. На рівні конкретного злочину вже можна не тільки виділити такі ж його конкретні чинники, а й розділити ці фактори на причини і умови. Цей висновок має надзвичайно важливе значення як підстава для того, щоб прагнути до їх встановлення в ході розслідування конкретних злочинів. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, як відомо, законодавець виключив цю обов'язкову вимогу до посадових осіб, що здійснюють досудове слідство, мабуть, вважаючи, що це невластиве для кримінального процесу завдання. Таким чином, на догоду формально правильній доктрині очищення кримінального процесу від невластивих завдань була принесена найважливіша державна функція встановлення причин і умов конкретних злочинів, яку сьогодні не провадить жоден правоохоронний орган України.

У якості базової для класифікації факторів кримінального радикалізму нами використана концепція двомірного факторного комплексу, в основі якої лежить поділ усіх факторів досліджуваного явища на загальні (що є, по суті, факторами радикалізму взагалі) і специфічні, тобто які стосуються суті кримінального радикалізму, що має інституціональні форми. Загальні чинники кримінального радикалізму, як

показав попередній аналіз проблеми, доцільно проаналізувати з точки зору:

1) їх об'єктивного поділу на власне чинники даного виду радикалізму і чинники його поширення в сучасній Україні;

2) належність тих й інших до:

а) основних форм прояву соціального життя: економіки, політики (у тому числі, до правої сфери), сім'ї, моральності, духовності;

б) основних соціальних функцій: освіти, охорони здоров'я, відтворення населення, захисту прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку і протидії злочинності.

Наведену класифікацію слід розглядати не стільки як результат впорядкування виявлених чинників даного явища, скільки як алгоритм для аналізу сукупності таких факторів, який дозволяє їх ідентифікувати і відокремити один від одного.

При цьому автор не заперечує користності й обґрунтованості інших класифікацій факторів окремого виду злочинності, які розроблені у вітчизняній криминології [10, с. 177-180]. У таких класифікаціях у залежності від масштабів і глибини дослідницьких завдань використовуються одночасно від одного до восьми критеріїв. При цьому нерідко допускається змішування цих критеріїв й ігнорується вимога їх валідності, тобто цінності для даного наукового дослідження. Зокрема, пропонується ділити всі чинники на: повні і специфічні причини злочинності; об'єктивні і суб'єктивні, корінні й некорінні, соціальні та біологічні, фактори першого, другого і третього класів, порядків або рівнів. Наприклад, Г. А. Аванесов до причин злочинності «першого класу» відносить протиріччя соціального розвитку; «другого класу» – дефекти світогляду (зокрема, індивідуалізм і пияцтво); «третього класу» – дефекти особистісного розвитку [11, с. 188-202].

У якості рівнів, до яких відносяться фактори злочинності, у літературі нерідко називаються: 1) психологічний, до якого відносяться причини скоєння злочинів конкретними людьми; 2) той, на якому діють причини злочинності соціальних

груп; 3) філософський – на якому виділяються причини злочинності людського суспільства в цілому [12, с. 267-271].

А. І. Долгова запропонувала свого часу більш розгорнутий перелік таких рівнів, зазначивши, що необхідно враховувати більш глибоку стратифікацію соціального середовища а саме: метасередовище, макросередовище, соціально-державне середовище, соціально-групове середовище, регіональне середовище, мікросередовище, і враховувати особливості впливу відповідних середовищ на злочинність [13, с. 16-18].

У зв'язку з цим, ми підтримуємо зауваження С. В. Бородіна про те, що кожна з цих класифікацій, будучи взятою ізольовано від інших, «не завжди у повній мірі адекватна реальності» [4, с. 68]. Разом з тим за кожною спробою класифікувати детермінанти злочинності або супутніх їй явищ, на наш погляд, перш за все потрібно бачити прагнення дослідника упорядкувати виклад власних поглядів на цікавий для нього аспект етіології конкретного виду злочинів.

Дослідження факторів породження і поширення кримінального радикалізму не може ігнорувати проблеми їх використання. Саме усунення таких явищ і є кінцевою метою факторного аналізу. У реальності, як показують виконані нами та іншими вченими дослідження, усунення чинників названої групи в доступній для огляду перспективі розвитку цивілізації неможливо в принципі, або поєднано з витратами, що неминуче обмежують базові соціальні програми і з цієї причини не сприймаються більшістю населення, або створюють реальну загрозу виникнення ще більш небезпечних соціальних явищ. Наприклад, до теперішнього часу не ясно, до чого веде тенденція до виведення радикальних угруповань за межі правового поля шляхом оголошення їх злочинними організаціями за сукупністю оціночних ознак, що належать до сфери розумової діяльності. Цілком можливо, що такий спосіб усунення правових чинників кримінального радикалізму провокує розвиток даного феномену в бік тероризму як най-

більш небезпечної форми кримінального радикалізму взагалі.

На наш погляд, прагматична модель впливу на підсистему чинників кримінального радикалізму загальносоціального, макросоціального і мікросоціального рівнів повинна включати завдання обмеження їх дії в просторі і по колу осіб (у тому числі шляхом так званої нейтралізації, коли обмежується не саме фактор, а його негативні наслідки. Наприклад, шляхом різного роду майнових і моральних компенсацій).

Висновки

Під системою факторів кримінального радикалізму запропоновано розуміти об'єктивно впорядковану сукупність явищ, які породжують, сприяють або перешкоджають породженню або зміні даного явища в цілому або окремих його форм (видів кримінального радикалізму). Із наведеного визначення випливає логічний висновок, що необхідно диференціювати криміногенні і антикриміногенні чинники даного явища. Одночасно потрібно врахувати, що криміногенні й антикриміногенні чинники часто міняються один з одним місцями в залежності від поєднання з іншими факторами.

Загальні чинники кримінального радикалізму проаналізовано з точки зору: 1) їх об'єктивного поділу на власне чинники даного виду радикалізму і чинники його поширення в сучасній Україні; 2) належність тих й інших до: а) основних форм прояву соціального життя: економіки, політики (у тому числі, до правої сфери), сім'ї, моральності, духовності; б) основних соціальних функцій: освіти, охорони здоров'я, відтворення населення, захисту прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку і протидії злочинності.

Дослідження факторів породження і поширення кримінального радикалізму напряму пов'язано із проблемою їх викорінення. Саме усунення таких явищ і є кінцевою метою факторного аналізу. Тож прагматична модель впливу на підсистему чинників кримінального радикалізму загальносоціального, макросоціального і мі-

кросоціального рівнів повинна включати завдання обмеження їх дії в просторі і по колу осіб (у тому числі шляхом так званої нейтралізації, коли обмежується не саме фактор, а його негативні наслідки).

Література

1. Социальные отклонения. Введение в общую теорию. М.: Юридическая литература, 1984. 320 с.

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Постмодерн і криза протидії злочинності // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 20-22.

3. Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения. Казань: Издательство Казанского университета, 1975. 110 с.

4. Бородин С.В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. М.: Наука, 1990. 272 с.

5. Литвинов О.М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів. *Форум права*. 2008. № 2.- С. 323-327.

6. Веприцький Р. С. Фактори впливу суспільних процесів на злочинність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 101-109.

7. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків: Панов, 2019. 416 с.

8. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 834 с.

9. Лебедев П. Н. К вопросу о причинах преступности. *Человек и общество*. Вып. 12. Л.: Ид-во ЛГУ, 1973. С. 155-167.

10. Орлов Ю. В. Характеристика основных правовых та політико-кон'юнктурних факторів політичної злочинності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 177-180.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу систем загальних чинників кримінального радикалізму, які розглянуто з точки зору: 1) їх об'єктивного поділу на власне чинники даного виду радикалізму і чинники його поширення в сучасній Україні; 2) належності тих й інших до: а) основних форм прояву соціального життя: економіки, політики (у тому числі, до правової сфери), сім'ї, моральності, духовності; б) основних соціальних функцій: освіти, охорони здоров'я, відтворення населення, захисту прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку і протидії злочинності.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, детермінація, фактор, чинник, причина.

11. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. М.: Академия МВД СССР, 1980. 562 с.

12. Тацій М. С. Про причини та умови злочинів. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 267-271.

13. Долгова А.И. Изучение взаимосвязи социальной среды и преступности. *Социальная среда и преступность*: сб. науч. трудов. М., 1983. С. 3-26.

SUMMARY

Any social deviation, representing complex phenomena, is the result of many causes and conditions' action. The problem of the causes and conditions of crime within the system of criminological knowledge is one of the central. After all, the study of the causes and conditions of various phenomena and, in particular the causes of such a socially dangerous phenomenon as criminal radicalism makes it possible to understand their nature more deeply, and, consequently, to oppose them deliberately elaborated positive measures of influence. Under the system of factors of criminal radicalism, the author has offered to understand the objectively streamlined set of phenomena that generate, promote or hinder the creation or change of the phenomenon in the whole or its individual forms (types of criminal radicalism). There is logical conclusion from the above definition that it is necessary to differentiate the criminogenic and anti-criminogenic attributes of this phenomenon. At the same time, it must be taken into account that criminogenic and anti-criminogenic attributes often change with each other depending on the combination with other factors.

The general attributes of criminal radicalism have been analyzed in terms of: 1) their objective division into attributes of this type of radicalism and attributes of its spread in modern Ukraine; 2) belonging of one and the other to: a) the main forms of manifestation of social life: economics, politics (including, to the legal sphere), family, morality, and spirituality; b) basic social functions: education, health care, reproduction of the population, protection of the rights and freedoms of citizens, ensuring national security, maintaining law and order and counteracting crime.

Studying the factors of generation and spread of criminal radicalism is directly related to the problem of their eradication. It is the elimination of such phenomena is the ultimate goal of the factor analysis. Thus, the pragmatic model of influence on the subsystem of the attributes of criminal radicalism of the general social, macro-social and micro-social levels should include the task of limiting their action in space and according to the range of persons (including through the so-called neutralization, when not the factor itself is limited, but its negative consequences are limited).

Key words: criminal radicalism, determination, factor, attribute, reason.

НАСИЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

СИЙПЛОКІ Микола Васильович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Ужгородського національного університету

В статті розглядаються основні наукові підходи до визначення насильства як кримінально-правової категорії. Зазначено, що воно має два основні види: фізичне та психічне насильство. Визначено основні кримінально-правові ознаки. Представлено авторські рекомендації щодо визначення виду насильства, конкретних його проявів та ознак в кримінальних, здійснюваних в сфері правоохоронної та державної охоронної діяльності.

Ключові слова: кримінальне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, загроза застосування насильства, примус, опір, правоохоронна діяльність, державна охоронна діяльність.

Аналізуючи термін «насильство», слід зазначити, що воно є предметом дослідження представників багатьох наук: філософії, соціології, психології, медицини, політології, кримінології та інших. Серед вчених поширеною є думка про те, що однозначну оцінку ступеня наукової розробки означеної проблеми дати складно: з одного боку, в науці кримінального права приділялася досить суттєва увага дослідженню насильницької поведінки, її сутності і форм прояву; з іншого, – ця проблема все ще не вичерпана. Дослідниками вважається, що поява спеціальних законів, метою яких є подолання насильства чи протидія йому, є свідченням важливості феномену насильства у суспільному житті, але розуміння цього терміна в

законодавстві, побутовій мові, культурі та філософії суттєво відрізняються. Насильство є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський.

Проблема кримінального фізичного та психічного насильства була предметом дослідження фахівців-криміналістів та кримінологів, серед яких: Гаухман Л.Д., Симонов В.І., Шарапов Р.Д., Іванова В.В., Кушпіт В.П., Осадчий В.І., Навроцький В.О., Ігнатов О.М., Ярмиш Н.М., Храмцов О.М.

Але в роботах майже всіх вказаних учених, окрім В.І. Осадчого, насильство розглядалося як спосіб вчинення злочинів проти життя і здоров'я особи. Метою даної роботи є визначення насильства як кримінально-правової категорії злочинів у сфері державної і недержавної охоронної діяльності.

Насильство є притаманним злочинам, які вчиняються проти осіб, які підлягають особливій державній охороні (ст.112 КК України - Посягання на життя державного чи громадського діяча; п. 8 ч. 3 ст. 115 КК України – Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку), працівників правоохоронних та інших державних органів (ст. 342 КК України – Опір представникові влади, працівнику правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві

тощо; ст. 345 КК України – Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; ст. 348 КК України – Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; ст. 349 КК України – Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника тощо). Насильство в цих злочинах хоча і має певні особливості, зокрема особливості мотивів вчинення злочину, але визначається з урахуванням загальних ознак насильства як кримінально-правової категорії.

У дослідженнях проблеми насильства виокремлюються різноманітні його види: політичне, економічне, сімейне тощо. Але всі ці види насильства здійснюються у двох формах: фізичне та психічне. Фізичне та психічне насильство є також категоріями як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Ми погоджуємося з В.П. Кушпіт, яка зазначає, що розробка вихідних правових понять щодо насильства, які використовуються у суміжних юридичних науках, залишається прерогативою кримінального права [1, с. 140].

Дослідники в галузі кримінального права неодноразово досліджували і досліджують проблему визначення терміна «насильство». Це призвело до великої кількості таких визначень. На нашу думку, кримінально-правовий термін «насильство» слід надавати з урахуванням загальноновизнаного та філософського значення цього терміна. Не слід також забувати про те, що кримінально-правове значення терміна «насильство» є набагато ширшим, ніж визначуване в нормах законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини, поєднані із застосуванням насильства. Зокрема, на думку Е.Ф. Побегайла, який розрізняє ці терміни, у разі загальноприйнятого значення (етимологічного смислу) під «насильством» розуміють безбожне застосування сили, примусовий, тобто проти волі іншої особи, вплив на неї. У філософії, вважає вчений, насильство пов'язано із застосуванням тим чи іншим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу щодо ін-

ших класів (соціальних груп) із метою отримання або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших прав і привілеїв [2, с. 13].

Особливістю юридичного (кримінально-правового) терміна «насильство» є те, що більшість учених відносить до насильства застосування фізичної сили (фізичне насильство) і погрозу застосування такого насильства (психічне насильство). Наприклад, Л.Д. Гаухман визначає термін «насильство» як застосування фізичної сили, примусовий вплив на кого-небудь, утиск, беззаконня. Він наголошує, що це визначення містить як фактичні, так і юридичні ознаки. До фактичних ознак належать об'єктивні ознаки (спосіб дії) та суб'єктивні ознаки, що характеризують ставлення до вчиненого. До юридичних ознак – незаконність і суспільна небезпечність діяння [3, с. 11].

Вченими, які займаються цією проблематикою, виокремлено такі кримінально-правові ознаки насильства: а) насильство існує і проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів. Суб'єктами можуть бути не лише окремі особи, а й соціальні групи; б) насильством завдається фізичної чи психічної шкоди або існує реальна загроза заподіяння шкоди; в) насильство характеризується кількісними характеристиками, винятково зовнішніми проявами, а також якісно-сутнісними характеристиками; г) із зовнішнього боку насильство є умисним, суспільно небезпечним і протиправним впливом, що здійснюється через фізичне або психічне посягання особою на інших осіб; д) насильство як форма примусу означає не лише найвищий ступінь інтенсивності у застосуванні психічної чи фізичної сили, а й інших примусових заходів.

Окремими авторами висловлено позицію, що насильство може бути і правомірним. Наприклад, В.І. Симонов під терміном «насильство» розуміє винне злочинне діяння в різних формах його прояву, що не належить до обставин, які виключають кримінальну відповідальність [4, с.17]. На наш погляд, у правовому (кримінально-правовому) значенні насильство не може бути правомірним (законним). Ці дії слід відносити до поняття «завдання шкоди». Адже «насильство»

як кримінально-правова категорія завжди характеризується ознакою протиправності. Ми погоджуємося з О.М. Храмцовим, який наголошує, що термін «наси́льство» охоплює широке коло впливів на людину [5, с. 205].

На наш погляд, не можна погодитися з тим, що до насильницьких дій слід відносити й заподіяння шкоди неживим об'єктам, речам. Ще під час розробки Кримінального Уло́ження 1903 р. для виключення тлумачення насильства як насильства над речами до слова «наси́льство» були додані слова «над особою». Насильством визнавалося протизаконне застосування фізичної сили проти особи потерпілого.

Перші визначення терміна «наси́льство» як кримінально-правової категорії мали ознаки, що були притаманні злочину взагалі. Зокрема, П.М. Назаров під «наси́льством» у кримінально-правовому сенсі визнає вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне, із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини, охоронювані законами, які зазначені в Особливій частині Кримінального кодексу, а так само – те діяння, що заподіює або ставить їх під загрозу [6, с. 91].

Л.Д. Гаухман, досліджуючи насильство, на наш погляд, досить вузько визначав його як лише насильство фізичне і погроза застосування такого насильства. Він навів визначення лише фізичному насильству, під яким розумів суспільно небезпечний, протиправний вплив на організм іншої людини, здійснюваний проти її волі. До того ж, під «погрозою застосування насильства» вчений розумів вплив на психічну сферу організму людини, який полягає в залякуванні її застосуванням фізичного насильства. Вчений наголошував на тому, що воно має фактичні і юридичні ознаки. До фактичних він відносив об'єктивні ознаки, що характеризують зовнішню сторону і спосіб дій, а також суб'єктивні ознаки, які характеризують вольове ставлення до дій з боку особи, котра застосовує насильство до потерпілого. Як юридичні ознаки насильства він визнавав його незаконність та суспільну небезпечність [7, с. 4].

Л.О. Сердюк вважає, що насильство – це зовнішній, з боку інших осіб, умисний

та протизаконний фізичний або психічний вплив на людину (або групу осіб), який здійснюється проти або поза її волею і що може спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [8, с. 52].

Вищенаведені визначення насильства, на наш погляд, акцентують на такій його обов'язковій ознаці, як вчинення дій «проти», «всупереч», «поза волею» потерпілої особи. Більш правильним вважаємо застосування двох останніх термінів, які охоплюють такі випадки: 1) коли потерпілий усвідомлює насильство, що застосовується до нього; 2) коли потерпілий не може усвідомлювати самого факту посягання. Слово «проти» можна застосовувати лише у випадках, коли потерпілий не згодний із певними насильницькими діями.

Р.Д. Шарапов наводить досить широке визначення насильства. Під ним він розуміє певне дійство однієї особи, вчинене відносно іншої, всупереч волі (бажанню) останньої. Подібним визначенням автор значно розширює характеристику насильства, не зазначаючи його протиправного характеру. Щодо насильства як кримінально-правової категорії, то під «наси́льством» у кримінальному праві він розуміє злочинне посягання на особисту безпеку людини у вигляді умисного неправомірного заподіяння фізичної або психічної шкоди потерпілому всупереч (проти або поза) її волі шляхом енергетичного (фізичного) або інформаційного (психічного) впливу на організм (органи, тканини, фізіологічні функції, психіку) людини [9, с. 358]. Отже, автор не лише визначає об'єкти насильства, а й деталізує їх складові.

Виходячи з наведених визначень насильства, по-різному окреслюються фактичні та юридичні ознаки насильства як кримінально-правової категорії. Зокрема, В.В. Іванова вважає, що юридично значущими ознаками злочинного насильства є: протиправність та суспільна небезпечність; умисний характер дій; вплив на іншу людину; вплив всупереч або поза волею людини; небезпечність для життя або здоров'я в момент застосування; дії, що можуть спричинити шкоду здоров'ю різного ступеня тяжкості або смерть [10, с. 16].

Інший дослідник – В.О. Навроцький – звертає увагу на такі ознаки насильства: 1) це активна форма поведінки, тому застосування насильства шляхом бездіяльності є неможливим; 2) дія, спрямована проти іншої особи; будь-які дії, спрямовані на заподіяння шкоди самому собі, не можуть визнаватися насильством; 3) воно полягає у примусовому впливі, що здійснюється всупереч волі потерпілого, у застосуванні до нього сили; 4) посягання, спрямоване на заподіяння шкоди життю, здоров'ю, особистій свободі іншої людини, що відображаються зовні у позбавленні життя, завданні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях, іншому спричиненні фізичного болю, позбавленні особистої свободи; 5) насильство виражається у фізичному впливі на потерпілого [11, с. 10-11].

Сучасні дослідники кримінального насильства розглядають його саме як спосіб вчинення злочинів. Зокрема, О.М. Ігнатов під «насильством» як способом вчинення злочину визнає умисний, протиправний, енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та (або) вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється шляхом дії або через бездіяльність всупереч або поза її (людини) волею, здатний заподіяти смерть та (або) психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення чи дій людини [12, с. 494].

Встановивши сукупність ознак, які належать до різних проявів насильства, С.М. Золотухін розробив таку дефініцію терміна «насильство»: насильство – це умисний вплив людини на іншу особу із застосуванням безпосередньо своєї м'язової сили, зброї, інших предметів або шляхом використання малолітніх, осіб, які страждають психічними захворюваннями, та третіх осіб, включаючи потерпілих або тварин та інших несуб'єктів, а також давання обманним шляхом отрути або сильнодіючих речовин, спрямованих на порушення її тілесної недоторканості, обмеження свободи, завдання шкоди здоров'ю або життю (фізичне насильство), іншим законним правам та інтересам потерпілого (інтелектуальне насильство) або висловлю-

вання йому погроз вчинення подібних дій (психічне насильство) [13, с. 14-15]. У цьому визначенні автор виділяє три види насильства: фізичне, інтелектуальне та психічне. На наш погляд, інтелектуальне насильство є ні чим іншим, як насильством психічним, і не слід його виділяти як окремий вид.

У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що фізичний вплив на людину часто поєднується із психічним і навпаки. Вважається, що людина – це єдність двох взаємодіючих підструктур: біологічної і надбіологічної (психіки), фізичне насильство над нею може мати як наслідки заподіяння психічних травм, так само як наслідками впливу на психіку можуть бути порушення фізіологічних функцій організму і навіть смерть людини. Н.М. Ярмиш наголошує, що одні й ті самі діяння можуть впливати на людину одночасно і фізично, і морально. Отже, цілком припустимо говорити про те, що фізичне мучення людини переважно супроводжується моральними стражданнями [14, с. 45]. Із цим складно не погодитися. Але, разом із цим, ми не підтримуємо думку про те, що намагання проводити поділ насильства на фізичне та психічне є недоцільним, оскільки за своїми істотними ознаками фізичне і психічне насильство можуть збігатися. У таких випадках вищенаведена розмежування стає неможливим і непотрібним, оскільки найчастіше насильство полягає в єдиному психофізичному впливі на організм людини. Фізичне та психічне насильство виступають як два різні способи вчинення злочину, які мають різні істотні ознаки і свої конкретні прояви. Застосування і фізичного, і психічного насильства одночасно у разі вчинення злочину підвищує його суспільну небезпечність, а в окремих випадках це є різними злочинами. Наприклад, погроза вбивством і нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

Вчені, які займаються проблемою насильства щодо осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок однозначно виділяють два його самостійних види: фізичне та психічне.

На наш погляд, найбільш ґрунтовне та таке, що характеризує як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки насильства визначення

надає сучасний український дослідник даної проблеми О.М. Храмцов. На його думку, під «насильством» як кримінально-правовою категорією слід розуміти умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та виявляється у фізичному та (або) інформаційному діянні (дії чи бездіяльності) всупереч чи поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення або завдаючи їй фізичної та (або) психічної шкоди або створюючи реальну загрозу їх заподіяння. Під «фізичним насильством» як кримінально-правовою категорією розуміють умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та здійснюється фізичними діями чи бездіяльністю всупереч чи поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення та завдаючи їй фізіологічної та (або) психічної шкоди чи створюючи реальну загрозу їхнього заподіяння. Психічне насильство як кримінально-правова категорія є умисним, суспільно небезпечним, протиправним впливом на психіку іншої особи або групи осіб, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та здійснюється інформаційним (діями або бездіяльністю) чи позайнформаційним шляхом всупереч або поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення та завдаючи їй психічної та (або) фізіологічної шкоди [15, с. 203-204].

Саме з таких позицій і слід оцінювати насильство як спосіб вчинення злочинів у сфері правоохоронної і державної охоронної діяльності. Його ознаками є:

- носить завжди протиправний характер (захист від неправомірних дій самих працівників не може відноситись до насильства);
- такі дії завжди вчиняються умисно;
- характеризується двома формами: фізичне насильство і психічне насильство;
- найчастіше це мотиви, обумовлені негативним відношенням до працівників правоохоронної та державної охоронної діяльності або мотиви помсти останнім за їх діяльність;

- заподіює як фізичну так і психічну шкоду потерпілим особам, яка може бути дуже небезпечною (шкода може бути заподіяна і близьким до таких осіб людям);

Підводячи підсумки, слід зазначити, що працівники правоохоронних органів та працівники державних охоронних структур знаходяться в постійній загрозі спричинення шкоди, що обумовлено ризикованим характером такої діяльності. Тому вони повинні належним чином бути захищені фізично, психологічно, законодавчо, щоб у злочинців не виникало сумнівів, що насильницькі дії проти таких осіб отримають належну оцінку, часто дуже сувору, з боку держави та суспільства.

Література

1. Кушпін В.П. Генезис поняття насильства в теорії кримінального права. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. С. 137-140. URL: <http://ena.lp.edu.ua>. (дата звернення 9.11.2018).
2. Побегайло Э.Ф. Борьба с тяжкими насильственными преступлениями и роль органов внутренних дел в ее осуществлении (криминологический и уголовно-правовой аспекты): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1988. 40 с.
3. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления: монография. Москва: Юрид. лит-ра, 1974. 167 с.
4. Симонов В.И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1972. 25 с.
5. Храмцов О.М. Насильство як кримінально-правова категорія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Право*. 2012. № 1034. С. 202-206.
6. Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской высшей школы МООП СССР*. Киев: РИО МООП УССР, 1968. Вып. 1. С. 82-92.
7. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами: монография. Москва: Юрид. лит-ра, 1969. 120 с.
8. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование: монография. Москва: Юрлитинформ, 2002. 384 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються основні наукові підходи до визначення насильства як кримінально-правової категорії. Наголошується, що воно має два основних види: фізичне та психічне насильство. Визначаються основні його кримінально-правові ознаки. Надаються авторські рекомендації щодо визначення виду насильства, конкретних його проявів та ознак у злочинах, які вчиняються в сфері правоохоронної та державної охоронної діяльності.

Ключові слова: кримінальне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, погроза застосування насильства, примушування, опір, правоохоронна діяльність, державна охоронна діяльність.

SUMMARY

The author of the article has studied the main scientific approaches to the definition of violence as a criminal and legal category. The emphasis has been placed on the fact that the criminal and legal term of "violence" should be given taking into account the generally accepted and philosophical significance of this term. We should remember that the criminal and legal significance of the term "violence" is much wider than that defined in the norms of law, which provides liability for crimes, combined with the use of violence. It has been noted that violence has two main types: physical and mental violence. The author has determined its main criminal and legal features. In particular: it is always illegal (protection from unlawful acts of the employees themselves can not be attributed to violence); such actions are always committed intentionally; characterized by two forms: physical violence and mental violence; these motives are often due to the negative attitude towards law enforcement and state security personnel or the motives behind the revenge of the latter for their activities; causes both physical and mental harm to victims, which can be very dangerous (injury can be caused to people close to such persons). The author has provided own recommendations on determining the type of violence, its specific manifestations and features in crimes committed in the field of law enforcement and state security activities. It has been stated that law enforcement officers and employees of state security structures are constantly threatened with injury, which is due to the risky nature of such activities. Therefore, they must be adequately physically, psychologically and lawfully protected so that offenders have no doubt that violent actions against such persons will be properly assessed, often very strict, by the state and society.

Key words: criminal violence, physical violence, mental violence, threat of implementing the violence, coercion, resistance, law enforcement activity, state security activities.

9. Шарапов Р.Д. Насилие в уголовном праве: понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2006. 418 с.

10. Иванова В.В. Преступное насилие: учеб. пос. Москва: Книжный мир; ЮИ МВД РФ, 2002. 83 с.

11. Навроцький В.О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17-18 квітня 2000 р.). Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2000. С. 10-15.

12. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків: Діагональ, 2013. 650 с.

13. Золотухин С.И. Уличная насильственная преступность и ее предупреждение (по материалам Уральского региона): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 2000. 22 с. С. 14-15.

14. Ярмиш Н.М. Жорстоке поводження як одна із форм доведення до самогубства. *Право України*. 1992. № 7. С. 45-46.

15. Храмов О.М. Насильство як категорія Загальної частини кримінального права України (теорія, практика, зарубіжний досвід): монографія. Харків: Колегіум, 2017. 261 с.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ В УКРАЇНІ

**СОКУРЕНКО Віталій Валерійович - здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права**

УДК 343.9

Стаття посвячена кримінологічному описанию и объяснению состояния противоправного воздействия на результаты официальных спортивных соревнований в Украине. Установлен сверхвысокий уровень латентности преступлений, предусмотренных ст. 369-3 УК Украины, который составляет не менее 99 % от фактически существующего их уровня. Выявлена и проанализирована структура матч-фиксинга в зависимости от вида спорта, способа противоправного воздействия на результаты официальных спортивных соревнований, а также субъектов подкупа. Дана характеристика соответствующим структурным единицам.

Ключевые слова: спорт, официальные спортивные соревнования, воздействие, коррупция, подкуп, латентность, структура.

Актуальність теми

Єдиною спеціальною правовою нормою, що передбачає кримінальну відповідальність за протиправний, по факту корупційний (хоча згідно з приміткою до ст. 45 КК України таким не є, але у кримінологічному розумінні та значенні цілком вкладається у розуміння сутності і проявів корупції, а надто у світлі положень Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань») вплив на результати офіційних спортивних змагань є ст. 369-3 КК України, яка передбачає відповідальність за так званий матч-фіксинг – організацію спортивного змагання із заздалегідь відомим ре-

зультатом. Кримінальний закон доповнено нею 03.11.2015 р. абсолютно обґрунтовано; були і є наявними всі необхідні підстави й основні принципи криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь. Тож варто говорити фактично про чотирирічний період соціально затребуваної дії цієї норми, але при цьому вельми скромні результати її застосування. Вітчизняний спорт так і не отримав належного очищення від деструктивного, згубного впливу матч-фіксингу. Це явище в значній мірі залишається латентним, однак разом з тим масштабним. Виявлення, опис та пояснення основних показників стану поширеності злочинів, передбачених ст. 369-3 КК України є, таким чином, важливою умовою для підвищення ефективності правозастосовної, кримінально-превентивної практики.

Різним аспектам протидії протиправному впливу на результати офіційних спортивних змагань присвячена низка наукових праць під авторством О. С. Бондаренко, Г. Ю. Бордюгової, Ю. В. Гродецького, А. О. Данилевського, К. П. Задої, Ф. О. Неміч, О. В. Семенюка та інших вчених. Втім, їх напрацювання стосуються здебільшого удосконалення механізмів кримінально-правової охорони, а кримінологічні аспекти й досі лишаються *terra incognita*.

Виклад основного матеріалу

Протягом 2015–2018 рр. та 6 місяців 2019 р. було зареєстровано тільки 6 випадків вчинення кримінально протиправного

впливу на результати офіційних спортивних змагань. З них 2 – у 2016 р., 3 – у 2018 р. та 1 – за січень – червень 2019 р. По двох з цих шести проваджень зупинено досудове розслідування відповідно до ст. 280 КПК України: по одному – у зв'язку із захворюванням підозрюваного та у зв'язку з не встановленням місцезнаходження підозрюваного. Також слід особливо підкреслити ту обставину, що жодного вироку по цим провадженням не винесено. Тому слідча і судова статистика по цій категорії злочинів є цілком не репрезентативною, але показовою, у розумінні симптоматичності прорахунків у реформістському поступі правоохоронної діяльності.

Навіть побіжний контент-аналіз повідомлень у ЗМІ виявляє досить широку поширеність злочинів, передбачених ст. 369-3 КК України. Наведемо лише декілька прикладів.

Згідно із заявою голови комітету з етики та чесної гри Федерації футболу України (нині – Футбольної асоціації України) Ф. Баранки футбольний клуб «Суми» систематично займалися двома видами матч-фіксингу – підкуп арбітрів або суперника. Після цього робили ставки на свою перемогу. Фактично це була інвестиція. Коли «Суми» перемагали, а ставка приносила дохід. Але коли не платили арбітрам і поступалися, то грали проти себе «на контору». Тобто «Суми» заробляли і на своїх перемогах, і на своїх поразках [1]. У ситуації з «Сумами» робили ставки і в Україні, і за кордоном. Але в більшості випадків це відбувалося на азійських букмекерських ринках. Якщо говорити про масштаби заробітку на цих угодах, то за найбільш скромними підрахунками, йдеться про 10 мільйонів євро [1]. За півтора роки клуб провів 30 договірних матчів [2].

У цьому, як і в багатьох інших випадках йдеться про використання матч-фіксингу не як самоцілі, тобто в контексті досягнення бажаного турнірного результату, здобуття відповідних залікових пунктів, а як інструмента так званого беттінгу – подальшого збагачення через ставки на спорт.

Масштабні корупційні схеми з організацією договірних футбольних матчів були виявлені правоохоронними органами у червні 2019 р. Так, за офіційним повідомленням

Національна поліція зафіксувала 50 випадків договірних футбольних матчів. Проведена масштабна спецоперація, спрямована на виявлення осіб, причетних до організації «замовних» футбольних матчів, тривала більше року. Задokumentовано протиправну діяльність п'яти злочинних груп та 35 футбольних клубів. Поліцейські провели 40 обшуків на території 10 областей України: Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Сумській, Львівській, Харківській, Миколаївській та Чернігівській [3].

У ході розслідування були встановлені особи, які причетні до корупційних схем «замовних» футбольних матчів, починаючи з вищого дивізіону Прем'єр-Ліги до юніорських команд. Це – перший випадок в Україні, коли до відповідальності будуть притягнуті не тільки гравці футбольних клубів, але й організатори. Слідчі дії здійснюються в організаторів договірних матчів, колишніх та діючих футболістів, а також інших осіб, задіяних у злочинних схемах. Досудове розслідування проводиться за ч. 4 ст. 368-3 (підкуп особи, яка надає публічні послуги) та ч. 1 ст. 369-3 (протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань) КК України [3].

І таких прикладів чимало. Тобто в дійсності рівень кримінального матч-фіксингу у тих чи інших формах прояву є набагато вищим за статистичні 6 злочинів протягом чотирьох з половиною років. Слід вести мову про надвисокий рівень латентності, який за нашим дослідженням, сягає більше ніж 99 %. Реальний же рівень злочинів, передбачених ст. 369-3 КК України, лише у професійному сегменті великого футболу щорічно коливається на позначці 150–200. Якщо ж до цієї цифри додати випадки протиправного впливу на результати офіційних змагань в інших видах спорту (передусім, у футзалі, баскетболі, волейболі, регбі), то рівень досліджуваної злочинності становитиме не менше як 300 злочинів на рік.

Принагідно зауважимо, що протягом останніх 10–15 років відмічається зміна в предметі й механізмі корупційної угоди за схемою матч-фіксингу у поєднанні з беттінгом, ставками на спорт. Це пов'язано з

урізноманітненням можливих спортивних результатів, на які приймаються букмекерські ставки. Так, наприклад, популярними букмекерськими лотами наразі є конкретні проміжки ігрового часу, коли забивається/пропускається у футболі гол, а також отримання червоної картки конкретним гравцем, у визначений відтинок часу, призначення пенальті тощо. Окремо варто вказати на виняткову прибутковість здійснення ставки протягом триваючого матчу, зазвичай у його перерві. Наприклад, ставка на кількість пропущених у футбольному матчі голів, загальний підсумковий рахунок при нульовому рахунку за підсумками першого тайму матиме найвищий коефіцієнт. У зв'язку з цим в українському футбольному чемпіонаті можливо спостерігати окремі нетипові матчі, коли при безрезультативному першому ігровому відрізку другий стає багатим на забиті м'ячі. У цьому виявляються зацікавленими як окремі гравці, так і цілі команди, тренери, власники клубів.

Приміром, у 2016 р. під час поєдинку команд Першої ліги між маріупольським «Іллічівцем» і «Гірник-Спорт» із Горішніх Плавнів господарі, поступаючись після першого тайму 0:1, виграли 3:1. Усе б нічого, якби під час зустрічі в різних конторах на перемогу азовців не зробили ставок на суму £ 218 тис. У процесі внутрішнього розслідування тінь упала на двох футболістів «Гірника» – оборонців Сергія Геращенко та й Олександра Грабара. Обоє перевірили на детекторі брехні. Геращенко вину заперечував, але поліграф виявив, що він казав

неправду. Натомість Грабар у скоєному зізнався, але видавати замовників не став. Матеріали цієї справи передані в Національну поліцію [4].

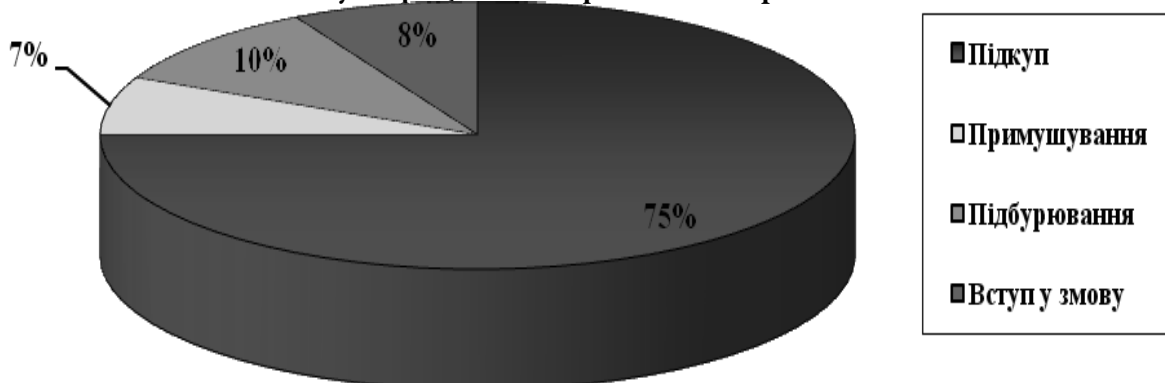
Загалом здійснене нами опитування 360 професійних спортсменів з великого футболу (150 осіб), баскетболу (50 осіб), волейболу (50 осіб) українських клубів, а також з веслування (70 осіб), пауерліфтингу (40 осіб) дає можливість сформувати кримінологічну структуру протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань за критерієм способу впливу безпосередньо на спортсменів (див. діаграму 1).

Таким чином, як можна бачити, саме підкуп переважає серед способів стимулювання спортсменів до неправомірних дій. Гадаємо, це є вельми показовою обставиною, що додатково підкреслює проблему комерціалізації спорту. І це не лише суто українська проблема. Як слушно зазначає Г. Ю. Бордюгова, у загальносвітовому зрізі аналізу проблем підкupu у спорті найчастіше погоджуються на маніпулювання через гроші – з жадібності, або, наприклад, спортсмени, яким місяцями не платять зарплату, або офіційні особи клубів, якщо у клубу є фінансові проблеми і т.п. Вигода, залежно від країни, виду спорту, рівня змагань та ліги коливається від 200 дол. до 300-700 тис. дол. (див. САС 2009/А/1920 ФК «Победа», Александар Забрчанец, Ніколче Здравецкі проти УЄФА, САС 2011/А/2362 Мохаммад Асіф проти Міжнародної Ради крикету тощо) [5].

Водночас ситуація в Україні має і свою специфіку. Не є таємницею, що професійні

Діаграма 1

Графічне зображення структури способів протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань

спортивні клуби, в тому числі й в нашій державі, – не лише справа «для душі», а й бізнес-проекти. Дуже добре, коли ці спонуки, патріотизм-вболівання та заробляння грошей органічно поєднуються, не викривляючи один одного. Однак, на жаль, реалії сьогоденного українського спорту є такими, що чималою проблемою для будь-якого футбольного чи баскетбольного клубу, інших спортивних організацій є вихід хоча б «у нуль», на самоокупність, мінімальну ліквідність, не говорячи вже про прибутковість. Тож прагнення ще й заробити на спорті досить часто поєднане із використанням протиправних механізмів. Для розуміння їх сутності цілком придатною, вважаємо, є аналітична схема аномії у концепції Р. Мертона. Вона є відомою широкому загалові наукової спільноти, що звільняє нас від необхідності у більш детальній аргументації її положень у проекції на площину предмета цього дослідження.

Натомість підкреслимо також і ту обставину, приблизно на одному рівні за поширеністю з невеликим коливанням питомої ваги структурно розмістилися такі способи впливу на спортсменів, як підбурювання (10 %), вступ у змову (8 %) та примушування (7 %). І якщо перші два – виражають безпосередньо некомерційну, некорисливу, але самоактуалізаційну, консолідуючо-групову мотивацію спортсменів, які добровільно, усвідомлено

та за власною обирають протиправні механізми досягнення визначених спортивних результатів на змаганнях, то третій спосіб, примушування, виражає його насильницьку природу. Як правило, гравцям погрожують: а) розірванням контракту в односторонньому порядку за дискредитаційними підставами (70 %); б) припинення ігрової практики, переміщення у резервні склади, у запас (20 %); в) розголошення відомостей про попередню його протиправну діяльність у сфері спорту (10 %).

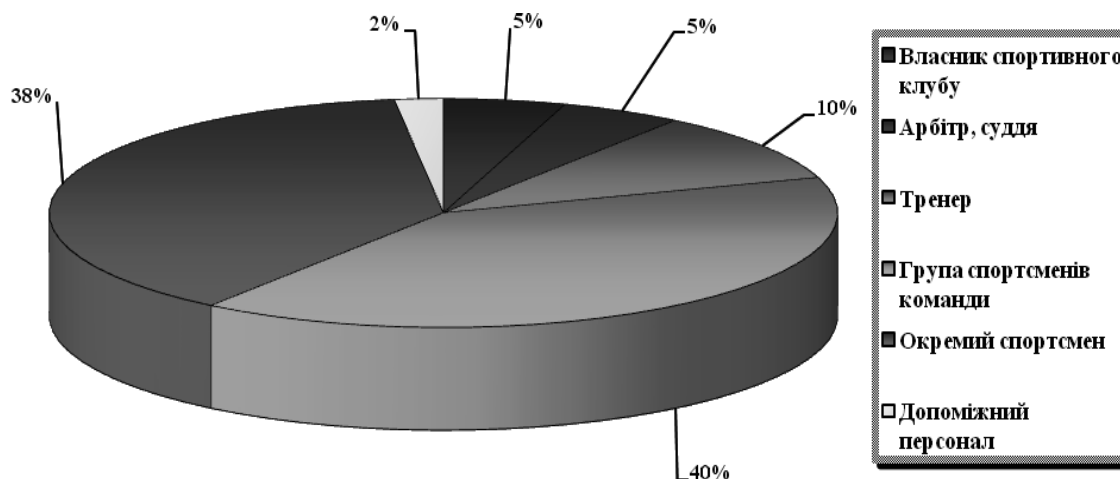
Окремо варто зауважити на тому, що професійні спортсмени – не єдині адресати протиправного впливу, зокрема, підкупу, що може визначити результати офіційних спортивних змагань. Здійснене нами дослідження виявляє таку кримінологічну структуру матч-фіксингу за ознакою одержувача неправомірної (див. діаграма 2).

Як видно з діаграми, основні зусилля суб'єктів протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань щодо підкупу спрямовуються безпосередньо на спортсменів. Сукупно частка такого впливу складає 78 % з незначним переважанням підкупу кількох спортсменів (гравців) однієї команди (40 %) над підкупом окремого гравця (38 %).

У тих випадках, коли йдеться про великий футбол (а саме у цьому виді спорту з огляду на його популярність переважає

Діаграма 2

Графічне зображення кримінологічної структури підкупу як способу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань за ознакою одержувача неправомірної вигоди

протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань), підкуп окремого гравця здебільшого націлений на оборонця (захисника чи півзахисника) за ігровим амплуа. Це – найпростіший спосіб вплинути на результат змагання, адже практично будь-яке порушення правил гри у штрафному майданчику призводить до призначення пенальті, що з високою вірогідністю завершується «взяттям воріт». При цьому, як правило, досить важко виявити умисність порушень правил гри захисником через динамічний і контактний характер самого виду спорту.

На другому місці за ранжиром – підкуп членів тренерського штабу (10 %). Частіше – одного з помічників головного тренера та рідше самого головного тренера. В подальшому через тренерський штаб відбувається опосередкований вплив на гравців з використанням інших, безгрошових важелів впливу на гравців, структурну побудову командної гри тощо.

Цікаво відмітити, що відносно незначною є частка підкупу суддів (5 %). Це пов'язано з пильним контролем за їх діяльністю, поширенням використання технічних засобів контролю за ходом та результатами змагання, що мінімізує роль суддівської дискреції та можливості суттєвого впливу на результати спортивного змагання. Причому опитані нами респонденти з числа як професійних спортсменів, тренерів, так і експертів суддівського корпусу футбольної прем'єр-ліги та першої ліги засвідчують тенденцію до переважання спроб підкупу додаткових арбітрів суддівської бригади (зокрема, лайнсменів (бокових арбітрів) у великому футболі) над підкупом головних арбітрів.

Так само умовно невеликою є і питома вага підкупів (та їх спроб) власників спортивних клубів (5 %). Зазвичай йдеться про невеликі спортивні клуби, що відчувають гострі фінансові проблеми та не претендують на високі турнірні місця. Здебільшого ці клуби є представниками першої, другої та нижчих ліг ігрових видів спорту.

Найменш часто (не більш як у 2 % випадків) зустрічається підкуп допоміжного персоналу: медичних працівників, фізіотерапевтів (з метою подовження періоду ви-

лікування, відновлення травмованого спортсмена). Експерти також вказували і на випадки, коли спортсменам у команді отруювали воду, і вони виступали нижче своїх можливостей, самі того не знаючи, – головну роль відіграв менеджер команди [5].

Найбільш кримінально враженим видом спорту в контексті рівня й інтенсивності поширення протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань є футбол (великий футбол), на який припадає приблизно 85 % цих злочинів. Приблизно по 5 % – на баскетбол та міні-футбол (футзал), 2 % – волейбол, 1 % – регбі, решта 2 % – сукупно інші види спорту.

Географія матч-фіксингу не має кримінологічної значущості, адже характер відповідних злочинів елімінує їх територіальну специфікацію. Детермінаційний комплекс протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань не має вираженої прив'язки ані загальних, ані групових чи видових факторів до певної адміністративно-територіальної локації.

Окремо слід вказати й на поширеність практики матеріального стимулювання представниками (власниками, менеджерами) одного спортивного клубу спортсменів з іншого у змаганнях з третьою командою задля додаткового мотивування на активність, самовідданість. Слідча практика йде тим шляхом, що у юридичній оцінці побідних дій складу злочину, передбаченого ст. 396-3 КК України, не вбачається. В науці ж немає однастайності з цього приводу. Низка вчених, до прикладу, відсутнє позицію щодо хибності вказаної правозастосовної практики й наполягає на необхідності кваліфікації такого «стимулювання», як протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу [6, с. 215]. Інші ж, до яких долучаємось і ми, стверджують про відсутність складу злочину в цих діях та правильність слідчої практик. Так, К. П. Задоя зазначає, що під відповідальність за ст. 369-3 КК України не підпадає практика матеріального стимулювання спортсменів з іншого спортивного клубу за досягнення ними певного позитивного результату під час спортивних змагань із третім конкурентом (суперником). Такі випадки не можуть

кваліфікуватись за ч. 1 ст. 369-3 КК України, оскільки таке матеріальне стимулювання не може вважатись спрямованим на некоректну зміну ходу змагань чи їх результату [7, с. 149]. Дійсно, йдеться про таке собі преміювання (нехай і авансове), яке не може вплинути на прояв додаткових, не обумовлених наявними спортивними кондиціями спортсмена якостей, на умисні порушення правил гри чи на утримання від виконання, неналежне виконання своєї ігрової функції (чи іншої спортивної функції). Так само не йдеться і про інтереси служби чи то авторитет деякого суб'єкта спортивних відносин, адже спортсмен, на відміну від аналогічних випадків «стимулювання» службової особи, не діє в інтересах того, хто надає матеріальну вигоду чи в інтересах будь-якої третьої особи, не обумовленої раніше встановленими за спортивним контрактом відносинами конкретного спортсмена, тобто його і його клубу.

Висновки

У результаті здійсненого нами дослідження виявлено надвисокий рівень латентності злочинів, передбачених ст. 369-3 КК України, який становить не менше як 99 % від фактично існуючого їх обсягу. Встановлено, що останній сягає щороку відмітки приблизно у 300 злочинів. Найбільш інтенсивно кримінальний матч-фіксинг відтворюється у таких видах спорту, як великий футбол, футзал, баскетбол та волейбол. Серед способів стимулювання спортсменів до неправомірних дій переважає підкуп (75 %). Приблизно на одному рівні за поширеністю з невеликим коливанням питомої ваги структурно розмістилися такі способи впливу на спортсменів, як підбурювання (10 %), вступ у змову (8 %) та примушування (7 %). В основному протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань щодо підкupu спрямовується безпосередньо на спортсменів. Сукупно частка такого впливу складає 78 % з незначним переважанням підкupu кількох спортсменів (гравців) однієї команди (40 %) над підкупом окремого гравця (38 %). На другому місці за ранжиром – підкуп членів тренерського штабу (10 %). Далі – підкуп суддів (5 %), власників спортивних

клубів (5 %), допоміжного персоналу клубів (2 %).

Література

1. Баранка розповів, скільки грошей Суми заробили на договірних матчах – фантастична сума. *Футбол 24*. 2019. 15 квітня. URL : https://football24.ua/persha_liga_tag50830/ (дата звернення : 20.04.2019).
2. В українському клубі розкрили багатомільйонну аферу. *Апостроф*. 2019. 15 квітня. URL : <https://apostrophe.ua/ua/news/sport/2019-04-15/v-ukrainskom-klube-raskryili-afery-na-mnogomillionnyu-summu/160142> (дата звернення : 20.04.2019).
3. Національна поліція зафіксувала 50 випадків «договірних матчів» / Національна поліція України. URL : https://www.facebook.com/pg/UA.National.Police/posts/?ref=page_internal (дата звернення : 30.06.2019).
4. Вербицький І. О. Як букмекери нищать український спорт. *Тиждень.ua*. 2017. 4 грудня. URL : <https://tyzhden.ua/Society/204849> (дата звернення : 16.12.2018).
5. Бордюгова Г. Ю. Як покарати спортивного шахрая. *Юридична Газета. Online*. 2015. № 6 (462). 16 лютого. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pokarati-sportivnogo-shahraya.html> (дата звернення : 10.12.2018).
6. Неміч Ф. О., Семенюк О. В. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкupu. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 214–217.
7. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369-3 кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». *Право і громадянське суспільство*. 2015.- № 2 (11). С. 147–158. URL : [http://lcslaw.knu.ua/images/2112015/2\(11\)2015_\(1\).pdf](http://lcslaw.knu.ua/images/2112015/2(11)2015_(1).pdf) (дата звернення : 12.02.2019).

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE ILLEGAL INFLUENCE ON THE RESULTS OF THE OFFICIAL SPORTS COMPETITIONS IN UKRAINE

The article is focused on the criminological description and explanation of the state of unlawful influence on the results of official sports competitions in

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена кримінологічному опису та поясненню стану протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань в Україні. Встановлено надвисокий рівень латентності злочинів, передбачених ст. 369-3 КК України, який становить не менше як 99 % від фактично існуючого їх обсягу. Виявлено та проаналізовано структуру матч-фіксингу в залежності від виду спорту, способу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, а також суб'єктів підкупу. Надана характеристика відповідним структурним одиницям.

Ключові слова: спорт, офіційні спортивні змагання, вплив, корупція, підкуп, латентність, структура.

of latency of crimes stipulated by the Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, which is not less than 99% of their actual existing volume. It has been established that the latter annually reaches the mark of about 300 crimes. The author has revealed and analyzed the structure of match-fixing depending on the type of sport, the way of illegal influence on the results of official sports competitions, as well as the subjects of bribery. The characteristic to the corresponding structural units has been provided. Thus, the most intense criminal match-fixing is present in such sports as big football, indoor mini-football, basketball and volleyball. Bribing (75%) is dominating among the ways of encouraging athletes to commit unlawful acts. Such methods of influence on athletes as incitement (10%), entry into conspiracy (8%) and coercion (7%) are structurally placed approximately at the same level of prevalence with a slight variation of gravity. In general, the unlawful influence on the results of official sports competitions related to bribery is directly oriented to athletes. The aggregate share of such influence is 78% with a slight predominance of bribing of several athletes (players) of one team (40%) over bribing of an individual player (38%). Bribing of members of the coaching staff (10%) is on second place by rank. The next one – is bribery of judges (5%), owners of sports clubs (5%), support club staff (2%).

Keywords: sport, official sports competitions, influence, corruption, bribery, latency, structure.

Ukraine. The only special legal norm, which provides criminal liability for the wrongful, in fact, corruption influence on the results of official sports competitions, is the Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, which provides liability for the so-called match-fixing – the organization of sports competitions with a previously known result. However, national sport has not received proper rectification from this destructive, harmful influence. As a result of the carried out research, the author has revealed the super-high level

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО

БУРЛАКА Ярослав Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.132 (477)

В статті досліджені доктринальні підходи к определению понятия процессуальной самостоятельности следователя в уголовном производстве. Отмечается, что процессуальную самостоятельность следователя целесообразно рассматривать в двух аспектах, в частности, как: 1) неотъемлемая составная часть правового статуса следователя, то есть совокупность прав и обязанностей, предоставленных ему законом для реализации поставленных перед ним задач и выполнения функций; 2) уголовно-процессуальную гарантию, то есть законодательно закрепленные средства отстаивания собственной позиции относительно принятых процессуальных решений и проведения процессуальных действий, а также направление уголовного производства в целом.

Ключевые слова: следователь, процессуальная самостоятельность следователя, орган досудебного расследования, уголовное производство.

Постановка питання

Своєчасне та ефективно розслідування кримінальних правопорушень не можливе без наділення органів досудового розслідування відповідними повноваженнями у цій специфічній сфері державної діяльності. У зв'язку із цим на законодавчому рівні закріплені права та обов'язки осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування, серед яких чільне місце займає слідчий. І як свого часу цілком слушно наголосив М. С. Строгович, слідчий – це самостійна

процесуальна фігура, самостійний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, наділений широкими повноваженнями для успішного ведення слідства, викриття осіб, які скоїли злочини, а також зобов'язаний здійснити розслідування на основі законності, з дотриманням прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі [1, с. 228]. Саме тому обсяг повноважень слідчого має відповідати тим завданням, цілям і функціям, які ставляться перед ним під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень. З цією метою в ч. 5 ст. 40 КПК України встановлено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійний у своїй діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Натомість системний аналіз кримінального процесуального законодавства України та практика його застосування свідчить про те, що зазначене положення здебільшого є декларативним, особливо в умовах внесення до КПК України останніх змін (наприклад, щодо призначення експертизи за рішенням слідчого судді). Це також підтверджується емпіричними даними. Так, за результати проведеного анкетування 405 слідчих ОВС, І. В. Басиста та Б. В. Щур зазначили, що 294 (48%) з опитаних слідчих указали на цю обставину, як на одну із головних проблем досудового провадження. Таку ж відповідь дали 133 (53,2%) із 250 опитаних курсантів слідчих факультетів ВНЗ системи МВС, у яких, очевидно, на-

явне глибоке розуміння цієї проблематики. Крім того, на думку вчених, до суб'єктивних чинників, які стоять на перешкоді процесуальній самостійності слідчого в цілому, та прийняттю ним незалежних процесуальних рішень, належать, насамперед, професійна компетентність слідчого (63,4 % респондентів визначили цей чинник як домінуючий при прийнятті процесуальних рішень слідчим). Компетентність слідчого має визначатись, зокрема, умінням застосовувати сучасні технічні засоби розслідування, систематичним підвищенням кваліфікації тощо. Як інші суб'єктивні чинники ними визначено: правову свідомість, моральне та духовне виховання, комунікабельність, рівень етичної культури. Також наголошено на важливості комунікативності слідчого, адже в ході виконання службових завдань формуються певні професійні [2, с. 142-144].

Отже, перераховані фактори наочно вказують про необхідність наукового розроблення шляхів удосконалення законодавчої регламентації процесуальної самостійності слідчого. Тим більше, що протягом тривалого часу визначення процесуальної самостійності слідчого в кримінальному процесі залишається одним із найбільш дискусійним і невирішеним питанням. Водночас як кожен слідчий, так і особи, які відповідно до закону уповноважені з певних питань втручатися в його діяльність, мають розуміти сутність процесуальної самостійності слідчого. В першу чергу, це впливає на межі процесуальної самостійності: з боку слідчого – знати, де вона закінчується; зі сторони інших осіб – де розпочинається законне втручання в діяльність слідчого.

Мета статті: на підставі системного аналізу кримінального процесуального законодавства України та наукових джерел визначити поняття процесуальної самостійності слідчого, а також формування перспективних шляхів його вдосконалення.

Стан дослідження

Різні питання, пов'язані з процесуальною самостійністю слідчого в кримінальному процесі, досліджували І. В. Басиста, О. В. Баулін, Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, В. С. Зеленецький, І. В. Канфуї, О. О. Кіпер,

Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Михайленко, С. С. Охріменко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тertiшник, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші вчені. Однак на сьогодні науковцями не досягнуто компромісу щодо визначення цього поняття, що в умовах дії чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування вимагає проведення ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виходячи зі змісту положень КПК України, вбачається, що законодавець не визначив поняття процесуальної самостійності слідчого. І це у той час, коли чим точніше на законодавчому рівні визначені відповідні правові дефініції, тим легше в практичній діяльності застосовуються і дотримуються нормативні приписи. Відтак, беззаперечним залишається той факт, що не точність та не якість нормативних положень щодо одноманітного тлумачення того, чи іншого поняття негативно позначається на його правозастосовні. Зважаючи на те, що законодавець чітко не визначив поняття процесуальної самостійності слідчого, доцільно проаналізувати доктринальні підходи його розуміння.

У першу чергу, звернемо увагу, що в науковій літературі як радянського, так і сучасного періоду поряд із поняттям процесуальної самостійності слідчого вживання термін процесуальна незалежність слідчого. Не ставлячи за мету поглиблюватися в дану наукову полеміку, вважаємо, що ці дефініції не можна ототожнювати, і як зауважив С. С. Охріменко, процесуальна самостійність слідчого не може існувати окремо від незалежності. Якщо на практиці не буде належним чином забезпечена процесуальна незалежність, то й процесуальна самостійність також буде обмеженою або навпаки. З огляду на це між даними категоріями існує тісний взаємозв'язок [3, с. 15-16]. Ми підтримуємо таку точку зору, оскільки дійсно ці два поняття не можна ані ототожнювати, або казати, що існує лише процесуальна самостійність і не має процесуальної незалежності, чи навпаки.

Слушною є й думка І. В. Канфуї, який зазначає, що самостійність – це категорія, яка

характеризує здатність слідчого виконувати покладені на нього обов'язки без сторонньої допомоги чи керівництва і значною мірою залежить від нього самого. Водночас незалежність є категорією, що характеризує зовнішні межі діяльності слідчого, які від його волі не залежать, а цілком визначені зовнішніми чинниками (законом, підзаконними актами, вказівками керівника органу досудового розслідування, прокурором, рішеннями слідчого судді тощо) [4, с. 86]. До того ж, забезпечення процесуальної самостійності та незалежності слідчого є необхідною умовою, по-перше, для виконання покладених на нього законом обов'язків; по-друге, для ефективної реалізації завдань кримінального провадження.

У юридичній літературі радянського періоду більшість авторів процесуальну самостійність слідчого визначала як один із елементів статусу суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності або його повноважень, що полягає в його праві самостійно приймати рішення щодо спрямування розслідування і провадження процесуальних дій при повній відповідальності за їх законне і своєчасне проведення [5, с. 223; 6, с. 67; 7, с. 201; 8, с. 47-48]. Убачається, що вчені того часу, формуючи поняття процесуальної самостійності слідчого, спиралися на положення ст. 30 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. Разом із тим М. С. Строгович відмічав, що в цьому відношенні слідчий має лише певну незалежність, яку не можна ототожнювати з незалежністю суддів, адже він здійснює досудове слідство під наглядом і керівництвом прокурора, а низка рішень слідчого вимагає санкції прокурора, наприклад, обрання у вигляді запобіжного заходу взяття під варту тощо [1, с. 129].

Окремі вчені того часу, зокрема І. Д. Гончаров вважав, що процесуальна самостійність слідчого проявляється лише у випадках прийняття ним головних процесуальних рішень, наприклад, порушення кримінальної справи за наявності відповідних приводів і достатніх підстав; притягнення особи в якості обвинуваченого; зміна чи доповнення раніше пред'явленого обвинувачення тощо [9, с. 21-22]. З такою точкою

зору ми не можемо погодитися, оскільки під час досудового розслідування слідчий приймає низку рішень про проведення процесуальних дій (допит, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання тощо), які теж мають важливе значення для провадження. Тому кожне прийняте процесуальне рішення та проведена процесуальна дія у тій чи іншій мірі мають свою важливість та роль для досягнення кінцевого результату. У зв'язку з цим визначення змісту процесуальної самостійності слідчого лише через прийняття ним головних процесуальних рішень не розкриває сутність цього поняття.

У контексті аналізу попереднього кримінального процесуального законодавства України О. В. Баулін прийшов до висновку про доцільність розгляду процесуальної самостійності слідчого в двох аспектах: 1) як положення досудового слідства, що дозволяють слідчому самостійно приймати рішення і проводити слідчі дії у розслідуваних ним кримінальних справах; 2) як процесуальний інститут, спрямований на врегулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією слідчим своїх процесуальних повноважень [10, с. 26]. До речі, спробу розкрити дане поняття через положення досудового розслідування зробив і О. О. Кіпер. Так, дослідник процесуальну самостійність слідчого розглядає як загальне положення досудового розслідування, що є засобом реалізації принципу всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, яке полягає у повноваженні слідчого самостійно на підставі свого внутрішнього переконання та керуючись законом починати досудове розслідування, визначати напрямки розслідування, приймати відповідні процесуальні рішення та вчиняти дії, пов'язані із розслідуванням кримінального правопорушення, за винятком випадків, коли законом передбачене отримання на це згоди (рішення) прокурора, керівника органу досудового розслідування чи дозволу слідчого судді, визначати порядок і послідовність проведення процесуальних дій та нести повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення (застосування), а також відстоювати (захищати) ці повноваження передбаченими КПК засоба-

ми [11, с. 68-69]. Однак, на наше переконання, тлумачення цього терміну через загальні положення досудового розслідування не є правильним, оскільки процесуальна самостійність слідчого не входить до системи загальних положень досудового розслідування (глава 19 КПК України). Тим паче, що загальні положення досудового розслідування характеризують ті особливості (найсуттєвіші вимоги, правила), які притаманні лише цій стадії кримінального провадження, адже визначають її зміст, форму та ін.

Крім того, звернемо увагу, що О. О. Кіпер, розкриваючи зміст процесуальної самостійності слідчого, називає її засадою, яка, на його думку, є основоположною у його діяльності, в силу чого він виконує свою функцію самостійно й незалежно від інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. При цьому, надалі в своєму дослідженні автор зазначив, що не слід зараховувати процесуальну самостійність слідчого до принципів кримінального процесу. Адже принципи мають діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу [11, с. 66-67]. Про процесуальну самостійність, як принцип кримінального процесу, також зазначали М. М. Михеєнко [12, с. 35], О. О. Клейн [13, с. 10, 15] та ін. Так, наприклад, О. О. Клейн вважав, що поняття «процесуальна самостійність слідчого» (або слідчих) може бути використано в двох значеннях: 1) як позначення одного з інститутів кримінального процесу; 2) як один із принципів процесуальної діяльності слідчого. Зокрема, під принципом процесуальної самостійності слідчого автор розуміє обумовлені існуючою системою кримінального судочинства та закріплені в законодавстві правові вимоги, що визначають основи організації та проведення слідства, та виникають у зв'язку з цією діяльністю правовідносин, яким повинні відповідати всі інші кримінально-процесуальні норми, що регулюють слідчу діяльність [13, с. 15]. Однак, незважаючи на досить-таки важливе значення, яке процесуальна самостійність відіграє в діяльності слідчого та процесі реалізації його повноважень в цілому, називати її засадою (принципом) кримінального процесу не зовсім коректно. Адже засади кримінального процесу – це ті керівні, вихідні

положення, яких має дотримуватися кожен учасник кримінального провадження незалежно від свого процесуального статусу.

На наш погляд, також неправильно процесуальну самостійність слідчого розглядати як один із інститутів кримінального процесуального права (як це, наприклад, зробили О. В. Баулін та О. О. Клейн). Загальновідомо, що будь-який інститут права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин.

За результатами дослідження теоретичних і практичних аспектів діяльності слідчого С. М. Хор'яков дійшов до висновку, що під процесуальною самостійністю слідчого слід розуміти сукупність нормативних приписів, що забезпечує можливість здійснення даною посадовою особою процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на законі і совісті [14, с. 7, 32]. Не можна підтримати автора в тій частині, що проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень ґрунтується на совісті. Пояснюється це тим, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах своїх повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тож, реалізуючи свою процесуальну самостійність під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій, слідчий має діяти виключно в межах тих повноважень, що надані йому законом. В іншому випадку, навіть якщо дії слідчого будуть ґрунтуватися на совісті, процесуальна діяльність стане безконтрольною та безвідповідальною, спричиняючи порушення закону, прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналізуючи сучасний стан процесуальної самостійності слідчого, В. Г. Дрозд зауважила, що вона полягає в можливості слідчого, як учасника кримінального провадження, здійснювати досудове розслідування без стороннього впливу будь-яких інших фізичних чи юридичних осіб, службових осіб, представників державної влади чи місцевого самоврядування. Між іншим, така необхід-

ність зумовлюється й тим фактом, що, відповідно до приписів ч. 1 ст. 40 КПК України, на слідчого покладена відповідальність за своєчасність та законність здійснення процесуальних дій. Разом з тим на слідчого покладено й обов'язок своєчасно приймати процесуальні рішення, що безпосередньо впливає із засади розумних строків, яка вимагає, щоб під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення були виконані або прийняті в розумний строк [15, с. 33].

Висновки

Резюмуючи проведені дослідження, можна зробити наступні узагальнюючі висновки. По-перше, вважаємо доречним розглядати процесуальну самостійність слідчого у двох аспектах, зокрема, як: 1) невід'ємну складову частину правового статусу слідчого, тобто сукупність прав і обов'язків, наданих йому законом для реалізації поставлених перед ним завдань та виконання функцій; 2) кримінальну процесуальну гарантію, тобто законодавчо закріплені засоби відстоювання власної позиції щодо прийнятих процесуальних рішень і проведення процесуальних дій, а також скерування кримінального провадження в цілому. По-друге, вбачається за доцільне розуміти процесуальну самостійність слідчого як можливість у межах повноважень, передбачених КПК України та іншими законами, приймати процесуальні рішення, які є обов'язковими для виконання, проводити процесуальні дії, пов'язані з розслідуванням кримінального правопорушення, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, збирати, перевіряти та оцінювати докази, а також нести відповідальність за порушення закону.

Література

1. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т: Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. 469 с.
2. Басиста І. В., Щур Б. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог чинного КПК: проблеми та перспективи. *Науково-інформаційний вісник*. Серія «Право». 2015. № 11. С. 141-147.

3. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007.

4. Канфуї І. В. Правовідносини слідчого, прокурора та слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017.

5. Стрёмовский В. А. О процессуальной самостоятельности следователя. Сборник научных работ по судебной медицине и криминалистике. Харьков. 1965. С. 223

6. Советский уголовный процесс: учебник / Под ред. А. В. Викторова. М., «Юрид. лит», 1975. 560 с.

7. Советский уголовный процесс / Под ред. С. В. Бородин. М.: Академия МВД СССР, 1982.

8. Петуховский А. А. Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. М., 1988

9. Гончаров И. Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: дисс. ... кандидат. юрид. наук. Харьков, 1974. 26 с.

10. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000.

11. Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 240 с.

12. Михеенко М. М. О развитии конституционных принципов уголовного судопроизводства. *Научные и практические проблемы уголовного судопроизводства в свете судебно-правовой реформы*: материалы научно-практической конференции. Ижевск, 1989. С. 34-37.

13. Клейн, А. А. Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. М., 1992. 26 с.

14. Хорьяков С. Н. Процессуальная самостоятельность следователя: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 211 с.

15. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено доктринальні підходи щодо визначення поняття процесуальної самостійності слідчого в кримінальному провадженні. Встановлено, що протягом тривалого часу визначення процесуальної самостійності слідчого в кримінальному процесі залишається одним із найбільш дискусійним і невирішеним питанням. Водночас як кожен слідчий, так і особи, які відповідно до закону уповноважені з певних питань втручатися в його діяльність, мають розуміти сутність процесуальної самостійності слідчого. В першу чергу, це впливає на межі процесуальної самостійності: з боку слідчого – знати, де вона закінчується; зі сторони інших осіб – де розпочинається законне втручання в діяльність слідчого.

Зазначається, що процесуальну самостійність слідчого доцільно розглядати у двох аспектах, зокрема, як: 1) повноваження слідчого, тобто сукупність прав і обов'язків, наданих йому законом для реалізації поставлених перед ним завдань та виконання функцій; 2) кримінальну процесуальну гарантію, тобто законодавчо закріплені засоби відстоювання власної позиції щодо прийнятих процесуальних рішень і проведення процесуальних дій, а також скерування кримінального провадження в цілому.

Наголошується, що, реалізуючи свою процесуальну самостійність під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій, слідчий має діяти виключно в межах тих повноважень, що надані йому законом. В іншому випадку, навіть якщо дії слідчого будуть ґрунтуватися на совісті, процесуальна діяльність стане безконтрольною та безвідповідальною, спричиняючи порушення закону, прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Процесуальну самостійність слідчого пропонується розуміти як можливість у межах повноважень, передбачених КПК України та іншими законами, приймати процесуальні рішення, які є обов'язковими для виконання, проводити процесуальні дії, пов'язані з розслідуванням кримінального правопорушення, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, збирати, перевіряти та оцінювати докази, а також нести відповідальність за порушення закону.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність слідчого, орган досудового розслідування, кримінальне провадження.

SUMMARY

The article explores the doctrinal approaches to defining the notion of procedural independence of the investigator in criminal proceedings. It has been established that, for a long time, determining the procedural independence of an investigator in a criminal trial remains one of the most debated and unresolved issues. At the same time, both the investigator and the person authorized by law to intervene in certain matters should understand the essence of the procedural independence of the investigator. First of all, it affects the limits of procedural independence: from the investigator - to know where it ends; on the part of others - where legal interference with the investigator's activity begins.

It is noted that it is advisable to consider procedural independence of an investigator in two aspects, in particular, as: 1) the powers of an investigator; that is, a set of rights and duties conferred on him by law to carry out the tasks assigned to him and perform his functions; 2) a criminal procedural guarantee, that is, legally enshrined means of asserting one's position on the adopted procedural decisions and conducting procedural actions, as well as directing criminal proceedings as a whole.

It is emphasized that in order to exercise its procedural autonomy when making procedural decisions and conducting procedural actions, the investigator must act only within the limits of the powers conferred on him by law. Otherwise, even if the investigator's actions are based on conscience, the procedural activity will become uncontrolled and irresponsible, causing violations of the law, rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

Procedural independent investigator is offered to be understood as an opportunity within the powers stipulated by the CPC of Ukraine and other laws, to make procedural decisions that are mandatory for execution, to carry out procedural actions related to the investigation of a criminal offense, to apply measures of ensuring criminal proceedings, to collect, review and evaluate evidence, and be held accountable for violations of the law.

Keywords: investigator, procedural independence of the investigator, pre-trial investigation body, criminal proceedings.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

СЕМЕНЕНКО Денис - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

УДК 343.1
UDC index 343.1

В статье рассматриваются технические средства, применяемые в уголовном производстве, как совокупность технических, программно-технических и программных средств, специальных устройств, автоматизированных систем, веществ и научно обоснованных способов и тактических приемов их использования, применяемые в соответствии с законом специально уполномоченными лицами для достижения научно обоснованного результата, который способствовал бы защите прав и законных интересов участников уголовного процесса, полному и быстрому раскрытию уголовных правонарушений и изобличению лиц, виновных в их совершении.

С позиций системного подхода и путем исследования связей с другими составляющими уголовного процесса, технические средства, применяемые в уголовном производстве, могут быть классифицированы в разрезе основных процессуальных действий уголовного производства следующим образом: технические средства, применяемые во время досудебного расследования; технические средства, применяемые в судебном производстве.

Система законодательства и подзаконных нормативных документов, которыми урегулированы отношения в сфере применения технических средств в уголовном производстве, в свое время была ориентирована на общественные отношения и уровень развития науки и техники начала 60-х годов, и, несмотря на некоторые изменения и дополнения, практически полностью сохраняла свои основные черты до момента введения в действие действующего УПК Украины.

Формирование предложений по совершенствованию действующей нормативно-правовой базы должно реализовываться на основании детального анализа действующих норм законодательства по вопросам применения технических средств в уголовном производстве путем определения основных проблемных моментов, связанных с несовершенством положений, как УПК Украины, так и других законов и подзаконных актов.

Ключевые слова: технические средства, досудебное расследование, судебное разбирательство, уголовное преступление, специальные устройства, автоматизированные системы, уголовное производство.

Актуальність теми

Обґрунтовуючи актуальність теми, можна зазначити, що одним із результатів науково-технічного прогресу є послідовне вдосконалення техніки та підвищення ефективності її використання. Вплив науково-технічного прогресу на діяльність, пов'язану із розслідуванням кримінальних правопору-

шень, знаходить свій прояв у необхідності постійного вдосконалення існуючих та розроблення нових форм і прийомів застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, зокрема і під час виявлення, фіксації й дослідження доказів.

Метою статті є теоретичне узагальнення проблем застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, а також надання пропозицій, спрямованих на вдосконалення нормативно-правового регулювання порядку застосування технічних засобів у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких **задач**:

– окреслити основні тенденції розвитку та стан наукового дослідження інституту застосування технічних засобів у кримінальному провадженні;

– сформулювати поняття та надати загальну характеристику технічних засобів, що застосовуються у кримінальному провадженні;

– уточнити класифікацію технічних засобів у кримінальному провадженні.

Теоретичні розробки

Сучасними вченими постійно вказується на необхідність більш широкого використання наукового потенціалу суспільства в кримінальному процесі. Так, І.О. Ієрусалимов, розглядаючи науково-технічний потенціал слідчої діяльності у якості сукупності матеріальних та інтелектуальних ресурсів (таких як техніка, наука, освіта та ін.), які реалізуються з метою найбільш ефективного розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень [1 с. 9], пропонує узагальнити науково-технічні досягнення і створити систему інформаційного забезпечення співробітників правоохоронних органів про досягнення науково-технічного прогресу.

О.О. Пунда, розвиваючи ідею попереднього дослідника щодо необхідності використання різноманітних технічних засобів у процесах розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтовує необхідність закріплення за даними, одержаними в результаті застосування науково-технічних засобів у кримінальному процесі, значення джерела доказової інформації [2].

Визначаючи напрями підвищення результативності інформаційного забезпечення в стадії досудового слідства, Є.Д. Лук'яничков доводить, що одним із них є своєчасне і повне використання сучасних можливостей і

досягнень наукового і технічного прогресу. Підкреслюється, що оскільки ці досягнення використовуються в специфічній сфері пізнавальної діяльності, на законодавчому рівні мають бути чітко визначені форми, суб'єкти і порядок їх використання. Це також вимагає чіткої визначеності самих науково-технічних засобів [3, с.18].

У дисертаційному дослідженні В.В. Бірюкова визначається роль та функція науково-технічних засобів у процесі фіксації криміналістично значимої інформації, а також можливості використання з цією метою комп'ютерних технологій [4]. На прикладі даного дослідження ми бачимо появу нових форм фіксації та комплексне використання технічних, програмних та програмно-технічних засобів у слідчій практиці.

Підтвердженням важливості науково-технічних засобів в кримінальному процесі є також дослідження Д.Д. Бегова, в якому розглядаються сучасні технології в судовій акустиці. По-перше, у роботі визначається важливість самих засобів фіксування звукової інформації (цифрових, аналогових). По-друге, підкреслюється значення звукових сигналів, зафіксованих технічними засобами на матеріальних носіях, як джерела інформації, що має криміналістичне значення. По-третє, доводиться необхідність створення автоматизованих систем експертних досліджень на базі сучасних комп'ютерних технологій [5, с. 4-5].

У дослідженні Ю.О. Пілюкова, присвяченому проблематиці застосування інформаційних систем в експертних підрозділах, запровадження й ефективного використання нових інформаційних технологій, автоматизованих робочих місць за напрямками експертних досліджень, сучасних автоматизованих інформаційно-пошукових систем для ведення та формування криміналістичних обліків, інформаційно-аналітичного забезпечення, та підготовки для них прикладних програм [6] доведено, що найбільш важливим для етапу формування інформаційного забезпечення експертних досліджень є створення логічної основи систематизації інформаційних систем, виявлення їх складових частин, визначення їх координації і субординації на горизонтальному і вертикально-

му рівнях відносно багаторівневої класифікаційної конструкції.

Основний матеріал дослідження

Об'єктивна необхідність застосування в кримінальному провадженні технічних засобів визначається не тільки прагненням учасників кримінального процесу спростити і прискорити процес розслідування кримінальних правопорушень, але також і властивостями останніх значно розширювати діапазон можливостей людського сприйняття.

Зокрема, В.В. Бірюковим у ході дослідження принципів фіксації зорової інформації цифровими фотокамерами, було відзначено, що як теоретично, так і практично вони забезпечують досить повне й об'єктивне відображення ознак об'єктів фіксації. З огляду на специфіку фіксації й контролю за зображенням у цифровій фотокамері безпосередньо в процесі фіксації можна майже на 100 відсотків гарантувати одержання якісних зображень об'єктів, що знімаються. Комп'ютерні технології дозволяють складати графічну і текстову інформацію в одному документі. При їх застосуванні стирається тимчасове розірвання в оформленні результатів фіксації [4, с. 9].

Здатність об'єктивно відображати події, що відбуваються, запам'ятовувати їх з дрібними подробицями, довгостроково зберігати і багаторазово відтворювати, робить технічні засоби найважливішим інструментом забезпечення об'єктивного розслідування справ і фактором, що сприяє дотриманню прав і свобод громадян [7, с. 2].

При вивченні проблем, пов'язаних з використанням технічних засобів у кримінальному провадженні, необхідно, у першу чергу, з'ясувати, що розуміється під терміном «технічні засоби» у тих випадках, коли він використовується в нормативно-правових актах, що відносяться до кримінально-процесуальної діяльності. Це одне з найважливіших питань, яке потребує вирішення, оскільки кримінальне судочинство (маючи на увазі суворе дотримання процесуальної форми) не допускає використання понять, значення яких неясно або тлумачення – неоднозначне [8, с. 123].

У нормативно-правових актах, що регламентують порядок використання технічних засобів у кримінальному провадженні, можна зустріти такі поняття, як «технічні засоби», «криміналістична техніка», «спецтехніка», «спеціальна техніка», «засоби спецтехніки по боротьбі зі злочинністю», «спеціальні засоби», «спеціальні технічні засоби», «оперативна техніка» тощо. Однак, практично кожне з них не має чіткого визначення і вказівки на те, про які саме «науково-технічні засоби» йдеться мова. У деяких нормативних документах одночасно використовуються два або більше з перерахованих вище термінів, частіше без відповідних коментарів і роз'яснень, що порушує логіко-смыслову структуру тексту [7, с. 3].

У чинному КПК України [78] поняття «технічний засіб» застосовується досить широко (наприклад: у статтях 27 (обов'язковість фіксування судового провадження технічними засобами), 42 (права підозрюваного на застосування технічних засобів при проведенні процесуальних дій), 56 (права потерпілого на застосування технічних засобів при проведенні процесуальних дій), 71 (права спеціаліста на користування технічними засобами), 73 (обов'язки секретаря судового засідання щодо фіксування засідання технічними засобами), 99 (визначення у якості документів носіїв інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії), 103 (форми фіксування кримінального провадження) тощо), однак його загальне визначення відсутнє.

Досить часто термін «спеціальні технічні засоби» використовується в законодавчих і нормативних актах, що відносяться до діяльності Служби безпеки України. Тут мова в основному йде про технічні засоби, які застосовуються для проведення оперативно-розшукової діяльності й призначені для негласного отримання інформації, а також у зв'язку з функціями органів Служби безпеки України щодо ліцензування не уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності фізичних і юридичних осіб, що пов'язана з розробленням, виготовленням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інфор-

мації, торгівлею спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації.

Ситуація, за якої термін «технічні засоби» використовується у кримінальному процесуальному законодавстві, однак його чітке визначення у нормативних актах відсутнє, є характерною не лише для України.

Так, М.В. Капустіна, досліджуючи питання процесуальної регламентації фіксації доказової інформації Україні та інших державах (Беларусь, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Киргизька Республіка, Росія) [8], встановила, що такого роду визначення є лише в Кримінально-процесуальних кодексах країн Центральної Азії – Казахстану, Узбекистану, Киргизії. Зокрема, в КПК Казахстану та Киргизії дається визначення поняття науково-технічних засобів, під якими розуміються прилади, спеціальні пристосування, матеріали, що правомірно застосовуються для виявлення, фіксації, вилучення й дослідження доказів. У КПК Узбекистану в ч. 2 ст. 91 «Допоміжні засоби закріплення доказів. Додатки до протоколів» дається таке загальне визначення НТЗ – це апарати, прибори, прилади, матеріали [8, с. 109].

У Кримінально-процесуальних кодексах інших країн, що аналізувалися, терміни «науково-технічний засіб» або «технічний засіб» лише використовуються, проте їх загального визначення не запропоновано [8, с. 110].

За цих умов слід погодитися з І.Ф. Хараберюшем, який вважає, що синонімами поняття «технічні засоби» виступають технічні, програмно-технічні, програмні засоби, пристрої, автоматизовані системи, речовини [7, с. 4].

Окремі питання використання науково-технічних засобів у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень були розглянуті авторами: В.Г. Гончаренком, В.Т. Нором, М.Є. Шумилом [10]; С.В. Ківаловим, С.В. Міщенком, В.Ю. Захарченком [11]; О.М. Бандуркою, Є.М. Блажівським, Є.П. Бурдолем [12] та іншими ученими у ході надання коментарів до відповідних статей чинного КПК України.

Існують також дослідження, цілковито присвячені даній тематиці.

Підсумовуючи викладене, ми пропонуємо наступне визначення: **технічні засоби**, що застосовуються у кримінальному провадженні, – це сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково обґрунтованих способів і тактичних прийомів їх використання, що застосовуються відповідно до закону спеціально уповноваженими особами для досягнення науково обґрунтованого результату, який сприяє би захисту прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, повному та швидкому розкриттю кримінальних правопорушень і викриттю осіб, винних у їх вчиненні.

Наступним важливим завданням нашого дослідження є систематизація (класифікація) технічних засобів, які можуть бути використані в кримінальному провадженні.

У переважній більшості робіт, що стосуються питань використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі так чи інакше згадується про можливу класифікацію їх за різними критеріями, найбільш розповсюдженими з яких є: джерела походження, призначення, суб'єкти застосування. Зазначені принципи первинної класифікації технічних засобів надано, наприклад, у роботах П.П. Артеменка, В.І. Декшне, Е.Ф. Голмачева, хоча можливі також варіанти класифікації і за іншими критеріями, у тому числі на основі багаторівневих розгалужених схем, що містять не тільки загальні принципи, але і можуть доходити до окремих груп або моделей технічних засобів.

Яскравий приклад розгалуженої класифікації наведений, зокрема, у роботі І.Ф. Хараберюша, який вважає, що класифікація технічних засобів, застосовуваних у правоохоронній діяльності, може бути заснована на трьох основних критеріях, до яких віднесені: 1) напрямки застосування; 2) джерела походження; 3) призначення [7, с. 4].

Спеціальну техніку за напрямками застосування І.Ф. Хараберюш пропонує класифікувати стосовно слідчої діяльності – криміналістична техніка, оперативно-розшукової – оперативна техніка, адміністративно-управлінської – організаційна техніка, а також охоронної діяльності – охоронна техніка.

Стосовно джерел походження засоби спеціальної техніки, які використовуються в

діяльності правоохоронних органів, на думку І.Ф. Хараберюша, можна поділити на три великі групи: загального застосування (пристосовані), загального застосування з незначною доробкою (модифіковані) і спеціально розроблені (унікальні) [7, с. 4].

Технічні засоби загального застосування мають широкий спектр використання, крім правоохоронної діяльності, – це промисловість, наукова діяльність, культурна область тощо. Прикладом може бути побутова і професійна фото, відеоапаратура, засоби звукозапису, системи зв'язку та інші технічні засоби, вироблені для значного кола споживачів.

Особливість даної групи засобів спеціальної техніки полягає в тому, що, хоча самі вони не зазнають ніяких конструктивних змін, тактика і методика їхнього застосування може бути не тільки спеціальною, але й суттєво розрізнятися в залежності від стадії кримінального судочинства, у якій застосовуються дані технічні засоби. Типовим прикладом можуть бути засоби аудіо- і відеозапису, тактика і методика застосування яких щодо проведення оперативно-розшукових заходів, досудового слідства і судового процесу відрізняється докорінно, хоча самі технічні засоби можуть бути абсолютно однаковими [7, с. 4].

В особливу групу, на думку І.Ф. Хараберюша, можна виділити засоби спеціальної техніки, у конструкцію яких були внесені технічні зміни з метою додання їм необхідних властивостей [7, с. 4]. Основне їхнє призначення – виконання функцій оперативної, криміналістичної або іншої спеціальної техніки. Модифікована апаратура найчастіше являє собою дороблені технічні засоби загального застосування і відрізняється від серійних виробів наявністю вузлів і деталей, що дозволяє більш ефективно використовувати її в специфічних умовах. Доробка засобів спеціальної техніки провадиться як на заводах-виробниках, так і в правоохоронних органах. Прикладом модифікованих засобів спеціальної техніки можуть бути диктофони, які пристосовані для негласного звукозапису, фотоапарати, вмонтовані в предметах маскування й оснащені пристроями дистанційного керування, спеціальний автотранспорт тощо.

Спеціально розроблені засоби спеціальної техніки можна охарактеризувати як прилади, пристрої, програми спеціально розроблені для: використання у розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень; проведення оперативно-розшукової діяльності; криміналістичних і експертних досліджень, а також для застосування в інших областях правоохоронної діяльності [7, с. 4].

Такі засоби спеціальної техніки, як правило, настільки специфічні, що не застосовуються в інших сферах діяльності або за іншим призначенням. Типовим прикладом таких засобів є засоби спеціальної техніки, призначені для негласного отримання інформації, що використовуються винятково в оперативно-розшуковій діяльності.

Спеціально розроблені засоби відрізняються тим, що вони пристосовані для рішення яких-небудь конкретних завдань, наприклад, це спеціалізована фотокамера, вмонтована в засіб прикриття, призначена для фіксування інформації в специфічних умовах і її використання для інших цілей практично неможливо.

В окремих випадках застосування спеціально розроблених засобів здійснюється в органах, що проводять досудове розслідування, не за прямим призначенням, але близьким до нього. До таких технічних засобів варто відносити ряд приладів і пристроїв, що надходять до збройних сил і використовуються для розслідування і розкриття кримінальних правопорушень без доробки, наприклад, нічні приціли для стрілецької зброї, міношукачі тощо. Ці засоби, також як і у випадку з засобами загального застосування, є пристосованими, оскільки змінюється лише тактика і методика їхнього використання, а самі технічні засоби залишаються без зміни.

Пристосовані технічні засоби можуть застосовуватись на всіх стадіях кримінального судочинства, але найбільше поширення вони мають в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності, а також при проведенні експертних досліджень. Тактика і методика застосування даної групи засобів спеціальної техніки бувають як стандартними, так і скорегованими з урахуванням специфіки кримі-

нального судочинства й оперативно-розшукової діяльності [7, с. 4].

Унікальні засоби спеціальної техніки відрізняються визначеною специфікою конструктивного виконання та специфічним функціональним призначенням. Як правило, вони мають більш прості органи керування, відрізняються малими габаритами і вагою, зручністю використання. Виробництво таких засобів спеціальної техніки здійснюється як вітчизняними підприємствами, так і закордонними фірмами. Прикладом унікальних засобів, що виготовляються спеціально для оперативного використання, є: призначені для криптоносіння радіостанції, засоби і системи негласного візуального й аудіального спостереження, пристрої для зняття інформації з каналів зв'язку. Але до цих засобів також можна віднести спеціалізоване програмне забезпечення, системи забезпечення охорони об'єктів тощо.

Не заперечуючи важливість розгорнутої класифікації спеціальної техніки, надану І.Ф. Хараберюшем, ми разом з тим вважаємо, що класифікація технічних засобів, які використовуються у кримінальному провадженні, має здійснюватися з обов'язковим урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства.

Кримінальний процес (кримінальне провадження), зазвичай, розглядається як врегульований нормами КПК України порядок діяльності органів, що проводять досудове розслідування, прокуратури і суду (судді) щодо порушення, розслідування, розгляду і вирішення справ, а також діяльності інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів, або як система кримінально-процесуальних правовідносин, фактичним змістом яких і є зазначена кримінально-процесуальна діяльність [10, с. 6], що вказує на кримінальний процес як на складне правове явище, складовими якого є певні елементи (процесуальні дії та рішення або процесуальні відносини).

У юридичній науці дослідження систем реалізується за допомогою достатньо багато-

го інструментарію (у тому числі – з використанням досягнень кібернетики та синергетики [14, с. 9; 15]). Відповідно, арсенал сформованих підходів до визначення поняття «система» є достатньо широким. Важливою для нашого дослідження є думка, що будь-який об'єкт є системою лише по відношенню до певної мети. З урахуванням зазначеного, термінологічна одиниця «система» набуває наступного значення: «структурована цілісна єдність взаємопов'язаних елементів, між якими існують взаємозв'язки, які зумовлюють динаміку її існування і реалізацію нею цільових функцій» [15, с. 66].

Особливого значення для результатів нашого дослідження набуває положення, сформоване В.Г. Афанасьєвим у роботі «Общество: системность, познание и управление» [16]. За переконанням В.Г. Афанасьєва, для того, щоб усебічно дослідити систему, у першу чергу, слід вивчити її внутрішню будову, тобто визначити, які компоненти входять до її складу, яка її структура і функції [16, с. 21].

Звернемо увагу на той факт, що, відповідно до системного підходу, застосованого в науковій літературі, закономірності цілого (системи) безумовно домінують над її компонентами. Втім роль складових не слід зводити до становища суто пасивних частин. Залежачи від системи як від цілого, компоненти мають певну відносну самостійність [17, с. 13].

Висновки

Враховуючи викладене, ми вважаємо, що класифікація технічних засобів, що застосовуються у кримінальному провадженні, має здійснюватися з позицій системного підходу, а саме – у невід'ємному зв'язку з іншими складовими кримінального процесу.

У зв'язку з тим, що система стадій кримінального процесу визначається чинним кримінально-процесуальним законом, системність кримінального процесу та кримінально-процесуального права є взаємообумовленими [18, с. 61]. Відтак – з позицій системного підходу, доцільним буде провести науковий аналіз технічних засобів у розрізі основних стадій кримінального провадження, на яких такі засоби застосовуються.

Чинним КПК України визначені дві основні процесуальні дії кримінального провадження: досудове розслідування і судове провадження.

Підходячи до підсумку, можна зазначити наступне: технічні засоби, які застосовуються у кримінальному провадженні, на нашу думку, можуть бути згруповані таким чином:

- технічні засоби, які використовуються у ході досудового розслідування;
- технічні засоби, які використовуються у судовому провадженні.

Література

1. Ієрусалимов І. О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні кримінальних правопорушень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. О. Ієрусалимов. – К., 1998. – 16 с.

2. Пунда О. О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. О. Пунда. – К., 2002. – 18 с.

3. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень (правові і тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. ... доктора юрид. наук / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 18 с.

4. Бірюков В. В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Бірюков. – К., 2001. – 20 с.

5. Бегов Д. Д. Сучасні технології в судовій акустиці (проблеми автоматизації експертних досліджень): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. Д. Бегов. – К., 2003. – 18 с.

6. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю. О. Пілюков. – К., 2009. – 20 с.

7. Хараберюш І. Ф. Використання науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності / І. Ф. Хараберюш // Часопис академії адвокатури України. – 2011. – № 3. – С. 1-7.

8. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. О. Кобрин. – М., 1987. – 236 с.

9. Капустіна М. В. Процесуальна регламентація фіксації доказової інформації в Україні та інших державах: порівняльне дослідження / М. В. Капустіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х. : Право : ХНДІ суд. експертиз-ім. М. С. Бокаріуса : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 9. – С. 108–113.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012 – 1224 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. В. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред.: В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

13. Аверьянов В. Б. Организация аппарата государственного управления (структурно-функциональный аспект) / В. Б. Аверьянов. – К. : Наукова думка, 1985. – 146 с.

14. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: [навч. посіб.] / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.

15. Актуальні питання реформування та розвитку структур безпеки і оборони України. – Вип. 22 ; за ред. В. П. Горбуліна. – К.:

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються технічні засоби, що застосовуються у кримінальному провадженні, як сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково обґрунтованих способів і тактичних прийомів їх використання, що застосовуються відповідно до закону спеціально уповноваженими особами для досягнення науково обґрунтованого результату, який сприяв би захисту прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, повному та швидкому розкриттю кримінальних правопорушень і викриттю осіб, винних у їх вчиненні.

З позицій системного підходу та шляхом дослідження зв'язків з іншими складовими кримінального процесу, технічні засоби, що застосовуються у кримінальному провадженні, можуть бути класифіковані у розрізі основних процесуальних дій кримінального провадження наступним чином: технічні засоби, які застосовуються під час досудового розслідування; технічні засоби, які застосовуються у судовому провадженні.

Система законодавства та підзаконних нормативних документів, якими врегульовані відносини у сфері застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, свого часу була зорієнтована на суспільні відносини і рівень розвитку науки й техніки початку 60-х років, і, незважаючи на певні зміни та доповнення, практично повністю зберігала свої основні риси до моменту введення у дію чинного КПК України.

Формування пропозицій щодо удосконалення чинної нормативно-правової бази має реалізовуватися на підставі детального аналізу чинних норм законодавства з питань застосування технічних засобів у кримінальному провадженні шляхом визначення основних проблемних моментів, пов'язаних із недосконалістю положень як КПК України так і інших законів та підзаконних актів.

Ключові слова: технічні засоби, досудове розслідування, судове провадження, кримінальне правопорушення, спеціальні пристрої, автоматизовані системи, кримінальне провадження.

SUMMARY

The article discusses the technical means which used in criminal proceedings, as a combination of technical, software, hardware and software, special devices, automated systems, substances and scientifically based methods and tactics of their use, used in accordance with the law by specially authorized persons to achieve scientific a substantiated result that would contribute to the protection of the rights and legitimate interests of participants in the criminal process, the full and rapid disclosure of criminal offenses and the exposure of those responsible for their commission.

From the standpoint of a systematic approach and by exploring relationships with other components of the criminal process, the technical means used in criminal proceedings can be classified in the context of the main procedural actions of the criminal proceeding as follows: technical means used during the pre-trial investigation; technical means used in court proceedings.

The system of legislation and regulatory documents that regulated relations in the field of the use of technical means in criminal proceedings was at one time focused on public relations and the level of development of science and technology in the early 60s, and, despite some changes and additions, almost completely retained its main features until the entry into force of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Formulation of proposals to improve the current regulatory framework should be implemented on the basis of a detailed analysis of the current legislation on the use of technical means in criminal proceedings by identifying the main problem points associated with the imperfection of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws and regulations.

Key words: technical equipment, pre-trial investigation, court proceedings, criminal offense, special devices, automated systems, criminal proceedings.

17. Костицька І. Політико-правова природа народного представництва / І. Костицька // Право України. – 2006. – № 10. – С. 9–14.

18. Суботін Д. Стадія як елемент системи кримінального процесу / Д. Суботін // Вісник національної академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С. 60-63.

ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. – 176 с.

16. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.

ВІЙСЬКОВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ (ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, КРИМІНОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ)

ПАЩЕНКО Євген Миколайович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 343.9(477)

В статті розглядається поняття і кримінологічні, а також кримінально-правові ознаки насильствених преступлений. Указується, що такі преступления є частиною самостійного кримінологічного виду преступности – преступности военнослужащих. Особливістю уголовно-правової характеристики цих преступлений є те, що вони мають спеціальну протиправність і двобічність. Дано авторське визначення поняття військового насильственого преступлення і аналізуються його кримінологічні ознаки. Дано авторську класифікацію військових насильствених преступлений за комплексним кримінологічним підґрунтям.

Військова насильницька злочинність є небезпечним соціально-правовим явищем, яке потребує негайного реагування з боку відповідних державних органів та суспільства в цілому. Це особливо є актуальним в умовах неоголошеної війни, яку веде з Україною Російська Федерація. У цьому контексті стає дуже актуальним розроблення адекватних заходів кримінологічного запобігання такого виду злочинності. Це дозволить забезпечити внутрішню стабільність, правопорядок і законність у важливому сегменті національної безпеки нашої країни – Збройних силах. Це також збереже життя і здоров'я військовослужбовців, які стоять на передньому краї захисту нашої держави від збройної агресії.

Військова злочинність була предметом аналізу в роботах таких учених, як Глушков В.О.; Харитонов С.О., Панов М.І., Карпенко М.І., Пузирєвський Є.Б., Івлєв М.М., Ткачук О.С., Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. та інших. Разом з тим у цих роботах розглядалися військові злочини взагалі, їх кримінально-правова та кримінологічна характеристика. Метою даної роботи є надання визначення поняття військового насильницького злочину та встановлення його основних кримінологічних ознак.

У кримінології абсолютно справедливо наголошується на тому, що слід розмежувати такі категорії, як «злочинність військовослужбовців» та «військові злочини». Вони співвідносяться як ціле і його частина. Тому злочинність військовослужбовців може бути визначена як об'єктивне, соціальне, історично мінливе, негативне явище у вигляді сукупності всіх злочинів, вчинених особами із числа Збройних Сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань, установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ, за певний період часу і в певному просторі [1, с. 13]. На наш погляд, це визначення поняття саме військової злочинності, а не злочинності військовослужбовців. Військовослужбовці можуть вчинити як загальнокримінальні, так і військові злочини. Нашу позицію підтримують і розробники

Української кримінологічної енциклопедії, які вважають, що військова злочинність - це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, учинених особами із Збройних сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків або розташуванні цих частин, з'єднань і установ за певний період часу і в певному просторі. Цей вид злочинності виділяється у структурі загальної злочинності за суб'єктивним критерієм, тобто являє собою сукупність тих протиправних діянь, які вчиняються спеціальними суб'єктами права - військовослужбовцями [2, с. 254].

Особливістю військових злочинів є те, що вони характеризуються спеціальною протиправністю. Її називають військово-кримінальною протиправністю. Особливостями такого виду протиправності є те, що діянням порушуються не лише кримінально-правові норми, а і норми інших галузей права (адміністративного, військового), чії норми здійснюють регулювання порядку несення військової служби у різних формуваннях військовослужбовців. «Саме тому винними у вчиненні цих злочинів можуть бути визнані військовослужбовці, які проходять службу за призивом або контрактом у Збройних Силах, інших військах і військових формуваннях, а також громадяни, які хоча і перебувають у запасі, але покликані на військові збори» [3, с. 7]. М.І. Пікуров справедливо зазначає, що кримінально-правова норма-заборона військових злочинів є системою (сукупністю), що включає в себе як власні кримінально-правові приписи, так і нормативні приписи інших галузей права [4, с. 152].

Насильницькі військові злочини окрім того, що характеризуються спеціальною протиправністю - військово-кримінальною, мають ще таку специфіку, як двооб'єктовість. Як зазначає М.М. Івлєв, ці злочини, окрім основного безпосереднього об'єкта (відносини військової служби), мають ще й додатковий безпосередній об'єкт - життя і здоров'я людини [5]. Ми погоджуємося з цим. Дійсно, родовим об'єктом усіх

військових насильницьких злочинів є встановлений чинним законодавством про кримінальну відповідальність порядок несення або проходження військової служби. Безпосередніми об'єктами цих злочинів виступають конкретні відносини військової служби та життя і здоров'я особи, її фізична та психічна недоторканість. Перший об'єкт є основним безпосереднім, а другий безпосереднім, додатковим, обов'язковим. Саме це повинно бути встановлено при кримінально-правовій кваліфікації і буде впливати на призначення особі покарання та оцінці суспільної небезпеки як злочину, так і особистості злочинця. Тому нам не зрозуміло, чому фахівці в галузі кримінального процесуального права залишають таку ситуацію поза увагою [6, с. 8].

На наш погляд, військовим насильницьким злочином слід визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативистською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі.

У законодавстві про кримінальну відповідальність України по-різному визначаються ознаки фізичного та психічного насильства у військових насильницьких злочинах: тяжкі наслідки; побої; тілесні ушкодження; середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження; смерть потерпілого; загибель потерпілого; загибель людей; загибель кількох осіб; пов'язані з умисним вбивством. Як ми бачимо, це, у першу чергу, наслідки саме фізичного кримінального насильства військовослужбовців. У розділі Кримінального кодексу, який передбачає відповідальність за військові злочини, термін насильство вживається по-різному: «вчинення насильницьких дій», «вчинення іншого насильства», «насильство або жорстоке поводження», «погане поводження або особлива жорстокість», «вчинення дій, які мають характер знущання або глумління».

У залежності від того, який вплив (а фактично насильство) здійснюється на потерпілого – фізичний та інформаційний, злочини можуть бути:

1) Злочини, у яких фізичний вплив здійснюється шляхом вбивства, заподіяння різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, побоїв та іншої фізичної шкоди: опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України); насильство щодо начальника (ст. 405 КК України); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України).

2) Злочини, у яких здійснюється протиправний психічний вплив на особу. До таких злочинів відносяться: погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або погрозі знищення чи пошкодження його майна (ч. 1 ст. 405 КК України).

Слід зазначити, що це саме кримінально-правова класифікація. Нас же більше цікавлять наукові кримінологічні класифікації військових злочинів.

У кримінології немає усталеної саме кримінологічної класифікації насильницьких військових злочинів. Є лише поодинокі роботи, які присвячені цій проблемі. Так, М.І. Карпенко, досліджуючи кримінальну агресію особи-військовослужбовця при вчиненні військових злочинів, наголошує, що кримінальна агресія особи у військових злочинах може знаходити прояв при вчиненні: непокори; опору начальникові або примушуванні його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; насильство над населенням у районі бойових дій; погане поводження з військовополоненими [7, с. 139]. Можемо констатувати, що це не кримінологічна класифікація і навіть не класифікація взагалі. Це просте перерахування військових злочинів, склади

яких характеризуються певними проявами фізичного чи психічного насильства або, як називає автор, агресії.

Більш детальну і саме кримінологічну класифікацію військових злочинів, у тому числі і насильницьких, надають Б.П. Ганьба і О.Б. Ганьба. Правда, це стосується злочинів, які мають місце у сфері охорони державного кордону України. Вони дають класифікації за наступними критеріями: за ознакою спровокованості: злочини, спровоковані іншими особами і злочини, які вчиняються за задумом самого клієнта; за службовим статусом; за субординацією: вчинені керівним складом і вчинені іншими військовослужбовцями; за обставинами і часом вчинення: вчинені під час виконання службових обов'язків і вчинені не у службовий час; за системною ознакою: систематичні і ситуативно-випадкові; за інтересами вчинення: у власних інтересах, в інтересах колег по службі, в інтересах представників організованих злочинних угруповань тощо; залежно від органу охорони державного кордону, в якому проходить службу суб'єкт злочину: злочину персоналу прикордонного загону, окремого КПП, авіаційної частини тощо; за територією вчинення: вчинені на території України; вчинені у прикордонній смузі; вчинені в межах контрольованого прикордонного району [8, с. 15-16].

Дослідники проблеми організованої злочинності та практичні працівники наголошують на тому, що військова злочинність може носити ознаки організованої злочинності. Так, Голова Військової служби правопорядку у збройних Силах України зазначає, що нерідко висловлюються точки зору, що організована злочинність у військовій сфері не має загрозливого масштабного характеру. Така позиція є хибною, тому що її прибічники не враховують одну із суттєвих особливостей цього виду злочинності - високого рівня її латентності. Руйнівна сила організованої злочинності може бути спрямована на найважливіші об'єкти військового формування. Види озброєнь, нерухомість, бюджетні кошти, інше військове майно є предметом підвищеного інтересу злочинних організованих угруповань. Посадовці оборонного відомства, маючи відповідні владні можливості, у

корумпованих схемах злочинних груп виконують далеко не останні ролі. З огляду на вищезазначене, здійснення заходів по протидії і запобіганню організованим злочинності у військовій сфері є нагальною потребою часу [9, с. 60]. Його підтримує О.М. Сарнавський, який пропонує ввести в окремі військові злочини кваліфікуючу ознаку «вчинені організованою групою» [10, с. 305]. Ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що ознаки організованої групи і злочинної організацій при вчиненні військових злочинів можуть мати місце. Менше це спостерігається у насильницьких військових злочинів і більше у майнових військових злочинах.

Кримінологічна класифікація, на відміну від кримінально-правової, будується за комплексною підставою, які включає різноманітні елементи кримінологічної характеристики: особистість злочинця, мотиви, характеристику жертви злочину тощо. Перед тим як дати кримінологічну класифікацію насильницьких військових злочинів, слід ще раз наголосити, що ці злочини можуть бути лише умисними і характеризуватися фізичним або психічним насильством та відповідною насильницькою мотивацією.

Основною кримінологічною класифікацією військових насильницьких злочинів є наступна:

1) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

2) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поведіння з військовополоненими, мародерство;

3) насильницькі злочини проти військових начальників: непокоря; опір начальни-

кові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника;

4) насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Така класифікація має як теоретичне, так і практичне значення. З одного боку, вона дозволяє: дослідити механізм вчинення злочину, місце і значення фізичного і психічного насильства в цьому механізмі; оцінити суспільну небезпечність особи, яка вчиняє такі злочини і інші важливі характеристики. З іншого боку, вона дозволяє розробити заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного і індивідуального запобігання таким злочинам.

Література

1. Пузиревский Е.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. Харків, 2011. 186 с.;

2. Злочинність військова. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка: упоряд.-О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Київ; Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ; Кримінологічна асоціація України; Золота миля, 2017. С. 254-257.

3. Гайков В.Т. Иванов В.Д. Ответственность за преступные посягательства против военной службы: монография. Москва: ИКЦ «Март»; Ростов-на-Дону: Издательский центр «Март», 2003. 96 с.;

4. Пикуров Н.И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. 220 с.;

5. Івлєв М.М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину// Форум права. 2015. № 2. С. 64-68. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_12.pdf. (дата звернення: 25.04.2019);

6. Ткачук О.С. Досудове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців: монографія. Київ: КНТ, 2007. 172 с.;

7. Карпенко М.І. Кримінальна агресія особи-військовослужбовця при вчиненні

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається поняття та кримінологічні і кримінально-правові ознаки військових насильницьких злочинів. Наголошується, що такі злочини є частиною самостійного кримінологічного виду злочинності – злочинності військовослужбовців. Особливістю кримінально-правової характеристики цих злочинів є те, що вони мають спеціальну протиправність та двооб'єктовість. Дається авторське визначення поняття військового насильницького злочину та аналізуються його кримінологічні ознаки. Дається авторська класифікація військових насильницьких злочинів за комплексною кримінологічною підставою.

військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 1. Том 3. Серія Юридичні науки. С. 138-141;

8. Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. Правопорушення військовослужбовців і працівників державної прикордонної служби України: поняття, класифікація та особливості. *Часопис Національного університету «Острозька академія*. Серія «Право». 2016. № 2 (14).- С. 1-22;

9. Макавчук Ф.Ф. Запобігання та протидія організованій злочинності у військовій сфері. *Вісник прокуратури*. 2011. № 8. С. 60-65;

10. Сарнавський О.М. Протидія організованій злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304-306.

The article deals with military violence crime as a separate criminological form. It is emphasized that it is significant part of the crime committed by the servicemen. The author states that such crimes are characterized as special unlawfulness (that is, they violate both criminal and military administrative law). They also encroaches on two objects that undergo criminal law protection: military service relations (the main object) and human life and health (an additional mandatory object).

The author defines the notion of violence crime, which means socially dangerous, criminal act that encroaches both: the order of military service and the life, health, physical and mental integrity of the human being through the use of physical or mental abuse outside or contrary to the will of the victim, motivated by hostile, instrumental or negativistic motivation, causing physical and (or) mental harm or threatening the use of such harm to another person.

It is noted that the science provides mainly criminal-law classifications of the types of the military violence crimes. There are very few criminological classifications. It is emphasized that the criminal classification, unlike the criminal law, is built on a comprehensive basis, which includes various elements of criminological characteristics: the identity of the offender, motivation, particular features of the victim etc. The author points out those military violence crimes can only be premeditated and characterized by physical or mental abuse and appropriate violent motivation.

Taking into account the complexity of the criminological basis, violent military crimes can be divided into the following types: 1) crimes against life and health, honor and dignity of the servicemen: violation of the statutory rules of relations between servicemen in the absence of subordination relations, violation of the rules as for handling the weapons, as well as the items that puts the environment under a high risk, which leads to the violation of the statutory rules of the guard service or patrolling, as well as the violation of the rules of the Border Guard and the law combat duty, breach of statutory rules of internal service, the criminal actions of the captivated soldiers; 2) crimes against life and health, honor and dignity of others: violence against the population in the area of hostilities, ill treatment of prisoners of war, looting 3) violent crimes against military chiefs: disobedience; resisting or forcing the boss to perform duties, threatening or abusing the boss; 4) Violent crimes committed by military commanders: the excessive use of the authority power This classification is both theoretical and practical. On the one hand, it allows: to investigate the system of the crime, the place and significance of physical and mental violence in this system; assess the social danger of the person committing such crimes and other important characteristics. On the other hand, it allows to develop measures of social, special criminological and individual prevention of such crimes.

ПРИЗНАЧЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

**КИСЬКО Артем Іванович - аспірант Донецького юридичного інститут МВС
України**

УДК 343.1

Стаття посвячена аналізу функціонального призначення угоди про визнання винуватості в уголовному судопроизводстві України. Розкриті позитивні ефекти застосування даного процесуального інституту. Обґрунтовано фактичне існування двох видів угоди: направленої на забезпечення процесуальної економії та направленої на активізацію боротьби з особливо небезпечними злочинами. Приведені недоліки сучасного процесуального законодавства, регулюючого основи та процедури угоди про визнання винуватості, запропоновано її диференціацію в залежності від функціонального призначення угоди.

Ключові слова: спеціальні порядки процесуального судопроизводства; угода про визнання винуватості; угода про співпрацю; значення угоди.

Проголошений в українській державі вектор європейського розвитку так чи інакше проявляє себе в усіх сферах суспільного життя, зокрема і правовій. Результатом його дії стало реформування правового поля України, в тому числі впровадження в нього раніше невідомих вітчизняному законодавству інститутів. Одним з таких інститутів є угода про визнання винуватості у кримінальному процесуальному судочинстві, елементи якої хоча і мали місце в минулому, але процедурно закріплені лише з прийняттям КПК

України 2012 року. Новизна зазначеного кримінального процесуального інституту, дискусійність низки його законодавчих положень, нестала та суперечлива практика застосування зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Теоретичним основам реформування кримінального судочинства, зокрема інституту угоди, були присвячені праці таких науковців як Ю. П. Аленін, В. І. Бояров, А. Ф. Волобуєв, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, А. М. Кислий, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Малярєнко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, В. В. Тищенко, І. В. Тітко, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, О. З. Хотинська-Нор, О. Г. Шило, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін. Безпосередньо інститут угоди про визнання винуватості у кримінальному судочинстві України на дисертаційному рівні в різних аспектах досліджувався І. О. Кіслициною, О. О. Лесяк, Р. В. Новаком, Є. В. Повзиком, Г. Ю. Саєнко, А. С. Трекке, Г. Є. Тюриним, П. В. Холодилом. Разом з тим, в силу новизни та комплексності інституту про визнання винуватості, окремі його аспекти залишилися дослідженими недостатньо повно, що стосується і його призначення.

Мета статті полягає в розкритті призначення інституту угоди про визнання винуватості та встановленні повноти реалізації

цього призначення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не надає визначення угоди про визнання винуватості, обмежившись регламентацією підстав, умов та порядку її укладання. Ще до впровадження цього інституту у вітчизняне право було запропоновано визначити його як домовленість між сторонами кримінального процесу (обвинувачення та захисту) стосовно певного офіційного обвинувачення щодо конкретного кримінального діяння в обмін на знижку застосовного покарання [1, с.14]. Пізніше, після законодавчої регламентації, Н. В. Неледва сформулював дефініцію угоди про визнання винуватості як затвердженого судом договору (домовленості, волевиявлення) двох сторін (прокурора та підозрюваного чи обвинуваченого), який спрямований на встановлення, зміну чи припинення юридичних прав та обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого та виникнення зобов'язань прокурора про нагляд за його виконанням [2, с.1009-1010]. Аналіз дефініцій угоди про визнання винуватості не входить в завдання цього дослідження, а тому обмежимося констатацією, що у більшості робіт сутність угоди про визнання винуватості справедливо вбачається у домовленості (консенсусі) між прокурором та підозрюваним, але її призначення залишається поза змістом сформульованих визначень. В цьому плані нам імпонує пропозиція А. С. Трекке розглядати угоду про визнання винуватості як процесуально оформлену домовленість, яка укладається, з одного боку, прокурором з метою оптимізації процесу виявлення, припинення, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень, а з іншого – підозрюваним, обвинуваченим, який надає кримінально-релевантну інформацію про вчинені ним та іншими особами кримінальні правопорушення, а також іншу допомогу правоохоронним органам з метою мінімізації негативних правових наслідків для нього за вчинений злочин, в обмін на узгоджене покарання [3, с. 4-5]. Застосовані науковцем елементи функціонального підходу до конструювання дефініції надають додаткові можливості для пізнання від-

повідного правового інституту та відповідають цілям цієї статті.

З термінологічної точки зору КПК України передбачає лише один вид консенсусу між державою та злочинцем – угоду про визнання винуватості. Разом з тим, аналіз норм, що регламентують цей кримінальний процесуальний інститут та закордонного досвіду застосування аналогічних процедур свідчить про існування двох її видів, які умовно можна назвати власне угодою про визнання винуватості (для зручності викладення назвемо її простою угодою) та угодою про співпрацю. Відмінність між ними полягає не тільки в підставах та умовах укладання, а в тому, який пріоритетний суспільний інтерес переслідує держава, запроваджуючи відповідні правові норми.

Власне угода про визнання винуватості може бути укладена між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжких злочинів. З боку підозрюваного достатньою умовою її укладання є беззастережне визнання вини. Її укладання передбачає застосування спрощеного порядку кримінального провадження. При цьому викриття злочинної діяльності інших осіб є додатковою (або, як кажуть деякі автори, – субсідарною) умовою угоди, яка може бути присутньою в угоді, а може і ні.

Угода ж про співпрацю, яка може бути ініційована у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів, підслідних Національному антикорупційному бюро України, або особливо тяжких злочинів, вчинених групою осіб (у різних її варіаціях), може бути укладена лише за умови викриття підозрюваним (обвинуваченим) злочинної діяльності інших осіб. Ця умова у таких угодах є обов'язковою, більш того, повідомлена підозрюваним (обвинуваченим) інформація має бути підтверджена доказами.

Тобто, якщо в першому випадку, головний, пріоритетний інтерес держави полягає в спрощенні порядку кримінального судочинства, що тягне за собою процесуальну економію та інші позитивні наслід-

ки, то в другому – в активізації боротьби зі злочинністю шляхом виявлення та розкриття більшої кількості злочинів. При чому ці інтереси явно не рівнозначні, про що свідчить, принаймні, заборона укладати «просту» угоду про визнання винуватості у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів.

Ще раз підкреслимо, що мова йде саме про пріоритетний інтерес, оскільки вони наявні в обох видах угод, але у різному ступені. Так, спрощене провадження, та обумовлена ним процесуальна економія дозволяє вивільнити ресурси, які спрямовуються на розслідування інших злочинів і тим самим посилюється результативність боротьби зі злочинністю в цілому. З іншого боку, активна співпраця підозрюваного (обвинуваченого) полегшує вирішення завдань кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності, що об'єктивно тягне за собою економію ресурсів. В цьому плані О. А. Тертишна справедливо відзначає, що працівники правоохоронних органів за активного сприяння обвинуваченого або підозрюваного здатні найбільш оперативно провести всі необхідні слідчі дії, у зв'язку з цим особа, яка провадить розслідування, раціонально витрачає свої сили на збирання і посвідчення доказової інформації, що має інформаційно-пізнавальне і процесуальне значення [4, с. 38-39].

Процесуальна економія є найбільш очевидним ефектом будь-яких спрощених форм кримінального провадження, зокрема і провадження на підставі угоди про визнання винуватості. На це неодноразово зверталася увага у науковій літературі. Так, О.Я. Баєв, констатує, що кримінальне судочинство є вельми витратною сферою правозастосовної та управлінської діяльності, а дешева юстиція дорого коштує державі, все ж таки справедливо відзначає, що здешевлення судочинства за рахунок введення інституту «угоди з обвинуваченим» – світова практика, притаманна юстиції більшості цивілізованих країн [5, с. 310-311]. При чому, процесуальна економія досягається не лише в провадженні щодо особи, яка уклала угоду, але й в провадженнях про злочини інших осіб, щодо яких під-

озрюваний (обвинувачений) надав викричальні свідчення.

Сама по собі процесуальна економія є важливим показником ефективності кримінального судочинства. В наукових джерелах навіть лунають пропозиції віднести її до засад (принципів) кримінального процесу [6]. І хоча такі пропозиції, на наш погляд, є дещо передчасними, але вони відбивають те велике значення, що надається теоретиками та практиками процесуальної економії у кримінальному судочинстві.

Нажаль, на сьогодні відсутні чіткі методики, які дозволяють підрахувати ціну кримінального судочинства [7], що унеможливорює вираз процесуальної економії від запровадження угоди про визнання винуватості в грошовому еквіваленті. Не дають про це достатньої уяви і статистичні показники діяльності органів досудового розслідування, оскільки вони мають багато детермінант, виокремити серед яких вплив саме угоди про визнання винуватості важко. Разом з тим, стійка тенденція збільшення кількості кримінальних проваджень, завершених направленням до суду угоди про визнання винуватості, свідчить, що практика вбачає в цьому кримінальному процесуальному інституті користь, і перш за все, як можна припустити, у плані процесуальної економії.

Крім процесуальної економії, скорочена процедура, що застосовується у провадженнях на підставі угоди про визнання винуватості, тягне за собою зменшення строків кримінального судочинства, що важливо, принаймні з наступних причин.

По-перше, завдяки цьому вирішується таке, задеклароване в ст.2 КПК України, завдання кримінального судочинства, як швидке розслідування кримінальних правопорушень, що є показником його результативності не тільки в плані статистичних даних, але й відповідає очікуванням суспільства від діяльності правоохоронного апарату, підвищує довіру населення до відповідних органів.

По-друге, забезпечується дотримання засади розумних строків кримінального судочинства, що суттєво зменшує обмеження та можливі порушення прав та свобод

його учасників. Цей фактор слід оцінювати і в розрізі того, що Україна залишається в лідерах за числом скарг до Європейського суду з прав людини, і серед цих звернень не останнє місце займають скарги на недотримання розумних строків кримінального провадження.

По-третє, реалізація кримінального покарання наближується до моменту вчинення злочину, що посилює реалізацію його виховної функції, а через неї і ефективність індивідуальної профілактики кримінальної поведінки в майбутньому. Видатний італійський мислитель вісімнадцятого сторіччя Чезаре Беккарія відзначав, що чим менше пройшло часу між злочином і покаранням, тим сильнішим і тривалішим буде в голові людини зв'язок цих двох ідей: злочину і покарання, так що вони мимоволі будуть уявлятися — одне як причина, а друге як необхідний і неминучий наслідок [8, с.283-284]. В свою чергу, кримінальне провадження, що триває значний час, оцінюється суспільством як неефективне, створює атмосферу безкарності, яка розглядається кримінологією як суттєва детермінанта кримінальної поведінки.

До позитивних ефектів укладання простої угоди про визнання винуватості можна також віднести: реалізацію ідей гуманізації кримінального покарання; розширення диспозитивних засад кримінального судочинства; зняття ризиків результату змагального процесу для сторін кримінального судочинства; зменшення вірогідності оскарження рішення суду; створення умов для відшкодування завданої злочином шкоди; посилення виховного впливу кримінального покарання через дієве каяття злочинця; наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів тощо.

Отже, головним призначенням простої угоди про визнання винуватості є процесуальна економія, скорочення строків провадження та досягнення деяких інших позитивних ефектів, обумовлених спрощенням кримінальної процесуальної процедури. Угода про співпрацю також суттєво сприяє досягненню зазначених результатів. У спеціальних джерелах зазначається, що інсти-

тут досудових угод про співпрацю переслідує мету зниження «економічної місткості», при чому не тільки судової діяльності, але й ще більш трудомісткого та витратного процесу досудового розслідування найбільш складних, групових злочинів, і в першу чергу тих, що вчиняються організованими злочинними групами та співтовариствами [5, с. 312]. Разом з тим, головне призначення цього кримінального процесуального інституту вбачається в іншому.

У супровідних документах до проєктів Законів України № 198-VIII від 12.02.2015 та № 1950-VIII від 16.03.2017 не міститься чітких мотивів доповнення ч.4 ст. 469 КПК України пунктами 2 та 3, якими запроваджено угоду про співпрацю у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів, підслідних Національному антикорупційному бюро України, або вчинених злочинами групами, за умови викриття підозрюваним (обвинуваченим) злочинної діяльності інших осіб [9, 10]. Разом з тим, формулювання, що містяться у відповідних нормах та досвід запровадження аналогічних інститутів в інших державах дозволяє стверджувати, що головною їх метою є посилення боротьби зі злочинністю в її найбільш латентних та небезпечних формах, а інші позитивні наслідки, в тому числі і процесуальна економія, хоча і мають місце, але виступають як супутні.

Перш за все це стосується діяльності організованих злочинних груп. В цьому плані О.Я. Баєв слушно закликає бути реалістами, та визнати, що викриття інтелектуальних співучасників (організаторів, підбурювачів, посібників) без показань про них інших співучасників, практично не можливе [5, с.310].

Слід також звернути увагу на те, що законодавець передбачив можливість укладання угоди про співпрацю у провадженнях про особливо тяжкі злочини тільки двох категорій: підслідних Національному антикорупційному бюро України (тобто, з корупційною складовою), та діянь вчинених групами осіб за попередньою змовою, в тому числі організованими та терористичними, тобто тих категорій злочинів, які на офіційному рівні визнані нашою державою

загрозами національній безпеці [11]. Казати про спрощення провадження та процесуальну економію у протидії цим кримінальним явищам як головному мету угоди з підозрюваним (обвинуваченим) видається нелогічним.

Тому не можна повною мірою погодитися з А.С. Трекке, який пише: враховуючи інтереси обидвох сторін укладення угоди про визнання винуватості, їх метою є: 1) швидке вирішення кримінального конфлікту, 2) визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення та 3) процесуальна компенсація [3, с. 8]. Ця теза є слушною лише щодо простої угоди про визнання винуватості, оскільки не відбиває зазначеної вище головної мети впровадження угоди про співпрацю.

Схожа точка зору висловлюється останнім часом у наукових джерелах, але в надто категоричній, на наш погляд, формі. Угода про визнання винуватості за ст. 472 КПК України, – справедливо пише Н.В. Неледві, – передбачає обов'язкове визнання винуватості підозрюваним та його обов'язки відносно співпраці з розкриття кримінального правопорушення. Але ж не слід змішувати все в одній угоді, тим більше, що визнання винуватості та згода про співпрацю з правоохоронними органами переслідує різні цілі кримінального провадження [2, с. 1021]. Разом з тим, важко погодитися з автором, який аналізуючи ст.470 КПК України, зазначає, що зміст цієї статті вказує на центральну мету введення такого інституту (угоди про визнання винуватості) – це сприяння досудовому розслідуванню, активна співпраця із слідчим, прокурором, судом, а це, на наш погляд, означає, що без реальної допомоги слідству у викритті кримінального правопорушення вчиненого як ним особисто, так і іншими особами, угоди такого виду, як правило, не буває про що також свідчить практика застосування цього інституту [2, с. 1013]. Як вже зазначалося, вважаємо, що вкриття інших осіб є необхідною умовою лише угоди про співпрацю.

З наведеного випливає дві тези. По-перше, один з принципових практичних

аспектів різниці між простою угодою та угодою про співпрацю полягає в наступному: якщо укладання першої може бути порівняно розповсюдженою практикою, спрямованої на скорочення кримінальних процесуальних процедур, то укладання другою має бути винятковими випадками, в яких вирішення завдань кримінального судочинства іншими шляхами неможливо або вкрай утруднено. І в цьому наша думка певною мірою перекликається з наведеним твердженням Н. В. Неледві.

По-друге, різне функціональне призначення простої угоди про визнання винуватості та угоди про співпрацю вимагає диференційованого підходу до їх правового регулювання, чого вітчизняний законодавець на жаль не врахував. Спроба «вмістити» угоду про співпрацю в процедурні рамки простої угоди про визнання винуватості (які, доречі, також викликають зауваження), призвели до виникнення низки питань, дискусійних як в теоретичному так і в правозастосовному плані. Зупинимось лише на деяких з них.

Так, згідно п.п. 2 та 3 ч.4 ст. 469 КПК України інформація про злочинну діяльність інших осіб, повідомлена особою, з якою укладено угоду про співпрацю, має бути підтверджена доказами. Але закон не містить процедури такого підтвердження: які матеріали мають бути надані суду, в якій формі та яким чином залишається незрозумілим. Ситуацію ускладнюють і неоднозначність закону та обумовлена ним теоретична дискусія щодо можливості визнання доказами фактичних даних, отриманих на досудовому розслідуванні. Виходячи з засади безпосередності дослідження показань, речей, документів (ст.23 КПК України), суду мають бути надані відповідні документи, які підтверджують викривальні показання в тому числі з кримінальних проваджень про злочини, в яких підозрюваний (обвинувачений) не брав участі, але в розслідуванні яких надавав допомогу. В цьому плані також викликає питання можливість конфіденційної співпраці підозрюваного з прокурором.

Не зрозумілим залишається і те, в який момент має бути укладена угода про

співпрацю: до виконання підозрюваним обов'язків з викриття кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами або вже після них, коли отримана органами досудового розслідування інформація пройшла перевірку. Обидві сторони угоди, висловлюючись криміналістичною термінологією, змушені діяти в ситуації тактичного ризику. З одного боку підозрюваний, надавши інформацію до укладання угоди, не має гарантій, що в подальшому сторона обвинувачення з тих чи інших причин не відмовить в її укладанні, або суд не затвердить укладену угоду. З іншого боку, укладаючи угоду до отримання інформації сторона обвинувачення ризикує, що такі відомості з певних причин не підтвердяться, хоча умови підозрюваним формально будуть виконані. І це, ми усвідомлюємо, лише поверховий опис проблеми, яка потребує ретельного дослідження.

Важливим питанням залишається неузгодженість інституту про визнання винуватості (в т.ч. у формі співпраці) з кримінальним законодавством в частині призначення покарання та звільнення від його відбування, на що неодноразово наголошувалось в спеціальній літературі (наприклад [1]). Надані з цього приводу офіційні роз'яснення судової влади [8] зняли лише частину питань, але не можуть вирішити суті проблеми – неузгодженості галузей вітчизняного права. І це, повторимося, лише частина недоліків сучасного правового регулювання угоди про визнання вини у формі співпраці.

Підбиваючи підсумки слід зазначити, що сучасне вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство в частині регламентації угоди про визнання винуватості потребує вдосконалення за рахунок чіткого розмежування угод, що мають різне функціональне призначення. В КПК України мають бути передбачені угоди, головною метою яких є розумне скорочення кримінальної процесуальної процедури та угоди, головною метою яких є активізація розкриття та розслідування особливо небезпечних злочинів. Їх чітке законодавче розмежування з одночасним вдосконаленням підстав та порядку укладання буде сприя-

ти досягненню найбільшого позитивного ефекту від практичного застосування цього перспективного інституту кримінального судочинства.

Література

1. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 23 с.
2. Неледва Н. В. Угода про визнання винуватості: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія* / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С.1003-1025.
3. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2018. 20 с.
4. Тertyшная О. А. Уголовно-процессуальный механизм досудебного соглашения о сотрудничестве : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.09. Воронеж, 2014. 206 с.
5. Баев О. Я. Досудебное соглашение о сотрудничестве: среди рифов и мифов. *Избранные работы*: в 2 т. Воронеж, 2011. Т.2. С.307-394
6. Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. – Одеса, 2015. 20 с.
7. Голіна С.В., Брояков С.В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С.1-11.
8. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М.: «Юридическая литература», 1972. 352 с.
9. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження). *Верховна Рада України*: офіцій-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу функціонального призначення угоди про визнання винуватості в кримінальному судочинстві України. Розкрито позитивні ефекти застосування зазначеного кримінального процесуального інституту. Обґрунтовано фактичне існування двох видів угоди: спрямованих на забезпечення процесуальної економії та спрямованих на активізацію боротьби з особливо небезпечними злочинами. Наведені недоліки сучасного кримінального процесуального законодавства щодо регулювання підстав та процедури укладання таких угод, запропоновано його диференціацію в залежності від пріоритетного функціонального призначення угоди.

Ключові слова: особливі порядки кримінального провадження; угода про визнання винуватості; угода про співпрацю; призначення угоди.

Kisko Artem Ivanovich

postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine)

PURPOSE OF A PLEA AGREEMENT

The novelty of the criminal procedure institute of a plea agreement necessitates further research. The article makes an attempt to disclose the purpose of a plea agreement and to characterize the completeness of its implementation in the current legislation. The definitions of a plea agreement proposed in the literature are analyzed. The existence of two types of agreements is substantiated: those aimed at ensuring procedural economy and aimed at intensifying the fight against especially dangerous crimes. Attention is focused on the relationship of these functions and the priority of one of them. The procedural economy is described as the result of a plea agreement. Positive effects of the shortened criminal procedure are given. They consist: speed of pre-trial investigation, observance of reasonable timeframe of proceedings, the effectiveness of individual prevention of criminal behavior, creation of conditions for compensation of the harm caused by the crime; approximation of national legislation to European standards. Attention is concentrated to the difficulty of exposing the intellectual accomplices of a crime without the affidavit of other criminals. It is maintained that a plea agreement purpose of procedural economy can be a common practice, while a cooperation agreement can be concluded only at necessary. The problems of criminal procedural regulation of a plea agreement are illuminated. They include the vague of the moment of conclusion, the difficulty of demonstrate the fact of cooperation, inconsistency with criminal law institutions. The expediency of a separate legal regulation of a plea agreement depending on its purpose is substantiated: ensuring procedural economy and investigating dangerous crimes.

Key words: special procedures of criminal proceedings; plea agreement; cooperation agreement; purpose of the plea agreement.

ний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60825 (дата звернення: 20.07.2019).

10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53755 (дата звернення: 20.07.2019).

11. Загрози національній і державній безпеці України. *Служба безпеки України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/33> (дата звернення: 20.07.2019).

12. Андрушко П. П., Васюк М. М. Питання призначення покарання на підставі угод (про примирення та визнання винуватості). *Форум права*. 2014. № 3. С. 12–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 20.07.2019).

13. Постанова Пленуму ВССУ від 11.12.2015 р. № 13 “Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод”. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. №1. С.8–24

ЗМІСТ, ОБУМОВЛЕНІСТЬ І ГЕНЕЗИС МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

НАЗИМКО Олена Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 349.2

В умовах дії сучасних глобальних (глобалізаційних) регуляторів комплексне, повноцінне відтворення тієї чи іншої системи соціальних відносин є неможливим без наявності суто *міжнародного виміру* такого відтворення. У свою чергу, будь-яка сучасна системна соціальна дія як така, зокрема і в її можливому або ж обов'язковому міжнародному вимірі, не відтворюється без міцної опори на одну із фундаментально-регуляторних складових розвинутої людської соціальної дійсності – право. Таким чином, вкрай важливим, необхідним, власне «звичним» показником стану високої розвиненості переважної більшості сучасних систем соціальних відносин є наявність відповідної їм міжнародної нормативно-правової основи, яка є покликанною чітко регулювати їхнє цивілізоване започаткування, природно-необхідну трансформацію (удосконалення) та можливе припинення.

Отже, в даному випадку мова йде саме про *міжнародно-правовий вимір тих чи інших сучасних систем соціальних відносин*. Під даним поняттям, але у його більш широкому змістовному сенсі, ми розуміємо увесь комплекс чинних імперативних та диспозитивних правових регуляторів міжнародного характеру, які визначають, диктують суто законні принципи, цілі, функції, завдання та механізми відтворення (дії) таких систем.

Усе вищесказане в повній мірі стосується і такої надзвичайно важливої сис-

теми соціальних відносин як *трудові відносини*, які, безумовно, також мають свій невід'ємний міжнародно-правовий вимір.

Власне говорячи в цілому про міжнародно-правовий вимір трудових відносин як таких, ми маємо апріорно відштовхуватися, насамперед, від загального поняття та «беззаперечного факту» трудових відносин у їхньому «національному вимірі». Тобто мова йде про трудові відносини, здійснювані, відтворювані у соціальному середовищі певної суверенної держави. Зазначене є надзвичайно важливим із змістовно-логічної точки зору, оскільки в рамках даного тематичного контексту можна говорити про *міжнародно-правовий вимір виключно тих чи інших «національних» (внутрішньодержавних) трудових відносин*.

Таким чином, міжнародно-правовим виміром національних трудових відносин є *відтворення таких відносин у їхньому безпосередньому функціонально-дієвому підпорядкуванні комплексу суто нормативних, або ж рекомендаційних та інших положень сучасного міжнародного трудового права, або ж, іншими словами, чинного права Міжнародної організації праці (надалі – МОП)*.- В даному випадку мається на увазі відповідна якісна досконалість вітчизняних норм чинного трудового права у світлі їхньої відповідності «духу та букві» чинного права МОП. Так, М. Грекова зазначає з цього приводу наступне: «Нагальною залишається потреба з'ясування національного виміру міжнародно-правового ре-

гулювання праці саме як важливої складової трудового права України, а також розгляду міжнародних трудових стандартів не як засобу міжнародно-правового регулювання (таким чином, в якомусь абстрактному розумінні. – Прим. авт.), а як основи вдосконалення вітчизняного трудового законодавства» [3, с. 110-111].

Отже, свій очевидний, невід’ємний, чітко та належно нормативізований міжнародно-правовий вимір відтворює і чинне трудове право України. Зміст норм вітчизняного трудового законодавства у його апріорному функціонально-цільовому та ціннісному аспекті є міцно пов’язаним із відповідними нормами сучасного міжнародного трудового права.

Таким чином, саме ця проблематика і є об’єктом та предметом даної науково-правничої статті.

Варто зазначити, що світовим, глобальним чинником, який відтворив історичний генезис, обумовленість та зміст міжнародного та міжнародно-правового вимірів регулювання сфери трудових відносин стали тектонічні, карколомні, радикальні соціальні зрушення у відносинах між працею та капіталом, що відбулися на початку ХХ ст. Так, Д.М. Величко слушно та узагальнено зазначає з цього приводу наступне: «Міжнародно-правове регулювання праці зародилося на початку ХХ ст. та є результатом сукупної дії багатьох факторів, до яких входить боротьба працівників, вимоги профспілок, вплив ідей видатних діячів ХІХ ст., бажання різних держав, а також підприємців зрівняти умови конкуренції на міжнародних ринках. Важливу роль в активізації діяльності держав у цій сфері відіграв тиск соціально-демократичних партій та ліволіберальних кіл, які розглядали міжнародне регулювання праці як один із інструментів пом’якшення класових протиріч, застосування соціально-спрямованих основ у житті суспільства, встановлення миру між народами, прогресування соціальної справедливості, еволюційного реформування капіталізму. Після жовтня 1917 р. на міжнародно-правове регулювання праці почала впливати конкуренція між капі-

талізмом і соціалізмом. Сильний поштовх розвитку міжнародно-правового регулювання праці дало створення *Міжнародної організації праці, її активність у сфері видання нормативних актів* (курсив мій. – Авт.)» [1, с. 18].

Власне МОП як таку було створено ще за 26 років до заснування Організації Об’єднаних Націй (скор. ООН) – 28 червня 1919 року, коли Статут МОП, разом із Статутом Ліги Націй, став складовою Версальського мирного договору, підписаного між державами-переможницями (Антантою) та переможеною ними Німеччиною. На сьогодні, тобто станом на 2019 р., до складу МОП, яка цього року урочисто святкує сторічний ювілей від дня свого заснування, входить переважна більшість сучасних суверенних і де-юре визнаних держав – 187 [24]. Статут МОП вказує, що головною її діяльністю є міжнародна нормотворчість, тобто створення міжнародних трудових стандартів. За період з 1919 р. по 2015 р. було прийнято більше 387 міжнародних актів (конвенцій і рекомендацій), що становлять Міжнародний кодекс праці. Вони охоплюють широке коло проблем миру, праці, основних прав людини, а також такі питання, як зайнятість, безробіття, охорона праці підлітків, жінок, осіб із сімейними обов’язками, умови праці та її безпека, тривалість робочого часу, ліквідація дискримінації у сфері найму, охорона материнства, міграція в пошуках роботи, інспекція праці, скасування примусової праці, мінімальні ставки зарплати, виробничий травматизм і професійні захворювання, рівна оплата жіночої праці, взаємини між трудящими й адміністрацією тощо. До Міжнародного кодексу праці входить також низка конвенцій і рекомендацій щодо праці моряків, рибалок, праці на плантаціях [1, с. 20].

Серед базових чинних джерел права МОП, які, власне, і є «формуючими основами», «стовпами» міжнародно-правового виміру сучасних трудових відносин як таких, слід назвати Статут МОП від 28 червня 1919 року [22], Додаток до Статуту МОП – Декларацію щодо цілей та завдань МОП від 10 травня 1944 року

[5], Декларацію МОП про основні принципи та права у світі праці від 18 червня 1998 року [4], Декларацію МОП «Про соціальну справедливість» від 10 червня 2008 року [6] та Глобальний пакт про робочі місця від 19 червня 2009 року [2].

Власне допоміжними, але також фундаментально-універсалістськими за своїм характером, принципами та цілями є такі чинні джерела права ООН, як, наприклад, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [9], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 грудня 1950 року [11], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [17] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [16]. Важливими та не менш вірцевими джерелами сучасного міжнародного трудового права, але переважно регіонального характеру, є, наприклад, Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року [7] та Хартія основних прав ЄС від 7 грудня 2000 року [23].

Отже, таким чином, зміст, обумовленість та генезис міжнародно-правового виміру чинного трудового права України сукупно відтворюються через *інституційно-організаційне, універсалістсько-ціннісне та нормативно-інтегративне залучення даної галузі вітчизняного матеріального права до сучасної міжнародної правової політики у сфері регулювання трудових відносин.*

Власне, вказаною суто інституційно-організаційною складовою такого залучення є *поточне юридичне членство України в МОП та її активна участь у діяльності цієї спеціалізованої установи ООН.* Наша держава, тоді ще Українська Радянська Соціалістична Республіка (скор. – УРСР), стала повноправним членом МОП ще в 1954 році, нарівні із СРСР та Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою (скор. – БРСР) [15]. Хоча і будучи однією із союзних республік СРСР, УРСР в 1945 році була однією із 50 держав-засновників власне ООН як такої, а також усіх її спеціалізованих міжнародних (міжурядових) установ-організацій, включно, безумовно, із МОП [13, с. 37].

За роки державної незалежності, тобто власне і на сьогодні, Україна, будучи державою-членом МОП, здійснює постійне, достатньо плідне, ефективне та різностороннє співробітництво із цією спеціалізованою міжнародною організацією, яка є складовою системи ООН.

Так, наприклад, Постійне представництво України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві офіційно повідомляє, що повноважні представники України двічі обиралися до складу Адміністративної ради МОП: у 1996-1999 та 1999-2002 роках [18]. Поточною ж договірною, власне погоджувально-оціночною основою для стратегічної, поглибленої співпраці між Україною та МОП є чинна Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки (надалі – Програма) [19], яка, у свою чергу, є власне доповненням до Меморандуму про взаєморозуміння щодо реалізації Програми [14]. У Програмі чітко зазначається наступне: «Програми Гідної праці спрямовані на просування гідної праці і як ключового компонента політики розвитку, і як цілі національної політики урядів та соціальних партнерів. Програма гідної праці для України є системою середньострокового планування, що спрямовує роботу МОП у країні відповідно до пріоритетів і завдань, погоджених із тристоронніми партнерами МОП» [19].

У цілому можна навести наступний офіційний підсумок 27-річного співробітництва між Україною та МОП: «Протягом останніх років в Україні за допомогою МОП було реалізовано 8 проектів спільно з Програмою Розвитку ООН, 2 проекти спільно з Об'єднаною програмою ООН з ВІА/СНІД та Фондом ООН у сфері народонаселення та 1 проект у співпраці з Міжнародною організацією з міграції. За роки незалежності в Україні реалізовано понад 30 проектів і програм МОП. Наразі, Програма гідної праці в Україні охоплює 7 проектів і програм на загальну суму близько 10 млн. дол. США» [18].

У свою чергу, універсалістсько-ціннісною складовою міжнародно-правового виміру чинного трудового законодавства

України є, на нашу думку, *цифра, відкрита словесна та практична політична підтримка нашої державою основних цілей, завдань та принципів МОП у сфері регулювання трудових відносин як таких, а також офіційно висловлене національне бажання інтегрувати норми права МОП до сучасного вітчизняного трудового права.*

Безумовним прикладом вказаного є законодавча та реальна підтримка Україною наступних основних принципів МОП, викладених у щойно згаданій нами Декларації щодо цілей та завдань МОП (Філадельфія, 1944 р.), і згодом підтверджених у також наведеній Декларації МОП про основні принципи та права у світі праці (1998 р.). Так, у Філадельфійській декларації стверджено наступні 9 фундаментальних принципів держав-членів МОП у сфері міжнародного та власне національного регулювання трудових відносин: 1) праця не є товаром; 2) забезпечення свободи слова та профспілкової діяльності; 3) неприпустимість злиднів; 4) необхідність координації національно-державних та міжнародних зусиль у боротьбі із злиднями; 5) неприпустимість дискримінації людини за її гендерною, віковою, расовою, національно-етнічною, релігійно-конфесійною, соціально-класовою та майновою приналежністю щодо її права на матеріальний достаток та духовний розвиток в умовах свободи та гідності, економічної стійкості та рівних можливостей; 6) зазначене повинно бути спільною метою національної та міжнародної політики у сфері регулювання трудових відносин; 7) будь-яка національна та міжнародна політика повинні сприяти, а не заважати досягненню вказаних цілей; 8) МОП та власне держави-члени повинні розглядати всі економічні та фінансові програми, а також заходи міжнародного масштабу, що мають місце бути у світлі вказаних цілей; 9) здійснюючи перераховані завдання, МОП, розглянувши відповідні економічні та фінансові чинники, має право включати до своїх рішень та рекомендацій будь-які положення, які вважатиме необхідними/корисними [5].

Отже, Україна, будучи однією із держав-засновниць ООН та одним із перших членів МОП, приєдналась до основного масиву основоположних (статутних, універсалістсько-ціннісних) джерел права ООН та МОП у сфері регулювання трудових відносин. Так, за даними Федерації професійних спілок України, станом, наприклад, на 1 листопада 2015 року нашою державою було підписано та згодом належним чином інтегровано до системи вітчизняного трудового законодавства (ратифіковано) усі 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, усі 4 з 4 директивних конвенцій, 57 із 177 технічних конвенцій – усього 69 конвенцій, з яких 61 чинна, а 8 – денонсовано [20]. Ці дані цілком співпадають із відповідною поточною інформацією, поданою Міністерством соціальної політики України [21]. Саме ці, наведені нами офіційні статистичні дані і відтворюють власне *нормативно-інтегративну складову міжнародно-правового виміру чинного трудового права України.*

Наведемо лише окремі, тобто суто вибірккові детальні історичні дані, які, однак, є важливими уточненнями до даної нормативно-інтегративної статистики. Так, за часів перебування нашої держави у статусі УРСР Верховною Радою Республіки (ВР УРСР), наприклад, у 1956 року були ратифіковані такі важливі конвенції МОП, як: Конвенція МОП № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків до роботи вантажниками вугілля чи кочегарами на флоті» від 25 жовтня 1921 року, Конвенція МОП № 52 «Про щорічні оплачувані відпустки» від 24 червня 1936 року, Конвенція МОП № 59 (переглянута) «Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості» від 22 червня 1936 року, Конвенція МОП № 77 «Про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці у промисловості» від 9 жовтня 1946 року, Конвенція МОП-№ 87 «Про свободу асоціації та захист права на асоціацію» від 9 липня 1948 року, Конвенція МОП № 103 (переглянута) «Про охорону материнства» від 28 червня 1952 року [20].

У 1961 році ВР УРСР були ратифіковані: Конвенція МОП № 45 «Про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду» від 21 червня 1935 року, Конвенція МОП № 95 «Про охорону заробітної плати» від 1 липня 1949 року, Конвенція МОП № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» від 25 червня 1958 року [20].

1968 рік відзначився ратифікацією ВР УРСР Конвенції МОП № 14 «Про застосування щотижневого відпочинку на промислових підприємствах» від 25 жовтня 1921 року, Конвенції МОП № 115 «Про захист працівників від іонізуючої радіації» від 22 червня 1960 року, Конвенції МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 року [20]. У 1970 році ВР УРСР ратифікувала всі «морські» та «рибальські» конвенції МОП, серед яких можна назвати, наприклад, Конвенцію МОП № 23 «Про репатріацію моряків» від 23 червня 1926 року, Конвенцію МОП № 73 «Про медичний огляд моряків» від 29 червня 1946 року та Конвенцію МОП № 113 «Про медичний огляд рибалок» від 19 червня 1959 року.

У 1979 році ВР УРСР були ратифіковані такі важливі конвенції МОП як Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» від 26 червня 1973 року, Конвенція МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23 червня 1975 року та Конвенція МОП № 149 «Про зайнятість та умови праці та життя сестринського персоналу» від 21 червня 1977 року [20].

За часів незалежності ВР України були ратифіковані наступні конвенції МОП: Конвенція МОП № 2 «Про безробіття» від 20 жовтня 1919 року (у 1993 р.), Конвенція МОП № 154 «Про сприяння колективним переговорам» від 19 червня 1981 року (у 1994 р.), Конвенція МОП № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» від 17 червня 1999 року (у 2000 р.), Конвенція МОП № 132 «Про оплачувані відпустки» від 24 червня 1970 року (у 2001 р.), Конвенція МОП № 140 «Про

оплачувані учбові відпустки» від 24 червня 1974 року (у 2003 р.), Конвенція МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року (у 2004 р.), Конвенція МОП № 129 «Про інспекцію праці у сільському господарстві» від 25 червня 1969 року (у 2004 р.), Конвенція МОП № 150 «Про адміністрацію праці» від 26 червня 1978 року (у 2004 р.), Конвенція МОП № 131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються» від 22 червня 1970 року (у 2006 р.), Конвенція МОП № 153 «Про тривалість робочого часу та періоди відпочинку на дорожньому транспорті» від 27 червня 1979 року (у 2008 р.), Конвенція МОП-№ 184 «Про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві» від 21 червня 2001 року (у 2009 р.), Конвенція МОП-№ 174 «Про запобігання великим промисловим аваріям» від 22 червня 1993 року (у 2011 р.), Конвенція МОП № 176 «Про безпеку та гігієну праці на шахтах» від 22 червня 1996 року (у 2011 р.), Конвенція МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» від 22 червня 1981 року (у 2012 р.) [20].

Фундаментальною основою для відтворення міжнародно-правового виміру чинного трудового права України є вітчизняна конституційна норма про примат міжнародного права над українським. Так, у ст. 9 Конституції України передбачено наступне фундаментальне положення: «Чинні міжнародні договори (зокрема, таким чином, і конвенції МОП), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (курсив мій. – Авт.)» [12].

Цей принцип зазнав безпосереднього нормозастосовчого розповсюдження і у право-галузевому вимірі. Не стало виключенням і чинне трудове право України. Так, згідно з ст. 8 «Співвідношення міжнародних договорів про працю і законодавства України» чинного Кодексу законів про працю України, прийнятого 10 грудня 1971 року, суворо передбачено наступне: «Якщо міжнародним дого-

вором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди (належно «перетворені» на невід'ємні нормативні складові українського національного трудового законодавства. – Прим. авт.; курсив мій. – Авт.)» [10].

Однак національні інтереси та чинне право України можуть виступати не тільки фактором, який сприяє відтворенню міжнародно-правового виміру чинного трудового права України. Ці інтереси і право обумовлюють також певне, закономірне, інколи достатньо необхідне обмеження відтворенню даного виміру. Факторами такого обмеження виступають: 1) поточний рівень соціально-економічного розвитку України; 2) норми та традиції національного трудового законодавства; 3) поточна українська соціально-трудова дійсність; 4) низка суб'єктивних політичних факторів, які гальмують розвиток зазначеного виміру. Інструментом такого обмеження є інститут застереження. Так, у ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року зазначається наступне: «Застереження – одностороння письмова заява, зроблена при підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього, якою висловлюється бажання виключити або змінити юридичну дію певних (саме невід'ємних, несприятливих або ж протизаконних. – Прим. авт.) положень договору щодо їхнього застосування до України» [8].

Сприяє вказаному підходу і саме сучасне міжнародне трудове право. Так, наприклад, у ч. 8 ст. 19 Статуту МОП чітко зазначається з цього приводу наступне достатньо важливе нормативне положення (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «8. В жодному разі прийняття будь-якої конвенції або рекомендації Конференцією або ратифікація будь-яким членом Організації (мається на увазі державою-членом МОП. – Прим. авт.) не повинні розглядатися

як такі, що зачіпають будь-який закон, судові рішення, звичай або угоду, які забезпечують зацікавленим трудящим більш сприятливі умови (курсив мій. – Авт.), ніж ті, які передбачено конвенцією або рекомендацією» [22].

Таким чином, виходячи із усього вищевикладеного, ми доходимо наступних висновків.

Сучасний міжнародно-правовий вимір чинного трудового права України становить розвинутий сегмент у рамках національної системи регулювання вітчизняних трудових відносин.

Конкретними складовими його змісту, обумовленості та генезису є обговорене інституційно-організаційне, універсально-ціннісне та нормативно-інтегративне залучення вітчизняного трудового законодавства до сучасної міжнародної політики у сфері регулювання трудових відносин.

Ці складові свідчать про курс нашої держави на вдосконалення практики законодавчого регулювання трудових відносин за кращими світовими зразками.

Література

1. Величко Д.М. Міжнародна організація праці та Організація Об'єднаних Націй як основні суб'єкти міжнародно-правового регулювання праці (історія і сучасність) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2014. – № 28.
2. Глобальний пакт про робочі місця від 19 червня 2009 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_531/conv.
3. Грекова М. Поняття та зміст міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці // Юридична Україна. – 2012. – № 11.
4. Декларація МОП «Про основні принципи та права у світі праці» від 18 червня 1998 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260.
5. Декларация относительно целей и задач Международной организации тру-

да от 10 мая 1944 года // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_328.

6. Декларація МОП «Про соціальну справедливість» від 10 червня 2008 року тощо // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://vuzlib.com/content/view/1325/115/>.

7. Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

8. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 грудня 1950 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

12. Конституція України // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

13. Кульчицька О. Участь української делегації у роботі конференції у Сан-Франциско 1945 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія». – 2016. – № 2 (3).

14. Меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації Програми гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки // Конфедерація роботодавців України // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://employers.org.ua/page_77.htm.

15. Міжнародна організація праці // Міністерство закордонних справ України

// Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>.

16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

18. Постійне представництво України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>.

19. Програма гідної праці МОП для України 2016-2019 роки // International Labor Organization // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/ukraine/WCMS_470684/lang-en/index.htm.

20. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. // Федерація професійних спілок України // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.fpsu.org.ua/narpyamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanikh-ukrajinoystanom-na-1-listopada-2015-r-ta-inshikh-mizhnarodnikh-aktiv>.

21. Співробітництво з МОП // Міністерство соціальної політики України // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://www.msp.gov.ua/content/spivrobotnictvo-z-mop.html>.

22. Статут МОП від 26 червня 1919 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154.

23. Хартія основних прав ЄС від 7 грудня 2000 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

АНОТАЦІЯ

У рамках даної науково-правничої статті актуалізовано та розглянуто проблематику змісту, обумовленості та генезису міжнародно-правового виміру чинного трудового права України. Вказану дослідницьку мету досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки основоположних джерел сучасного міжнародного трудового права, чинного трудового права України, а також відповідних наукових праць окремих фахівців.

Ключові слова: зміст, обумовленість, генезис, міжнародно-правовий вимір, трудові відносини, сучасне міжнародне трудове право, Міжнародна організація праці (МОП), національні трудові відносини, чинне національне трудове право України.

24. Regions and countries // International Labor Organization. // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://www.ilo.org/global/regions/lang--en/index.htm>.

SUMMARY

Within the given law study paper the author actualized and considered the problems of content, conditionality, and the genesis of the present Ukrainian labor law's international legal survey. This research goal was achieved by means of author's appealing to a range of the basic present international labor law instruments, active Ukrainian labor law, and research studies of the separate experts as well.

It is noted that the international legal dimension of national labor relations is the reproduction of such relations in their direct functional and effective subordination of a complex of purely normative, or recommendatory and other provisions of modern international labor law, or, in other words, the current law of the International Labor Organization.

The content, conditionality and genesis of the international legal dimension of the current labor law of Ukraine are collectively reproduced through institutional-organizational, universal-value and regulatory-integrative attraction of this branch of domestic substantive law to modern international legal policy in the sphere of labor relations.

The modern international legal dimension of the current labor law of Ukraine is a developed segment within the framework of the national system for regulating domestic labor relations.

The specific components of its content, conditionality, and genesis are institutional-organizational, universal-value, and normative-integrative attraction of domestic labor legislation to modern international policies in the sphere of regulating labor relations.

These components testify to the course of our state to improve the practice of legislative regulation of labor relations according to the best world standards.

Key words: the content, the conditionality, the genesis, the international legal survey, labor relations, the present international labor law, International Labor Organization (ILO), national labor relations, active national Ukrainian labor law.

АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МАЛІКОВ Сергій Костянтинович - здобувач Університету сучасних знань
УДК: 342.95 (477)

Постановка проблеми

В економіці України будівельна галузь посідає одне з пріоритетних місць, оскільки з її розвитком пов'язується вихід з економічної кризи та вирішення багатьох проблем соціального характеру. Разом з тим лібералізація будівельного законодавства, перехід на декларативні засади виконання будівельних робіт об'єктивно вимагають підвищення ефективності здійснення нагляду і контролю у цій сфері. Для того, щоб вирішити проблеми у цій сфері, недостатньо постійно удосконалювати лише законодавство, необхідним є також перегляд адміністративних форм та методів здійснення контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності. Адже саме ці категорії найбільш повно та змістовно відображають сутність та зміст такої діяльності. Крім того, через використання різних форм та методів суб'єкти контролю та нагляду отримують всю необхідну інформацію про об'єкт контролю.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання форм та методів здійснення нагляду і контролю у своїх наукових дослідження розглядали: Г.Г. Фаренюк, В.Г. Тарасюк, О.Л. Белоконь, А.М. Шевченко, Н.Є. Янушек, Ю.М. Сафонов, В.Р. Кравець, В.Г. Олюха, О.М. Ключев, О.М. Музичук, О.П. Ковалевська, В.М. Плішкін, В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок,

вказана проблема розглядалась лише поверхнево, а єдиного комплексного дослідження адміністративних форм та методів контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності так проведено і не було.

Саме тому **мета** статті – визначити та розглянути зміст адміністративних форм та методів контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Враховуючи специфіку контролю у сфері містобудівної діяльності, то, на нашу думку, найбільш доцільно говорити саме про адміністративно-правові форми здійснення такої діяльності. Тож узагальнюючи весь наведений вище матеріал, можемо підсумувати, що під адміністративно-правовими формами контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності слід розуміти зовнішній вираз практичної діяльності суб'єктів, що уповноважені здійснювати контрольно-наглядову функцію у досліджуваній сфері суспільних відносин та яка спрямована на вирішення поставлених перед ними завдань у цій сфері.

Переходячи до розгляду конкретного здійснення нагляду і контролю у сфері містобудівної діяльності, у першу чергу, слід виділити *перевірку*. Так, у загальному розумінні перевірка - це такий спосіб контролю, який передбачає суміщення документального аналізу з вивченням справ безпосередньо на об'єкті, що перевіряється.

Перевірка виступає спеціальним способом одержання та оцінки інформації про діяльність суб'єкту, що контролюється. Вона включає в себе комплекс дій, спрямованих на одержання вказаних відомостей, аналіз та оцінку всієї одержаної інформації, складання кінцевого документа за результатами перевірки [1; 2].

Традиційно перевірку як форму контролю поділяють на два види: планову та позапланову. Державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється у порядку проведення планових та позапланових перевірок за територіальним принципом. Так, відповідно до «Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» плановою перевіркою вважається перевірка, що передбачена планом роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю, який затверджується керівником такого органу. Періодичність проведення планових перевірок суб'єктів містобудування на об'єктах будівництва визначається відповідно до критерію, за яким оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері містобудування та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) органами державного архітектурно-будівельного контролю. Планові перевірки об'єктів будівництва, замовниками яких є фізичні особи (громадяни), проводяться не частіше ніж один раз на півроку. Строк проведення планової перевірки не може перевищувати десяти робочих днів [3]. Що ж стосується позапланових перевірок, то їх порядок також регламентується вказаним вище нормативно-правовим актом. Тож позаплановою перевіркою вважається перевірка, що не передбачена планом роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю [3].

Таким чином, перевірка є однією із ключових форм здійснення контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності. Саме за її допомогою суб'єкти контролю мають можливість детально визначити найбільш проблемні аспекти на підконтрольному об'єкті. Результати перевірки сприяють прийняттю ефективних управ-

лінських рішень, спрямованих на вирішення виявлених проблем. Важливість перевірки як форми контролю також визнається законодавцем, що знайшло своє підтвердження у низці нормативно-правових актів, які регулюють дану сферу суспільних відносин. Однак, лише перевіркою суб'єкти контролю не обмежуються. Окремо слід також виділити такі форми контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності, як: інспектування та обстеження.

Так, інспектування дозволяє суб'єктам контролю на місцях визначити реальні практичні проблеми, які існують на підконтрольному об'єкті. Зазвичай інспектування здійснюється інспекторами будівельного нагляду Держархбудінспекції. Дані інспектори зобов'язані: 1) у повному обсязі, об'єктивно та неупереджено здійснювати нагляд у межах повноважень, передбачених законодавством; 2) дотримуватися ділової етики у взаємовідносинах із суб'єктами містобудування; 3) ознайомлювати об'єкт нагляду з актом перевірки в останній день її проведення; 4) за письмовим зверненням об'єкта нагляду надавати роз'яснення, організувати проведення або проводити навчання, підвищення кваліфікації, підготовку та перепідготовку посадових осіб об'єкта нагляду; тощо [4].

Що ж стосується обстеження, то деякі науковці вказують, що воно представляє собою ознайомлення зі станом підконтрольного об'єкта на місці: зі станом складського господарства, використанням виробничих потужностей, охороною праці та технікою безпеки. Отримана тут інформація порівнюється зі змістом господарських договорів, рахунків, сертифікатів якості товарів, бухгалтерських документів і записів [5, с.26]. Деякі дослідники ототожнюють обстеження з перевіркою, хоча можна простежити відмінності між цими схожими категоріями. Для обстеження характерне більш глибоке та детальне проникнення у зміст діяльності підконтрольного об'єкта та значно ширше коло питань, ніж при проведенні перевірки [6, с.254; 7, с.18].

Окремою специфічною формою контролю у сфері містобудівної діяльності є ревізія. Метою ревізії (аудиту) на будівельних підприємствах є встановлення законності, правильності та доцільності діяльності такого підприємства. Завдання ревізії (аудиту): 1) інвентаризація будівельних матеріалів; 2) контроль наявності дозволів на здійснення будівельної діяльності; 3) контроль порядку формування цін на будівельні послуги; 4) контроль виконання договірних зобов'язань; 5) перевірка обліку витрат у будівництві. Джерелами інформації під час проведення ревізії (аудиту), крім загальновідомої документації, є специфічна документація: 1) договори із замовниками; 2) журнал обліку виконаних робіт; 3) акт приймання виконаних підрядних робіт; 4) довідка про вартість виконаних робіт і витрат; 5) лімітно-забірна карта; 6) договір про матеріальну відповідальність тощо [8, с.191].

Завершуючи розгляд форм контролю у сфері містобудівної діяльності, слід відзначити, що їх перелік не є вичерпним, однак на наше переконання, уповноважені суб'єкти повинні використовувати всі форми комплексно та нерозривно від відповідних методів, під якими, у свою чергу, слід розуміти сукупність законодавчо визначених способів, прийомів та інструментів, які використовують уповноважені суб'єкти для належного виконання своїх функцій у досліджуваній сфері суспільних відносин. На нашу думку, до методів контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності слід відносити як загальні, так і спеціальні методи, зокрема:

- метод документального аналізу. Під традиційним, класичним аналізом розуміють усю багатоманітність розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, які є в документах, з певного погляду, що цікавить дослідника у кожному конкретному випадку. Традиційний аналіз — це ланцюг розумових, логічних конструктів, спрямованих на виявлення суті матеріалу, який аналізується. Він дає змогу уловити основні думки та ідеї, простежує їх генезис, з'ясовує логіку їх обґрунтування, виявляє логічні зв'язки і логічні

суперечності між ними, оцінює їх з погляду будь-яких моральних, політичних, естетичних та інших позицій, виявляє логіку самої організації матеріалу. Такий аналіз дає змогу охопити найбільш глибокі, приховані сторони змісту документа; проникнути у глибину документа, вичерпати його зміст [9]. У свою чергу аналіз документів - метод, який широко застосовується під час збору первинної соціологічної інформації. Документом у соціології називають спеціально створений предмет, призначений для передавання та збереження інформації. Він є засобом збереження за допомогою спеціального носія інформаційних фактів, явищ, процесів об'єктивної реальності та розумової діяльності [10]. Таким чином, у контексті визначеної у роботі проблематики документальний аналіз дає змогу оцінити: по-перше, відповідність проектної документації встановленим вимогам та стандартам; по-друге, оцінити стан дотримання норм чинного законодавства на всіх стадіях будівництва.

- метод спостереження. З точки зору теорії управління, зазначає В.В. Ковальська, метод спостереження – це планомірне, систематичне, науково організоване збирання даних про об'єкти управління, відповідні управлінські процеси та явища суспільного життя для подальшого їх кількісного висвітлення та аналізу. Він застосовується для здобуття первісних даних, необхідних для розробки ефективних управлінських рішень і процесів для їх подальшого коригування та уточнення за допомогою кількісних методів [11, с.137]. На переконання Ю.Ф. Іванова та О.М. Джужи, спостереження – це метод збору наукової інформації, сутність якого полягає в безпосередній реєстрації фактів, явищ, процесів, які відбуваються в соціальній реальності. Для спостереження характерними є систематичність, планованість і цілеспрямованість. Найважливішою його перевагою порівняно з іншими соціологічними методами є синхронність із досліджуваним явищем, процесом [12]. Отже, метод спостереження дозволяє суб'єктам контролю безпосередньо на місцях оцінити стан дотримання законодавства. Крім

того, саме за допомогою спостереження є можливим зібрати більший об'єм інформації про підконтрольний об'єкт.

- метод інформування. З точки зору психології, інформування являє собою такий варіант подачі інформації, при якому увага реально відсутня, або не фіксується на завданні психологічно впливати на людину (відсутнє у явному вигляді спонукання до чого-небудь, спроба змінити точку зору). Нейтральність позиції джерела повідомлення, або видимість нейтральності, забезпечує ілюзію свободи вибору у формуванні ставлення людини до переданого змісту. Недостатня доступність різноманітних джерел інформації, фрагментарність подачі інформації, її дроблення, також як і відсутність у адресата повідомлення аналітичних навичок, невисокий інтелект і відсутність критичної установки відносно конкретних джерел інформації, дозволяє використовувати цей метод, наприклад, для спонукання до добровільної відмови від здійснення злочину. Не випадково, дроблення інформації й створення ілюзії нейтральності джерела повідомлення є прийомами, що використовуються в маніпулятивних цілях [13]. Що ж стосується безпосередньо обраної у роботі проблематики, то сутність методу інформування полягає у тому, щоб: по-перше, надати підконтрольному об'єкту інформацію про те, що, наприклад, буде здійснена планова або позапланова перевірка. Це, у свою чергу, є важливим стимулом для останнього більш якісно виконувати свої обов'язки, а також самостійно вирішити існуючі проблемні питання; по-друге, інформування дозволяє повідомити підконтрольні об'єкти про існуючі зміни у чинному законодавстві тощо.

- нормативний метод. З суто економічної точки зору нормативний метод полягає у застосуванні системи нормативів, які визначають кількість працівників у функціональному розрізі, затрати на виробництво одиниці продукції [14, с.133]. У рамках здійснення контролю і нагляду у сфері містобудівної діяльності зміст вказаного методу полягає у тому, що суб'єкт контролю при здійсненні перевірки перевіряє

об'єкт на відповідність певним стандартам та нормативам, які мають чітке визначення та є вимірюваними в числовій формі.

- метод припису. Метод припису передбачає право прийняти юридично значущі рішення контрольно-наглядним органом щодо підконтрольного об'єкта. Припис відповідного суб'єкта управління є обов'язковим для виконання, оскільки держава наділила вказаний суб'єкт державно-владними повноваженнями. Ключова ідея припису як способу правового регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права - встановлення певного порядку дій для підвладної сторони [15, с.71]. Зазначений метод яскраво проявляється у випадках, коли під час перевірки були виявлені порушення. За таких обставин контролюючий орган видає відповідний припис про необхідність усунення відповідного порушення.

- метод заборон. Метод заборон у контексті здійснення контролю у сфері містобудівної діяльності має декілька аспектів. З одного боку він передбачає заборону суб'єкту контролю вчиняти певні дії (наприклад, посадовим особам органу державного архітектурно-будівельного контролю забороняється вимагати інформацію та документи, не пов'язані із здійсненням державного архітектурно-будівельного контролю). З іншого боку, вказаний метод дає змогу контролюючому органу заборони здійснювати будівельну діяльність до усунення недоліків, які були вчинені під час перевірки.

- метод адміністративного примусу. Адміністративний примус — це владне, здійснюване в односторонньому порядку та передбачених правовими нормами випадках застосування від імені держави до суб'єктів правовідносин, по-перше, заходів попередження правопорушень, по-друге, заходів припинення правопорушень, по-третє, заходів відповідальності за порушення нормативно-правових установлень [16, с. 190]. Заходи адміністративного попередження (їх часто називають адміністративно-попереджувальними) застосовуються з метою попередження пра-

впорушень за умови, якщо їх вчинення лише є можливим [16].

Висновок

Здійснюючи контрольно-наглядову діяльність у сфері містобудівельної діяльності, уповноважені суб'єкти використовують цілу низку форм та методів. Якщо форми здійснення контролю відображають шляхи та напрямки впливу на підконтрольний об'єкт, то методи, у свою чергу, вказують на те, які інструменти (засоби) для цього були використані. А відтак, можна констатувати той факт, форми і методи представляють собою єдину цілісну систему, а відтак вони повинні використовуватись комплексно, нерозривно один від одного. У підсумку хотілося б відмітити, що окреслений нами перелік форм і методів не можна називати вичерпним, оскільки і на науковому, і на законодавчому рівні повинна здійснюватись постійна робота щодо пошуку нових, більш дієвих форм та методів, які дозволять якісно покращити здійснення контролю та нагляду у сфері містобудівельної діяльності.

Література

1. Контролирующие органы и организации России: Компетенция и полномочия/ Под ред. А.П. Гуляева. М.: МАЭП; ИИК «Калита», 2000. С. 27.
2. Дмитренко Г. В. Державне управління процесами адаптації податкової системи України до вимог Європейського Союзу [Текст] : дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Дмитренко Геннадій Васильович ; Національна академія держ. управління при Президентіві України. К., 2004. 200 с.
3. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2011 № 553 [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2011-p/conv>
4. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 698

[Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-p/conv>

5. Шутов М. І. Державний фінансовий контроль в Україні (теорія та практика) : монографія / Шутов М. І., Бабенко В. А., Стоянова Н. М. Одеса : Юридична література, 2004. 136 с.

6. Шорина Е. В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР / Е. В. Шорина. М. : Наука, 1981. 300 с.

7. Афанасієв Р. В. Державний контроль як специфічний засіб адміністративно-правового режиму об'єктів права власності на природні ресурси / Р. В. Афанасієв // Правовий вісник Української академії банківської справи. 2013. № 2. С. 16-20

8. Матвійчук А. В. Правові форми фінансового контролю у будівництві / А. В. Матвійчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. 2015. Вип. 213. Ч. 1. С.187-194.

9. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Т98 Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 574 с.

10. Кузьменко Т.М. Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.

11. Ковальська В. В. Організаційно-правові засади застосування кількісних методів в управлінні органів внутрішніх справ [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ковальська Віта Володимирівна; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2003. 203 с.

12. Іванов Ю.Ф., Джу́жа О.М. Кримінологія. Навч. посіб. К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В. , 2006. 264 с.

13. Розов В. І. Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів [текст] : навчальний посібник. / В. І. Розов.- К. : «Центр учбової літератури», 2015. 160 с.

14. Момот В. М. Робота з персоналом в органах та підрозділах Державної податкової адміністрації України: теоретичні та організаційно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Момот Віталій Миколайович. Х., 2006. 204 с.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, визначено та розглянуто зміст адміністративних форм та методів контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності.

Встановлено, що під адміністративно-правовими формами контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності варто розуміти зовнішній вираз практичної діяльності суб'єктів, що уповноважені здійснювати контрольню-наглядову функцію у досліджуваній сфері суспільних відносин, та яка спрямована на вирішення поставлених перед ними завдань у цій сфері. У свою чергу, методи визначено як сукупність законодавчо визначених способів, прийомів та інструментів, які використовують уповноважені суб'єкти для належного виконання своїх функцій у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Обґрунтовано, що перевірка є однією із ключових форм здійснення контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності. Саме за її допомогою суб'єкти контролю мають можливість детально визначити найбільш проблемні аспекти на підконтрольному об'єкті. Результати перевірки сприяють прийняттю ефективних управлінських рішень, спрямованих на вирішення виявлених проблем.

Відзначено, що здійснюючи контрольню-наглядову діяльність у сфері містобудівельної діяльності, уповноважені суб'єкти використовують цілу низку форм та методів, які у своїй сукупності представляють єдину цілісну систему, а відтак вони повинні використовуватись комплексно, нерозривно один від одного. Наголошено, що окреслений у статті перелік форм і методів не можна називати вичерпним, оскільки і на науковому, і на законодавчому рівні повинна здійснюватись постійна робота щодо пошуку нових, більш дієвих форм та методів, які дозволять якісно покращити здійснення контролю та нагляду у сфері містобудівної діяльності.

Ключові слова: адміністративні форми, методи,гляд, контроль, містобудівна діяльність, перевірка.

15. Стеценко С. Г. / Адміністративне право України Навчальний посібник--К Атіка, 2007 624 с

SUMMARY

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the content of administrative forms and methods of control and supervision in the field of urban development is determined and considered.

It was established that under the administrative and legal forms of control and supervision in the field of urban development it is necessary to understand the external expression of practical activity of the subjects authorized to exercise control and oversight function in the field of public relations that is aimed at solving their tasks in this area. . In turn, the methods are defined as a set of legally determined methods, techniques and tools used by authorized agents to properly perform their functions in the field of public relations.

It is substantiated that verification is one of the key forms of monitoring and supervision in the field of urban development. It is precisely because of it that control subjects have the opportunity to determine in detail the most problematic aspects of a controlled object. The results of the audit contribute to the adoption of effective management decisions aimed at solving the problems identified.

It is noted that in carrying out supervisory activities in the field of urban development, authorized entities use a number of forms and methods that in their totality represent a single integrated system, and therefore they should be used in a comprehensive, inseparable way. It is emphasized that the list of forms and methods outlined in the article can not be called exhaustive, since at the scientific and legislative level there should be constant work on finding new, more effective forms and methods that will allow to improve quality control and supervision in the field of urban development activity.

Key words: administrative forms, methods, supervision, control, town-planning activity, verification.

16. Колпаков В.К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: Дис.. д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України.-К., 2005. 590 с.

ПРО СТАН ТА ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ TRIPS У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ОРДУЛІ Евеліна Євгеніївна - аспірантка Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України (м. Київ, Україна)

**<https://orcid.org/0000-0002-4140-9027>
УДК: 347.77**

У статті здійснений теоретичний аналіз стану та особливостей імплементації положень Угоди TRIPS в українське законодавство. Висвітлені окремі питання неузгодженості чинного вітчизняного законодавства відповідно до Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди TRIPS). Визначені деякі аномалії та прогалини в правовому регулюванні об'єктів прав інтелектуальної власності, а також можливі способи їх подолання. Надана загальна характеристика сучасного рівня гармонізації положень законодавства України до Угоди TRIPS із зазначенням положень, які потребують своєї імплементації.

Ключові слова: гармонізація законодавства, інтелектуальна власність, імплементація, об'єкти інтелектуальної власності, Угода TRIPS.

Актуальність дослідження та постановка проблеми

Необхідність вивчення сучасного стану реалізації прийнятих на себе Україною при вступі до СОТ зобов'язань щодо захисту прав інтелектуальної власності на рівні мінімальних стандартів, що визначається вимогами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода TRIPS) [1], як одного з базових міжнародно-правових актів, зумовлюється потребами утворення сучасного ринку обігу об'єктів інтелектуальної власності, забезпеченням сприятливих умов залучення інвестицій у

капіталомісткі галузі науки та виробництва. Крім того, в умовах зростання міжнародної торгівлі та глобалізації економічних процесів існує потреба у з'ясуванні рівня відповідності національного законодавства про інтелектуальну власність існуючим потребам правозастосування.

Стан наукової розробленості

У науковій літературі проблеми імплементації окремих положень Угоди TRIPS в законодавство України про інтелектуальну власність розглядалися неодноразово. Свої роботи цим питанням присвятили Горнісевич А.М., Ільченко С. А., Капіца Ю.М., Ребриш Б.Ю., Чибісов Д.М., Якубівська Ю. Є., Яценко О. М. та ін. Проте, як правило, питання відповідності національної системи захисту прав інтелектуальної власності міжнародним стандартам досліджувалися на рівні окремих її складових, без достатнього узагальнення та визначення основних напрямів усунення існуючих колізій.

Метою статті є вивчення загального стану відповідності актів національного законодавства України вимогам Угоди TRIPS, окреслення окремих існуючих колізій у цій сфері та визначення способів їх подолання.

Виклад основного матеріалу

Згідно зі ст. 1 Угоди TRIPS її члени надають чинність положенням цієї Угоди та є вільними у визначенні відповідного методу

впровадження положень цієї Угоди у межах їх власної законодавчої системи та практики [1]. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на точку зору Горнісевича А.М., який зазначає, що практично всі міжнародні стандарти захисту прав інтелектуальної власності, що встановлені Угодою TRIPS адекватно перенесені в площину національних законодавчих та інших нормативно-правових актів України [2, стор. 52]. Така позиція загалом є слушною, оскільки спирається на аналіз чинного законодавства України у його співставленні з визначеними міжнародними стандартами захисту права інтелектуальної власності.

Як наголошує Ю.М. Капіца, національна система права інтелектуальної власності зазнала суттєвого впливу на її формування норм міжнародно-правових актів. Традиційно матеріальні норми такої системи повторюють відповідні положення договорів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). На частку, власне національного законодавства, припадає процесуальний порядок оформлення майнових прав, заходи цивільно-правового, адміністративно-правового та кримінально-правового захисту, регламентація виплати винагород правоотримувачам та деякі інші питання [3, стор. 429, 430]. Тобто правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні від початку було зорієнтовано на принципи та стандарти, які закріплювалися відповідними міжнародно-правовими актами. А відтак, відмінності національної системи захисту прав інтелектуальної власності як загалом, так і окремих її елементів – зокрема, не можуть нести відбиток цілковитого антагонізму до системи, запроваджуваної міжнародним правом, а притаманні здебільшого площині правозастосування через деякі історичні традиції, притаманні розвитку права в нашій державі.

Схожу позицію позначила й Т.Є. Ромат, яка вважає, що законодавство України в сфері захисту інтелектуальної власності вже перебуває в стадії максимального наближення до світових стандартів. На її думку, необхідно переходити до вдосконалення механізмів імплементації цих положень у

площину правореалізації та контролю за їх виконанням [4].

Водночас, не можна обійти увагою те, що при достатньо високому загальному рівні імплементації положень Угоди TRIPS та інших міжнародно-правових актів у національне законодавство України все ж існують певні правові колізії (прогалини, аномалії) у сфері захисту прав інтелектуальної власності, на чому неодноразово акцентувалася увага в літературі.

Наприклад, Ю.Є. Якубівська заперечує ефективність державного регулювання у сфері інтелектуальної власності, що, на її думку, підтверджується погіршенням глобального рівня охорони та захисту вітчизняних результатів інтелектуальної діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вона вважає, що практика охорони та захисту інтелектуальної власності в Україні хоч і перебуває на завершальному етапі свого розвитку, однак має ряд суттєвих недоліків та, відповідно, потребує визначення шляхів їх вирішення з наукової точки зору [5]. І хоча така позиція видається дискусійною через її чітку негативну оцінку загального стану законодавства про інтелектуальну власність, але вона є важливою з огляду спрямованості на подолання існуючих недоліків.

У цьому ж контексті позначили свої позиції й інші фахівці. Зокрема, на проблемі відсутності в українському законодавстві визначення поняття паралельного імпорту акцентує увагу Б.Ю. Ребриш [6], на вади в правовому регулюванні охорони нерозголошеної інформації вказує А.В. Міндрул [7]. Можна навести й інші випадки неузгодженості положень національного законодавства України та Угоди TRIPS, які значно знижують рівень гармонізації міжнародної та національної систем захисту прав інтелектуальної власності. У зв'язку з цим убачається необхідним окреслити окремі локації таких невідповідностей та визначити способи їх усунення. У зв'язку з обмеженістю обсягу даної статті спробуємо здійснити це хоча б в оглядовому порядку, оскільки насправді проблема охоплює дуже широке коло питань як загальнотеоретичного, так і практичного характеру.

Так, однією з центральних проблем імплементації положень Угоди TRIPS у національне законодавство України є розбіжності в термінології, яка застосовується в нормотворчій діяльності та наукових дослідженнях. Як обґрунтовано зазначає К.О. Трихліб, термінологія, як один із засобів юридичної техніки, має чи не вирішальне значення при формулюванні текстів нормативно-правових актів, а термінологічні неточності призводять до колізії норм, помилкових рішень у правозастосовній практиці. При цьому слушно наголошується на зв'язку уніфікації термінології, що використовується, та гармонізації (адаптації) законодавства України, зокрема, з європейським правом [8]. З цим необхідно беззастережно погодитися через те, що термінологічні розбіжності є однією з вагомих проблем для гармонізації законодавства України та Угоди TRIPS.

Яскравим прикладом цього є ситуація із застосованим у ст. 15 Угоди TRIPS терміном «торговий знак» (в англійському написанні - «trademark») [1]. При його зіставленні зі змістом ст.ст. 420, 492–500 Цивільного кодексу України [9], абз. 3 ч. 2 ст. 1, п. 1 ст. 2 та п. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [10] виявляються відмінності не тільки вербально, але й змістовного характеру.

Описуючи таку невідповідність, О.А. Рассомахіна співставляє та оперує різними термінами, які вживаються у законодавстві та практиці України на позначення поняття «торгівельної марки»: «товарний знак», «знак сервісу (обслуговування)», «знак для товарів і послуг», «торговий знак», «фірмовий знак», «логотип», а також «бренд» [11]. На цю проблему звертають увагу й інші науковці, які висловлюють аналогічну точку зору щодо вживання різних термінів у законодавстві України на позначення одного і того ж поняття [12, 13].

При вирішенні позначеної вище проблеми вбачається можливим приєднатися до позиції В.В. Гордейчука, який вважає, що попри наявність різних точок зору, немає принципових розбіжностей у термінах «торгівельна марка» та «товарний знак (знак для товарів та послуг)», а отже, немає і значущих перешкод для життя цих устале-

них термінів у науковій літературі. Що ж до законодавчої техніки, то слід все ж таки намагатися уникати неузгодженості в текстах нормативних актів і проводити уніфікацію законодавства на базі терміна «торгівельна марка» згідно з підходом, закріпленим у ЦК України [14, стор. 174, 175]. Загалом погоджуючись з такою точкою зору, все ж, з огляду на положення статей 8 та 9 Конституції України [15], необхідно зробити застереження про те, що в офіційному тексті українською мовою у ст. 15 Угоди TRIPS використовується саме термін «торговий знак» [1]. Відтак з формально-юридичних підстав, вважаємо, що остаточне рішення питання може мати місце через імплементацію в законодавство України словосполучення, яке містить міжнародно-правовий акт.

Але найчастіше в літературі обговорюється проблема невідповідності складу системи об'єктів права інтелектуальної власності за Угодою TRIPS та тим, що містять акти національного законодавства України. Як вважає О.М. Мельник, поняття «об'єкт права інтелектуальної власності» в чинному законодавстві України про інтелектуальну власність, у тому числі і в ЦК, розуміється по-різному. Не містить чіткого визначення цього поняття і спеціальна література [16, стор 13], що не сприяє дійовому правовому захисту об'єктів права інтелектуальної власності. Убачається, що вихідним пунктом подолання означених розбіжностей може служити точка зору О.О. Штефан, яка вказує на відсутність як у законодавстві України, так і у міжнародно-правових актах визначення об'єкта авторського права. Проте, у нормативно-правових актах міститься перелік об'єктів і певні вимоги до результатів інтелектуальної, творчої праці авторів, за умови додержання яких той чи інший результат творчої діяльності може бути визнаним відповідно до закону тим чи іншим об'єктом авторського права і, відповідно, отримати правову охорону та захист [17, стор. 118, 119].

Так, згідно з п. 2 ст. 1 Угоди TRIPS термін «інтелектуальна власність» означає всі категорії інтелектуальної власності, які підпадають під дію розділів 1 - 7 Частини II, тобто закріплюється наступна «сфера дії та вико-

ристання прав інтелектуальної власності»: авторське право та суміжні права, торгові знаки, географічні зазначення, промислові зразки, патенти, плани-проекти (топология) інтегральних мікросхем, а також нерозкрита інформація [1].

Для порівняння наведемо ст. 420 ЦК України, яка наводить наступний перелік об'єктів права інтелектуальної власності:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці [9].

Проте, як уже неодноразово відзначалося в літературі, наведений у ст. 420 ЦК України перелік не є вичерпним. Доцільність існування не виключного переліку об'єктів права інтелектуальної власності полягає у тому, що з кожним роком у світі та в Україні стрімко розвивається наука і техніка, у зв'язку з чим можуть з'явитися нові об'єкти права інтелектуальної власності, які непередбачені в чинному національному законодавстві. У такому випадку наявність не виключного переліку виключає можливість відсутності їх правової охорони з боку держави [17, стор. 118, 119; 18; 19, стор. 61].

До того ж, вже висловлювалися пропозиції щодо розширення кола об'єктів права інтелектуальної власності. Так, О.М. Мельник запропонувала визнати об'єктами права інтелектуальної власності біотехнології, репрографії, нову техніку зв'язку, цифрові системи поширення, комерційне використання персонажів, а також надати більш розгорнуту охорону прав на комп'ютерні програми, породи тварин, твори архітектури, містобудування та садово-паркового

мистецтва та інші твори [16, стор. 29]. Такі пропозиції, безумовно, є цікавими в науковому плані, але їх втілення потребує зваженого аналізу та чіткого розуміння наслідків для системи захисту прав інтелектуальної власності в Україні як на національному, так і на міжнародному рівнях. Оскільки це може вплинути не тільки на економічні процеси в окремих галузях науки та виробництва, але й мати безпосередній вплив на міжнародні зобов'язання нашої країни, особливо з огляду на вимогу ст. 1 Угоди TRIPS, щоб більш високий рівень захисту, ніж цього вимагає ця Угода, не порушував її положень [1].

Як видно з зіставлення змісту розділів 1 - 7 Частини II Угоди TRIPS [1] та ст. 420 ЦК України [9] мають місце стосовно системи об'єктів інтелектуальної власності не тільки кількісні, термінологічні, але й змістовні розбіжності. Це можна чітко прослідкувати на тлі дискусії про співвідношення понять «нерозкрита інформація» та «комерційні таємниці», які хоча термінологічно і відмінні, але водночас є близькими за значенням з огляду на зміст ст. 505 ЦК України [9] та ст. 39 Угоди TRIPS [1]. До того ж у літературі ведеться дискусія щодо їх зіставлення з такими поняттями як «нерозголошена інформація», «ноу-хау», «раціоналізаторська пропозиція», «секрет виробництва», «торгові секрети» тощо [19, стор. 61; 20; 21; 22, стор. 262].

У цьому контексті звертає на себе увагу проблема віднесення ст. 505 ЦК України [9] до кола об'єктів права інтелектуальної власності раціоналізаторських пропозицій, захист яких не передбачується Угодою TRIPS. Проте на рівні інших міжнародних угод Україна визнає їх об'єктом права інтелектуальної власності та бере на себе зобов'язання по їх захисту. Підтвердженням такого судження може служити Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Корея щодо співробітництва у сфері оборонної промисловості та матеріально-технічного забезпечення від 18.12.2006 р., п. 6 якої серед об'єктів права інтелектуальної власності вказує раціоналізаторські пропозиції [23].

Існують і інші напрями, за якими убачається необхідною гармонізація національного законодавства України до поло-

жень Угоди TRIPS. Зокрема, можна вести мову про узгодження строків захисту прав інтелектуальної власності, особливостей їх обчислення, способів та процедур захисту прав інтелектуальної власності, а також видів юридичної відповідальності за їх порушення. Але кожний з таких напрямів потребує детального вивчення та висвітлення, оскільки це неможливо здійснити в межах однієї статті.

На обґрунтування такого твердження можна вказати, серед іншого, на п. 3 ст. 251, п. 2 ст. 425 та п. 4 ст. 456 ЦК України [9], які, встановлюючи правила визначення строків і термінів і вказуючи як на підставу таких дій на акти цивільного законодавства, правочини або рішення суду, не включають до такого переліку ні саму Угоду TRIPS [9], ні інші міжнародні угоди нашої держави. Убачається, що в даному разі відповідні положення українського законодавства необхідно скорегувати хоча б у напрямку посилення на акти міжнародного права.

Висновки. Як підсумок викладеному вище, необхідно зазначити, що в цілому законодавство України в сфері захисту інтелектуальної власності узгоджено з нормами Угоди TRIPS, проте існує необхідність подальшого вивчення окремих його положень з метою визначення напрямів та способів підвищення рівня гармонізації з існуючими міжнародними стандартами.

Література

1. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018.
2. Горнісевич А.М. Міжнародні стандарти захисту прав інтелектуальної власності. *Наука та інновації*. 2011. Т. 7. № 3. С. 49-53.
3. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е.Б. Кубко, В.В. Цветкова. К.: Юринком Интер. 2003. 583 с.
4. Ромат Т. Удосконалення захисту інтелектуальної власності в Україні в контексті в контексті міжнародних зобов'язань. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11rtekmz.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11rtekmz.pdf).
5. Якубівська Ю.Є. Імплементація міжнародних норм у сфері інтелектуальної

власності в національну практику в контексті підвищення ефективності інституційного середовища. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4430>.

6. Ребриш Б.Ю. Вплив Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) на забезпечення доступу до лікарських засобів в Україні. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/36.pdf.

7. Міндрул А. Деякі аспекти реалізації вимог Угоди TRIPS щодо охорони нерозголошеної інформації в законодавстві України в контексті забезпечення доступу до лікарських засобів. URL: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2010_2/mindrul.pdf.

8. Трихліб К. О. Термінологічні колізії в нормотворчій діяльності. *Теорія і практика правознавства : електрон. наукометр. фах. вид.* 2011. Т. 1. № 1. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62242/57832>.

9. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44.- Ст. 356.

10. Закон України «Про охорону прав на знаки ля товарів і послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.

11. Рассомахіна О. А. Поняття торговельної марки та її співвідношення із суміжними категоріями. *Форум права*. 2007. № 3. С. 212-223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_3_34.

12. Закорецька Г.В., Рудник Т.В. Правова охорона торговельних марок. *Форум права*. 2012. № 1. С. 840-844. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_132.

13. Горобець Н.О. Проблеми використання юридичної термінології в законодавстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 7-10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(1)_3).

14. Гордейчук В.В. Виключне право на торговельну марку як елемент змісту правовідносин інтелектуальної власності (вітчизняний та міжнародно-правовий аспект): Дисс. ...канд. юрид. наук. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. – 192 с.

15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

16. Мельник О.М. Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні. Автореф. дис. ...докт. юрид. наук. – К.: Інст-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2004. – 37 с.

17. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; За ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 696 с.

18. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. URL: <http://jurists.org.ua/civil-law/3015-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-420-civlnogo-kodeksu-ukrayini.html>.

19. Дмитренко В.В. Ноу-хау в системі об'єктів права інтелектуальної власності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 61-65. С. 61.

20. Ільченко С.А. Інформація як об'єкт захисту відповідно до угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 72-75. URL: https://nbuv.gov.ua/NaUKMAup_2012_129_17.

21. Сляднева Г.О. Поняття та ознаки комерційної таємниці суб'єкта господарювання. URL: <http://www.apdp.in.ua/v21/60.pdf>.

22. Охорона інтелектуальної власності в Україні / [С. О. Довгий, В.О. Жаров, В.О. Зайчук та ін.]. К.: Форум, 2002. 319 с.

23. *Офіційний вісник України*. 2007. № 60. Стор. 33. Ст. 2383.

The article provides a theoretical analysis of the current state of implementation of the provisions of the Agreement on trade-related aspects of intellectual property rights (TRIPS agreement) in the national legislation of Ukraine, considers examples of individu-

al conflicts in this area and identifies ways to overcome them. In particular, attention is paid to the assessment of existing in the literature points of view on the compliance of the national system of protection of intellectual property rights with international standards.

The paper focuses on the fact that in Ukraine the legal regulation of relations in the field of intellectual property was initially focused on the application of principles and standards, which were determined by the relevant international legal acts, and therefore the differences between the national system of protection of intellectual property rights in general and its individual elements – in particular, are not antagonistic to the system, which is based on the norms of international law. The existing individual anomalies are mostly peculiar to the field of law enforcement due to certain historical traditions in the development of the state.

At the same time, the review procedure indicates the presence of a number of theoretical and practical problems that significantly reduce the level of harmonization of national legislation of Ukraine with the TRIPS Agreement. In particular, as one of the Central issues pointed to the differences used in both legal acts and in the scientific literature terms.

It is concluded that in general, the legislation of Ukraine on intellectual property is consistent with the rules of the TRIPS Agreement, but there is a need for harmonization of certain provisions on the terms of protection of intellectual property rights, features of their calculation, methods and procedures for the protection of intellectual property rights, as well as types of legal liability for their violation.

Key word: harmonization of the legislation, intellectual property, implementation, objects of intellectual property, TRIPS Agreement.

ФОРМА ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМ КОМПЛЕКСОМ ПІДПРИЄМСТВА

ГНАТЮК Тетяна Миколаївна - аспірант кафедри цивільного права і процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

В статті проаналізована форма договору управління майновим комплексом підприємства і розкриті проблеми по данному вопросу. Договор управления имуществом может предусматривать возникновение у управляющего права доверительной собственности. В управление могут передаваться предприятие как целостный имущественный комплекс, недвижимые вещи, ценные бумаги, имущественные права и др. Такой договор нужно заключать в письменной форме, а управление недвижимым имуществом дополнительно требует нотариального удостоверения. Именно такие особенности и раскрывает данная статья.

Постановка проблеми

Договір управління майном укладається у письмовій формі. Якщо в управління передається нерухоме майно (квартира, будинок, земельна ділянка тощо), то договір підлягає нотаріальному посвідченню (ст. 1031 ЦК). Такий договір вважається укладеним із моменту його нотаріального посвідчення (ст. 640 ЦК). В інших випадках нотаріальне посвідчення не вимагається, тільки якщо цього забажає будь-яка зі сторін. Саме в таких ситуаціях на практиці виникають проблеми, але їх потрібно вирішувати, розглядати та обґрунтовувати, що і є нашою основною проблемою. Окрім самого договору, рекомендуємо оформлювати передачу майна первинним документом, зокрема актом приймання-передачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання форми договору управління майновим комплексом підприємства досліджувалось у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема Зинов'єва А. В., Венедіктова І.В., Никитин Д.Ю., Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Куканов А.В., Колосов Д. Ю., та інші.

Мета статті

Метою статті є формування комплексної характеристики форми договору управління майновим комплексом підприємства та вироблення на її основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання неправильного оформлення договору.

Виклад основного матеріалу дослідження

У договорах, щодо яких за законом чи домовленістю сторін вимагається нотаріальне посвідчення та (або) державна реєстрація, момент укладення договору пов'язується з моментом нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації.

Договір управління підприємством як єдиним майновим комплексом укладається згідно з вимогами законодавства у нотаріальній формі. Відповідно, права та обов'язки виникають з моменту нотаріального посвідчення. Це підтверджується п.7 ч.1 ст.1044 ЦК України, згідно з якою передбачена можливість установника управління відмо-

ви від договору з іншої, ніж указана в пункті 6 ст.1044 ЦК України, причини за умови виплати управителеві плати, передбаченої договором. Отже, обов'язок установника виникає з моменту укладення договору, тобто досягнення домовленості із усіх істотних умов договору в нотаріальній формі навіть тоді, коли саме майно (в даному випадку єдиний майновий комплекс підприємства) ще не переданий фактично в управління.

Таким чином, можна стверджувати, що договір управління підприємством як єдиним майновим комплексом є консенсуальним. Сторони договору управління єдиним майновим комплексом підприємства перебувають у зобов'язальних правовідносинах з моменту досягнення згоди з усіх істотних умов договору в належній формі. Договором управління підприємством як єдиним майновим комплексом опосередковується реалізація правомочностей власника на право володіння, користування його майном. До управителя не переходить право власності на підприємство як єдиний майновий комплекс. На підставі договору управління майном до управителя переходять окремі повноваження щодо володіння, користування і навіть у межах окреслених договором управління право розпорядження. Це дає можливість управителеві вступати у відносини з третіми особами в межах наданих йому договором повноважень від власного імені. Однак управитель зобов'язаний повідомити інших осіб при укладенні договорів та здійсненні інших правочинів, що він є управителем, а не власником підприємства як єдиного майнового комплексу.

Договірні відносини управління підприємством як єдиним майновим комплексом слід відрізнити від інших подібних стосунків. Зокрема, від здійснення повноважень управління юридичною особою її органом. Органи юридичної особи не є самостійними суб'єктами права, а перебувають у трудових або корпоративних відносинах з юридичною особою або її засновниками (учасниками). Відповідно, їх повноваження визначаються статутними документами юридичної особи, а не цивільно-правовим договором управління майном.

На думку А.А. Албу, управління є різновидом посередницького правовідношення, адже управитель як особа, що здійснює весь комплекс дій з довіреним йому майном, виступає посередником між установником управління та третіми особами, які отримують вигоду. При цьому акцентовано на тому, що управління та представництво як різновиди посередництва не є тотожними категоріями, навпаки – управління є ширшим за значенням, адже предметом представництва є дії юридичного характеру, а управління проявляється у фактичних, юридичних та організаційних діях управителя.

Управління є відображенням використання власності з особливою метою, що відбувається в межах тріади повноважень власника, які характеризуються можливістю здійснення їх на власний розсуд. Власник має право передавати іншим особам своє право володіння, користування і розпорядження майном, залишаючись при цьому його власником. На цьому заснована і можливість передавати своє майно в управління іншій особі, що однак не веде до переходу права власності до управителя. Таким чином, при здійсненні управління відбувається не розчленування права власності між установником управління та управителем, а реалізація волі власника майна шляхом передачі управителю належних йому повноважень щодо здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження відповідним майном.

Управління майновим комплексом підприємства має цивільно-правову природу і базується на договорі. Управителеві передаються майнові (речові) повноваження, але, водночас, виникають зобов'язальні відносини між установником управління (власником єдиного майнового комплексу) та управителем. Зобов'язальні відносини виникають також на підставі договорів управителя з іншими особами для забезпечення функціональної діяльності єдиного майнового комплексу.

Для реалізації повноважень розпорядчого характеру управитель має похідні від змісту права власності правомочності щодо володіння, користування переданим в

управління єдиним майновим комплексом у межах, визначених законодавством та договором управління.

Повноваження речового типу мають похідний від відносин власності характер і здійснюються відповідно до положень законодавства та умов договору управління єдиним майновим комплексом підприємства. Зазначені повноваження складають зміст довірчої власності, яка виникає на підставі договору управління єдиним майновим комплексом підприємства. Хоча договір управління підприємством як єдиним майновим комплексом належить до договорів про надання послуг, його слід відмежовувати від інших схожих договірних конструкцій: договорів комісії, доручення, агентського договору. Критеріями розмежування буде як зміст договору, так і порядок вчинення дій, які становлять зміст договору. Перелічені договори, на відміну від договору управління, мають посередницький характер. Повірений за договорами доручення та агентським договором діє від імені довірителя, а управитель – від власного імені. Крім цього, якщо за договором доручення і комісії зобов'язана сторона здійснює лише юридичні дії (правочини), то управитель вчиняє як юридичні, так і фактичні дії, пов'язані з управлінням підприємством як єдиним майновим комплексом.

Договір управління майновим комплексом підприємства є юридичним фактом, на підставі якого відбувається передання повноважень володіння, користування і розпорядження в межах, визначених договором від власника до управителя.

Водночас, з моменту передання єдиного майнового комплексу управителю виникають відносини довірчої власності відповідно до ч.2 ст.1029 ЦК України, яка передбачає, що договором управління майном можуть засвідчуватися виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. Відносини довірчої власності можуть регламентуватися, крім умов договору управління, положеннями законодавства, яке регулює речові відносини.

На це звертав увагу С.О. Сліпченко, який інститут довірчої власності розглядував в аспекті обмеженого речового права. Водно-

час, не можна трактувати непередання певних повноважень за договором управління до припинення власником майнових прав на передане в управління майно. Йдеться про певний спосіб здійснення права власності, який полягає в переданні на основі договору управління майном певних правомочностей іншій особі – управителю.

Передаючи управителю підприємство як єдиний майновий комплекс в управління, власник- установник управління встановлює обсяг правомочностей управителя щодо володіння, користування і розпорядження. За цим договором управителю надаються певні права, але й покладаються обов'язки, передбачені договором і законом.

Водночас, певні договірні обов'язки має установник управління. Як правило, ці обов'язки визначаються в договірному зобов'язанні. Але й чинним законодавством встановлені обов'язки установника управління, зокрема щодо оплати послуг управителя. Це дає можливість констатувати, що договір управління підприємством як єдиним майновим комплексом є двостороньозобов'язуючим та оплатним договором.

Договір управління майновим комплексом підприємства займає важливе місце в договірному механізмі регулювання цивільного обороту. Це зумовлено тим, що власник з об'єктивних причин не завжди має можливість належно здійснювати свої правомочності стосовно підприємства як єдиного майнового комплексу. Тому договір управління дозволяє ефективно використовувати майно в інтересах власника.

Однією з найбільш поширених форм інвестиційної діяльності є їх здійснення на основі договорів. Договір є підставою виникнення інвестиційних відносин. Інвестиційне законодавство встановлює порядок, форму здійснення інвестицій, правовий статус їх учасників, гарантії захисту прав інвесторів. Але конкретні суб'єктивні інвестиційні права та обов'язки виникають із змісту інвестиційних договорів. Договором учасники інвестиційної діяльності на основі чинної нормативної бази регулюють взаємовідносини у сфері інвестиційної діяльності. Взаємовідносини суб'єктів інвестування здійснюються на засадах рівності сторін і

спрямовані на виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків в інвестиційній сфері, які є цивільними за своєю правовою природою.

Водночас інвестиційні договори мають свої особливості. Можна виокремити такі ознаки інвестиційного договору: 1) учасником (сторонаю) інвестиційного договору є особа, яка має статус інвестора; 2) предметом договору є цінності, що відповідають законодавчим вимогам щодо поняття інвестиції;

3) інвестиція здійснюється в одному з видів, що не суперечать чинному законодавству з метою одержання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту;

4) інвестиційні цінності передаються на тривалий термін;

5) інвестиційний договір передбачає участь інвестора в розподілі результатів та ризиків від діяльності, пов'язаної з використанням інвестиції;

6) змістом інвестиційного договору є майнові та немайнові (організаційні) правомочності інвестора щодо управління та контролю за використанням інвестиції.

Таким чином, договір є правовою формою опосередкування інвестиційної діяльності без створення інвестором юридичної особи як об'єкта інвестиційної діяльності. В Україні конструкція спільного договірного інвестування була запроваджена у законодавстві вперше Законом України «Про інвестиційну діяльність». Пізніше Указом Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» від 19 лютого 1994р. було визначено правовий статус фінансових посередників, які здійснювали діяльність із спільного інвестування та форми здійснення спільного інвестування. При цьому інвестиційний фонд наділений правами юридичної особи, яка створювалася у формі закритого акціонерного товариства відповідно до Закону України від 15 березня 2001р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) (втратив чинність). Діяльність із спільного інвестування тогочасні інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, що засновували взаємні фонди, здійснювали шляхом випуску інвестиційних сертифікатів, які набувалися

фізичними особами за кошти або в обмін на приватизаційні папери.

Гудвіл є нематеріальним активом згідно зі ст. 14.1.40 Податкового кодексу України, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Нематеріальні активи є складовою частиною майнового комплексу підприємства.

Тому у разі порушення прав на нематеріальні активи необхідно враховувати негативні економічні наслідки, спричинені сторонами, що зазнала шкоди, у тому числі втрату прибутків, будь-які неправомірні доходи, отримані правопорушником, та моральну шкоду.

Висновок

Правила щодо форми договору управління майном регулюються ст. 1031 ЦК, згідно з ч. 1 якої договір управління майном має укладатися в простій письмовій формі. Недодержання письмової форми договору управління рухомого майна не є підставою для визнання його недійсним, але позбавляє його учасників права підтверджувати факт, наприклад, управління рухомим майном. У разі виникнення спору підтвердженням укладення такого договору можуть виступати письмові та інші докази (листування, показання свідків тощо). Договір управління нерухомим майном підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації. У випадку порушення вимоги про нотаріальне посвідчення і державну реєстрацію договору управління визнається недійсним.

Література

1. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві: монографія/Р.А. Майданик.-К.:В-во поліграфічний центр Київського ун-ту., 2002.-с.295.

2. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні: навчально-науковий посібник/І.В. Венедіктова.-Харків:Консум,2004.-с.68

3. Албу А.А. Цивільно-правове регулювання управління майном: автореф.дис.. канд..юрид.наук:12.00.03/А.А. Албу.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізована форма договору управління майновим комплексом підприємства та розкриті проблеми даного питання. Договір управління майном може передбачати виникнення в управителя права довірчої власності. В управління можуть передаватися підприємство як цілісний майновий комплекс, нерухомі речі, цінні папери, майнові права тощо. Такий договір потрібно укладати в письмовій формі, а управління нерухомим майном додатково вимагає нотаріального посвідчення. Саме такі особливості і розкриває дана стаття.

Ключові слова: Договір управління підприємством, форма договору, договірні відносини, форми інвестиційної діяльності, відносини довірчої власності.

4. Закон України «Про інвестиційну діяльність»//Відомості Верховної Ради України

5.Закон України від 15 березня 2001р. «Про інститути спільного інвестування (майнові інвестиційні фонди)//Відомості Верховної Ради-2001-№21-ст.103.

6. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар,- О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.: за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.

7. Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 20 с.

FORM OF THE CONTRACT OF MANAGEMENT OF THE PROPERTY COMPLEX OF THE ENTERPRISE

In the article the form of the contract of management of the property complex of the enterprise is analyzed and problems of this issue are revealed. A property management contract may provide for a trustee to have a trustee. Management can be transferred to the enterprise as a complete property complex, real estate, securities, property rights, etc. Such a contract should be concluded in writing, and real estate management additionally requires a notarization. These are the peculiarities of this article. The purpose of the article is to form a complex characteristic of the form of the contract of management of the property complex of the enterprise and to develop on the basis of it scientifically substantiated recommendations for preventing the wrong execution of the contract.

The property management contract is concluded in writing. If real estate (apartment, house, land, etc.) is transferred to management, then the contract is subject to a notarization certificate (Article 1031 of the Civil Code). Such an agreement shall be considered concluded from the moment of its notarization (Article 640 of the Civil Code). In other cases, notarization is not required unless requested by either party. Exactly in such situations, problems arise in practice, but they need to be addressed, considered and justified, which is our main problem. In addition to the contract itself, it is recommended to arrange the transfer of property with a primary document, in particular the act of acceptance-transfer.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

БАНДУРКА Сергій Сергійович - аспірант кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 346.2

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4826-5799>

Исследуется экономическая безопасность как составляющая национальной безопасности и условие развития предпринимательства. Рассматривается опыт правового обеспечения безопасности предпринимательской деятельности в Соединенных Штатах Америки, Франции, Германии, Испании, Японии, Китае, Казахстане, Белоруссии и России, практика которых свидетельствует, что вопросы социально-экономической безопасности бизнеса тесно связаны с законодательным обеспечением рыночных условий хозяйствования. Доказано, что в условиях евроинтеграции и глобализации традиционные ценности и национальные интересы являются основой развития предпринимательства и определяется ведущая роль государства в регулировании безопасности предпринимательской деятельности. Выявляются средства обеспечения экономической безопасности предпринимательства, способствующие совершенствованию хозяйственных отношений в Украине и характеризуются условия обеспечения экономической безопасности предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, безопасность, административно-правовое обеспечение, экономическая безопасность, безопасность предпринимательской деятельности, физическое лицо-предприниматель, международный опыт предпринимательства.

Вступ

В умовах стрімкого розвитку євроінтеграційних процесів та глобалізації для економічного розвитку України важливого значення набуває використання досвіду країн світу

щодо правового регулювання безпеки підприємницької діяльності. У ринкових умовах господарювання економіка країни спирається на організовану та стабільну діяльність як великих підприємств, так і фізичних осіб-підприємців, виробництво яких становить переважний обсяг валового внутрішнього продукту країни, і тому потребує стабільних умов розвитку та захисту. Актуальним стала потреба в розробці правових засад національної безпеки, яка включає в себе політичну, економічну, воєнну, екологічну, інформаційну, гуманітарну і інші види безпеки.

Поняття економічної безпеки, як свідчать наукові публікації, з'явилося ще при становленні капіталістичних відносин у європейських країнах та зводилося до забезпечення добробуту та безпеки суб'єктів господарювання. Так, у своєму трактаті «Про суспільний договір» Ж.Ж. Руссо наголошував, що найважливішою турботою держави є турбота про самозбереження і безпеку. У той час поняття «безпека» означало «стан, ситуацію спокою, що з'являється в результаті відсутності реальної небезпеки, а також наявність матеріальної організаційної структури, яка сприяє створенню та підтриманню даної ситуації» [1].

Надалі вивчення проблеми економічної безпеки базується на розуміннях суспільства, як цілісного організму, що повинно функціонувати з метою підвищення суспільного добробуту і з розвитком конкуренції, монополізму та капіталізації господарських відносин потребує відповідних захищених законом

умов та централізованого регулювання. Постає питання про адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності з метою створення умов захищеності і стимулювання розвитку.

Стан наукової розробленості теми

Досвід правового забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності в зарубіжних країнах та можливості його використання в Україні в свій час досліджували І.В. Грищенко, С.П. Пономарьов, І.І. Плохой, В.В. Галуцько, О.П. Гетьманець, Лекарь С.І. та інші вчені, але їх увага була зосереджена на загальних питаннях адміністративно-правового регулювання підприємництва, а питання забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності знайшли лише фрагментарне висвітлення. Дослідження правового забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності в Україні залишається, як ніколи, актуальним, а досвід окремих зарубіжних країн може бути корисним при реалізації різних заходів з забезпечення такої безпеки.

Мета і завдання статті

На підставі досвіду окремих країн світу щодо правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності визначити шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи проблематику безпеки підприємницької діяльності, В.Ф. Грищенко, І.В. Грищенко та О.А. Самофалова дійшли висновку, що «безпека підприємницької діяльності є базисом, фундаментальною основою забезпечення національної безпеки» [2]. Підприємництво як юридичних так і фізичних осіб, не може бути успішним у досягненні поставлених цілей (прибутку чи іншого економічного чи соціального ефекту) без забезпечення належної безпеки підприємницької діяльності.

С.П. Пономарьов, як і І.І. Плохой, зазначають, що загальне поняття безпеки полягає у відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного із можливістю заподіяння будь-

якої шкоди життю, здоров'ю та майну громадян, навколишньому природному середовищу, в реалізації комплексу заходів; у використанні людських і матеріальних ресурсів, які призначені для запобігання такої шкоди; у захищеності населення, об'єктів довкілля, суспільного і державного майна від небезпеки при надзвичайних ситуаціях; у безпечній експлуатації обладнання, споруд, механізмів, що усуває загрозу для життя, здоров'я та інтересів людини, навколишнього середовища та об'єктів господарювання [3, с. 17-18; 4, с.62-65].

Вивчаючи правові умови забезпечення безпеки підприємницької діяльності В.В. Галуцько визначає елементи адміністративно-правової охорони та захисту підприємства, як важливої умови економічної безпеки країни [5, с. 247;265].

Говорячи про адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки, С.І. Лекарь зазначає, що останній «представляє собою систему адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на суспільні відносини у процесі реалізації державної економічної політики з метою їх приведення у відповідність до цілей і задач забезпечення економічної безпеки держави, покладені на уповноважені державні органи» [6, с. 33].

Отже, підприємець, як особа, що виконує свої функції в суспільному виробництві, повинен керуватися певною державною стратегією та спиратись на матеріальне забезпечення добробуту населення в країні, де існують ринкові умови господарювання. На особу-підприємця, з одного боку, має бути знижений тиск з боку держави для її вільного розвитку, а з іншого, в умовах загострення конкурентної боротьби та інших факторів повинно поширюватися правове поле захищеності. Держава виступає гарантом розвитку підприємства, а фізична особа-підприємець виступає саме як гарант соціально-економічної безпеки цивільного соціуму і безпеки держави.

Проте діяльність фізичних осіб-підприємців знаходиться на високому ступені уразливості, яка проявляється в конкуренції та в наявності різних дестабілізуючих факторів. За даними Світового банку, з новозареєстрованих осіб-підприємців продовжує працю-

вати протягом року приблизно 50%, через 3 роки – 28%, а через 5 років продовжує діяльність не більше 3%. При цьому кількість зареєстрованих підприємств залишається незмінною або зростає. Замість ліквідованих суб'єктів господарювання постійно реєструються інші [6, с.36]. Зіставлення даних про реєстрацію підприємств з відносною стабільністю і їх загальною чисельністю і обсягами виробництва вказують на високу інтенсивність внутрішніх реорганізаційних процесів всередині сектора підприємництва, що сприяють оптимізації використання і їх потенціалу в сучасних економічних умовах. Проведені дослідження вказують на те, що суб'єктам підприємницької діяльності необхідно розробляти стратегію регулювання економічної безпеки, використовуючи всі необхідні засоби.

Серед основних проблем економічної безпеки фізичних осіб-підприємців можна виділити низьку ефективність їх діяльності, недосконалість податкової системи країни, нездорову конкуренцію, відсутність високопрофесійного кадрового потенціалу.

Саме тому розгляд та сприяння покращенню умов безпеки особи-підприємця є дуже актуальним проблемним питанням, яке включає в себе цілу низку різних мір протидії загрозам такої діяльності. Адміністративно-правова безпека підприємницької діяльності, зокрема і фізичної особи, на нашу думку, тісно пов'язана з поняттям «економічна безпека держави». Тільки в державі, яка ставить перед собою цілі бути безпечною для фізичних осіб-підприємців, створюються максимально сприятливі умови.

Оскільки в країнах з економічною стабільністю існує досить великий позитивний досвід щодо питань національної економічної безпеки, у даний час зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки представляє безперечний інтерес. Розглянемо на прикладі деяких країн різні аспекти забезпечення економічної безпеки, які можуть представляти інтерес для вітчизняних підприємств.

Дієва система нормативно-правового регулювання є основою системи економічної безпеки різних країн, про що свідчить хронологічна інкорпорація основних законодавчих актів у сфері забезпечення економічної безпеки, що надана у праці Л.О. Корчевський [7]. Виділяючи взаємозв'язок між розвитком підприєм-

ств та рівнем їх економічної захищеності, в тих країнах, де існує більш стабільна економіка, можливо стверджувати, що за останній період більшість адміністративно-законодавчих обмежень було скасовано, введено стимулюючу функцію оподаткування та створено сприятливі фінансово-економічні умови для інвестицій та розвитку підприємництва. Такі заходи дали країнам Західної Європи та Японії вийти в лідери в питаннях розвитку підприємницької діяльності та посісти перші місця у світових рейтингах за показниками адаптації осіб-підприємців у правовій та економічній сфері. Цим пояснюється інвестиційна привабливість їх підприємств. На підставі наданих у працях Л.О. Корчевською та С.І. Лекарем даних можливо стверджувати, що національна економічна безпека спирається на нормативно-правову базу, яка встановлює основні принципи підприємницької діяльності та визначає відповідальний орган влади, який керує цією діяльністю та відповідає за рівні правові умови розвитку всіх суб'єктів господарювання. Так, у Сполучених Штатах Америки з метою відтворення суспільного виробництва та виходу з економічної кризи президент Т. Рузвельт з самого початку свого правління затвердив 15 законодавчих актів, у яких відійшов від практики невтручання країни в ринкові відносини і запропонував об'єднати підприємницьку діяльність з державним регулюванням господарських процесів підприємництва. Основою такої тактики була необхідність покращення соціального стану американського суспільства, бо економічні інтереси підприємств пов'язані з соціальною політикою держави. Для узгодження питань у цьому руслі президент Т. Рузвельт у червні 1934 р. вирішив затвердити ряд відповідних законів та створити федеральний комітет з економічної безпеки (The Economic security Act of 1935) та соціального захисту населення (The Social Security Act of 1935) [8, 105-106].

Найважливішою та незмінною складовою загальнонаціональної безпеки Сполучених Штатів виступає безпека економіки, що встановлено на законодавчому рівні. Серед найбільш значимих американських законів було прийнято ряд законів, які наведені в таблиці.

На прикладі даних, що наведені у таблиці, можливо стверджувати, що законодавче

**Законодавче забезпечення підприємництва у
Сполучених Штатах Америки на кінці 20 та початку 21 сторіччя.**

Рік	Назва закону	Оригінальна назва	Основні положення закону
1996	Закон про економічну безпеку	The Economic Security Act	Визначив основні питання економічної безпеки загального характеру
1999	Закон про освіту для економічної безпеки	The Education for Economic Security Act	Дозволив підвищити ефективність американської освіти і науки.
2001	Закон про економічну безпеку та відтворення	The Economic Security & Recovery Act of	Відкоригував питання податкового законодавства, визначив основні напрями розвитку національної економіки, створення сприятливого митного клімату
2002	Закон про створення нових робочих місць і економічну безпеку	Job Creation and Economic Security Act	Регулював питання подолання безробіття, ринку праці, економічного та соціального захисту населення

забезпечення економічної безпеки країни пов'язано з державним регулюванням ринкової економіки шляхом встановлення умов оподаткування, митної політики, політики цін та тарифів, рівня інфляції, безробіття, політики освіти та науки, тобто з основними показниками рівня розвитку країни, як умови розвитку підприємницької діяльності.

Досвід Франції свідчить, що питання соціально-економічної безпеки бізнесу тісно пов'язані з законодавчим забезпеченням ринкових умов господарювання. Наприкінці 90-х років уряд Франції затвердив серію нормативно-правових актів щодо покращення соціально-економічного стану безпеки суб'єктів підприємницької діяльності. Це було вкрай необхідним у зв'язку із інтеграцією Франції до Європейського Союзу. Соціально-економічна безпека у Франції наприкінці ХХ століття регулювалась в трьох напрямках:

- законом було визначено захист майна підприємців та їх інтелектуальної власності, а також захист систем інформації та управління, які належать підприємствам, тобто захист всіх активів підприємств.

- наступним кроком стало впровадження постійного моніторингу конкурентів на внутрішньому та зовнішньому ринках та визначення основних критеріїв, за якими підприємці поступаються конкурентам.

- останнім кроком було врегулювання кризових явищ з двох боків – державою та фахівцями підприємств. Особу увагу відводили пошуку та своєчасному уникненню загроз,

що виникали внаслідок неефективних управлінських рішень через відсутність необхідної інформації, потрібної для керівництва підприємством [9, с.30].

Підтримку економічної безпеки французьких підприємців на належному рівні забезпечувала дворівнева система. На першому рівні були управління, створені при Міністерствах, з підтримки соціально-економічної безпеки підприємств. У їх обов'язки входило захист підприємств та своєчасне забезпечення керівництва необхідною інформацією щодо можливих економічних загроз. Другий рівень становили кваліфіковані фахівці з митниці, яких було сформовано в управління при державному казначействі, для підтримки соціально-економічної безпеки підприємств [8, с. 105].

В Італії, Великобританії та Іспанії напрями по забезпеченню соціально-економічної безпеки підприємств були тотожними. Дієва та впливова система соціально-економічної безпеки підприємств в цих країнах ґрунтується на сталій нормативно-правовій базі. Таким прикладом виступає Іспанія, у якій закон «Про вдосконалення і захист національної промисловості» [10] забезпечив стабільність соціально-економічної безпеки компаній. В Італії підтримуються державою закордонні особи-підприємці, які є залежними від товарів та послуг італійських підприємств.

Японія була першою країною Далекого Сходу, яка вдало продемонструвала вміння пристосувати світовий досвід до умов азі-

атського суспільства, його національних інтересів. Японський уряд зрозумів, що в сучасних економічних умовах, коли відбувається глобалізація економіки, загострюється конкуренція, державної підтримки та допомоги потребують, перш за все, підприємства малого та середнього бізнесу [11].

Потрібно наголосити на тому, що японцям вдало вдається підтримувати основи своєї культури, традиційних інститутів і відносин, видозмінюючи їх лише в тій мірі, у якій цього вимагають завдання підвищення ефективності і конкурентоспроможності країни та її підприємств у постіндустріальну епоху і період глобального розвитку. Особлива увага приділяється культурі управління та макроекономічного регулювання. Важливим елементом пристосування японської економіки до нових умов став перехід (при збереженні контролю) ряду виробничих потужностей за кордон в країни з великими ринками, з більш дешевою робочою силою і сприятливими валютними курсами. Японія перетворилася на найбільшого у світі кредитора, має друге місце (після КНР) по запасах золотовалютних резервів [11, с.18-19].

У науковій літературі підкреслюється, що японцям властивий подвійний світогляд: адаптація до західного способу життя і в той же самий час захист національних цінностей і звичаїв. Тому часто виникає ситуація, коли модель поведінки, вигляд, одяг запозичені, а мотивація основних життєвих принципів традиційна. На роботі і в політиці зовні японець може вести себе «по-європейськи», але внутрішньо знаходиться в системі традиційних цінностей. Японські підприємства формуються на основі двох основних принципів щодо питань економічної безпеки: по-перше, розвиток економічної стабільності країни; по-друге, створення такого внутрішнього середовища, яке б сприяло покращенню національних інтересів країни [11].

Японія має певні притаманні тільки їй національні особливості, малу кількість іноземних інвестицій, відносно закритість японського суспільства, що впливає на внутрішню політику економічної безпеки підприємств. Загальна доктрина національних інтересів Японії була сформована ще у 70-х роках двадцятого століття і охоплювала національну

безпеку як комплексне явище, тобто це і: суспільна безпека, військова безпека країни та зовнішньоекономічна стабільність.

У наукових дослідженнях при вивченні досвіду впровадження правових заходів забезпечення розвитку підприємницької діяльності звертаються до сучасного досвіду Китаю. Відмічається, що останнім часом цій країні належить вагомe місце не лише в регіональному, але й у світовому масштабі і що специфіка китайської економіки, унікальне місце розташування країни, яке допомагає їй у загальносвітових господарських зв'язках, додають особливий «колерит» загальним для всього світу економічним питанням у китайському сприйнятті [8]. Це відноситься, зокрема, і до проблеми економічної безпеки, яка для КНР є вельми актуальною.

У дослідженнях відмічається, що в основі китайського трактування економічної безпеки лежить «економічний суверенітет», особливо незалежність в ухваленні рішень. Проте в сучасній КНР, на думку китайських науковців, «немає приводів для оптимізму». Економічний суверенітет знаходиться під тиском «потужних груп інтересів, особливо зарубіжних». Забезпеченість Китаю ресурсами «на душу населення» також є значно нижчою світових показників. Промисловість знаходиться у залежності від іноземного фінансового капіталу, який «вичавлює її прибутки» [8; 10]. Головні загрози для Китаю знаходяться в області економічного суверенітету. Для країн, що постійно розвиваються, зокрема Китай, економічна безпека краще всього визначається як здатність забезпечувати поступове зростання життєвих стандартів усього населення через національний економічний розвиток при збереженні економічної незалежності. Іншими словами, в економічній безпеці є дві сторони «медалі»: конкурентоспроможність і незалежний економічний суверенітет [10].

Уряд Німеччини, як свідчать наукові джерела, сприяє економічній безпеці підприємства через систему соціального страхування. Основні напрямки держави в цьому контексті базуються на дієвих законах [10]. Національна політика держави базується на гарантіях прав громадян, економічній та соціальної справедливості, сприяючи добробуту населення та стримуючи розширення сус-

пільства на заможних та бідних. Для досягнення належного рівня економічної безпеки німецьких підприємств, разом з власними охоронними структурними підрозділами та незалежними охоронними фірмами, створені державні охоронні агентства, які тісно співпрацюють зі службами федеральної розвідки щодо питань економічної безпеки підприємств.

На сьогодні країни Європейського Союзу у сфері впровадження науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт для підвищення рівня захищеності національних підприємств являються найвпливовішими конкурентами Америки та Японії.

Казахстан та Білорусь перейняли російський досвід стимулювання соціально-економічної безпеки підприємств.

Наприкінці ХХ століття Казахстан впровадив Стратегію соціально-економічної безпеки Республіки Казахстан та її підприємств, яка наслідувала російські принципи безпеки. Цей документ наводив як зовнішні, так і внутрішні джерела загроз діяльності підприємств. Виходячи з цього нормативного документа, і держава, і всі підприємства Республіки Казахстан повинні сприяти зниженню економічних ризиків, під контролем уряду.

Для досягнення економічної безпеки своїх підприємств, більшість країн із стабільною економікою інвестує в інноваційні проекти та сприяє розвитку науково-технічного забезпечення [8, с.111]. Значна кількість підприємств у розвинутих країнах керується принципами:

- наукові знання виступають ключем у забезпеченні майбутнього;
- сучасні технології створюють основу розвитку соціально-економічної безпеки;
- керівництво повинно стимулювати розвиток науки і технічного забезпечення.

В економічно розвинених країнах нормативно-правова база визначає об'єктивну реальність ризиків, які пов'язані із посиленням конкуренції та загостренням проблем ринкового середовища в різних сферах діяльності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для цього необхідно застосовувати відповідні організаційні та структурні заходи підтримки та забезпечення стійкості підприємств, виділяючи сектори малого і середнього бізнесу в сучасних складних умовах [11].

Аналіз зарубіжної практики організації підприємницької діяльності свідчить, що для підвищення адміністративно-правової безпеки українських підприємств дуже важливо враховувати міжнародний досвід саме через економічну безпеку. Зарубіжна практика показує, що можна організувати дієвий механізм економічної безпеки вітчизняних підприємств на базі ефективних дій розвинутих країн у галузі забезпечення економічної безпеки підприємств, а також беручи до уваги помилки, які були зроблені.

Висновки

Враховуючи зарубіжний досвід правового забезпечення підприємницької діяльності, слід зазначити, що найефективнішими засобами забезпечення економічної безпеки підприємств є: по-перше, ефективна нормативно-правова база в цій області; по-друге, досконалі, високотехнологічні засоби виробництва та умови праці, а також застосування інноваційних технологій для підвищення власної конкурентоспроможності; по-третє, вироблення державної стратегії по усуненню адміністративними засобами можливих загроз (економічних, екологічних, військових, техногенних тощо).

Вбачається доцільним проведення удосконалення умов підприємництва на двох рівнях – макро- та мікрорівнях. На першому треба застосовувати саме ту правову базу, яка б вдало забезпечувала безпеку осіб-підприємців, а також забезпечувало їх ефективну координацію. На другому рівні треба завжди удосконалювати виробничі та науково-технічні засоби виробництва, зацікавити осіб своєю продукцією та постійно слідкувати за виникненням можливих загроз та потенційних небезпек.

Література

1. Аніщенко І. В., Пінчук Ю. Б. Оцінка ефективності реалізації та фінансове забезпечення програм розвитку малого бізнесу в регіоні. *Економіка та держава*. 2005. № 10.- С. 29-33.
2. Грищенко В. Ф., Грищенко І. В., Самофалова О. А. Безпека підприємницької діяльності як складова національної безпеки держави, *Державне управління: удосконалення*

АНОТАЦІЯ

Правове забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності: досвід країн світу та можливості його використання в Україні.

Досліджується економічна безпека як складова національної безпеки та умова розвитку підприємництва. Розглядається досвід правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності в Сполучених Штатах Америки, Франції, Німеччині, Іспанії, Японії, Китаю, Казахстану, Білорусії та Росії, практика яких свідчить, що питання соціально-економічної безпеки бізнесу тісно пов'язані з законодавчим забезпеченням ринкових умов господарювання. Доведено, що в умовах євроінтеграції та глобалізації традиційні цінності та національні інтереси є основою розвитку підприємництва і визначається провідна роль держави у регулюванні безпеки підприємницької діяльності. З'ясовуються засоби забезпечення економічної безпеки підприємництва, що сприяють удосконаленню господарських відносин в Україні та характеризуються умови забезпечення економічної безпеки підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, безпека, адміністративно-правове забезпечення, економічна безпека, безпека підприємницької діяльності, фізична особа-підприємець, міжнародний досвід підприємництва.

та розвиток. 2015. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

3. Пономарьов С. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України: монографія Харків: Майдан, 2018. 470 с.

4. Плохой І.І. Адміністративно-правові форми забезпечення органами державної влади громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 219 с.

5. Адміністративне право України: підручник: у 2 т. / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов, А. А. Іванищук, С. О. Короед. К.: ХМД, 2013. Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс. 396 с.

6. Лекарь С. І. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави. *Європейські перспективи.* 2013. № 1. С. 33-36.

7. Корчевська Л. О. Міжнародний досвід формування інституціонально-правової осно-

ви безпекознавства. URL: http://ierjournal.com/journals/24/2016_4_Korchevska.pdf.

8. Лекарь С. І. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2012. № 4 (2). С. 103-111

9. Аніщенко І. В., Пінчук Ю. Б. Оцінка ефективності реалізації та фінансове забезпечення програм розвитку малого бізнесу в регіоні. *Економіка та держава.* 2005. № 10.- С. 29-33.

10. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с

11. Денисенко М. П. Зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки. *Інвестиції практика та досвід.* 2017. № 6. С.15-19

Bandurka S.S.

Legal support of economic security of entrepreneurship: the experience of the countries of the world and the possibilities of its use in Ukraine.

The study examines economic security as a component of national security and the condition of entrepreneurship development. The experience of legal security of entrepreneurial activity in the United States, France, Germany, Spain, Japan, China, Kazakhstan, Belarus, and Russia, which practice shows that issues of socioeconomic security of business are closely linked to the legislative provision of market conditions. It is proved that in the conditions of European integration and globalization, traditional values and national interests are the basis of entrepreneurship development and the leading role of the state in regulating the security of entrepreneurship is determined. The means of ensuring economic security of entrepreneurship, which promote the improvement of economic relations in Ukraine, are described, and the conditions for ensuring the economic security of entrepreneurship are characterized.

Key words: entrepreneurship, security, administrative and legal support, economic safety, business security, individual entrepreneurs, international entrepreneurial experience.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УГОДІ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

КОСТЮЧЕНКО Ярослав Миколайович - кандидат юридичних наук, адвокат, докторант кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 341.5

В статті проведено аналіз механізмів розв'язання спорів в Союзі об асоціації між Україною та ЄС. Проаналізовані основні методи розв'язання спорів, передбачені Союзом. Представлен алгоритм рішення спорів в порядку ст. 476-478 Союзі. Виявлено, що потенційно спорів можуть виникати по питаннях тлумачення, виконання або добросовісного застосування нинішнього Союзі та інших відповідних аспектів відносин між Сторонами.

Ключевые слова: Европейский Союз, методы разрешения споров, правовое регулирование, спор, Соглашение

Постановка проблеми

Актуальність теми дослідження першочергово визначається тим, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода) безпосередньо впливає на характер та правове регулювання суспільних відносин у нашій державі, що актуалізує наукові, теоретичні та прикладні дослідження змісту та реалізації положень цього міжнародно-правового акта. Однією зі сфер Угоди, яка потребує більш широкого наукового осмислення є порядок вирішення спорів щодо тлумачення та виконання Сторонами Угоди своїх зобов'язань.

Незважаючи на порівняно малий час повноцінного застосування положень Угоди, окремі суперечності між Україною та Європейським Союзом вже отримали розвиток, наприклад, щодо запровадження Україною

мораторію на експорт дерева. Положення Угоди передбачають мирні, позасудові методи вирішення спорів, які певною мірою залишаються новелами для вітчизняної дійсності і водночас неодмінно мають набути поширення, насамперед вирішення спорів у порядку медіації.

Аналіз наукових досліджень і публікацій

Наукові доробки щодо вирішення спорів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС обмежуються окремими напрацюваннями вітчизняних дослідників І. Березовської, О. Вишнякова, Н. Камінської, М. Микієвича, В. Мовчан, В. Муравйова, Р. Петрова, Р. Хорольського, О. Шпакович. Серед іноземних науковців тематику вирішення спорів у рамках угод про вільну торгівлю досліджували Г. Відігаль (G. Vidigal), Дж. Маррі (G. Maggi), Р. Стайгер (Robert W. Staiger) та ін.

Метою даної статті є аналіз правових механізмів вирішення спорів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Виклад основних положень

Як слушно зазначає провідна українська дослідниця О. Шпакович, закономірною тенденцією сучасного розвитку є переплетіння національних інтересів з інтересами інтеграційних об'єднань і міжнародного співтовариства, що зумовлює посилення взаємопроникнення національного, регіонального та міжнародного права [5, с. 51]. Одним з таких

аспектів є вирішення спорів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Спори та непорозуміння, вочевидь, є невід'ємною складовою частиною договірних відносин, тому необхідний дієвий, швидкий і справедливий механізм вирішення спорів. Правове регулювання міжнародної торгівлі унікальне в тому аспекті, що в цій сфері звичайною практикою стало включення до угод спеціальних положень щодо механізму вирішення спорів замість звернення до сторонніх інституцій [9].

Поширеною практикою ЄС є включення до угод про зони вільної торгівлі та про асоціації положень про механізм мирного та квазісудового вирішення спорів. Інституційні механізми для вирішення суперечок формально створені в рамках усіх широкомасштабних міжнародних угод про партнерство, партнерство і співробітництво, асоціацію. Проте не існує універсальної моделі такого механізму. Механізми вирішення суперечок щодо тлумачення й імплементації положень

зазначених угод про співпрацю мають певні схожі риси та відмінності [2].

Порівняльний аналіз чинних угод про зони вільної торгівлі та про асоціацію, які укладає ЄС, свідчить про переважне передбачення порядку врегулювання суперечок, подібних до механізму врегулювання суперечок Світової організації торгівлі [1].

До характерних особливостей, які передбачає Угода порядку вирішення спорів, зараховують досить широку методологію, що чітко регламентована та деталізована згідно із самим типом спору, формування та регламентованість процедур особливих органів, які займаються вирішенням спорів, регулювання послідовності реалізації рішень спорів і наслідки їх нереалізованості (напр., у ст. 478 йдеться про те, що Стороною можуть вживатися відповідні заходи, якщо питання не були вирішені упродовж 3 місяців від того моменту, коли був здійснений офіційний запит про вирішення спору згідно зі ст. 477 Угоди, і якщо Стороною, що подає скаргу,

Таблиця 1

Основні передбачені Угодою методи вирішення спорів

№	Назва методу	Сутність методу
1	Консультації	Ст. 50 bis щодо спорів у зв'язку із застосуванням засобів захисту торгівлі, щодо застосованої методології обчислення демпінгової маржі, зокрема різні коригування, використання статистичних даних, зміни в імпорті, визначення розміру шкоди та застосування правила щодо меншого мита; ст. 304 щодо спорів стосовно тлумачення та застосування положень Розділу IV Угоди
2	Арбітражна процедура	Застосовується, якщо Сторони не змогли вирішити спір шляхом консультацій, як це передбачено ст. 305 Угоди, шляхом подання Стороною-скаржником запиту про створення арбітражної групи. Порядок формування останньої визначений положеннями ст. 307 Угоди
3	Примирення	У разі термінових спорів, пов'язаних з енергоносіями (ст. 309). Такий механізм передбачає залучення голови арбітражної групи в якості посередника з метою досягнення узгодженого рішення у спорі. Строк роботи посередника обмежений 15 днями, зі спливом яких за неможливості вирішити спір посередник повинен рекомендувати вирішення спору або процедуру, що дозволяє досягти такого вирішення, та прийняти рішення про умови, яких необхідно дотримуватися з визначеної ним або нею дати, доки спір не буде вирішено
4	Взаємопогоджене рішення щодо спору	Зокрема, ст. 317 передбачає, що Сторони можуть у будь-який час домовитися про взаємопогоджене рішення щодо спору за цією Главою. Про будь-яке таке рішення вони повинні спільно повідомити Комітету з питань торгівлі та голові арбітражної групи, залежно від ситуації
5	Механізм посередництва	(Глава 15), наприклад, стосовно заходів, що негативно впливають на торгівлю або інвестування між Сторонами

продовжує вважати, що іншою Стороною не виконано свої зобов'язання згідно з Угодою) тощо.

Аналіз тексту Угоди дає підставу для ствердження, що потенційні спори здатні виникнути, спираючись на питання щодо тлумачення, виконання чи добросовісної реалізації цієї Угоди та решти питань щодо відносин, у які вступають Сторони.

Так, Угода передбачає загальний порядок вирішення спорів у ст. 476-478 та врегульовує особливості вирішення певних видів спорів у Розділі 4 Угоди, у свою чергу, додаток XXIV містить «Правила процедури вирішення спорів».

Основні методи вирішення спорів, що передбачені Угодою, подані у табл. 1.

Для всіх методів вирішення спорів встановлено граничні терміни застосування, наприклад, ст. 50 bis – 21 день із моменту повідомлення Сторони про порушення спеціального розслідування, п. 3 ст. 304 – 30 днів із моменту отримання Стороною письмового запиту щодо спірного заходу та положення Угоди, п. 4 ст. 304 – 15 днів щодо спорів із питань, що потребують негайного вирішення, зокрема щодо швидкопсувних або сезонних товарів, п. 5 ст. 304 – 3 дні щодо спорів, які стосуються енергоносіїв.

Угодою, що затверджує асоціацію України та Євросоюзу для урегулювання спорів, передбачається впровадження різноманітних заходів (консультування, арбітраж, третейська група (гл. 14). Разом з тим зауважується, що такі положення та технології вирішення суперечок не мають впливу на рішення чи будь-які варіанти, при яких органи, що створено угодою, були бездіяльними.

УА передбачене дотримання таких принципів як справедливий суд та юридична визначеність (ст. 24). Будь-якою стороною може подаватися прохання щодо початку консультування згідно з певними питаннями, що пов'язані із використанням засобів такої сфери, як торговий захист (ст. 50 bis). Поруч із цим, консультуванню відводять строк, що складає 21 день.

Передбачається наявність двоступеневого механізму врегулювання суперечок, що включає консультування, після яких порушується третейська стадія урегулювання спорів. Кон-

сультування проводять дипломатичні канали з питань, що є нагальними, упродовж 30 або 15 днів. Якщо урегулювання суперечки не завершується у зазначений строк, стороною може надаватися клопотання про формування такого органу, як третейська група (п. 6 ст. 305). Правила її створення регламентовані ст. 306 УА, вони включають наявність стандартної клаузули про мандат третейської групи. В УА детально описується порядок, згідно з яким формується третейська група та строки цього процесу. Статтею 308 деталізується розгляд, який проводить третейська група спору, ряд її повноважень щодо оформлення звіту та ін. Згідно зі ст. 310 третейською групою приймається власне рішення при максимальному терміні - не більше ніж 150 днів після її формування. Ст. 321 передбачає і процедуру, згідно з якою ухвалює рішення третейська група (це обов'язково для виконання сторонами угоди без накладання відповідних прав та зобов'язань для фізичних та юридичних осіб. Інакше кажучи, державою, як стороною угоди за рахунок власних національних механізмів, повинне виконуватися рішення, що ухвалила третейська група. Окрема процедура спрямована на енергетичні відносини, що стосуються енергоносіїв (п. 3 ст. 310, ст. 314).

Важливий елемент процесу урегулювання спірної ситуації полягає у питанні втілення рішень, ухвалених третейською групою, а також униканні якоїсь зі сторін своїх зобов'язань. Статтею 315 УА передбачено змогу накладати тимчасові заходи у разі невиконаних вимог у вигляді тимчасової компенсації. До того ж, тимчасовий захід може мати форму збільшення тарифної ставки до показника, який застосовують до інших країн-членів СОТ.

Треба окремо звернути увагу на ще деякі складові, що має механізм розв'язання спорів згідно з угодою. У першу чергу, коли виникають суперечки, пов'язані із доступом товару до ринку, посереджуються механізмом посередництва (ст. 327). У статтях 330 та 331 вказується процедура, відповідно до якої обирається посередник, проводиться процедура посередництва.

У випадку, коли суть спору сторін пов'язана із тлумаченням актів інституцій Євросоюзу у галузі регуляторного зближення,

то в угоді передбачається окрема процедура, в основі якої лежить звернення третейської групи до Суду ЄС, щоб отримати його рішення по зазначеному питанню. У такому разі винесення арбітражного рішення не відбувається, доки Судом ЄС не буде надано його рішення. Рішення Суду ЄС має обов'язковий характер для арбітражної установи (ст. 322).

Також Угода визначає органи, які мають вирішувати спори, у т. ч. шляхом винесення обов'язкового для Сторін рішення: Комітет із питань торгівлі, Рада асоціації, Комітет асоціації (інші відповідні органи, зазначені у ст. 466 цієї Угоди – спеціальні комітети, підкомітети тощо), з метою досягнення взаємоприйняттого рішення у максимально стислі строки.

Спір вважається вирішеним, якщо Рада асоціації прийняла обов'язкове для виконання рішення про вирішення питання, як передбачено в п.3 ст. 476 цієї Угоди, або коли заявлено, що спір вичерпано.

Спробуємо пояснити алгоритм вирішення спорів у порядку ст. 476-478 Угоди. Так, для визначення алгоритму спочатку з'ясуємо, які види спорів у рамках Угоди можуть виникати (рис. 1).

Отже, виникає один з вищенаведених спорів, у результаті чого сторона, яка хоче порушити даний спір надає офіційний за-

пит. Після цього здійснюються консультації, які можуть реалізовуватися або в усній, або в письмовій формі. Усні консультації проводяться або на спільних засіданнях, або на засіданнях Ради асоціації / засіданнях комітетів. В результаті проведення консультацій приймається Рішення Ради асоціації або заява про вичерпання спору.

Також положення Угоди передбачають наслідки, які можуть настати у разі невиконання зобов'язань Стороною. Так, ст.311 залишає за відповідачем у спорі вибір заходів, необхідних для добросовісного виконання постанови арбітражної групи, а також передбачає, що Сторони прагнутимуть домовитися про строки виконання цієї постанови. У свою чергу, відповідно до ст. 478 Сторона може вжити заходів, якщо питання не вирішено протягом трьох місяців із дати надіслання офіційного запиту щодо вирішення спору відповідно до ст. 477 цієї Угоди і якщо Сторона, яка подала скаргу, продовжує вважати, що інша Сторона не виконала своїх зобов'язань за цією Угодою.

Значимо, що зміст ст. 311 Угоди відображає характер вирішення спорів у рамках СОТ та усталену практику Суду ЄС. Так, ст. 19-«Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок» передбачає, що, «крім своїх рекомендацій, група експертів або Апеляційний орган можуть запропонувати шляхи, якими зацікавлений Член СОТ міг би виконати ці рекомендації» У разі незгоди винної сторони із рішенням Домовленість передбачає три можливі варіанти: оскарження рішення у спорі, виплату компенсацій та припинення поступок [4]. У свою чергу, Суд ЄС у справі «Португалія v Рада» [8] підтримав позицію, що рішення Голови органу вирішення спорів не

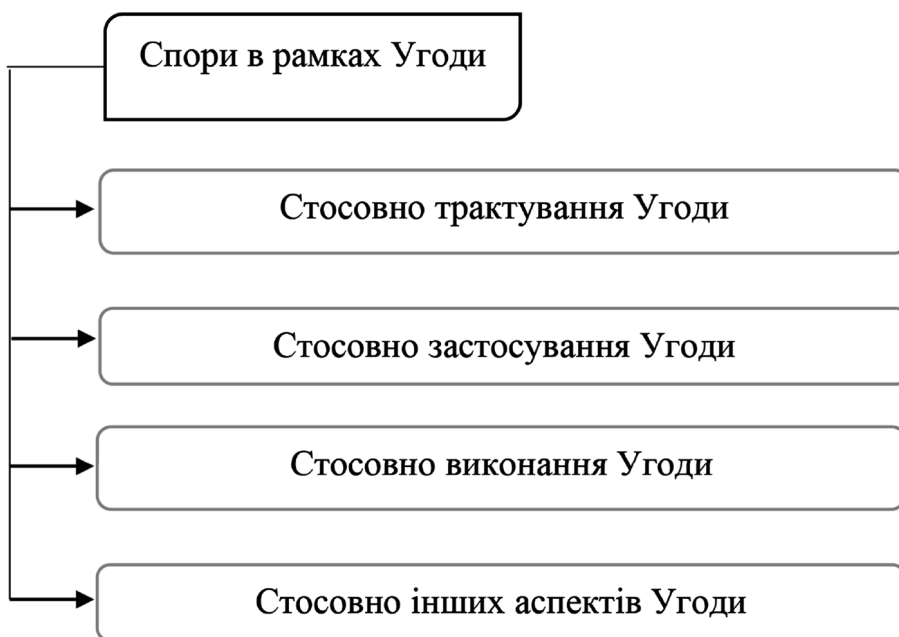

Рис. 1. Види спорів у рамках Угоди про Асоціацію Україна – ЄС

зобов'язує винну сторону повністю виконати його рекомендації, існує можливість виплати компенсацій і припинення поступок. Наведене рішення Суду ЄС втілює загальну доктрину стосовно компетенції ЄС щодо змісту та виконання положень міжнародних договорів, зокрема укладених у рамках СОТ.

В Угоді особливий порядок вирішення передбачено для спорів щодо:

- застосування заходів захисту торгівлі (ст. 50 bis), де наголошено на необхідності забезпечення якнайшвидшого розв'язання спору та забезпеченні прозорості (ст. 41 та 47 Угоди);

- стосовно тлумачення та застосування положень Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди, де передбачено скорочені терміни вирішення спорів, із питань, що потребують негайного вирішення, зокрема щодо швидкопливних або сезонних товарів, а також енергоносіїв через мережі (положення щодо останнього виду є характерним виключно для Угоди ЄС із Україною і було включено через україно-російський конфлікт щодо постачання газу). Крім того, спори у рамках положень Розділу IV можуть вирішуватися у порядку арбітражної процедури (ч. 1 глави 14 Розділу IV). Саме цей механізм розроблено відповідно до Механізму вирішення суперечок СОТ, адже подібним є порядок визначення складу арбітражної групи, чітке регулювання строків усіх стадій вирішення спору, надання арбітражною групою попереднього звіту Сторонам тощо. Згідно з положеннями ст. 315 Угоди, якщо Сторона-відповідач не повідомляє про будь-який захід, вжитий із метою виконання постанови арбітражної групи, до завершення обґрунтованого строку або якщо арбітражна група приймає рішення про те, що будь-який захід, про який повідомлено, не є сумісним із зобов'язаннями цієї Сторони відповідно до положень цієї Угоди, то Сторона-відповідач повинна, якщо цього вимагає Сторона-скаржник, надати пропозицію щодо тимчасової компенсації. Якщо не буде досягнуто угоди про компенсацію протягом 30 днів після закінчення обґрунтованого строку або після постанови арбітражної групи, то Сторона-скаржник матиме право після повідомлення Стороні-відповідачу та Комітету з

питань торгівлі призупинити зобов'язання, які випливають із будь-якого положення, яке міститься у Главі про зону вільної торгівлі, на рівні, еквівалентному анулюванню або скороченню, спричиненому порушенням;

- нормативно-правової апроксимації (ст. 322). Так, спори щодо тлумачення положення права ЄС (у рамках Глав 3-6, 8 та 10 Угоди) вирішуються виключно Судом ЄС: «Якщо у спорі виникає питання щодо тлумачення положення права ЄС, згаданого в п. 1, арбітражна група не повинна вирішувати це питання, але повинна подавати до Суду Європейського Союзу прохання винести рішення із цього питання. У таких випадках строки, що застосовуються до постанов арбітражної групи, повинні призупинитися до ухвалення Судом Європейського Союзу своєї постанови. Ця ухвала Суду Європейського Союзу є обов'язковою для арбітражної групи» (п. 2 ст. 322).

Такі положення включені всього для двох міжнародних угод Європейського Союзу (аналогічні положення містяться в ст. 403 Угоди про Асоціацію між ЄС та Республікою Молдова [7]). Жодна інша угода, укладена ЄС, не надає арбітражній групі компетенцію на звернення до Суду ЄС щодо попереднього рішення. Окремі інтеграційні угоди ЄС (наприклад, ст. 107 [6], Протоколу 34 [11] Угоди про Європейський економічний простір) містять положення щодо відповіді Суду ЄС на попередні запити національних судів. Вказане зумовлено необхідністю забезпечення виключної юрисдикції Суду ЄС у тлумаченні права ЄС [10].

Зазначимо, що положення ст. 324 Угоди передбачають можливість вирішення спору у рамках самої Угоди або відповідно до Угоди про Світову організацію торгівлі. Так, сторони вільні у своєму виборі процедури, але водночас «Сторона не може порушити процес вирішення спору стосовно того самого заходу в рамках іншого форуму, доки перший процес не було завершено. Крім того, жодна Сторона не повинна в рамках обох форумів прагнути отримати відшкодування стосовно зобов'язань, які є ідентичними за цією Угодою та за Угодою СОТ. У цьому разі після порушення процесу вирішення спору така Сторона не повинна намагатися отримати

мати відшкодування стосовно ідентичного зобов'язання за іншою угодою в рамках іншого форуму, крім випадків, коли обраний форум через процедурні причини або через причини юрисдикції не може зробити констатації стосовно намагання отримання відшкодування стосовно цього зобов'язання».

Висновки

Отже, угодою для нашої країни створюється не лише коло нових можливостей для торгівельних відносин, але й передбачається запуск особливого процесу по залученню до механізму врегулювання спірних ситуацій. Суть такого механізму, передбаченого в угоді, дуже взаємопов'язана із рядом механізмів, передбачених СОТ, та не є з ними взаємовиключними. Запроваджуючи практику розв'язання спорів у позасудовому порядку в галузі євроінтеграції, варто очікувати, що це перетвориться на додатковий стимул для того, щоб розвивалися подібні інститути на загальнонаціональному рівні, у тому числі формувалася довіра до медіації.

Механізмами розв'язання спірних питань згідно з Угодою про асоціацію переслідується ціль по забезпеченню: розумних строків розв'язання спорів (у тому числі, варіант неможливості блокування цього процесу якоюсь стороною, наприклад, у зв'язку з не призначенням кандидатури арбітра), професіоналізму під час винесення рішення у спірних випадках, загальної атмосфери співпраці у взаємовідносинах між сторонами Угоди.

Література

1. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_019.
2. Муравйов В.І. Способи і механізми врегулювання спорів в угодах Європейського Союзу про асоціацію. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 6. С. 69-74. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_6_16.
3. Про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експор-

том лісоматеріалів» щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді: Закон України № 325 від 09 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-19>.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

5. Шпакович О.М. Угода про асоціацію як правова основа адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Юридичні науки. В. 1. Т. 1. – 2016. С. 50-54

6. Agreement on the European Economic Area. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.efta.int/sites/default/files/documents/legal-texts/eea/the-eea-agreement/Main%20Text%20of%20the%20Agreement/EEAagreement.pdf>.

7. Association agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Moldova, of the other part. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dcfta.md/uploads/0/images/large/eu-md-aa-dcfta-en.pdf>.

8. Case C-149/96 Portugal v. Council, 23 November 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d0ff30d52f5836880a164f45899aa01bc2927218.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4PaN0Qe0?docid=44858&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first%20&part=1&cid=648682>.

9. Geraldo Vidigal; Why Is There So Little Litigation under Free Trade Agreements? Retaliation and Adjudication in International Dispute Settlement. Journal of International Economic Law. 2017. Vol. 20. Issue 4. P. 927-950. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgx037>.

10. Guillaume Vander Loo, Peter Van Elsuwege, Roman Petrov. The EU-Ukraine Association Agreement: Assessment of an Innovative Legal Instrument. European University Institute Working Paper LAW 2014/09. [Елек-

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз правових механізмів вирішення спорів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Проаналізовані основні методи вирішення спорів, що передбачені Угодою. Подано алгоритм вирішення спорів у порядку ст. 476-478 Угоди. З'ясовано, що потенційно спори можуть виникати з питань тлумачення, виконання або добросовісного застосування цієї Угоди та інших відповідних аспектів відносин між Сторонами.

Ключові слова: Європейський Союз, методи вирішення спорів, правове регулювання, спір, Угода.

тронний ресурс]. – Режим доступу: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/32031/LAW%20WP_2014_9%20.pdf.

11. Protocol 34 On the possibility for courts and tribunals of EFTA states to request the court of justice of the European communities to decide on the interpretation of EEA rules corresponding to EC rules. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.efta.int/sites/default/files/documents/legal-texts/eea/the-eea-%20agreement/Protocols%20to%20the%20Agreement/protocol34.pdf>.

The article analyzes the legal mechanisms for resolving disputes in the Association Agreement between Ukraine and the EU. The main methods of resolving disputes provided by the Agreement are analyzed. It has been clarified that potential disputes may arise regarding the interpretation, implementation or fair use of this Agreement and other relevant aspects of the relationship between the Parties.

It is determined that the relevance of the research topic is that the Association Agreement between Ukraine and the European Union (hereinafter referred to as the “Agreement”) has an ever-increasing influence on the nature and legal regulation of social relations in our country, which actualizes scientific, theoretical and applied researches of content and implementation of the provisions of this international legal act. One of the areas of the Agreement that has not received sufficient coverage by domestic scientists is the procedure for resolving disputes concerning the interpretation and fulfillment by the Parties of their obligations under the Agree-

ment. Despite the relatively short time of full implementation of the provisions of the Agreement, certain contradictions between Ukraine and the European Union have already been developed, for example, regarding the introduction of a moratorium on the export of wood by Ukraine. The provisions of the Agreement provide for peaceful, out-of-court methods of resolving disputes, which to some extent remain short stories for national reality, and at the same time necessarily need to be disseminated, first of all, mediation disputes.

The algorithm for resolving disputes in accordance with art. 476-478 Agreements. There is one of the above disputes, which causes the party that wants to break the dispute to provide a formal request. After that, consultations are carried out, which can be implemented either verbally or in writing. Oral consultations are held either at joint meetings, or at meetings of the Association Council / committee meetings. As a result of consultations, the decision of the Association Council or an application for the exhaustion of the dispute is adopted.

It is proved that the Agreement creates not only new opportunities for trade for Ukraine, but also provides for a special process of involvement in the mechanism for settling disputes. In essence, such a mechanism envisaged by the agreement is closely interrelated with the mechanisms provided for by the WTO, and does not exclude each other. The introduction of the practice of extrajudicial settlement of disputes in the field of European integration should be an additional incentive for the development of similar institutions at the national level, in particular, the building of trust in mediation. The mechanisms for resolving disputes within the framework of the Association Agreement are aimed at ensuring: reasonable timelines for resolving disputes (in particular the impossibility of blocking a dispute resolution by one of the parties to the dispute, for example, due to the non-appointment of arbitrators), professionalism in resolving disputes, the general atmosphere of cooperation in relations between the parties to the Agreement.

Keywords: European Union, dispute resolution, legal regulation, dispute, Agreement.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ

ЛОБАЧ Анатолій Миколайович - аспірант кафедри кримінального права та правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

УДК 343.41 (477)

В рамках даної науково-правничої статті автор актуалізував, презентував та розглянув чинні міжнародно-правові стандарти у сфері охорони одного із фундаментальних прав людини – рівного права на отримання освіти. Вказану предметно-дослідницьку мету досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки основоположних та галузевих джерел права ООН, ЮНЕСКО, МОП, РЄ та ЄС.

Ключові слова: освіта, права людини, рівне право на отримання освіти, сучасне міжнародне право, стандарти у сфері охорони, ООН, ЮНЕСКО, МОП, РЄ, ЄС.

Неухильне забезпечення права людини на отримання освіти обумовлює, у свою чергу, захист права на працю у певній галузі професійно-трудової діяльності, і права на гідний життєвий рівень (соціально-економічний добробут, гідні матеріальні доходи) та високий соціальний статус, і визнання людської гідності, честі та правосуб'єктності, і права на захист від дискримінації за будь-якою ознакою тощо.

На сьогодні рівне право людини на отримання освіти кодифіковано та нормативно захищено у численних міжнародно-правових, міжнародно-декларативних та міжнародно-рекомендаційних актах (деклараціях, конвенціях, пактах, резолюціях, протоколах, рекомендаціях, програмах, рішеннях конференцій) таких міжнародних урядових організацій та міжнародних інтеграційних об'єднань, як Організація Об'єднаних На-

цій (далі – ООН), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО), Міжнародна організація праці (далі – МОП), Рада Європи (далі – РЄ) та Європейський Союз (далі – ЄС).

Окремі змістовні нормативні положення всього комплексу відповідних предметно-галузевих джерел міжнародного права вимагають ґрунтовного науково-правничого розгляду, цілісного узагальнення, відповідної оцінки та висновків.

Проблематика сучасного міжнародно-правового гарантування людського права на отримання освіти відтворюється у світлі, скажімо так, «універсально-правового» та низки «спеціально-правових», предметних аспектів.

Так, у першому, тобто «універсально-правовому», випадку мова йде про очевидне, свідоме нормативно-правове надання кожній людині з боку міжнародних, переважно урядових інституцій невід'ємного, недоторканого, захищеного права осягати як загальні, початкові, елементарні, так і достатньо конкретні, поглиблені знання, а також здобувати кваліфікаційну освіту у певній сфері професійно-трудової діяльності. Так, наприклад, у ч. 1 та ч. 2 ст. 26 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року (документ ООН) цілісно та чітко говориться про наступне: «1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою (курсив мій. – Авт.). Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна

бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного» [3].

Власне ключовим, визначальним сегментом у даному універсальному нормативно-змістовному та ціннісно-змістовному контексті є нормативіація комплексного гуманного, антидискримінаційного уявлення/поняття про право «кожної людини». Саме тому у ст. 2 даної Декларації йдеться: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи (зокрема, таким чином, і право на отримання освіти. – *Прим. авт.*), проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (курсив мій. – *Авт.*)» [3].

Це ж саме гуманістично-аксіологічне положення міститься, наприклад, і у ст. 14 Конвенції про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (це так звана Європейська конвенція РЄ) [5], і у ч. 2 ст. 2 та всій ст. 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [14], і у ч. 1 ст. 2, всій ст. 3 та ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [13], і у ст. 21, 22 та 23 Хартії основних прав ЄС від 7 грудня 2000 року [15].

Не слід у цьому контексті забувати і про Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. Так, у підп. (v) п. (e) ст. 5 даної Конвенції йдеться про те, що держави-учасниці Конвенції зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження у сфері права на освіту та професійну підготовку [12].

Усе вказане міститься, у свою чергу, і в окремих положеннях цілої низки регіональних, власне позаєвропейських міжнародно-правових джерел, які сукупно презентують цілі «регіонально-континентальні» системи національного права. Серед них слід назвати Африканську хартію прав людини та народів від 27 червня 1981 року (ст. 17) [16], Африканську хартію прав та добробуту дитини від 1990 року (ст. 11) [17], Афри-

канську хартію прав молоді від 2006 року (ст. 13) [18], Американську конвенцію з прав людини від 1969 року (п. (4) ст. 12) [19], Статут Організації Американських Держав від 30 квітня 1948 року (п. (h) ст. 34) [22], Каїрську декларацію з прав людини в ісламі від 5 серпня 1990 року (п. (a) ст. 7) [21], Арабську хартію прав людини від 2004 року (ст. 41) [23], Декларацію прав людини в АСЕАН від 2012 року (ст. 27) [20].

Однак, наприклад, процитована нами ч. 1 ст. 1 Загальної декларації прав людини, в загальному вигляді, наголошує і на окремих, конкретних, актуальних проблемах та завданнях у цій нагальній соціальній царині. Ці проблеми, власне, і є тими «спеціально-правовими» змістовно-функціональними, предметними аспектами імплементації права людини на отримання освіти.

Варто одразу ж чітко зазначити, що конкретні, проблемно-предметні аспекти міжнародно-правового забезпечення людського права на отримання освіти не вичерпуються тими, що є щойно наведеними, зокрема, наприклад, у цитованій нами Загальній декларації прав людини. У багатьох інших джерелах права/документах ООН, ЮНЕСКО, МОП, РЄ та ЄС нормативізовано, наприклад, право на отримання освіти особливими/вразливими соціальними, професійними, віковими, окремими національними, конфесійними, мовними та іншими категоріями людей, а також деталізовано принципи та механізми сприяння реалізації права людини на отримання освіти тощо.

Власне, і наведений нами універсально-правовий аспект розвинуто подекуди більш детально в інших міжнародно-правових джерелах, до яких ми неодноразово звертаємось. Положення таких джерел сучасного міжнародного права, встановлюючи єдиний нормативний та ціннісний еталон у справі правового регулювання зазначених та інших пов'язаних освітніх проблем, орієнтують національні правові системи суверенних держав на самостійне вдосконалення принципів, норм та механізмів імплементації права людини, власне громадян цих держав, на отримання освіти. Так, за новітніми даними Довідника ЮНЕСКО з питань права на отримання освіти за 2019

рік, на сьогодні у 82 % національних конституцій суверенних держав, у тому чи іншому змістовному вигляді, нормативно забезпечено право людини на отримання освіти [24].

Також, наприклад, у підп. е) п. 2 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права нормативно наголошено на важливості суто інституційного, а також інфраструктурного, кадрового та фінансового розвитку системи освіти, без чого є неможливою імплементація права людини на отримання освіти: «е) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу» [14].

У Довіднику ЮНЕСКО з питань права на отримання освіти за 2019 рік зазначається з цього приводу наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Освіта та праця є глибоко пов'язаними. Освіта забезпечує людей навичками, які є необхідними для набуття гідної роботи та отримання справедливої заробітної плати. Праця є ключем, який допомагає індивідуумам уникнути бідності та запобігає їхній соціальній ізоляції та маргіналізації. Освіта та праця взаємодіють для того, аби наділяти людину правами, зокрема заради власне імплементації інших прав людини» [24].

Дещо більш розгорнуто та чітко проблематику взаємозв'язку між правом на отримання освіти та власне сферою трудових відносин, у її прикладному, власне виробничо-технічному, утилітарно-продуктивному аспекті, викладено у ст. 16 Розділу «Освіта й навчання» Конвенції МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» від 22 червня 1962 року: «1. Для забезпечення високої продуктивності праці шляхом підвищення кваліфікації працівників у відповідних випадках надається можливість навчання новим технічним методам виробництва. 2. Таке навчання організується компетентною владою або під її наглядом після проведення консультацій з організаціями роботодавців і працівників країни, з якої направляються ті, хто навчаються, та країни, де відбувається навчання» [7].

Іншим прикладом встановлення певного нормативно-правового еталону щодо

прикладного розвитку систем навчання у сфері підвищення професійної, трудової кваліфікації працюючих осіб є положення ст. 2 Конвенції МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23 червня 1975 року: «Кожний член Організації (тобто МОП. – *Прим. авт.*) розробляє і вдосконалює відкриті, гнучкі й такі, що доповнюють одна одну, системи загальної та професійно-технічної освіти, шкільної і професійної орієнтації та професійної підготовки, незалежно від того, чи здійснюється така діяльність у системі формальної освіти чи поза нею» [10].

У даному предметному контексті слід навести також і відповідні нормативні положення такого достатньо предметно-спеціалізованого джерела права МОП у сфері забезпечення права працівників на освіту, як Конвенція МОП № 140 «Про оплачувані навчальні відпустки» від 24 червня 1974 року. Так, у ст. 1 даної Конвенції надається наступне наріжне визначення: «Оплачувана навчальна відпустка означає відпустку, яка надається працівникові з метою навчання (курсив мій. – *Авт.*) на визначений період у робочий час з виплатою відповідної грошової допомоги» [6].

Таким чином, провідними освітніми проявами права на працю є: підвищення професійної кваліфікації і, що важливо відзначити, власне захист прав трудящих. Судячи зі змісту п. b) цієї статті даної Конвенції, навчальні оплачувані відпустки надаються і для отримання освіти з метою власне зміни професії/роду занять, долучення людини до соціально більш престижних професій.

Соціально вагомим є зміст ст. 11 даної Конвенції: «Період оплачуваної навчальної відпустки прирівнюється до періоду фактичної роботи з метою встановлення прав на соціальну допомогу та інших прав, що впливають із трудових відносин, на основі національного законодавства або правил колективних договорів, арбітражних рішень або інших положень, які відповідають національній практиці» [6].

У цілому, аналогічні змістовні положення про рівне для всіх людей право на пра-

цію та його прямий, безпосередній зв'язок із людським правом на отримання освіти містяться, наприклад, і у ст. 15 «Свобода професійної діяльності та право на працю» вже цитованої нами Хартії основних прав ЄС [15].

Одним із основоположних міжнародно-правових документів, які нормативно забороняють правову дискримінацію за будь-якою ознакою у сфері права на отримання освіти є Конвенція про боротьбу із дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року. Це є джерелом права суто ЮНЕСКО. Так, ст. 1 даної Конвенції визначає наступні неприпустимі прояви освітньої дискримінації (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «а) закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня або типу; б) обмеження освіти для будь-якої особи або групи осіб нижчим рівнем освіти; с) створення або збереження роздільних систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб або групи осіб, крім випадків, передбачених положеннями ст. 2 даної Конвенції; д) стан, який є несумісним із гідністю людини, до якого зводиться *будь-яка особа або група осіб* (курсив мій. – Авт.)» [4].

До таких соціально-вразливих осіб або ж, таким чином, груп осіб належать, наприклад, жінки, представники окремих національно-етнічних, мовних та конфесійних груп (зокрема, корінні народи), люди із обмеженими фізичними можливостями, матеріально незабезпечені особи, зокрема і діти із бідних сімей, діти із неповних сімей, діти із «проблемних» сімей та діти-сироти тощо.

Власне, серед вищезгаданих законних виключень, які дозволяють функціонувати роздільним системам освіти, ст. 2 даної Конвенції зазначає ті, коли, наприклад, представники протилежної статі, навчаючись окремо одне від одного, користуються рівним доступом до систем освіти та коли викладацький склад відповідних роздільних навчальних закладів має однаково якісну професійну кваліфікацію. Важливе значення в цьому випадку має і наявність належних якісних навчальних приміщень, і необхідне обладнання, і однакові навчальні програми, курси, дисципліни. Також до-

зволяється утворювати сегменти роздільної системи освіти, побудовані за мовною та/або релігійною належністю їхніх учнів. За таких умов таке навчання має бути суто добровільним та відповідати державним стандартам у сфері освіти [4].

Держави-учасниці даної Конвенції, будучи членами ЮНЕСКО, визначили, відповідно до ст. 3, наступні заходи із ліквідації та попередження освітньої дискримінації (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «а) скасувати всі законодавчі постанови та адміністративні розпорядження і припинити адміністративну практику дискримінаційного характеру у сфері освіти; б) вжити, якщо потрібно, законодавчих заходів, які потрібні для того, аби усунути будь-яку дискримінацію під час прийому учнів до навчальних закладів; с) не допускати у тому, що стосується плати за навчання, надання стипендій та будь-якої іншої допомоги учням, а також дозволів та пільг, які можуть бути необхідними для продовження освіти за кордоном, жодних розрізень по відношенню до учнів – громадянам даної країни з боку державних органів, крім розрізень, що ґрунтуються на їхніх успіхах або потребах; д) не допускати – у випадках, коли державні органи надають навчальним закладам ті чи інші види допомоги – жодних переваг або обмежень, що ґрунтуються виключно на належності учнів до якоїсь певної групи; е) надавати іноземним громадянам, які мешкають на їхній території, такий самий доступ до освіти, яким користуються свої громадяни» [4].

Пп. б) та д) ст. 4 даної Конвенції наголошують на необхідності забезпечення однаково якісного рівня освіти для всіх людей та неприпустимість дискримінації у сфері професійної підготовки до викладацької діяльності [4].

Таким чином, як ми і зазначали вище, проблеми, які підлягають міжнародному нормативно-правовому регулюванню та вирішенню, не обмежуються проблемами забезпечення безплатності освіти, обов'язковістю початкової/елементарної освіти, вільним доступом до вищої, технічної та професійної освіти. Цими конкретно-предметними проблемами є також створен-

ня мережі якісних освітніх закладів різного ступеня, і забезпечення якісної освіти як такої, і рівність прав у доступі до стипендій, і розвиток освітньої інфраструктури, і підготовка викладацьких кадрів, і власне комплексна антидискримінаційна освітня політика та практика.

Що ж стосується такої антискримінаційної освітньої політики та практики по відношенню власне до конкретних вразливих соціальних груп, то слід, насамперед, зосередитися на освітніх правах жінок.

Сучасне міжнародне право забезпечує увесь комплекс таких жіночих прав та потреб. Так, у комплексній ст. 10 Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 року зазначається що держави-члени ООН забезпечуватимуть жінкам: а) однакові умови для орієнтації у виборі професії або спеціальності, для доступу до освіти і одержання дипломів у навчальних закладах усіх категорій як у сільських, так і у міських районах; ця рівність забезпечується в дошкільній, загальній, спеціальній і вищій технічній освіті, а також в усіх видах професійної підготовки; б) доступ до однакових програм навчання, однакових іспитів, викладацького складу однакової кваліфікації, шкільних приміщень і обладнання рівної якості; с) усунення будь-якої стереотипної концепції ролі чоловіків і жінок на всіх рівнях і у всіх формах навчання шляхом заохочення спільного навчання та інших видів навчання, що сприятимуть досягненню цієї мети, і, зокрема, шляхом перегляду навчальних посібників та шкільних програм і адаптації методів навчання; д) однакові можливості одержання стипендій та іншої допомоги на освіту; е) однакові можливості доступу до програм продовження освіти, включаючи програми поширення грамотності серед дорослих і програми функціональної грамотності, спрямовані, зокрема, на скорочення якомога швидше будь-якого розриву в знаннях чоловіків і жінок; ф) скорочення чисельності дівчат, які не закінчують школи, та розроблення програм для дівчат і жінок, які передчасно залишили школу; г) однакові можливості активно брати участь у заняттях спортом і фізичною підготовкою; h) доступ до спеціальної ін-

формації освітнього характеру для сприяння забезпеченню здоров'я і добробуту сімей, включаючи інформацію та консультації про планування розміру сім'ї» [11].

Як ми бачимо, згідно зі ст. 10 даної Конвенції, жінкам нормативно надано усі освітні права, включно із забезпеченням для них цілої низки інфраструктурних, технічних, кадрових аспектів, які визначено, наприклад, у Конвенції про боротьбу із дискримінацією в галузі освіти. Також слід зазначити, що в даній Конвенції підтверджено функціонально-цільовий, соціальний зв'язок між правом на отримання освіти та правом на працю.

Іншою вразливою категорією осіб, забезпечення права яких на освіту має бути предметом особливого міжнародного та національно-державного піклування, є діти. Про це говорить Принцип 7 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року: «Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях. Дитині має надаватися освіта, яка сприятиме її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона зможе, на основі рівності можливостей, розвинути свої здібності та особистий світогляд, а також усвідомити моральну та соціальну відповідальність і стати корисним членом суспільства» [2].

Відповідно ж до ст. 28 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, міжнародна спільнота вважає за нагальне наступне: «1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: а) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту; б) сприяють розвиткові різних форм середньої освіти як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги; в) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів; д) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; е) вживають заходів для сприя-

ня регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу» [8].

Варто особливо зазначити, що своєчасне здобуття дитиною освіти обумовлює не лише наступну наявність у неї знань та майбутньої певної професійної кваліфікації, але й формування дитини в якості повноцінної особистості, яка має завершенні духовні та громадські цінності, гуманістичний світогляд тощо.

Не оминають відповідні норми сучасного міжнародного права і проблем права на отримання освіти будь-якого рівня та професійної спеціалізації людьми із обмеженими фізичними можливостями. Саме тому у ч. 2 ст. 24 «Освіта» Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року зазначаються наступні ґрунтовні положення: «2. Під час реалізації цього права держави-учасниці забезпечують, щоб: а) особи з інвалідністю не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти з інвалідністю – із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) особи з інвалідністю мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; в) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; г) особи з інвалідністю отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання; е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення, вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки» [9].

Ч. 3 ст. 24 даної Конвенції визначає, у свою чергу, наступні освітні методи соціалізації таких осіб: сприяння засвоєнню ними абетки Брайля, альтернативних шрифтів, підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, а також навичок орієнтації та мобільності й сприяють підтримці з боку однолітків і наставництву; засвоєнню жестової мови та заохоченню мовної самобутності глухих; забезпечення того, щоб навчання осіб, зокрема дітей, які є сліпими, глухими чи сліпоглухими, здійснювалося з допомогою найбільш підхожих для

особи з інвалідністю мов, методів і способів спілкування і в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку [9].

Як і у випадку із правом на отримання освіти іншими соціально та фізично вразливими особами, це право є безпосередньо пов'язаним із правом на працю. Так, у п. d) ст. 27 «Праця та зайнятість» даної Конвенції говориться, що особам з обмеженими фізичними можливостями гарантується надання можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання [9].

Зміст низки розглянутих міжнародно-правових актів ясно свідчить про виокремлення проблем забезпечення права на освіту саме дітей, незалежно від того, про яку соціально та фізично вразливу категорію осіб йде мова.

І, врешті-решт, проблематика надання та гарантування рівного права на отримання освіти має і свій етнічно-національний, мовний та/або конфесійний вимір.

Зокрема, мова може вестися про освітні та культурні права етнічно-національних, мовних та конфесійних меншин. Одним із міжнародно-правових документів із забезпечення права на отримання освіти тими чи іншими етнічно-національними, мовними та конфесійними групами є Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року. Так, у ст. 14 даної Декларації говориться наступне: «1. Корінні народи мають право створювати та контролювати свої системи освіти та навчальні заклади, які забезпечують освіту на їхніх рідних мовах, таким чином, щоб це відповідало притаманним їх культурі методам викладання та навчання. 2. Представники корінних народів, особливо діти (курсив мій. – Авт.), мають право на отримання державної освіти всіх рівнів і в усіх формах без будь-якої дискримінації. 3. Держави разом з корінними народами вживають дієвих заходів для того, щоб представники корінних народів, особливо діти (курсив мій. – Авт.), у тому числі ті, які проживають за межами своїх общин, мали, коли це можливо, доступ до освіти з урахуванням їхніх культурних традицій та

на їхній мові» [1]. Від забезпечення права на отримання освіти корінними народами залежить збереження та укріплення їхніх особливих політичних, правових, економічних, філософських, соціальних та культурних інститутів, відсутність їхньої примусової асиміляції.

Таким чином, виходячи із всього вищевикладеного, ми доходимо *наступних висновків*.

Сучасні міжнародно-правові стандарти у сфері захисту права людини на отримання освіти являють собою цілісну, багатогранну, універсальну міжнародно-правову систему. Її дія охоплює різноманітні функціонально-цільові аспекти забезпечення даного права.

Право цілої низки міжнародних урядових організацій нормативізує рівне право всіх людей на отримання освіти.

Єдиним, визначальним гуманістично-ціннісним фундаментом даної міжнародно-правової системи є принцип суворої заборони освітньої дискримінації людини за будь-якою із наведених об'єктивних соціальних та суто фізичних ознак.

Незалежно від того, яка соціальна категорія осіб є об'єктом правового захисту, окремого великого значення завжди надається забезпеченню всього комплексу освітніх прав саме дітей.

Виявлено, що право на отримання людиною освіти відтворює свій безпосередній функціонально-цільовий зв'язок із правом людини на працю, на майбутню професійно-трудова діяльність.

Належна та якісна імплементація права людини на отримання освіти забезпечує перманентне відтворення всіх взаємопов'язаних складових людського соціуму.

Література

1. Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156#n9.

2. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

4. Конвенція про боротьбу із дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.

5. Конвенція про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

6. Конвенція МОП № 140 «Про оплачувані учбові відпустки» від 24 червня 1974 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_261.

7. Конвенції МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» від 22 червня 1962 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016.

8. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

9. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

10. Конвенція МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23 червня 1975 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_057.

11. Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

12. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим

доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

15. Хартия основных прав ЕС от 7 декабря 2000 года // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

16. African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf.

17. African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 1990 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unicef.org/esaro/African_Charter_articles_in_full.pdf.

18. African Youth Charter, 2006 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/african_youth_charter_2006.pdf/.

19. American Convention on Human Rights, 1969 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/amer_conv_human_rights.pdf.

20. ASEAN Human Rights Declaration, 2012 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.asean.org/storage/images/ASEAN_RTK_2014/6_AHRD_Booklet.pdf/.

21. Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://prfjk.org/wp-content/uploads/2018/07/Cairo-Declaration-on-Human-Rights-in-Islam.pdf>.

22. Charter of the OAS, 1948 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.tjsl.edu/slomansonb/3.5_OASChart.pdf/.

23. Revised Arab Charter on Human Rights, 2004 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/Revised_Arab_Charter_Human_Rights_2004_Em.pdf/.

24. Right to Education Handbook. UNESCO. 2019 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resourceattachments/RTE%3AUNESCO_Right%20to%20education%20handbook_2019_En.pdf.

International Legal Standards for Protecting the Right to Education

Within the bounds of the given law study paper the author actualized, presented, and considered the valid international legal standards for protecting one of the fundamental human rights – equal right to education. This subject-research goal was achieved by means of author`s appealing to a range of basic and branch UN, UNESCO, ILO, CE, and EU international legal instruments.

It is concluded that modern international legal standards in the field of protecting human rights to education represent an integrated, multifaceted, universal international legal system. Its action covers various functional and targeted aspects of ensuring this right.

The right of a number of international governmental organizations establishes the equal right of all people to receive education. The only defining humanistic-value foundation of this international legal system is the principle of a strict prohibition of educational discrimination of a person for any of the above objective social and purely physical signs.

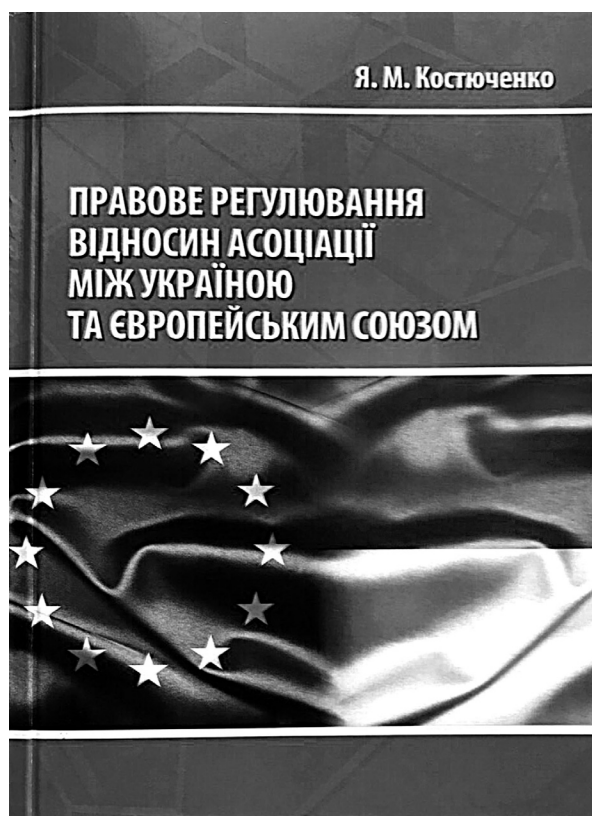
Regardless of which social category of persons is the subject of legal protection, of particular importance is always provided to ensure the full range of educational rights of children. It has been revealed that the right to receive an education by a person reproduces its direct functional-target relationship with the human right to work, to future professional work. The proper and high-quality implementation of the human right to education ensures the permanent reproduction of all the interconnected components of human society.

Key words: education, human rights, equal right to education, present international law, standards for protection, UN, UNESCO, ILO, CE, EU.

РЕЦЕНЗІЯ

Теоретичні та практичні виміри місця Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною у національному правопорядку України

КАМІНСЬКА Наталія Василівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

На сьогодні Україна, користуючись вигідним геополітичним становищем у світі, має величезні можливості налагодження відносин з європейським інтеграційним об'єднанням. Європейський Союз за

свою політико-правовою суттю є таким феноменом на міжнародній арені, що не має аналогів у світі. Його унікальність виявляється в багатьох сферах функціонування, зокрема й у сфері зовнішніх зносин. Об'єднання підтримує різносторонні відносини з державами, об'єднаннями держав та регіональними організаціями.

Ідея економічної інтеграції на основі спільних політико-правових цінностей лежить в основі функціонування Європейського Союзу як об'єднання *sui generis*. Завдяки поглибленню економічної інтеграції Євросоюз розвивається не лише «всередину» через розширення повноважень його інституцій та охоплення нових сфер компетенції, а й «назовні» шляхом укладання торговельних угод із країнами-партнерами.

Однією з особливих організаційно-правових форм співпраці, що практикується Євросоюзом, є створення асоціацій з іншими суб'єктами міжнародного права. Для української доктрини європейського права проблема правової природи асоціації ЄС із третіми країнами загалом та питання визначення передумов створення асоціації, зокрема, є новими і поки що недостатньо вивченими.

Для України Угода про асоціацію є одним з основних механізмів її зовнішньополітичного позиціонування та здійснення євроінтеграційних процесів. Для Європейського Союзу Угода про асоціацію

¹ Костюченко Я. М. Правове регулювання відносин асоціації між Україною та Європейським Союзом : монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2019. 447 с.

– це, насамперед, ефективний інструмент поширення власних правових цінностей і стандартів на правові системи третіх країн. За допомогою таких угод ЄС прагне забезпечити політичну стабільність у відносинах із країнами-партнерами (передусім сусідніми) та створити сприятливе зовнішньоекономічне середовище через взаємне відкриття ринків на засадах дотримання правових стандартів цього міждержавного об'єднання. Для України ж Угода про асоціацію великою мірою має символічний характер. З її підписанням наша держава пов'язує подальшу долю євроінтеграційного курсу або його альтернатив. Отже, є потреба в комплексному дослідженні як на теоретичному, так і на практичному рівні, впливу Угоди про асоціацію на правовий порядок України.

Підготовлена монографія є першим в Україні комплексним науково-практичним виданням, де систематизовано не тільки передумови розвитку зовнішньополітичної політики ЄС відносно третіх країн, зокрема України, а й визначено комплексно особливі характерні риси укладеної Угоди про асоціацію з Україною, механізм її реалізації в правопорядку України. Дана монографічна праця вирішує доктринальну прогалину у вітчизняній науці міжнародного та європейського права, зокрема через висвітлення теоретичних засад асоціації в праві ЄС та правопорядку України, визначення умов реалізації поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Особливу зацікавленість викликає погляд автора на еволюцію доктринальних течій видозміни підходів ЄС до інституту асоціації та еволюцію укладання угод про асоціацію з третіми країнами (розділ 1). Особливо слід зауважити, що, виділяючи певні етапи інтеграційного розвитку, базуючись на аналізі зовнішньополітичних механізмів, автор також аналізує одну з найбільш складних сучасних міжнародно-правових проблем, пов'язану із можливим виходом Великої Британії з Європейського Союзу (Брексіт). У цьому зв'язку актуальність та своєчасність даного моногра-

фічного дослідження набуває надзвичайно важливого значення.

Цікавими і нетрадиційними видаються ті частини роботи, що присвячені питанням порівняння угод про асоціацію в практиці Європейського Союзу. Автор доволі по-новаторськи підходить до порівняльного аналізу Угоди про асоціацію з Україною з іншими угодами, зокрема угодами з Молдовою та Грузією, а також іншими угодами в практиці ЄС (зокрема, з Чилі, Мексикою, Албанією, Кореєю, Туреччиною тощо).

Варто підкреслити, що у зв'язку із динамічністю розвитку права ЄС, що пов'язано із «модернізацією» установчих договорів ЄС, змінюється практика ЄС щодо укладання угод про асоціацію. Таким чином, автор монографії логічно довів, що можна простежити залежність наповнення угод про асоціацію від відповідного рівня інтеграції в самому Союзі. Йому вдалося дослідити те, що характерним для процесу імплементації Угоди про асоціацію з ЄС є поетапне та планомірне запровадження *acquis* в порядку пріоритетності, беручи до уваги досягнення першочергових цілей національного розвитку та двостороннього співробітництва, а також логіку імплементації (розділ 7). У цьому зв'язку дане монографічне дослідження не тільки набуває науково-теоретичної значущості, але має надзвичайно важливе практичне значення для України.

У монографії Костюченком Я.М. досліджено та аргументовано доведено, що Угода про асоціацію має для України цілу низку наслідків як правового, так і інституціонального характеру. Успішна реалізація євроінтеграційної політики можлива лише за умов системного використання механізмів реалізації політики органами державної влади, а саме: політичного (формування політики), інституційно-організаційного (забезпечення відповідними інституціями та організаціями їх ефективного функціонування), економічного (фінансове забезпечення), правового (нормативно-правове забезпечення), інформаційного (інформаційно-аналітичне забезпечення реалізації євроінтеграційної політики).

Примітно, що автор дослідження також звертався до порівняльного аналізу укладених угод про асоціацію з Молдовою та Грузією й виділив та комплексно дослідив основні їх відмінні елементи. Наводиться комплексний аналіз практичного механізму імплементації Угоди про асоціацію у внутрішньому правопорядку України. У зв'язку з цим автор довів, що реалізація Угоди про асоціацію між ЄС та Україною залежатиме від національної імплементації Угоди та визначення її статусу в системі джерел національного права.

Сформульовані у монографії положення і висновки являють собою не лише науковий інтерес, але й можуть бути використані в процесі міжнародно-правової діяльності України. У цілому, її автору вдалося довести слушність головної ідеї дослідження – визначити роль та місце Угоди

про асоціацію між Україною та ЄС у національному правопорядку України.

З огляду на це, монографія Костюченка Ярослава Миколайовича «Правове регулювання відносин асоціації між Україною та Європейським Союзом» є своєчасною, вона, безумовно, стане в нагоді як науковцям у сфері міжнародного та європейського права, так і практикам, студентам, які вивчають міжнародне право та європейське право, а також усім, хто цікавиться проблематикою сучасних міжнародних відносин.

Враховуючи вище викладене, можна констатувати, що поява такого монографічного видання свідчить про новий якісний етап становлення вітчизняної науки європейського права в сфері розвитку фундаментальних галузевих досліджень. Без сумнівів, дана монографія стане у пригоді не тільки для науковців, дослідників, а й для державних службовців та юристів-практиків.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ПОТОПАЛЬСЬКИЙ Артем Віталійович - здобувач Університету сучасних
знань

УДК: 342.95 (477)

У статті, на основі аналізу наукової літератури було обґрунтовано, що вивчення особливостей правового забезпечення цієї галузі на території інших країн дозволить не тільки порівняти національний та зарубіжний досвід із встановленням позитивних та негативних моментів, а й виробити прийнятні до запозичення у межах національних реалій аспекти та більш точні напрями удосконалення правового супроводження професійного навчання правоохоронців.

Дослідження тенденцій підготовки поліцейських кадрів у Великобританії, Німеччині, Франції та Нідерландах показало високий ступінь організаційної централізації процесів відомчого навчання та уніфікації норм, на яких воно ґрунтується.

Встановлено, що позитивним у досвіді вказаних вище країн є ієрархічно побудована система закладів професійного навчання, що також юридично відображається у нормативно-правовій базі. Звернено увагу, що в багатьох зарубіжних державах професійна підготовка поліцейських покладається на спеціалізовані заклади, які мають спільний адміністративний центр, чим забезпечується єдність, логічна послідовність, максимальна ефективність, цілеспрямованість навчання співробітників правоохоронних органів.

Підкреслено, що в багатьох країнах, пострадянського простору зокрема, модель професійної підготовки, як правило, побудована за наступною формулою: початкове навчання осіб, які вступають на служ-

бу до поліції – службова підготовка офіцерів (тренінги, курси, підвищення кваліфікації освітнього рівня тощо). Тобто, професійна підготовка не розпорошується на велику кількість різновидів, а входить до складу службової підготовки, яка супроводжує поліцейських протягом всього строку їх служби та є необхідним фактором для кар'єрного зростання. Цей же момент присутній і в правовій регулятивній базі, де порядок, механізм та всі особливості професійного навчання закріплено у єдиному нормативно-правовому акті.

Наголошено на прийнятності до запозичення окресленого у статті зарубіжного досвіду, що обумовлено, по-перше, активним реформуванням правоохоронної системи нашої держави з орієнтиром на західні цінності, по-друге, наявністю наукової та матеріальної бази; можливістю залучення зарубіжних експертів для передання досвіду в сфері професійного навчання поліції.

Ключові слова: зарубіжний досвід, професійна підготовка, працівник поліції, правове забезпечення.

Постановка проблеми

Практична користь того чи іншого дослідження визначається за допомогою перевірки його дії в реальних умовах, тобто, шляхом проведення експерименту – методу наукового дослідження, пізнання, за допомогою якого в природних або штучно створених контрольованих та керованих умовах досліджуються будь-які явища [1,

с.321 – 322]. Звичайно, у праві експеримент неможливий у чистому вигляді, адже в даній галузі ми маємо справу із явищами абстрактними, які уособлюють у суспільних відносинах, але не мають матеріальної форми, на відміну, наприклад, від якихось фізичних явищ. Проте, як каже Кисельов І.Я., у правовій сфері існує сурогат експерименту – вивчення зарубіжного досвіду [2, с.98]. Так, зарубіжний досвід сприяє розширенню наших уявлень про досліджувані правові явища; допомагає поглянути на ту або іншу проблему під іншим кутом зору; зіставити власні здобутки зі здобутками зарубіжних колег; не марнувати час на розв'язання проблем, які вже знайшли вирішення на сторінках законних видань. Та й, власне, надзвичайна наукова актуальність та практична корисність будь-яких порівняльно-правових досліджень безсумнівні [3, с.55]. Не менш важливе значення зарубіжний досвід відіграє в ракурсі аналізу проблематики професійної підготовки працівників поліції. Вивчення особливостей правового забезпечення цієї галузі на території інших країн дозволить не тільки порівняти національний та зарубіжний досвід із встановленням позитивних та негативних моментів, а й виробити прийнятні до запозичення в рамках національних реалій аспекти та більш точні напрями удосконалення правового супроводження професійного навчання правоохоронців.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання професійної підготовки поліцейських у своїх наукових дослідженнях розглядали: В. В. Бондаренко, С.М. Бортник, Н.В. Варенич, А.Ю. Васіна, В.С. Венедіктов, Л.Ю. Гордієнко, Л.М. Дорофєєва, Л.М. Дудник, І.В. Зайченко, А.Ф. Мельник, О.М. Музичук, М.Ю. Покальчук, Є.М. Попович, Г.С. Римарчук, Б.М. Ринажевський та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені зарубіжному досвіду правового забезпечення професійної підготовки поліцейських, що беззаперечно слід вважати

суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Саме тому **метою** статті є дослідження зарубіжного досвіду правового забезпечення професійної підготовки поліцейських та визначення можливості його використання в Україні

Виклад основного матеріалу

Почати розгляд зарубіжного досвіду найбільш доцільно на Великобританії. В цілому, поліція на території Британських островів, як і в інших державах англосаксонського походження, має децентралізований характер. Наприклад, поліція в Англії і Уельсі складається з муніципальної поліції графств (5 загонів), поліції міст (6 загонів), об'єднаної поліції (34 об'єднаних загону), поліції метрополії (столичної поліції), поліції лондонського Сіті. Великі поліцейські загони підрозділяються на дивізіони і підрозділи, кожен з яких має свій комплект офіцерів. Менші місцеві поліцейські загони діють спільно як єдиний підрозділ. Крім того, окремим підрозділом є поліція Північної Ірландії. Офіційні назви поліцейських органів Сполученого Королівства: повноважна поліція в 51 місцевому відділенні на території Англії, Уельсу, Шотландії; поліцейська служба Північної Ірландії; Лондонська поліція в столиці Великобританії [4, с.40-41].

Крім того, окремо можна виділити спеціальні поліцейські сили, включають в себе: Британську транспортну поліцію, Поліцію на об'єктах ядерної енергетики, Управління поліції Міністерства оборони. Дані поліцейські об'єднання не входять до структури Міністерства внутрішніх справ. Провінційні сили поліції в Англії та Уельсі, що включають в себе поліцію графств і міст, а також об'єднану поліцію, представляють собою регулярні провінційні поліцейські загони на місцях. Діяльність кожного з них контролюється так званою «місцевою поліцейською владою», під якою розуміється свого роду керуюча установа, яка здійснює загальне керівництво поліцейським загonom, тобто з'єднанням поліцейських підрозділів [5].

Зауважити слід про те, що у Великобританії немає єдиного законодавчого акта в сфері діяльності поліції та професійної підготовки поліцейських. Зазначені питання регулюють великим колом парламентських та підзаконних актів. Саме на їх основі було побудовано унікальну в деяких аспектах систему професійної підготовки поліцейських, кожен різновид якої – це відповідний структурний елемент ієрархії цільового навчання. Так, підготовка поліцейських у Великій Британії передбачає: початкову підготовку для новобранців-констеблів (рядових поліцейських), яку здійснюють протягом перших двох років служби; спеціальну підготовку для кандидатів у службу карного розшуку, дорожнього руху та низки інших служб; підготовку сержантів й інспекторів поліції; підготовку керівних кадрів поліції [6, с.65].

Початкова професійна підготовка британських поліцейських спрямована на формування в слухачів реальних практичних навичок, які необхідні їм для майбутньої роботи, а не засвоєння абстрактних, теоретичних знань у певній галузі права. Початкову професійну підготовку уніфіковано для всіх поліцейських підрозділів, її здійснюють за єдиною національною програмою: «Початкова програма поліцейського навчання та розвитку». Загальний термін навчання – два роки. Теоретична підготовка триває шість-вісім місяців і передбачає опанування тактики поліцейської діяльності, домедичної допомоги, основ правознавства, криміналістики й інших дисциплін. Півтора року з усього строку навчання відведено для самостійної патрульної служби під керівництвом досвідчених наставників. Навчання поліцейських спрямоване на дотримання етичних принципів і моральності [6, с.65].

Подальша підготовка англійських поліцейських здійснюється в процесі кар'єрного просування останніх. Так, у Великобританії, професійна підготовка – це вимога для поліцейського навчатись впродовж всього строку служби, від чого залежить його звання, оплата праці,

пільги тощо. Окрім того, специфіка професійної підготовки кадрових працівників поліцейських органів Британії залежить від займаної посади. Так, кожна програма підготовки (констеблів, працівників спеціальної поліції тощо) використовує різні педагогічні технології в змішаному навчальному процесі, наприклад, тематичні дослідження, сценарії, електронне навчання, дистанційне навчання, групові дискусії, презентації, рольові та ділові ігри, індивідуальні та групові вправи, наставництво на робочому місці і багато іншого [7, с.157].

Окрім Великобританії, багатьма специфічними моментами характеризується професійна підготовка в інших країнах Єврозони. Наприклад, в Німеччині, незважаючи на федеративний устрій даної країни, система підготовки поліції та й безпосередньо організаційна структура даного органу має централізований характер. Основою правового забезпечення відомчого навчання кадрів поліції є Договір про єдину освіту кандидатів на вищу поліцейську виконавчу службу та Положення про поліцейську Академію управління Федеративної Республіки Німеччина [8, с.162].

Зазначеними нормативно-правовими актами регламентовано досить жорсткі вимоги щодо необхідності професійного навчання співробітників німецької поліції. Фактично, як і у Великобританії, просування по службі поліцейських в Німеччині можливо виключно через проходження навчання. Відповідно до цього в країні побудовано три рівні професійної підготовки, а саме: базовий рівень – підготовка в школах поліції, необхідна для заміщення посад складу молодшої ланки з терміном навчання два з половиною роки. Результатом навчання є отримання атестата про середню поліцейську освіту; другий рівень призначений для підготовки складу середньої ланки. Навчання проходить протягом трьох років у вищих школах поліції земель з видачею диплома про вищу спеціальну (поліцейську) освіту; вищий рівень – підготовка протягом двох років складу старшої ланки у Вищій поліцейській академії ФРН з видачею свідо-

цтва (сертифіката) про вищу поліцейську освіту у галузі управління підрозділами поліції [9, с.112].

Важливо також дослідити досвід Франції у сфері, що розглядається. Зазначимо, в цій державі існує досить розгалужена структура поліції, як національної, так і муніципальної. Загальне керівництво цією багатопрофільною системою здійснює Міністерство внутрішніх справ. В складі Міністерства внутрішніх справ Франції серед інших галузевих керівних структур діє дирекція особового складу і навчальних закладів поліції. Вона здійснює загальне управління роботою з персоналом органів поліції, визначає поточні та прогностичні параметри розвитку та організації навчального процесу відомчих закладів освіти. Головними напрямками їх роботи є підготовка кваліфікованих кадрів як для адміністративної, так і для судової (кримінальної) поліції [10, с.38].

Правове забезпечення професійного навчання французьких поліцейських базується на таких документах, як «Хартія освіти» та Програма підготовки поліцейських [11, с.37]. У відповідності до їх положень пріоритетами професійної підготовки поліції, є такі питання: зближення між поліцією і населенням, яке сприятиме поліпшенню її іміджу; наукова підготовка до інтеграції поліцейських сил в європейських структурах; посилення уваги до проблем молоді, метою якої є зниження злочинності серед неповнолітніх [11].

Щодо безпосередньо організаційної системи підготовки поліцейських кадрів Франції, то вона включає 20 шкіл, які незалежно готують поліцейських і офіцерів, інспекторів і комісарів поліції. На центральному рівні здійснюють підготовку поліцейських: Національний інститут підготовки кадрів у місті Клермон-Ферране, де зосереджена основна діяльність з професійної освіти, Центр досліджень і навчання в Жів-сюр-Івет, котрий проводить спеціальну підготовку персоналу, а також Інститут «IHESI», який крім функції підготовки проводить дослідження щодо проблем поліцейської діяльності і безпеки території [11].

Не можна залишити поза увагою досвід Нідерландів у питаннях правового та організаційного забезпечення професійної підготовки поліції. Відмітимо, що структурно та політично поліція Нідерландів підпорядковується Міністерству юстиції і поділяється на 25 регіональних підрозділів та Агентство національної поліції Нідерландів (АНПН), яке має різні спеціалізовані й допоміжні департаменти. Регіональна поліція несе відповідальність за поліцейську діяльність на певній території – «поліцейському районі». Розмір і характер підрозділу регіональної поліції залежать від таких факторів, як чисельність населення, рівень злочинності та урбанізація. Правовою основою роботи поліції Нідерландів є уніфікований законодавчий акт – Закон про поліцію від 1993 року. Він регулює усі без виключення питання, пов'язані з роботою поліцейських відомств та системою професійної підготовки в даній сфері [12, с.99].

Організаційно, професійне навчання співробітників поліції Нідерландів віднесено до компетенції спеціальної організації – Поліцейської академії. Остання має статус центра з питань набору та відбору персоналу, викладання, навчання та науково-дослідної роботи поліції Нідерландів. Академія відповідає за первинну і спеціалізовану підготовку та освіту поліцейських. Первинна підготовка має подвійну структуру: курсанти проходять не лише теоретичну, а й практичну підготовку. Виконавча рада та наглядова рада здійснюють управління діяльністю Поліцейської академії. Міністр внутрішніх справ та справ Королівства щорічно забезпечує фінансування заходів із первинної та спеціалізованої підготовки офіцерів поліції, а також із набору та відбору кандидатів. Міністр забезпечує й фінансування науково-дослідної діяльності Поліцейської академії. Персонал академії налічує 1 300 осіб (більшість з них є кадровими поліцейськими) [12, с.101]. Система підготовки ґрунтується на: чітко визначених професійних компетенціях; критеріях дослідження, що прив'язані до професійних компетенцій; кваліфікаційній структурі, яка прирівнює

ється до звичайної професійно-технічної та вищої освіти, щоб сертифікат, одержаний у рамках програми підготовки офіцерів поліції, надавав би його власнику право не проходити курс загальної підготовки та навпаки; поєднанні роботи та навчання; навчанні на основі компетенцій [12, с.101].

Висновок

Отже, проведене дослідження дозволило детально розглянути особливості правового забезпечення професійної підготовки поліцейських на території таких країн, як Великобританія, Німеччина, Франція та Нідерланди. Дослідження тенденцій підготовки поліцейських кадрів у вказаних країнах показало високий ступінь організаційної централізації процесів відомчого навчання та уніфікації норм, на яких воно ґрунтується. В багатьох країнах, пострадянського простору зокрема, модель професійної підготовки, як правило побудована за наступною формулою: початкове навчання осіб, які вступають на службу до поліції – службова підготовка діючих офіцерів (тренінги, курси, підвищення кваліфікації, освітнього рівня тощо). Тобто, професійна підготовка не розпорошується на велику кількість різновидів, а входить до складу службової підготовки, яка супроводжує поліцейських протягом всього строку їх служби та є необхідним фактором для кар'єрного просування. Цей же момент присутній і в правовій регулятивній базі, де порядок, механізм та всі особливості професійного навчання закріплено у єдиному нормативно-правовому акті.

Ще одним позитивним фактором, безперечно, є ієрархічно побудована система закладів професійного навчання, що також юридично відображається у нормативно-правовій базі. В багатьох зарубіжних державах професійна підготовка поліцейських покладається на спеціалізовані заклади, які мають спільний адміністративний центр, чим забезпечується єдність, логічна послідовність, максимальна ефективність, цілеспрямованість навчання співробітників правоохоронних органів.

Оцінюючи у підсумку представлений досвід зарубіжних країн, хотілося б на-

голосити на його прийнятності до запозичення, що обумовлено, по-перше, активним реформуванням правоохоронної системи нашої держави з орієнтиром на західні цінності, по-друге, наявністю наукової та матеріальної бази; можливістю залучення зарубіжних експертів для передання досвіду в сфері професійного навчання поліції.

Література

1. Тертишник В.М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України: дисертація / В.М. Тертишник // Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. 2009. 473 с.
2. Сорочишин М. Правове регулювання діяльності виробничих рад у Німеччині: досвід для України / М. Сорочишин // Підприємництво господарство і право. 2017. №3. С.98 – 101.
3. Мельник Р.С. Адміністративно-господарське право як структурний елемент системи адміністративного права: зарубіжний досвід та національні особливості / Р.С. Мельник // Право і безпека. 2010. №2(34). С.55 – 59.
4. Густова Л.В. Организационные правовые основы функционирования полиции России, Великобритании и США: сравнительно-правовое исследование: диссертация / Л.В. Густова // Саратов: Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского. 2015. 221 с.
5. Кацуба Ю.И. Система обеспечения внутренней безопасности Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 2012. 24 с.
6. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями [Текст] : монографія / В. В. Бондаренко. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с
7. Быхтина Н.В. Особенности содержания первоначальной подготовки полицейских кадров в России и зарубежных странах / Н.В. Быхтин // Вестник Восточ-

но-сибирського інститута МВД Росії. 2018. №1(84). С.154 – 162.

8. Цуркан О.П. Зарубіжний досвід забезпечення професійного навчання поліцейських / О.П. Цуркан // Право та державне управління. 2018. №2(31) том 1. С.160 – 167.

9. Крижановська В., Крижановський А. Тенденції розвитку державної правоохоронної служби в Європейському союзі / В. Крижановська, А. Крижановський // Підприємництво, господарство і право. 2018. №11. С.110 – 115.

10. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : науково-методичні рекомендації / К.Л. Бугайчук, І.Б. Гончаренко, Ю.О. Михайлова, І.О. Сятокум, О.В. Федосова, Д.В. Швець // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 120 с.

11. Лошицький М.В. Використання зарубіжного досвіду як умова вдосконалення адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки працівників міліції (поліції) / М.В. Лошицький // Юридична наука. 2015. №2. С.34 – 42.

12. Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі: Київ, 2018. 164 с.

SUMMARY

In the article, on the basis of the analysis of scientific literature, it was substantiated that studying the peculiarities of the legal provision of this field in the territory of other countries will not only compare national and foreign experience with the establishment of positive and negative points, but also produce acceptable aspects within the national realities and more precise directions of improvement of legal support of professional training of law enforcement officers.

Research on police training trends in the UK, Germany, France and the Netherlands has shown a high degree of organizational centralization of the departmental learning processes and the unification of the norms on which it is based.

It was found that the hierarchically constructed system of vocational training institutions, which is also legally reflected in the legal framework, is positive in the experience of the countries mentioned above. It is noted that in many foreign countries the professional training of police officers relies on specialized institutions that have a common administrative center, which ensures unity, logical consistency, maximum efficiency, purposeful training of law enforcement officers.

It is emphasized that in many countries, post-Soviet space in particular, the model of vocational training, as a rule, is based on the following formula: initial training of police officers - officer training (training, courses, training, education, etc.). That is, vocational training is not spread over many varieties, but is part of the training that accompanies police officers throughout their life and is a necessary factor for career growth. The same moment is also present in the legal regulatory framework, where the procedure, mechanism and all features of vocational training are enshrined in a single legal act.

It is emphasized the admissibility of borrowing the foreign experience outlined in the article, which is due, firstly, to the active reform of our state's law enforcement system with a focus on Western values, secondly, the availability of scientific and material base; the possibility of attracting foreign experts to transfer experience in the field of police professional training.

Keywords: foreign experience, vocational training, police officer, legal support.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

НЕСТЕРЕНКО Олександр Володимирович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.95 (477)

У статті обґрунтовується актуальність питання національної безпеки і оборони в сучасній Україні.

Аналізуються та узагальнюються теоретико-правові підходи до визначення сутності та особливостей національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення.

Пропонується авторське визначення сутності національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, що включає в себе воєнну, державну, громадську безпеку та оборону, і полягає в захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають або ускладнюють (можуть унеможливити або ускладнити) реалізацію державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, прогресивний демократичний розвиток держави, збереження національних цінностей, сталий розвиток національної економіки та громадянського суспільства, безпечні умови життєдіяльності, добробут громадян, якість життя населення через систему адміністративно-правового забезпечення держави щодо підготовки до збройного захисту та його здійснення в разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Виділяються особливості національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, а саме: 1) національна безпека і оборона відноситься до сфери адміністративно-політичної діяль-

ності в теорії адміністративного права та практиці публічного управління; 2) органи публічного управління сферою національної безпеки і оборони є органами виконавчої влади й відповідно здійснюють державні функції.

Ключові слова: національна безпека, національна оборона, національні інтереси, реальна загроза, потенційна загроза, захищеність, адміністративно-правове забезпечення.

Постановка проблеми

Питання національної безпеки і оборони на різних історичних етапах державотворення традиційно виступало і наразі є невід'ємним аспектом побудови та становлення держави, особливою складовою публічної політики та передумовою сталого розвитку демократичної держави. У сучасних політико-правових умовах, що супроводжуються наростанням внутрішніх і зовнішніх загроз, проблема забезпечення національної безпеки і оборони набуває все більшої стратегічної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти публічного управління у сфері національної безпеки і оборони та, зокрема, її адміністративно-правового забезпечення ставали об'єктом дослідження низки науковців, таких як: Ю.П. Битяк, К.О. Ващенко, В.В. Галунько, В.М. Гаращук, О.М. Гончаренко, Н.М. Грущинська, І.І. Дейнега, П.В. Діхтієвський, В.П. Єме-

льянов, Я.Ф. Жовнірчик, А.Б. Качинський, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.А. Ліпкан, О.М. Музичук, А.Г. Мосейко, А.М. Михненко, Ю.В. Нестеряк, В.Г. Пилипчук, В.П. Приходько, С.Г. Стеценко та інші.

Невирішені раніше проблеми

Проте сутність та особливості національної безпеки і оборони як об'єкта саме адміністративно-правового забезпечення висвітлені доволі фрагментарно. Зазначене вище обумовлює актуальність подальших теоретичних досліджень сутності та особливостей національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення з метою подальшого його практичного вдосконалення.

Метою даної статті є визначення сутності та особливостей національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вона є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних наукових праць та методів наукового пізнання визначити сутність та особливості національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, розкрити зміст та особливості правоохоронної діяльності щодо її забезпечення. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків.

Виклад основного матеріалу

Варто зазначити, що серед науковців не сформувалося єдиного підходу до визначення сутності національної безпеки, під якою найчастіше розуміють: – здатність зберігати фізичну цілісність і територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати інститути та систему управління від зовнішнього негативного впливу, контролювати свої кордони [1, с.4];–реальну здатність бути вільними від зовнішньої небезпеки [2, с.15];– захищеність життєво важливих інтересів держави, суспільства та особистості від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних сферах життєдіяльності, що забезпечує стабільний та поступовий роз-

виток країни [3, с.28];– ступінь захищеності життєво важливих інтересів суспільства, особи й держави [4, с.6];– стан, що забезпечує достатню економічну і військову могутність нації для протидії загрозам всередині країни та з інших країн і [5, с.104];– стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с.138], тощо. При цьому В.Л. Федоренко уточнює, що національна безпека виражається в стані захищеності життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства від існуючих та можливих внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх сферах суспільних відносин; у такому стані, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів особи (її прав і свобод), держави (її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів) та суспільства (його матеріальних та духовних цінностей) від внутрішньої та зовнішньої загроз [7, с.33].

Натомість, А.М. Михненко, Н.М. Грущинська, Ю.В. Нестеряк, Я.Ф. Жовнірчик, І.І. Дейнега, В.П. Приходько, М.Л. Ніжніков, Е.М. Макаренко, О.В. Поліщук та І.В. Чібісовапри тлумаченні національної безпеки акцентують увагу на стані захищеності національних інтересів від реальних і потенційних, зовнішніх і внутрішніх загроз в конкретно-історичній обстановці[8, с.20]. В.В. Серета та З.Р. Кісіль розглядають національну безпеку як стан захищеності державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб [9, с.266]. Проте, вважаємо, що загрози національним інтересам держави є значно ширші, аніж «розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб, посягання з боку окремих організацій, груп та осіб».

О.С. Власюк у широкому розумінні трактує національну безпеку України як спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави; як спосіб, що уможливує його вільне існування і саморозвиток, надійний захист

від зовнішніх та внутрішніх загроз. Також автор слушно зазначає, що національну безпеку України можна визначити і як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз [10, с.25].

Виходячи з багатоаспектного розуміння правознавцями сутності національної безпеки, вважаємо за доцільне використовувати за основу термінологічний апарат, закріпленний законодавчо. Зокрема, згідно зі ст.1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Окремо законодавець трактує поняття воєнної безпеки як захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз; громадської безпеки і порядку – захищеності життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз; державної безпеки – захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (ст.1 Закону України «Про національну безпеку України») [11]. З вище сказаного випливає, що поняття національної безпеки є найширшим з розглянутих і охоплює собою і воєнну безпеку, і державну безпеку, і громадську безпеку та порядок.

Відповідно національні інтереси України законодавець вбачає в життєво важливих ін-

тересах людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (ст.1 Закону України «Про національну безпеку України»). Крім того, у ч.3 ст.3 Закону України «Про національну безпеку України» зазначається, що фундаментальними національними інтересами України є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [11].

На ряду з національними інтересами України при тлумаченні поняття національної безпеки важливо усвідомлювати й сутність терміну «загрози національній безпеці України», що згідно ст.1 Закону України «Про національну безпеку України» означає явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють (реальні) або можуть унеможливити чи ускладнити (потенційні) реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [11].

У свою чергу, поняття оборони закріплено в ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII і означає систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Безпосередньо оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення

і території держави до оборони (ст.2 Закону України «Про оборону України») [12]. На нашу думку, поняття національної безпеки та поняття оборони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, тому доречно досліджувати їх в комплексі.

Крім того, цілком погоджуємося з А.Г. Мосейко, що актуальним є дослідження передусім адміністративно-правових аспектів національної безпеки і оборони України та її безпосереднього усвідомлення як особливого об'єкта публічного адміністрування, зважаючи на специфіку владних повноважень суб'єктів у сфері національної безпеки і, відповідно, ефективність їх здійснення [13, с.43]. У свою чергу, В. Кривцова та І. Усатюк наголошують, що важливе місце у визначенні багатовимірного змісту досліджуваного поняття має адміністративно-правовий аспект, оскільки особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин виступає відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин [14, с.65]. Ю.П. Битяк в цьому контексті зазначає, що в адміністративно-правовій теорії та практиці державного управління до сфери адміністративно-політичної діяльності належать такі галузі, як оборона, національна безпека, внутрішні справи, закордонні справи, юстиція, підкреслюючи також, що органи управління (виконавчої влади) цими галузями є складовою частиною єдиної системи органів виконавчої влади й активно здійснюють функції держави [15, с.468]. Т.О. Коломовець аналогічно відносить до адміністративно-політичної сфери галузі оборони та безпеки, серед особливостей державного управління якими, на думку автора, є більш виразне політичне спрямування, централізація управлінської вертикалі та застосування владного, імперативного методу, широке застосування примусових заходів та використання спеціальних правових режимів [16, с.336].

Особливості національної безпеки і оборони як об'єкта адміністративно-правового забезпечення полягають і в тому, що широко розгалуженими є функції з надання адміністративних послуг у сфері національної безпеки, що обумовлено правовим статусом

суб'єктів публічного адміністрування. Характерними є можливості притягнення до адміністративної відповідальності у сфері національної безпеки, що мають своїм правовим підґрунтям склади адміністративних правопорушень, що містяться в Кодексі України про адміністративні правопорушення (гл.13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», гл.13-Б «Військові адміністративні правопорушення», гл.14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку», гл.15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління», гл.15-а «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення»). Відповідно передбачене й адміністративне судочинство у сфері національної безпеки, що може здійснюватися в порядку загального або спрощеного позовного провадження [17, с.334-337].

В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та С. Стеценко справедливо стверджують, що публічне адміністрування у сфері національної безпеки становить собою комплекс заходів, здійснюваних суб'єктами публічного адміністрування з метою забезпечення або відновлення в разі порушення визначених Конституцією і законами України прав і свобод людини і громадянина, громадянського суспільства і держави, територіальної цілісності, недоторканості, суверенітету і публічного порядку від реальних та потенційних загроз [17, с.331-332]. А.Г. Мосейко, досліджуючи національну безпеку держави як об'єкт публічного адміністрування, пропонує розуміти її як систему суспільно-правових відносин, які виникають, розвиваються чи припиняються у зв'язку з необхідністю досягнення й забезпечення стану захищеності держави, суспільства, людини та громадянина, а саме: їхніх інтересів та цінностей; гарантованих їм прав і свобод, зокрема державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного, оборонного потенціалу держави тощо від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, попередження та нейтралізації їх негативного впливу для реалізації національних інтересів, цілей і досягнення сталого розвитку суспіль-

ства, і які, відповідно, потребують адміністративно-правової охорони та захисту, регулюючись нормами адміністративного права [13, с.46]. Проте, не можемо в певній мірі погодитися з визначенням досліджуваного поняття як «системи суспільно-правових відносин...», оскільки вважаємо, що відносини, «які виникають, розвиваються чи припиняються у зв'язку з необхідністю досягнення й забезпечення стану захищеності держави, суспільства, людини та громадянина», характеризують не власне «національну безпеку», а механізм її забезпечення.

Крім того, автор виділяє особливості національної безпеки України як об'єкта публічного адміністрування, якими, на його думку, є наступні: 1) вона є системним, багатоаспектним явищем; 2) національна безпека має завжди розглядатися в контексті базових цінностей суспільства, а не лише національних інтересів; 3) цей об'єкт публічного адміністрування є однією з найважливіших цілей держави та передумовою досягнення цілей і реалізації інтересів держави та суспільства; 4) національна безпека не є тотожною та не протиставляється державній або суспільній безпеці, оскільки об'єктами національної безпеки є людина та громадянин, суспільство та держава, перебуваючи в тісних взаємозв'язках і залежностях одне з одним; 5) обов'язковий її суб'єкт є носієм владних повноважень у сфері національної безпеки (суб'єктом публічного адміністрування національною безпекою держави) щодо інших суб'єктів цих відносин; 6) вона є складовою міжнародної, регіональної та глобальної безпеки; 7) національна безпека регулюється зокрема й нормами адміністративного права [13, с.48-49]. Проте, на наш погляд, лише деякі з наведених особливостей характеризують національну безпеку власне як об'єкт публічного адміністрування.

Висновки

Національна безпека і оборона як об'єкт адміністративно-правового забезпечення включає в себе воєнну, державну, громадську безпеку та оборону, і полягає в захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають або ускладнюють (можуть унеможливити або ускладнити) реаліза-

цію державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, прогресивний демократичний розвиток держави, збереження національних цінностей, сталий розвиток національної економіки та громадянського суспільства, безпечні умови життєдіяльності, добробут громадян, якість життя населення через систему адміністративно-правового забезпечення держави щодо підготовки до збройного захисту та його здійснення в разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Особливостями національної безпеки і оборони як об'єкту адміністративно-правового забезпечення є такі, як: 1) національна безпека і оборона відноситься до сфери адміністративно-політичної діяльності в теорії адміністративного права та практиці публічного управління; 2) органи публічного управління сферою національної безпеки і оборони є органами виконавчої влади й відповідно здійснюють державні функції; 3) суб'єкти забезпечення національної безпеки і оборони наділені владними повноваженнями та характеризуються специфічним адміністративно-правовим статусом; 4) однією зі сторін адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення національної безпеки і оборони завжди є носій владних повноважень; 5) адміністративно-правове забезпечення національної безпеки і оборони базується на централізованому управлінні з використанням переважно імперативного методу та методу примусу, спеціальних адміністративно-правових режимів; 6) у сфері національної безпеки і оборони широко розгалуженими є функції з надання адміністративних послуг; 7) забезпечення національної безпеки і оборони передбачає притягнення до адміністративної відповідальності за скоєння адміністративних правопорушень у цій сфері та відповідно здійснення адміністративного судочинства в порядку загального або спрощеного позовного провадження.

Література

1. Brown H. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. Colorado, 1983. P. 4-24.
2. Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права. М.: Наука, 1988. 192 с.

3. Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А.А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. 344 с.

4. Бодрук О.С., Гончаренко О.М., Лисицин Е.М., Горелов М.А. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія. Київ: ІСЕМВ, 1993.

5. Скакунов Э.И. Всеобъемлющая безопасность: модель перестройки международных отношений. *Советское государство и право*. 1987. № 5. С. 96-108.

6. Антонов В.О. Поняття та зміст системи національної безпеки. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 137-144.

7. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. *Правова наука*. 2010. № 12. С.32-39.

8. Публічне управління та національна безпека: монографія / А.М. Михненко, Н.М. Грущинська, Ю.В. Нестеряк, Я.Ф. Жовнірчик, І.І. Дейнега, В.П. Приходько, М.Л. Ніжніков, Е.М. Макаренко, О.В. Поліщук, І.В. Чібісова; за ред. д-ра іст. наук, проф. А.М. Михненка і д-ра екон. наук, доц. Н.М. Грущинської. Київ: НАУ, 2019. 340 с.

9. Серета В.В., Кісіль З.Р. Адміністративне право: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

10. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. К: НІСД, 2016. 528 с.

11. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст.241.

12. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст.106.

13. Мосейко А.Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 2(86). С.42-52.

14. Кривцова В., Усатюк І. Переваги та зауваги щодо прийнятого 21 червня 2018 року закону «Про національну безпеку України». *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 4. С.64-69.

SUMMARY

The article substantiates the urgency of the issue of national security and defense in modern Ukraine.

Theoretical and legal approaches to defining the essence and features of national security and defense as an object of administrative and legal support are analyzed and generalized.

The author's definition of the essence of national security and defense as an object of administrative and legal support, which includes military, state, public security and defense, and is to protect the vital interests of man, society and the state from phenomena, trends and factors that make it impossible or difficult (may make it impossible or difficult) to implement state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order, progressive democratic development of the state, preservation of national values, sustainable development of national economy and civil society, safe living conditions, welfare of citizens, quality of life through administrative system -legal support of the state for the preparation for armed defense and its implementation in the event of armed aggression or armed conflict.

The peculiarities of national security and defense as an object of administrative and legal support are singled out, namely: 1) national security and defense belongs to the sphere of administrative and political activity in the theory of administrative law and practice of public administration; 2) bodies of public administration in the field of national security and defense are bodies of executive power and accordingly perform state functions.

Key words: national security, national defense, national interests, real threat, potential threat, security, administrative and legal support.

15. Адміністративне право України: Підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

16. Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ: «Істина», 2008. 457 с.

17. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

НЕПРАВДИВІ ПОКАЗАННЯ, ЯК ФОРМА ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ТА ЇХ РОЗПІЗНАВАННЯ

ЛУЦЕНКО Лідія Анатоліївна - аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 343.985

На основі аналізу слідчо-судової практики і наукових публікацій визначається сутність неправдивих показань як форми протидії розслідуванню. Робиться акцент на неправдивих показаннях свідків і потерпілих, як найбільш гострої проблеми в контексті подолання протидії розслідуванню. Звертається увага, що проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб з метою встановлення причин розбіжностей в показаннях завжди пов'язано з діагностуванням ситуації протидії. Наводиться перелік ознак неправдивих показань та способи їх розпізнавання під час одночасного допиту кількох осіб. Робиться висновок, що одночасний допит кількох вже допитаних осіб (очна ставка) розглядається як один із способів подолання протидії розслідуванню шляхом викриття і нейтралізації неправдивих показань.

Ключові слова: одночасний допит, неправдиві показання, помилкові показання, психологічний вплив, протидія розслідуванню.

Постановка проблеми

При проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України) перед слідчим неминуче постає проблема розпізнавання неправдивості окремих учасників допиту, яка може бути причиною розбіжностей в показаннях. Але їх причиною може бути й помилкове сприйняття особою певних обставин. Таким чином проведення такого допиту

завжди пов'язане з діагностикою слідчої ситуації та визначенням наявності протидії розслідуванню у формі надання неправдивих показань. Вирішення цього досить складного завдання повинно спиратися на чіткі наукові положення, що знаходяться у сфері психології, визначення яких і складає мету даної статті.

Виклад основного матеріалу

Однією з форм протидії розслідуванню є давання неправдивих показань не тільки з боку підозрюваних, але й потерпілих і свідків під час кримінального провадження. Показання - це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України показання є джерелами доказів, відтак встановлення правдивості чи неправдивості показань є істотним елементом доказування.

В криміналістичній літературі відзначається, що причини протидії під час допиту, можуть бути різноманітними - як зацікавленість особи в успішному результаті його позиції і утрудненні розслідування, так і стану психіки і спрямованості дій, пов'язаних з обраним поведінкою. У більш конкретній формі причинами протидії можуть бути:

- недовіра до слідчих органів і антипатія до слідчого, що проводить розслідування;
- емоційна несумісність допитуваної особи або особи, яка бере участь в іншій

слідчій дії зі слідчим (зокрема різні типи темпераменту, риси характеру, що перешкоджають встановленню психологічного контакту);

- прагнення уникнути відповідальності, обмовивши інших осіб, причетних або непричетних до події злочину;

- сприймання психологічного впливу слідчого не як спонукання, а як насильства;

- зацікавленість у результаті справи інших осіб;

- небажання видати співучасників злочину;

- бажання ввести слідчого в оману висуненням нової версії і вимога в зв'язку з цим проведення інших слідчих дій;

- прагнення приховати інший злочин, про який невідомо слідчим органам.

Стан протидії, як передумову конфлікту, рекомендується усувати різними шляхами. Серед них: а) участь у конфлікті слідчого шляхом ігнорування конфліктної ситуації і проведення слідчих дій або одного з них за планом, передбаченим логікою розслідування; б) усунення конфлікту шляхом роз'яснення неправильності займаної позиції допитуваним, роз'яснення значимості отримуваної інформації для поліпшення його позиції, як пом'якшувальну провину обставини; в) демонстрація наявності доказової інформації, достатньої для розслідування і встановлення необхідних обставин; г) демонстрація своєї інтелектуальної переваги у вирішенні розумових завдань розслідування; д) впевненість в розкритті злочину і переконання в цьому стані конфлікту особи; е) встановлення психологічного контакту шляхом звернення до кращих сторін особистості допитуваного, роз'яснення його прав і обов'язків в судочинстві [1, с. 56-57].

Потрібно зазначити, що давання показань є правом підозрюваного та обвинуваченого і засобом їхнього захисту. Але стосовно свідків і потерпілих встановлено кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України). І саме проблема неправдивих показань свідків і потерпілих є найбільш гострою в контексті подолання протидії розслідуванню. У зв'язку з цим в КПК України існує окрема

норма (ст. 96), яка передбачає з'ясування достовірності показань свідка, згідно якої сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності його показань. Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка. Свідок зобов'язаний відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань. Він може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями.

Таким чином за допомогою одночасного допиту раніше допитаних осіб повинні вирішуватися досить складні тактичні завдання розслідування, в основі яких знаходяться психологічні знання. Так, С.М. Лозова, яка досліджувала психологічні аспекти проведення очної ставки, відзначала, що слідчі всіх вікових груп вважають недостатність їх психологічних знань, що надавалися у навчальних закладах і в системі службової підготовки. Найбільш значущими джерелами таких знань стосовно проведення очної ставки, як відзначала авторка, респонденти вважали досвід своїх колег і власний досвід, що вказувало на необхідність більш ґрунтовного викладення психологічних основ проведення даної слідчої дії [2, с. 10].

Слід зазначити, що конфліктна ситуація під час допиту потерпілих і свідків не завжди може бути явною, вона може бути прихованою демонстрацією щирості, брехнею, яка не відразу може бути перевірена. Тому в процесі розслідування слідчому необхідно прогнозувати поведінку особи в певній ситуації, орієнтуючись на отримані докази та оперативно-розшукові дані. Вивчаючи дані про особу, зокрема, потерпілого і свідка, слідчий поряд із з'ясуванням його демографічних даних, психологічної характеристики, типу темпераменту, ставлення до розслідуваної злочину, повинен певною мірою пе-

редбачити його позицію на допиті, можливі заяви, а також непричетність до скоєного злочину (при допиті підозрюваного).

Свідки і потерпілі нерідко стають суб'єктами протидії розслідуванню шляхом давання неправдивих показань з власної волі або під тиском злочинців, їх адвокатів або родичів чи знайомих. Так, Київським районним судом м. Харкова розглядалася кримінальна справа за обвинуваченням Ж. у скоєнні злочину передбаченого ст. 384 ч.2 КК України - завідомо неправдиві показання свідка зі штучним створенням доказів захисту. Судом, враховуючи клопотання обвинуваченого, та інші обставини, ухвалено постанову про звільнення Ж. від кримінальної відповідальності на підставі п. «в» ст.1 Закону України Про амністію від 12.12.2008 року [3].

Але тут існує проблема розрізнення неправдивих показань і помилкових показань. Адже в ролі неправдивого свідка або потерпілого, який «протидіє розслідуванню», може виявитися і добросовісний учасник кримінального провадження. Його свідчення можуть формуватися на підставі як суб'єктивних, так і об'єктивних, як випадкових, так і закономірних чинників. У практиці нерідкі випадки, коли підозрювані або інші зацікавлені особи підтасовують обставини таким чином, що свідок (потерпілий) не сумнівається в істинності даних їм показань. Такі свідчення в кримінально-правовому контексті будуть помилковими, але не неправдивими.

Неправдиві показання – це надані в установленому законом процесуальному порядку відомості, які свідомо спотворюють обставини, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Потрібно підкреслити, що повідомлені неправдиві відомості про обставини конкретного кримінального правопорушення стають неправдивими свідченнями тільки після їх фіксації відповідно до кримінально-процесуального законодавства. З урахуванням цього ознаками неправдивих показань свідків і потерпілих можуть бути визначені наступні обставини допиту:

- особа, яка повідомляє відомості в ході допиту, має процесуальний статус свідка

або потерпілого в кримінальному провадженні;

- відомості, які повідомляються, стосуються обставин вчиненого кримінального правопорушення;

- відомості, які повідомляються, не відповідають дійсності (вони умисно спотворені особою, яка допитується);

- показання зафіксовані в протоколі допиту у відповідності з кримінальним процесуальним законодавством.

Потрібно зазначити, що наведені формалізовані ознаки неправдивих показань свідків і потерпілих надають необхідну основу для їх відмежування від тих показань, які хоча і не відповідають дійсності, але були надані в результаті помилки. У свідків і потерпілих, чий показання пізніше визнаються неправдивими, завжди існує прямий умисел на введення в оману слідства. Саме такі свідчення є завідомо неправдивими, а тому і кримінально караними. У зв'язку з цим доречним є зауваження щодо змісту кримінально караних неправдивих показань (ст. 384 КК України) – вони визнаються такими лише тоді, коли в них повністю або частково перекручені факти, що мають значення для правильного вирішення справи. Тому не можуть сприйматися як неправдиві, наприклад, анкетні дані допитуваної особи, в яких повністю або частково перекручені факти (по-батькові, дата народження, номер телефону допитуваного свідка чи потерпілого) [4].

Залежно від схильності до протидії розслідуванню О.Г. Карнаухова свідків і потерпілих умовно розділяє на три групи: законотрухляні, непостійні і недобросовісні [5, с. 57-58]. До законотрухляних свідків і потерпілих відносяться особи з сильно розвиненим почуттям обов'язку, які поважають інтереси суспільства і держави. Під час досудового слідства такий свідок (потерпілий) виконує свої обов'язки, сприяє слідству і робить все, що від нього залежить, для притягнення винного до відповідальності та встановлення істини у справі. Під час допиту такі свідки (потерпілі) у міру їх можливості намагаються найбільш повно і сумлінно передати всі відомі їм факти про скоєний злочин. Непостійні свідки і потер-

підлі характеризуються схильністю до зміни своєї позиції по відношенню до учасників судочинства, співробітникам правоохоронної системи і до подій злочину в цілому. Їх позиція, а разом з тим і показання змінюються як під впливом зовнішніх факторів, так і в зв'язку зі зміною емоційного стану, внутрішніх переконань і мотивів (наприклад, несподіване для слідчого зміна показань на очній ставці). Недобросовісні свідки і потерпілі - це особи з асоціальною спрямованістю. Для них характерна аморальна поведінка, неприязне ставлення до співробітників правоохоронних органів, недобррозичливість, яка іноді доходить до агресивності. Протидія розслідуванню виражається в їх активних діях (участь в інсценуваннях, створення брехливого алібі злочинцеві, відмова брати участь в слідчих діях тощо) або бездіяльності (ухилення від явки до слідчого, приховування важливих для слідства обставин).

З даними О.Г. Карнаухової, протидія розслідуванню з боку потерпілих та свідків проявляється наступними способами:

- умисне ухилення від явки за викликом слідчого: 31% потерпілих і 44,5% свідків;
- зміна первинних свідчень: 43% потерпілих і 40% свідків;
- надання неправдивих свідчень: 41,5% потерпілих і 48% свідків;
- схилення інших свідків, потерпілих до дачі неправдивих показань: 13% потерпілих і 21,5% свідків;
- приховування слідів злочину: 5,5% потерпілих і 9% свідків;
- знищення речових доказів: 4% потерпілих і 10,5% свідків;
- знищення документів: 1,5% потерпілих і 8% свідків;
- відмова від дачі показань: 13,5% потерпілих і 23% свідків;
- спроба впливу на слідчого через посадових осіб: 9% потерпілих і 10,5% свідків;
- заява необґрунтованих клопотань: 11,5% потерпілих і 20,5% свідків;
- розголошення даних попереднього розслідування: 5% потерпілих і 6,5% свідків. [5, с. 50-51].

Тобто за даними вказаного автора найбільш поширеними способами протидії

розслідуванню з боку потерпілих і свідків є надання неправдивих свідчень. Видається, що для виявлення ознак такої форми протидії та її подолання (нейтралізації) досить важливим є визначення причин надання неправдивих показань з боку вказаних учасників кримінального провадження. Аналіз слідчої практики та наукових публікацій з цього приводу дає підстави для визначення наступних головних причин надання неправдивих показань.

По-перше, надання неправдивих показань свідками і потерпілими може бути результатом впливу на них з боку підозрюваних або їх адвокатів, родичів чи знайомих. Тобто, вплив на свідків і потерпілих може бути як прямим (зацікавлена особа особисто впливає на свідка або потерпілого), так і непрямим (вплив через третіх осіб, засоби масових комунікацій тощо). Засобами такого впливу можуть бути різного роду погрози (знищення майна, шантажування, нанесення побоїв, викрадення дітей, вбивства, в тому числі стосовно близьких людей) та демонстрація наміру реалізації таких погроз. Надання неправдивих показань може бути результатом підкупу свідків і потерпілих. Засоби підкупу можуть бути різними – гроші, коштовні речі, акції підприємства, призначення на певну посаду тощо. Серед таких свідків зустрічаються суб'єкти, які не мають відношення ні до скоєного злочину, ні до підозрюваного, але готові за винагороду вчинити злочин, передбачений ст. 384 КК України.

По-друге, причиною надання неправдивих свідчень (зміна первинних свідчень) свідками і потерпілими може бути знайомство і підтримання дружніх стосунків з підозрюваним або його родичами. Це можуть бути й особи, які спілкувалися з підозрюваним до вчинення кримінального правопорушення, але не підтримували з ним стабільних відносин (однокурсники, однокласники, товариші по службі в армії тощо). Як правило, неправдиві показання такого свідка виглядають найбільш правдоподібно, так як вони будуються на знанні людських якостей підозрюваного, фактів його особистого життя, звичок, характерної поведінки.

По-третє, причиною надання неправдивих свідчень щодо обставин вчиненого правопорушення може бути бажання потерпілого приховати свою неправильну, а іноді й протиправну поведінку. Іноді потерпілі своєю недбалою або самовпевненою поведінкою створюють сприятливі умови для вчинення кримінального правопорушення або свідомо викликають на себе протиправні дії і тим самим підштовхують певну особу на вчинення злочину. Типовим прикладом є справи про заподіяння тілесних ушкоджень, які нерідко починаються з спільного розпивання спиртних напоїв майбутнього потерпілого і підозрюваного. При цьому потерпілий іноді поводить себе провокаційно, що відіграє роль спускового механізму для прояву агресії до нього з боку іншої особи, схильної вирішувати конфлікти за допомогою насильства. Після отримання тілесних ушкоджень (а іноді і втрати певних матеріальних цінностей) і звернення до поліції потерпілий усвідомлює свою негативну роль в кримінальному правопорушенні і намагається приховати свою непристойну поведінку або виправдати злочинця з дружніх або родинних відносин. Давання відверто неправдивих показань в таких випадках виглядає саме як протидія встановленню всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином мотивами такої протидії розслідуванню з боку потерпілих є мотиви виправдання, а приховування фактів злочину ґрунтуються на виправданні власної неправомірної поведінки, що супроводжується намаганням применшити вину злочинця.

Схильність до протидії розслідуванню з боку свідків і потерпілих у формі надання неправдивих показань породжує проблему їх діагностування і подолання (нейтралізації). Під час досудового розслідування неправдивість показань може бути виявлена певними способами, в основу яких покладаються знання соціальної психології. Так, американський психолог Олдерт Фрай в загальному плані виділяє три способи виявлення неправдивості особи. Перший спосіб полягає в оцінці невербальної поведінки особи і включає у себе рефлекторні емоційні реакції людини на певні запитання. Спра-

ва у тім, що рефлекторні реакції людині, на відміну від реакцій мовних, важко контролювати. Це пояснюється тією обставиною, що існують певні рефлекторні зв'язки між емоціями і невербальною поведінкою, тоді як аналогічні зв'язки між емоціями і промовою відсутні [6, с. 36]. Ознаками неправди можуть бути жести, пов'язані з дотиком рук до обличчя під час спілкування:

а) захист рота рукою (так мозок на рівні підсвідомості закликає людину стримувати сказану неправду);

б) дотик до носа (більш стриманий, замаскований варіант попереднього жесту);

в) потирання повіки (бажання сховатися від обману);

г) чухання і потирання вуха (бажання слухача гордо від слів);

д) чухання шиї (висловлює сумнів і невпевненість мовця);

е) відтягування коміра (людина усвідомлює, що його обман розкрили);

ж) пальці в роті (жест говорить про внутрішньої потреби людини в підтримці і схваленні) [7, с. 14-15].

Другий спосіб виявлення неправдивості особи полягає у виявленні вербальних ознак обману, які проявляються, зокрема у суперечності інформації, що повідомляється, тим фактам, які вже відомі особі, яка сприймає цю інформацію. Існує кілька емпіричних вербальних технік, які дозволяють вимірювати правдивість висловлювань. Найбільш популярною технікою визнається «Оцінка валідності тверджень» суб'єкта [6, с. 131].

Третій спосіб виявлення неправдивості особи визначається Олдертом Фраєм як професійний і включає в себе застосування технічного засобу – поліграфа, який спрямований на виявлення фізіологічних реакцій брехунів. Методикою застосування поліграфа може оволодіти тільки особа, яка отримала спеціальну підготовку [6, с. 215-240]. Але застосування поліграфа під час досудового розслідування та оцінка його показників є надзвичайно складним і поліграф розглядається окремими авторами як інструмент психофізіологічної експертизи, результати якої можуть бути далеко не однозначними [8].

Базовим підґрунтям для розпізнавання неправдивих показань є та обставина, що в свідомості брехуна конкурують два осередки збудження - сфера чуттєво бідних придуманих конструкцій та осередок живих - образних уявлень справжньої події. Тобто у свідомості такої людини паралельно співіснують два образи, дві події: вигадане, яке він хоче видати за дійсне, і реальне, про що вона не має наміру розповідати. У внутрішньому світі брехуна постійно існує правдива картина того, що сталося, вона яскрава, стійка і детальна. І йому доводиться весь час її пригнічувати, заміщати вигаданими образами, незрівнянно більш слабкими і розмитими. Таким чином доводиться лавірувати між правдою, яку не можна говорити, правдою, яку можна говорити, і брехнею, якої треба замінювати приховану правду. Тому ознаками неправдивості можуть бути наступні обставини:

- повідомлення особою у різний час різних відомостей щодо однієї і тієї ж обставини;
- невизначеність, нечіткість відомостей, що містяться в показаннях;
- наявність збігів в найдрібніших деталях в показаннях різних осіб про одне й те ж (може вказувати на попередню узгодженість);
- наявність «проговорок» у висловлюваннях, які вказують на обізнаність особи в обставинах події, що попередньо заперечувалася нею;
- бідність емоційного фону показань (їх схематичність);
- наполегливе підкреслення особою своєї добросовісності і незацікавленості в результатах справи;
- ухилення від відповіді на пряме запитання;
- приховування очевидних фактів, які не могли не бути відомі цій особі [9].

Узагальненням судової практики розгляду кримінальних проваджень за ст. 384 КК України в Харківській області за 2010-2014 р.р. встановлено, що в провадженні місцевих судів знаходились і були розглянуті 20 кримінальних справ та кримінальних проваджень цієї категорії з ухваленням рішень. Особливістю цих злочинів

(завідомо неправдиві показання) було те, що вони часто вчинялися в поєднанні з завідомо неправдивим повідомленням про вчинення злочину (ст. 383 КК України). Характерним для судової практики є застосування до підсудних покарання у вигляді обмеження волі з наступним звільненням від відбування призначеного покарання з іспитовим строком із затвердженням угод про визнання винуватості. Також у більшості випадків при розгляді, як кримінальних справ, так і кримінальних проваджень судді визнавали недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи, які ні ким не оспорювались [3]. Такі ж тенденції спостерігаються і в судовій практиці стосовно кримінальних проваджень за ст. 384 КК України місцевих судів Луганської області [10].

Викриття неправдивості свідків і потерпілих та схиляння їх до надання правдивих показань під час досудового розслідування пов'язано із застосуванням певних тактичних прийомів щодо здійснення впливу на них. В публікаціях з цього питання відзначається, що виявлення завідомо неправдивих показань свідків і потерпілих ґрунтується на методах спостереження і порівняння. Виявлення неправди, засноване на методі спостереження, полягає у виявленні та фіксації певного комплексу зовнішніх (вербальних і невербальних) і внутрішніх (психофізичних, соціальних, характерологічних) параметрів особистості, а так само їх зіставлення і протиставлення один одному [11; 12].

Висновок

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що одночасний допит кількох вже допитаних осіб (очна ставка) розглядається як один із способів подолання протидії розслідуванню шляхом викриття і нейтралізації неправдивих показань. У зв'язку із цим зазначимо, що при цьому акцент робиться на факторі присутності кількох осіб під час допиту.

Література

1. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. - Харьков: Консум, 1999. - 157 с.

2. Лозова С.М. Тактико-психологічне забезпечення очної ставки: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Х.: ХНУВС, 2004, - 20 с.

3. Узагальнення щодо розгляду місцевими судами Харківської області кримінальних проваджень, пов'язаних із завідомо неправдивими повідомленнями про вчинення злочину, із завідомо неправдивими показаннями, відмовою свідка від давання показань або відмовою експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. ст. 383, 384, 385 КК України) за період 2010-2014 роки. URL: https://hrcourt.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag15k4

4. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 5.07.2019.Справа № 755/12717/18. URL:<https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/82940308>

5. Карнаухова О.Г. Тактика преодолення противодействия расследованию со стороны свидетелей и потерпевших: дис. ...канд. юрид. наук. /12.00.12 – СП(б), 2015. - 225 с. URL: http://univer.mvd.ru/upload/site125/dissertaciya/uridich_nauki/karnauhova_o_g/2015_03_04_karnauhova_dissertaciya.pdf

6. Фрай О. Ложь: три способа выявления. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. – 286 с.

7. Аллан Пиз, Барбара Пиз. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. – М.: Эксмо, 2009. – 448 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=2624

8. Волобуєв А.Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? // Криміналістичний вісник: наук. практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. - К.: ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. – № 2 (30). – с. 55-63.

SUMMARY

Based on the analysis of investigative and judicial practice and scientific publications, the essence of false testimony as a form of opposition to the investigation is determined. Emphasis is placed on the false testimony of witnesses and victims as the most acute problem in the context of overcoming opposition to the investigation. It is noted that conducting simultaneous interrogation of two or more interrogated persons in order to determine the causes of discrepancies in the testimony is always associated with the diagnosis of the situation of counteraction. The list of signs of false testimony and ways of their recognition during simultaneous interrogation of several persons is given. It is concluded that the simultaneous interrogation of several already interrogated persons (face-to-face) is considered as one of the ways to overcome opposition to the investigation by exposing and neutralizing false testimony.

Key words: simultaneous interrogation, false testimony, false testimony, psychological influence, opposition to the investigation.

9. Асямов С.В. Стратегия выявления лжи // Щит. – 2006. – №1. – С. 10-12.

10. Узагальнення судової практики розгляду місцевими судами Луганської області проваджень (справ) за ст.ст. 384, 385, 387 КК України за 2010-2014 рр. URL: <https://lga.court.gov.ua/sud1290/idms/dkfjgsfbjdfg/dfnpl>

11. Хараев А. А. Некоторые тактические приемы, применяемые при допросе для преодоления противодействия расследованию. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-takticheskie-priemy-pri-menyaemye-pri-doprose-dlya-preodoleniya-protivodeystviya-rassledovaniyu/viewer>

12. Давиденко Валерій. Тактика викриття неправдивих показань при розслідуванні економічних злочинів. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2019/01\(102\)/7.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2019/01(102)/7.pdf)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК З ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ САДИБНОГО ТИПУ

**СТОЯНОВА Галина Петрівна - здобувач Інституту права та суспільних
відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»**

УДК 343.985.7: 343.711

Розглянуто поняття допиту як слідчої (розшукової) дії. Зосереджено увагу на обставинах, що потрібно з'ясувати під час допиту підозрюваних при розслідуванні крадіжок з житлових будинків садибного типу. На основі узагальнення результатів вивчення слідчої практики визначено основні організаційні заходи щодо проведення допиту та тактичні прийоми допиту підозрюваних за даною категорією проваджень, визначення особливості допиту учасників групи у разі вчинення крадіжки організованою злочинною групою.

Ключові слова: житловий будинок садибного типу, крадіжка, підозрюваний, допит, тактичні прийоми.

Постановка проблеми

Допит є найбільш розповсюдженою та інформативною слідчою (розшуковою) дією. За результатами дослідження, проведеного В. К. Весельським з усього часу, відведеного слідчим на проведення слідчих (розшукових) дій, на допит припадає понад 80 % [1, с. 3]. За допомогою допиту майже у кожному кримінальному провадженні слідчий намагається отримати максимальну кількість інформації, що буде використана при доказуванні. У цьому значенні допит вважають основним джерелом отримання доказів. Складність допиту підозрюваного визначається тим, що допитуваний, у більшості випадків протидіє слідству, надає неправдиві свідчення або взагалі відмовляється від розмови зі слідчим. У неконфліктних

ситуаціях також можуть виникати складнощі у разі коли добросовісний допитуваний не пам'ятає події або її окремих моментів, допускає перекручування і вигадки, що потрібно виявити та врахувати під час доказування. Зважаючи на складність допиту як слідчої (розшукової) дії, розробка криміналістичних рекомендацій, що будуть використані слідчим при розслідуванні, є завжди актуальним напрямком наукових пошуків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Вивченню та науковій розробці організаційно-тактичних основ допиту приділялось багато уваги з боку науковців: О. Я. Баєва, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, В. К. Весельського, Л. Я. Драпкіна, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавеля, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, М. І. Порубова, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та ін. Однак, незважаючи на сформовані науковцями принципово важливі твердження та положення в даному напрямку, актуальним залишається розробка організаційно-тактичних прийомів допиту, які б враховували особливості проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зважаючи на особливості розслідування окремих видів кримінальних

проваджень, зокрема крадіжок з житлових будинків садибного типу.

Метою статті є визначення поняття допиту та розробка організаційно-тактичних прийомів проведення допиту підозрюваного при розслідуванні крадіжок з житлових будинків садибного типу.

Виклад основного матеріалу

Процесуальний порядок проведення допиту регламентований ст.ст. 224-227 КПК України, але в зазначених статтях немає визначення цієї слідчої (розшукової) дії. Тому розглянемо думки науковців з цього приводу. Так, М. І. Порубов розглядає допит, з точки зору кримінального процесу та криміналістики, як засіб доказування і процес отримання показань, а з позиції судової психології – як процес специфічного спілкування допитувача і допитуваного [2, с. 19]. М. О. Янковий визначає допит як «регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (дознавач, прокурор, суддя), використовуючи законні тактичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину» [3, с. 10]. Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення, надане В. Ю. Шепітько, який зазначає, що допит «являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні» [2, с. 252; 3, с. 265]. У цьому визначенні наголошено на процесуальному порядку проведення, а також інформаційній та психологічній складових.

Розглянемо питання тактики проведення допиту особи підозрюваного у вчиненні крадіжок з житлових будинків садибного типу. Одним із стратегічних завдань допиту є найбільш повне пізнання обставин вчинення крадіжки. Помилкою в тактиці

допиту підозрюваного слід визнати прагнення слідчого провести допит так, щоб підозрюваний обов'язково зізнався в вчиненій крадіжці. Можливість подальшого використання показань підозрюваного залежить від їх повноти. Допит підозрюваного доцільно проводити як можна скоріше після затримання, що обумовлено двома основними причинами: психологічною та юридичною.

Психологічна причина обумовлена часовим відрізком, коли після вчинення злочину пройшов деякий час і злочинець увірив в свою безкарність і невловимість. Також цей чинник потрібно враховувати, коли підозрюваного затримали по гарячих слідах на місці вчинення крадіжки або з викраденими речами поблизу місця події, у разі вчинення ним на той момент декількох вдалих крадіжок. Проведене затримання навіть для людей досвідчених, раніше судимих (а їх серед злодіїв досліджуваної категорії крадіжок, за даними нашого дослідження близько 76 %) надає деморалізуючий вплив: підозрюваний не встигає придумати помилкові версії, швидше заплутується в суперечностях, що полегшує слідчому подолання протидії розслідуванню з боку підозрюваного.

Юридична причина невідкладності допиту підозрюваного полягає в тому, що у зв'язку з процесуальними обмеженнями у часі, слідчий не має змоги для належної підготовки, планування і проведення допиту. Слідчий не володіє також і достатніми знаннями про особу допитуваного, співучасників, якщо вони є та їх не затримано, злочинні зв'язки. Тому, в ході планування майбутнього допиту підозрюваного, необхідно з урахуванням часу по можливості: допитати як свідків осіб, які затримали підозрюваного; ознайомитися з протоколом огляду місця події; ознайомитися з кримінальними провадженнями, порушеними за фактами крадіжки за місцем, де був затриманий підозрюваний. Це дозволить слідчому отримати необхідну інформацію про факт затримання, висунути версії про вчинення затриманим інших крадіжок і приступити до їх відпрацювання вже на першому допиті підозрюваного.

Тактику допиту рекомендується будувати таким чином, щоб спонукати підозрюваного посилатися на об'єктивні фактори (місця знаходження викраденого, знаряддя злочину і т.д.). Основна тактична лінія допиту в безконфліктній ситуації полягає в наданні допомоги у пригадування, впізнанні і т.п. за допомогою уточнюючих питань, використання прийомів активізації асоціативних зв'язків, можливо, допитом на місці події. Уточнюючі питання дозволяють встановити повну картину вчинення крадіжки: місце, час, спосіб проникнення, ознаки викрадених речей, дії по реалізації краденого, характеристику співучасників, причини і умови, які сприяли вчиненню злочину й інші обставини, що входять до предмету доказування за кримінальним провадженням. Найбільш повне і детальне встановлення обставин вчинення крадіжки є основою для подальшої перевірки показань підозрюваного у ході проведення інших слідчих (розшукових) дій.

При використанні асоціативних зв'язків з метою пригадування минулого, можна вдаватися до наступних тактичних прийомів:

- попросити допитуваного зробити схематичну замальовку місцевості, розташування садиб, алей, огорожі і т.д., відобразити на схемі свій шлях руху до місця події і назад; при необхідності з цією ж метою демонструється допитуваного раніше отриманий план забудови території садибної ділянки, перенесений на місцевість. Надалі необхідно зіставити ці схеми, отримані при допиті, зі схемами, накресленими слідчим на місці події. Це дозволить об'єктивно оцінити свідчення допитуваних. З цією ж метою доцільно провести допит на місці події при цьому:

- продемонструвати допитуваного знаряддя злочину, яке застосовувалося для подолання перешкод, поставивши уточнююче запитання про способи злочину;

- продемонструвати допитуваного будь-які викрадені і вилучені при затриманні або обшуку у підозрюваного речі, предмети і поставити уточнююче запитання про обставини їх крадіжки, місця знаходження, способах їх приховування після крадіжки і

перенесення в місце, де вони в подальшому були виявлені;

- продемонструвати вилучені у допитуваного засоби крадіжки: сумки, пакети, мішки, поставити уточнююче запитання про обставини їх застосування для вчинення крадіжок. У випадках вилучення у допитуваних колясок, візків, що використовувалися ним для транспортування викрадених речей, необхідно ставити уточнюючі питання про особливості їх застосування.

При необхідності, з метою перевірки показань, провести слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення певних дій за встановлених обставин. Це має важливе значення, оскільки дозволяє перевірити можливість вчинення крадіжки в певних, конкретних умовах, перевірити версію про кількість злочинців, проміжних схованках, обладнаних для поступового переміщення великої кількості крадених речей.

В цілому, в ході допиту, необхідно з'ясувати наступні обставини, достовірність яких при необхідності потрібно перевірити:

- подія крадіжки, тобто місце, час; встановлення особливостей підготовки до злочину: вибір об'єктів, підготовки тари, знаряддя злочину і т. і.; спосіб вчинення та приховування злочину; знаряддя вчинення крадіжки; способи реалізації викраденого: кому й які речі було продано, за скільки, кому подаровані чи обмінені, де може перебувати викрадене в даний час;

- мотиви вчинення крадіжки – як правило корисні, але можливі неприємні відносини, помста, бажання нанести шкоду тощо;

- відомості, що характеризують особу підозрюваного. У разі вчинення злочину неповнолітнім: умови життя і виховання, особливості особи неповнолітнього, його точний вік, склад сім'ї та найближчого оточення, наявність в його оточенні дорослих, які могли б впливати на рішення неповнолітнього; дані, що свідчать про відставання в психічному розвитку, наявність травм голови, важких захворювань, перебування на обліку у нарколога і психіатра, в органах поліції;

– відомості про інших осіб, які брали участь у вчиненні крадіжки, їх установчі дані, адреси проживання, ймовірні місця появи та знаходження в даний час, роль кожного у вчиненні крадіжки;

– відомості про ймовірні місця приховування викраденого: садибні ділянки, будинки, дачі, гаражі, сараї, підвали, горища в місцях проживання підозрюваного та його найближчого оточення.

Слідчий вільний у виборі тактики допиту, проте задаючи питання, він повинен стежити за тим, щоб їх формулювання не містило інформації, що нагадує певну відповідь.

Допит в умовах конфліктної ситуації, коли підозрюваний відмовляється від дачі показань або дає неправдиві свідчення, представляє певну складність для слідчого. За вивченої категорії крадіжок основними формами протидії слідству є дача неправдивих свідчень – 81 %, заяву помилкового алібі – 41 %, відмова від дачі показань 10 %. Посилання на винність співучасників є характерною для кожного другого допиту (49 %). Причому, за опрацьованими матеріалами кримінальних проваджень, підозрювані визнали вину повністю 48 %, частково – 42 %, не визнали вину на перших допитах 10 %. Таким чином, допитуваний в переважній більшості випадків налаштований на діалог зі слідчим.

Однією з важливих стадій допиту є встановлення психологічного контакту з допитуваним. Досягається це різними прийомами. За результатами нашого дослідження найбільш типовими тактичними прийомами є:

– роз'яснення, що небажання співпрацювати зі слідчим може спричинити за собою більш тяжке покарання (70 % опитаних слідчих);

– роз'яснення, що сприяння розслідуванню безумовно є обставиною, що пом'якшує покарання (64 %);

– вплив на позитивні сторони характеру: почуття власної гідності, благородство; мужність і т. і. (60 %).

У більшості випадків слідчі застосовують сукупність означених прийомів.

Крім вищезазначених найбільш поширеним і ефективним прийомом викрит-

тя неправдивих свідчень підозрюваних є пред'явлення доказів. Не випадково, що всі опитані нами слідчі заявили про використання цього тактичного прийому по кожному з проваджень, де виникає необхідність у викритті осіб, винних у вчиненні злочинів, і у викритті неправдивих свідчень допитуваних. Таку точку зору слідчих цілком можна пояснити, оскільки психологічно найбільш вагомим аргументом для особи, що свідчить помилково, є пред'явлення йому сукупності доказів, що незаперечно свідчать про хибність його пояснень.

При вивченні особистості допитуваного слідчий повинен визначити, на які особливості його особистості необхідно впливати, які вербальні засоби обрати для того, щоб схилити підозрюваного до дачі правдивих показань і відмови від подальшого протидії. Досить типовою ситуацією у справах досліджуваної категорії є вилучення у підозрюваного викраденого майна. У разі вчинення підозрюваним декількох крадіжок, у нього виявляється та вилучається велика кількість речей. Наприклад, у результаті інтерв'ювання слідчого, отримана наступна інформація. Угр-на М., в ході обшуків у садибному будинку його тещі і у вагончику співмешканки було виявлено та вилучено понад 200 різних речей, причому семеро потерпілих впізнали близько 30 своїх речей, а інші вилучені речі залишилися непізнаними. У подібних ситуаціях необхідно точно визначити, зі скількох місць вчинення злочину вилучені речі, оскільки оперувати можна тільки речовими доказами, яким властивий зв'язок з подією злочину. Як ми раніше відзначили, відправною точкою диференціації доказів, віднесенням їх до певних місць вчинення крадіжок, є свідчення потерпілих. Тому так важливо отримати повну і детальну інформацію про ознаки викрадених речей і предметів. Для зручності аналізу і оперування в ході допиту речовими доказами рекомендується створювати картотеку викрадених речей і предметів по кожному факту вчинення крадіжок, взявши за основу свідчення потерпілих.

Докази можна пред'являти: 1) за наростанням (наприклад, якщо допитувана осо-

ба частково визнає свою вину, йде на діалог зі слідчим); 2) за убуванням (наприклад, пред'явлення спочатку вагомих доказів доцільно відносно осіб, які відмовляються давати показання, чинять протидію розслідуванню, мають стійку позицію щодо методичного заперечення своєї вини); 3) усі разом (наприклад, під час розслідування нетяжких і нескладних злочинів або якщо докази за своїм змістом є не досить переконливими) [6, с. 129]. Це відноситься і до речових доказів. Як справедливо відзначав В. С. Комарков, при оцінці значення того чи іншого доказу слід мати на увазі його тактичне значення для недобросовісного допитуваного, яке визначається імовірною силою впливу на підозрюваного. Справа не стільки в тому, «яку юридичну роль у доказовій системі грає доказ, що пред'являється на допиті, але і в тому, яке йому значення надає допитуваний» [7, с. 42]. Якщо врахувати, що згідно з результатами нашого дослідження троє з чотирьох засуджених за вчинення досліджуваного виду крадіжок, раніше судимі, причому кожен другий неодноразово, то стане очевидно, що вони мають досвід спілкування зі слідчим і судом. Як правило, у таких учасників кримінального процесу юридичне значення доказів збігається з їх суб'єктивною оцінкою. Такий підхід винних осіб до оцінки джерел доказів повинен враховувати слідчий. Не можна розраховувати на каяття допитуваних або на ефективність допиту без ретельної підготовки. У той же час очевидні факти, що встановлені пред'явленням доказів, такі особи навряд чи будуть заперечувати. Слідчому потрібно більше енергії та витримки, роз'яснюючи значення доказів, в тому числі отриманих за допомогою науково-технічних засобів і при проведенні судових експертиз, в ході допиту неповнолітніх та раніше не судимих підозрюваних.

На початковому етапі розслідування в доказах, як правило, є прогалини. Тому перед слідчим стоять дві основні завдання: заповнити такі прогалини і не дати можливості допитуваному здогадатися про них. Для цього необхідно у допитуваного створити перебільшене уявлення про поінформованість слідчого і приховати обсяг

необізнаності, так як, дізнавшись, чим саме володіє слідство, допитуваний, з урахуванням своїх кримінальних навичок, не утруднюючись може визначити реальний обсяг зібраних доказів.

Перебільшене уявлення про поінформованість слідчого може бути створено шляхом умілих і ретельно продуманих дій: поступового пред'явлення наявних доказів зі значним інтервалом, що створює у допитуваного уявлення про їх значний обсяг; використання оперативних-розшукової інформації; з'ясування другорядних деталей вчинення крадіжки, створюючи видимість, що решта вже відомо і доведено; демонстрацією перед допитуваним своєї поінформованості про розвиток ходу подій, використовуючи неповні дані, наявні в розпорядженні слідчого; використання показань співучасників, демонструючи тільки ті фрагменти, що містять доведені слідством факти; використовуючи проговорки та протиріччя в показаннях для постановки питань і отримання пояснень від допитуваного.

До типових ситуацій допиту підозрюваних слід віднести заявлені ними алібі з посиленням на певні докази. В цьому випадку необхідно докладно допитати підозрюваного, деталізувати його свідчення, особливо важливо уточнити джерело інформації про алібі. В подальшому завдання слідчого полягає в перевірці алібі шляхом проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, даючи окремі доручення оперативним працівникам по перевірці фактів, отриманих в ході допиту підозрюваного, який заявив про алібі.

Як зазначалось раніше, значний відсоток кримінальних правопорушень даного виду вчиняється у групі. Тактика допиту у такому разі повинна будуватися, насамперед, з урахуванням передбачуваної структури, ступеня організованості і стійкості злочинної групи, її кількісного і якісного складу, часу членства в групі, характеру сформованих взаємовідносин, розподілу ролей при вчиненні злочину: пособник, підбурювач, виконавець, організатор. Слідчий повинен знати основи кримінально-правової, криміналістичної та психологіч-

ної характеристик злочинних груп та повинен враховувати:

– психологічні властивості особистості підозрюваного, наявність злочинного досвіду, особливості поведінки по минулим фактами притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності. Повинні бути витребувані та долучені до матеріалів провадження документи, що свідчать про притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності. Корисно також вивчити документи, що характеризують підозрюваного з місця роботи, навчання, медичні документи тощо. Рекомендується перевагу на першому допиті віддавати співучасникам, які не мають злочинного досвіду та позитивно характеризуються;

– роль підозрюваного при вчиненні крадіжок. Другорядний учасник, який брав участь не в усіх злочинах групи, швидше за і легше дасть правдиві свідчення;

– роль підозрюваного в групі, його статус. Особи, які мають конфліктні відносини з лідером, більш схильні давати правдиві показання про злочинну діяльність учасників групи;

– наявність і характеристику доказів вчинення крадіжки підозрюваним: чим очевидніша участь підозрюваного в вчиненні злочину, тим більше підстав для проведення його допиту першим і отримання правдивих показань.

Перед слідчим стоїть завдання виявлення конкретної ролі кожного співучасника, встановлення лідера злочинної групи. Результати нашого дослідження показали, що найбільш типовою є наступна характеристика лідера: чоловік, віком 19-29 років (44 %), холостий (87 %), який має неповну середню освіту (58 %), судимий (76 %), не працює та не навчається (53 %). До цього необхідно додати, що ватажок проживає в районі місця події (86 %), є старшим родичем у злочинній групі, сформованій за родинними зв'язками.

За вивченою категорією крадіжок типовим є безпосередня участь ватажка групи у вчиненні злочинів. Реалізуючи свої лідерські функції, він також активно протидіє розслідуванню, впливає на показання інших співучасників. Для його викриття

важливо отримати правдиві свідчення членів злочинної групи. Використання цього прийому характерно у 60 % вивчених матеріалів кримінальних проваджень.

З метою роз'єднання єдності і спільності інтересів злочинної групи необхідно організувати роздільне утримання її членів, інформаційний вакуум щодо поведінки та свідчень учасників. Проведення оперативних заходів, спрямованих на створення обстановки, яка тлумачиться злочинцями як несприятлива, призводить до необхідності дати свідчення раніше інших, особливо тим, які виконували другорядну роль або брали участь в окремих епізодах крадіжок, щоб уникнути обмови з боку інших співучасників. Необхідно також відзначити, що підозрюваний, який дає викривають свідчення щодо співучасників, повинен бути впевнений у своїй безпеці, безпеці своїх близьких, про що повинен подбати слідчий.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що допит підозрюваного при розслідуванні крадіжок з житлових будинків садибного типу є складною слідчою (розшуковою) дією, обумовленою специфікою вчинення даного виду злочину та, відповідно, комплексом тактичних прийомів та комбінацій, що необхідно використовувати слідчому для досягнення мети допиту. Нами розроблено лише окремі криміналістичні рекомендації щодо застосування тактичних прийомів допиту, засновані на знанні криміналістичної характеристики даного виду кримінального правопорушення. Розробка нових та вдосконалення існуючих тактичних прийомів є перспективним напрямком наукових досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. К. : НВТ «Правник». НАВСУ, 1999. 126 с.
2. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. К. : Ін Юре, 2010. 496 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): моно-

графія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.

4. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии: учебное пособие. М.: Издательство БЕК, 1998. 208 с.

5. Янковой М.О. Тактичні засади допиту та розвідувального опитування : порівняльне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2007. 18 с.

6. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

7. Комарков В. С. Тактика допроса: учеб. пособие. Харьков: [Б. и.], 1975. 66 с.

SUMMARY

The concept of interrogation as an investigative (search) action is considered. The focus is on the circumstances that need to be clarified during the interrogation of suspects in the investigation of thefts from manor houses. Based on the generalization of the results of the study of investigative practice, the main organizational measures for interrogation and tactics of interrogation of suspects in this category of proceedings, determining the specifics of interrogation of group members in case of theft by an organized criminal group.

Key words: manor house, theft, suspect, interrogation, tactics.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН З НАДАННЯ ПОСЛУГ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

СВІТЛАК І.І. - завідувач кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-4408-6868

У статті представлений огляд основних доктринальних підходів щодо невід'ємного елемента структури цивільних відносин - його змісту. На прикладі цивільних відносин з надання послуг, що динамічно розвиваються останнім часом, висвітлюється проблема трансформації змісту досліджуваних відносин під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та інших чинників впливу. Сформульована думка, що поширення е-комерції у сфері послуг сприяє модернізації класичного змісту цивільних відносин, оновлюючи його сучасними, раніше незатребуваними правами та обов'язками, якими наділені суб'єкти відносин.

У висновках підкреслюється не тільки дискусійність досліджуваних питань, але і доцільність осучаснення змісту цивільних відносин з надання послуг, з метою доктринального коригування концепції регулювання цивільних відносин в умовах провадження високих технологій в усі сфери суспільного життя.

Ключові слова: правовідносини; цивільні правовідносини; структура цивільного правовідношення; зміст цивільних правовідносин; послуга; суб'єктивні цивільні права; інформаційно-комунікаційні технології; управомочена сторона; зобов'язана сторона.

Постановка проблеми

Бурхливий розвиток сфери послуг обумовлений стрімким поширенням електронної комерції. Ці процеси спричиняють суттєвий вплив на цивільні відносини, для

яких притаманна юридична рівність, вільне волевиявлення та майнова самостійність учасників. Підтримуючи доктринальний підхід, що права та обов'язки суб'єктів конкретного цивільного правовідношення не можуть бути завжди статичними, а постійно перебувають у динамічному стані, на порядку денному гостро стоїть питання вивчення наслідків впливу процесів глобалізації та цифровізації на цивільні відносини, зокрема їх зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання визначення складових елементів цивільних відносин не є новим у цивільно-правовій доктрині, хоча ситуація ускладнюється відсутністю одностайності думок на рівні загальнотеоретичних досліджень. В результаті фундаментальних наукових наробок досліджуваних питань свого часу була розроблена доктринальна концепція про цивільне правовідношення, його структурні елементи тощо. Зазначена проблема досліджувалася у працях ряду вітчизняних та зарубіжних теоретиків права та цивілістів, серед яких: В.І. Борисов, М.І. Брагінський, І.В. Венедіктова, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, А.Ю. Кабалкін, О.О. Красавчиков, М.В. Кротов, Р.А. Майданик, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов, Харитонова О.І. та ін. Разом з тим, у науці цивільного права перспективним для подальшого вивчення залишається проблема змісту цивільного правовідношен-

ня, зокрема питання модернізації змісту цивільних відносин з надання послуг, що надаються із застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Мета статті

Дослідити модерні тенденції трансформації такого структурного елемента цивільних відносин як зміст. На прикладі цивільних відносин з надання послуг визначити вплив на зміст цивільних відносин таких чинників як інформаційно-комунікаційні технології; електронна комерція; інтеграційні процеси тощо.

Виклад основного матеріалу

Питання визначення складових елементів структури правовідношення не є новим у доктрині цивільного права. Цивільні відносини є складним правовим феноменом, який розкривається через структуру, до якої переважно відносять - суб'єкт, об'єкт і зміст правовідносин. Незважаючи на різні наукові концепції щодо розуміння поняття правовідношення та визначення його структурних елементів, вважаємо, що виокремлення саме цих основних структурних елементів виправданим. Розуміння структури цивільного правовідношення та можливої трансформації її складових елементів під впливом різних чинників в сучасних умовах потребує висвітлення в межах загальної теорії права.

Під структурою правовідносин у правовій доктрині традиційно розуміють основні елементи правовідносин (суб'єкти) і доцільний спосіб зв'язку між ними на підставі суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів. На думку О.Ф. Скакун, правовідносини є логічно пов'язаною конструкцією всіх елементів, де головними полюсами зв'язку є їх суб'єкти, що реалізують суб'єктивні юридичні права, суб'єктивні юридичні обов'язки, повноваження і суб'єктивну юридичну відповідальність заради досягнення результату цього зв'язку. Отже, термін «структура» містить елементний склад правовідносин і правові зв'язки між ними, тобто власне відносини між суб'єктами» [1, с. 348].

Визначаючи правові відносини як специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків О.Г. Мурашин та М.С. Кельман звертають увагу на те, що правові відносини виступають у вигляді конкретного суспільного зв'язку, причому ступінь конкретизації може бути різною. Правовідносини наділені складною щодо елементів структурою і саме у відносинах із максимальним ступенем конкретизації наявні всі структурні елементи - суб'єкт, об'єкт і зміст правовідносин (наприклад у договірних відносинах, коли індивідуально встановлюється об'єкт, дві сторони і зміст правового зв'язку між ними) [2, с. 378].

Що ж до цивільних правовідносин, то в цивільно-правовій доктрині їх прийнято розглядати як правовий зв'язок, що ґрунтується на нормах цивільного права між юридично рівними учасниками цивільних відносин. Враховуючи предмет нашого дослідження, зупинимось на характеристиці змісту цивільних правовідносин та можливостях впливу на нього різних чинників, а також наслідках таких процесів.

Досліджуючи зміст та форми цивільних відносин В.В. Кочин слушно зауважує, що предмет правового регулювання є ширшим поняття, ніж зміст правових відносин, оскільки останній розглядається лише як сукупність прав та обов'язків. При цьому зміст правовідносин повинен мати юридичний характер, а їх реалізація має перебувати у відповідній сфері правового регулювання. Таким чином, зміст цивільно-правових відносин має перебувати в межах предмета цивільного права. При цьому, окрім безпосереднього змісту відносин, необхідно вести мову про суб'єктів відносин, правовий статус яких також має бути в межах правового регулювання цивільного права, власне як і правовий режим об'єкта. Тим самим формується сутність (суть) цивільних відносин [3, с. 23].

В теорії права основний юридичний зміст правовідносин становить суб'єктивне право та суб'єктивний обов'язок. Фундаментальною тезою для визначення змісту правовідносин є те, що будь-яке правовідношення склада-

ється з прав та обов'язків його учасників, де правам одних осіб відповідають обов'язки інших. Як справедливо зазначає Ю.К. Толстой правовідношення є беззмістовним у випадку не встановлення змісту суб'єктивних прав та обов'язків [4, с. 32].

На думку Є.В. Вавіліна, зміст правовідносини слід розглядати не як суто сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, а як безпосереднє здійснення суб'єктивного права та виконання суб'єктивного обов'язку, оскільки правовідношення є такою правовою конструкцією, яка відображає процес та динаміку. Без системи, а саме механізму правовідношення, суб'єктивні права і суб'єктивні обов'язки, суб'єкти та об'єкти це лише відокремлені, різнорідні елементи, що мають різну правову природу та перебувають у статичному незмінному стані і не об'єднані в єдиному правовому процесі [5, с. 19].

Таким чином, зміст цивільних правовідносин у сфері надання послуг становлять суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які реалізуються учасниками цих правовідносин. Права та обов'язки учасника правовідносин формують його правовий статус, залежно від якого, у суб'єктів цивільних відносин з надання послуг різні обсяги прав та обов'язків.

Дослідити зміст цивільних відносин з надання послуг можливо на підставі аналізу закріплених в спеціальному законодавстві прав та обов'язків учасників. Детальний аналіз змісту цивільних відносин з надання послуг будемо здійснювати на прикладі відносин з надання фінансових (банківських) послуг.

Для цивільних відносин з надання фінансових послуг характерним є наявність спеціального суб'єкта, який наділений правом надавати фінансові послуги на професійних засадах. Наявність професійних, спеціальних вимог до суб'єктів фінансових послуг (з боку послугонадавача) вирізняє суб'єктний склад цивільних відносин з надання фінансових послуг. Такі спеціальні вимоги до суб'єктного складу передбачені законодавством, а також обумовлені специфічним характером послуги – обіг фінансових активів.

Загальний перелік учасників цивільних відносин визначений у ст. 2 ЦК України, за яким суб'єктами цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи; держава Україна, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [6].

Конкретизований перелік суб'єктів відносин з надання фінансових послуг нормативно встановлений п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», а саме: «... учасники ринку фінансових послуг - особи, які відповідно до закону мають право надавати фінансові послуги на території України; особи, які провадять діяльність з надання посередницьких послуг на ринках фінансових послуг; об'єднання фінансових установ, включені до реєстру саморегулювальних організацій, що ведеться органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг; споживачі. Законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг можуть визначатися інші учасники ринків фінансових послуг» [7].

Таким чином, суб'єктами цивільних відносин з надання фінансових послуг є фінансові установи (професійні послугонадавачі) та послугоспоживачі. Зупинимось на характеристиці та визначенні особливостей правового статусу суб'єктів цивільних відносин з надання фінансових послуг.

Чинним законодавством право на здійснення операцій з надання фінансових послуг відповідно до ст. 5 спеціального Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надається фінансовим установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – підприємцями [7].

Нормативне визначення фінансової установи представлено у ст. 1 вищезазначеного закону, зокрема: «... фінансова установа - юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в уста-

новленому законом порядку» [7]. Не мають статусу фінансової установи незалежні фінансові посередники, що надають послуги з видачі фінансових гарантій в порядку та на умовах, визначених МК України.

Слід зазначити, перелік фінансових установ нормативно визначений, а саме: банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Перелік таких установ, що встановлений у законодавстві деталізується у Класифікаторі інституційних секторів економіки України [8]. Аналіз переліку дає підстави говорити, що чинним законодавством на рівні спеціальних законів та підзаконних актів встановлений правовий статус окремих фінансових установ, визначена їх організаційно-правова форма, порядок створення, державної реєстрації, ліцензування діяльності тощо.

При дослідженні правового статусу фінансових установ як учасників фінансового ринку І.В. Борисов слушно зауважує, що суттєві розбіжності між видами фінансових установ, які створюються тільки в тій організаційно-правовій формі, що встановлена спеціальним законодавством, і які можуть бути як неприємницькими, так і підприємницькими структурами, як юридичними особами публічного, так і приватного права, не дають можливості визнати установу організаційно-правовою (організаційною) формою юридичних осіб – учасників ринку фінансових послуг [9, с. 100].

Оскільки у правовідносинах має бути не менше ніж дві сторони, іншим учасником цивільних відносин з надання фінансових послуг є споживач фінансової послуги.

Порівняльно-правовий аналіз положень національного законодавства про захист прав споживачів послуг, в тому числі і фінансових, дає підстави говорити про вживання терміну «споживач» в широкому (фізичні особи, ФОПи та юридичні особи)

та вузькому сенсах (фізична особа). Така позиція законодавця викликає дискусію в наукових колах, вбачається що віднесення до статусу споживача фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб є невиправданим кроком та повністю суперечить самій ідеї захисту прав «слабшої» сторони. Наділяючи саме фізичну особу споживача спеціальний статусом, у законодавстві закріплений і спеціальний механізм захисту їх прав, тому вважаємо, що доцільно вживати термін «споживач» у вузькому значенні - як це запропоновано у спеціальному Законі України «Про захист прав споживачів».

Нам імпонує думка В.П. Янишена, який при дослідженні особливостей правового статусу споживачів фінансово-кредитних послуг визначає, що фізична особа-споживач, вступаючи у фінансово-кредитні відносини, набуває правового статусу, який в певній мірі відмінний від положення «загального» споживача фінансових послуг. Основні такі «привілеї» закріплені у ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» [10, с. 51]. Вбачається, що у цивільних відносинах з надання фінансових послуг споживачам, споживач має переважні права, а фінансова установа – кореспондуючі обов'язки.

Ринок банківських фінансових послуг надзвичайно динамічно розвивається останнім часом, що, на нашу думку, є результатом тотального провадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя, гострої конкуренції у цьому секторі економіки, зростаючого попиту споживачів на якісні, сучасні, комфортні послуги. Вважаємо, що такі процеси не можуть не вплинути на осучаснення традиційного змісту відносин з надання послуг.

Хоча зміст цивільних відносин з надання послуг, залежно від виду послуги (фінансова послуга, страхування, медична послуга, зберігання тощо) вирізняється між собою, цивілісти виділяють спільні права та обов'язки учасників відносин з надання послуг. Так, основним обов'язком виконавця є особисте й належне надання послуги (послуг) відповідно до домовленостей із замовником. Вимога особистого

надання послуги виконавцем пов'язана з характеристиками його особистої діяльності, на які зважає замовник при виборі виконавця необхідної йому послуги. Однак сторони можуть обумовити в договорі випадки, за яких виконавець має право залучити до надання послуги іншу особу, яка повністю або частково замінить його в процесі надання послуги. Найважливіший обов'язок замовника полягає в тому, що він зобов'язується: у разі відплатності договору - оплатити виконавцеві надану послугу; у разі безоплатності договору - відшкодувати виконавцеві всі фактичні витрати, необхідні для виконання [11, с. 188].

Подальше осучаснення змісту цивільних відносин з надання послуг (на прикладі надання банківських послуг), на нашу погляд, обумовлено низкою технологічних змін в сфері обслуговування та змін в сфері банківського бізнесу.

Сучасна наука фокусується на п'ятьох основних «інноваціях» в банківській сфері. Мобільний банкінг здійснює банківські послуги через мобільні телефони, смартфони та планшети. Цифровий гаманець є послугою, яка зберігає платіжні облікові дані та функціонує за допомогою мобільного девайсу та Інтернету. Агрегатор відноситься до веб-сайту або комп'ютерного програмного забезпечення, який агрегує певний тип інформації з декількох джерел в Інтернеті «Великі дані» – це набір інформації, підходів і технологій для здійснення банківських операцій. Також дана послуга фокусується на оцінці кредитоспроможності. «Банк в коробці» означає забезпечення функціонування системи банківської діяльності для банку [12, с. 157].

Цілком зрозуміло, що подібні технологічні інновації у сфері послуг вимагають не тільки формування нової моделі взаємовідносин між учасниками відносин, але і оновлення змісту відносин сучасними правами, обумовленими перебуванням учасників у новому інформаційно-комунікаційному середовищі.

О.І. Карпенко в своєму дисертаційному дослідженні виокремлює групу цивільних відносин з надання послуг, надання яких опосередковано мережею Інтернет, зокре-

ма: 1) договори реклами на сайтах і в електронних виданнях, розповсюджуваних через Інтернет; 2) договори маркетингових досліджень з використанням засобів збору статистичної інформації про споживчій поведінці в мережі, опитувань і дистанційних електронних дискусій в цільових фокус-групах споживачів; 3) договори інформаційно-статистичних послуг, що надають власнику мережевого інформаційного ресурсу (сайту) дані про порівняльну популярності цього ресурсу, кількості та тривалості відвідувань окремих сторінок; 4) договори надання дистанційних освітніх послуг; 5) договори консультування в тому числі і юридичного і надання інформаційних послуг з використанням як інтерактивних так і більш традиційних форм; 6) договори електронної комерції; 7) Інтернет-банкінг; 8) Інтернет-страхування та інші [13, с. 69].

Цілком зрозуміло, що тотальне поширення цифрових технологій в усі сфери обслуговування в подальшому лише доповнюватиме перелік послуг, що надаються за допомогою нових цифрових технологій, відповідно, оновлюючи правовий статус суб'єктів цих відносин новими правами та обов'язками.

Висновки

Цивільні правовідносини як юридична форма, в рамках якої реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників перебувають у динаміці. Незважаючи на значну кількість досліджень різних науково-теоретичних та прикладних проблем правовідношення у загальноправовій та цивільно-правовій доктрині, питання, із визначенням елементів цивільних правовідносин залишаються і донині дискусійними. Висвітлення питань визначення змісту цивільних відносин, зокрема у сфері послуг характеризуються актуалізується тотальним поширенням інформаційно-комунікаційних технологій. Поява абсолютно нових видів послуг, в зв'язку із цифровізацією усіх сфер суспільного життя дає підстави констатувати, що зміст цивільних відносин у сфері послуг, що надаються із використанням сучасних інформаційно-

комунікаційних технологій має модернізуватись, враховуючи специфічну правової природи глобальної мережі.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2006. 656 с.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: Підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
3. Кочин В.В. Зміст та форма цивільних відносин як умови їх правомірності. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 21-25.
4. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград: Из-во Ленинградского ун-та. 1959. 88 с.
5. Вавилин Е.В. Понятие, структура и содержание правоотношения. *Власть Закона*. 2013. № 1 (13). С. 15-21.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 10.03.2019).
7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. Дата оновлення: 21.06.2018. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення 10.03.2019).
8. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України: Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 р. № 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v03788832-14#Text> (дата звернення: 11.03.2019).
9. Борисов І.В. Фінансові установи як учасники ринку фінансових послуг. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 97-104.
10. Янишен В. П. Особливості правового статусу фізичних осіб-споживачів фінансово-кредитних послуг. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-2(2). С. 50-53.
11. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: підручник / за заг. ред. С. С. Бичкової. 3-тєвид., змін. та допов. Київ: Алерта, 2014. 496 с.

12. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.

13. Карпенко О.І. Інтернет-послуга як об'єкт цивільно-правових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.0.03. Харків, 2015. 207 с.

References:

1. Skakun O.F. (2006), *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of State and Law: a textbook], Consum, Kharkiv, Ukraine.
2. Kel'man M.S., Murashyn O.G. (2005), *Zahal'na teoriya derzhavy ta prava: Pidruchnyk* [General theory of state and law: Textbook], Condor, Kyiv, Ukraine.
3. Kochyn V.V. (2016), "The content and form of civil relations as a condition of their legitimacy", *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo*, vol. 15, pp. 21-25.
4. Tolstoy Y.K. (1959), *K teorii pravootnosheniya* [To the theory of legal relationship], Leningrad University, Leningrad, Russian Federation.
5. Vavilin Ye.V. (2013), "The concept, structure and content of the legal relationship", *Vlast' Zakona*, vol. 1 (13), pp. 15-21.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "The Civil Code of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 10 March 2019).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "On financial services and state regulation of financial services markets"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (Accessed 10 March 2019).
8. State Statistics Service of Ukraine (2014), *Order of the State Statistics Service of Ukraine "On approval of the classification of institutional sectors of the economy of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v03788832-14#Text> (Accessed 11 March 2019).
9. Borysov I.V. (2014), "Financial institutions as participants in the financial services market", *Pravo ta innovatsiyi*, vol. 4(8), pp. 97-104.

10. Yanyshen V.P. (2013), "Features of the legal status of individuals-consumers of financial and credit services", *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 6-2(2), pp. 50-53.

11. Bychkovaya S.S. (2014), *Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. Dohovirni ta nedohovirni zobov'yazannya: pidruchnyk [Civil law of Ukraine. Contractual and non-contractual obligations: textbook]*, Alerta, Kyiv, Ukraine.

12. Het'man A.P., Atamanova Y.E., Milash V.S., Glibka S.V., Yefremova K.V. (2016), *Pravove rehulyuvannya vidnosyn u merezhi Internet: monohrafiya [Legal regulation of relations on the Internet: a monograph]*, Pravo, Kharkiv, Ukraine.

13. Karpenko O.I. (2015), "Internet service as an object of civil law relations", Abstract of Ph.D. dissertation, Jurisprudence, Kharkiv, Ukraine.

Svitlak Iryna - Ph.D. in Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Law Legal Regulations, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics, Ternopil National Economic University, Vinnytsia, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4408-6868
e-mail: svitlakiryna@gmail.com

MODERNISING THE CONTENT OF CIVIL RELATIONS ON SERVICE PROVISION IN MODERN CONDITIONS

The article contains a review of principal doctrinal approaches to the inseparable element of civil relations structure - its content. On an example of dynamically developing lately civil relations on rendering of services the problem of transformation of the content of investigated relations under the influence of information and communication technologies and other influencing factors is elucidated. It is stated that the spread of electronic commerce in the service industry contributes to modernization of the classical content of civil relations, updating it with modern, previously unclaimed rights and obligations of the subjects of relations.

The conclusions emphasise not only the debatability of the issues in question but also the advisability of updating the content of civil relations in the sphere of services with a view to doctrinal correction of the concept of civil relations regulation in the conditions of high technology production in all spheres of social life.

Keywords: legal relations; civil legal relations; structure of civil legal relations; content of civil legal relations; service; subjective civil rights; information-communication technologies; empowered party; obliged party.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

ПОЛЯНСЬКИЙ Антон Александрович - кандидат юридичних наук, здобувач Університету сучасних знань

<https://orcid.org/0000-0003-3005-8206>

УДК: 342.95 (477)

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, обґрунтовано необхідність проведення наукових досліджень, присвячених вивченню зарубіжного досвіду взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами. Відзначено, особливий інтерес для України становить досвід європейських країн у врегулюванні та забезпеченні досліджуваної взаємодії.

Ключові слова: зарубіжний досвід, удосконалення, взаємодія, судово-експертні установи, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

Окремим та важливим напрямком взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами є вивчення відповідного зарубіжного досвіду та визначення можливості його використання в Україні. Про необхідність та доцільності здійснення низки кроків у цьому напрямку свідчать як зовнішньополітичний курс нашої держава, зокрема інтеграція до ЄС, так і численні дослідницькі позиції. Положення ряду нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру, хоча і у досить загальному вигляді, втім однозначно свідчать про те, що Україна, як в цілому, так і в особі її окремих державних органів, установ (в тому числі судово-експертних) є активним учасником міжнародного співробітництва у сфері судочинства, правоохоронної діяльності, юстиції та судово-експертної діяльності. Одним із пріоритетним напрямком такої співп-

раці є обмін досвідом, спільне вирішення проблемних питань у зазначених галузях та визначення перспектив їх подальшого розвитку.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із взаємодією судово-експертних установ з правоохоронними органами у своїх наукових працях вивчали: Р.В. Тополя, Н.І. Клименко, О.М. Ключев, О.А. Купрієвич, К.С. Дмитрієва, І. І. Яценко, О.М. Дуфенюк, О. В. Линник, А. В. Омельчук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відчуваються брак наукових досліджень, присвячених зарубіжному досвіду взаємодії подібних інституцій.

Мета і завдання дослідження

Метою наукового дослідження є обґрунтування необхідності вивчення зарубіжного досвіду взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами. Для досягнення мети слід вирішити такі завдання: розглянути бачення законодавця на вказану проблематику; узагальнити наукові думки вчених, які обґрунтовували необхідність вивчення зарубіжного досвіду у даному напрямку.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті вперше обґрунтовується необхідність вивчення зарубіжного досвіду

взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу

Перш за все слід відзначити чинний Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ, в якому окремий розділ присвячений питанням міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи. Нагадаємо, що згідно даного нормативно-правового акту, означене співробітництво виражається у наступному: у разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою; керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України; Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [1]. Також доцільно відзначити Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС від 03.11.2015 № 1343, в якому зазначається, що Експертна служба МВС з метою організації своєї діяльності: здійснює у межах повноважень контроль за використанням державних коштів, передбачених для реалізації проектів, виконання програм, у тому числі міжнародних; установлювати зв'язки з правоохоронними органами, установами судової експертизи та криміналістики тощо інших держав та їх міжнародними об'єднаннями і організаціями, у тому числі у формі членства в цих

об'єднаннях і організаціях; за участь у міжнародних організаціях сплачувати членські внески, передбачені їх установчими документами, за наявності відповідних контрактів, двосторонніх або багатосторонніх угод тощо, передбачених законодавством; взаємодіє з вітчизняними та іноземними підприємствами, установами і організаціями з метою обміну досвідом роботи з питань, що належать до її компетенції [2]. Згідно Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України» від 16.11.1994 р. N 778 Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: здійснює аналіз міжнародного й вітчизняного досвіду в галузі судової експертизи; бере участь в організації та підготовці «круглих столів», семінарів, науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом [3]. У все ще чинній на сьогодні Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленій Розпорядженням КМУ «від 15.11.2017 р. № 1023-р йдеться про те, що реалізацію Стратегії має здійснюватися послідовно на основі оптимальних рішень, які повинні враховувати позитивний досвід і кращу практику провідних держав. При цьому необхідно забезпечити стійке функціонування, керованість і ефективність роботи органів системи МВС. Передбачає застосування сучасних методів державного управління, а саме: провадження інноваційних рішень та інструментів державної політики; використання успішного міжнародного досвіду і сприяння реалізації пілотних проектів [4]. У Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року в док кола основних проблемних питань у сфері експертної діяльності зокрема належить: поглиблення співпраці з судово-експертними установами інших країн з метою запровадження в Україні світового досвіду, новітніх технологій; недостатня інтеграція фахівців Експертної служби МВС у світову систему співпраці судових експертів з проведення спільних міжнародних досліджень, особливо за резонансними злочинами; впро-

вадження міжнародного досвіду організації управління інфраструктурою Експертної служби МВС [5]. У Стратегії наголошено, що ігнорування зазначених проблем спричинить втрату системного підходу до подальшого розвитку Експертної служби МВС та призведе до невідповідності стану судово-експертного забезпечення зростаючим соціально-економічним, політичним і правовим потребам суспільства й держави. Використанням передового міжнародного, зокрема, європейського досвіду є необхідною умовою забезпечення розвитку Експертної служби МВС з урахуванням демократичних цінностей, соціально-економічного, політичного та правового рівнів розвитку суспільства [5].

Не можна оминати й Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковану із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. Окрім іншого у даній угоді передбачено, що сторони домовились співробітничати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях з метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права, міжнародних норм у сфері прав людини, а також відповідно до гуманітарного права та норм права, що регулюють статус біженців. Зокрема, Сторони реалізують ці домовленості шляхом: а) обміну інформацією щодо терористичних угруповань та організованих груп, які здійснюють їх підтримку, б) обміну досвідом та інформацією про тенденції тероризму та стосовно засобів і способів боротьби з тероризмом, зокрема допомогу у технічній галузі та навчанні, та с) обміну досвідом стосовно запобігання тероризму. Обмін всією інформацією відбувається відповідно до міжнародного та національного права [6]. В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неуперед-

женості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [6]. Також Сторони домовились надалі розвивати судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності і праві на справедливий суд. Сторони домовились розвивати подальше судове співробітництво між Україною та ЄС у цивільних справах на основі відповідних багатосторонніх правових документів, зокрема конвенцій Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу, а також захисту дітей. Стосовно судового співробітництва в кримінальних справах Сторони намагаються посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги та екстрадиції. Це включатиме, у разі необхідності, приєднання до відповідних міжнародних документів ООН та Ради Європи, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, та їх виконання, як зазначається у статті 8 цієї Угоди, а також більш тісне співробітництво з Євроюстом [6].

Не менш переконливо про те, що міжнародна співпраця і активне вивчення провідного зарубіжного досвіду виступають необхідними умовами удосконалення і розвитку судово-експертної та правоохоронної діяльності в Україні, свідчать дослідницькі позиції. Так, Р. В. Тополя, досліджуючи зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів, зазначає, що питання запозичення позитивних положень із законодавства інших країн щодо адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів актуальним було завжди, а тепер, коли постійно вдосконалюються методи підробки номерів транспортних засобів, кузовів, документів на автомобіль, воно постало перед сучасним українським суспільством особливо гостро. Правник акцентує увагу на тому, що не слід просто копіювати законодавство

іноземних країн, зокрема учасниць ЄС, а треба враховувати наш менталітет та особливості національної специфіки українського народу [7, с.183]. За результатами дослідження, Р. В. Тополя дійшов ряду висновків, зокрема він наголошує, що наступних у європейських країнах, як правило, адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів здійснюється таким чином, що відомчі експертні установи ведуть свою діяльність, співпрацюючи з поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ [7, с.188]. Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич зазначають, що договори і домовленості (конвенції) Ради Європи, ратифіковані Україною законодавство України, передбачають міжнародне співробітництво судово-експертних установ. Дослідниці зауважують, що необхідно використати науковий потенціал експертних об'єднань, навчальних інститутів і дослідницьких установ Європи, які займаються прикладними дослідженнями. Їх співробітництво на договірній основі має перспективи для підвищення конкурентоздатності ЄС і покращення розслідування різних злочинів за рахунок проведення наукових досліджень і методичних розробок судових експертиз. Реалізація інтеграції судово-експертної діяльності, перековані Н.І. Клименко, О. А. Купрієвич, матиме наслідком гармонізацію та удосконалення експертного національного законодавства і теоретичних основ експертизи, вироблення єдиних методичних рекомендацій з різних видів експертиз, отримання міжнародного визнання експертних висновків в цілому, удосконалення експертної діяльності, підвищення професійної майстерності працівників судово-експертних [8].

Висновок

З огляду на зазначене, а також враховуючи курс України на інтеграцію до Європейського Союзу, особливий інтерес для нас становить досвід європейських країн у врегулюванні та забезпеченні досліджуваної взаємодії. Перш за все слід відзначити, що кожна окрема країна має свої особливості в організації та функціонуванні судово-експертної діяльності.

Хоча загалом у європейських країнах поширені дві основні організаційні форми судової експертизи: спеціальні (експертні) установи; конкретні фахівці – судові експерти (наприклад, існує практика інституту присяжних експертів, тобто для проведення експертиз залучались фахівці, що прийняли присягу; експерти, які отримали ліцензію на право проведення судової експертизи).

Вище приведені наукові думки без сумніву доводять важливість та необхідність та особливу роль міжнародної співпраці і міжнародного досвіду у сфері судово-експертної та правоохоронної діяльності. Однак, у той же час, більшість дослідників концентрується у своїх працях переважно на питаннях співробітництва українських та зарубіжних судово-експертних установ і правоохоронних органів, та не приділяє особливої уваги питанням взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних організацій у межах окремих іноземних держав.

Література

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII / ВВР, 1994, № 28, ст.232 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
2. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказом МВС від 03.11.2015 № 1343 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>
3. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України» від 16.11.1994 р. N 778 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text>
4. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» від 15.11.2017 р. № 1023-р. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>
5. Наказ МВС «Про затвердження Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року та Плану заходів щодо її реалізації» від 15.03.2017 р. N 229 // [Елек-

тронний ресурс] - Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS717>

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

7. Тополя Р. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів / Підприємництво, господарство і право, № 6, 2019 (280),- с.183-187

8. Клименко Н. І. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ /

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, substantiates the need for research on foreign experience of interaction of forensic institutions with law enforcement agencies. It is noted that the experience of European countries in regulating and ensuring the studied interaction is of special interest for Ukraine.

Key words: foreign experience, improvement, interaction, forensic institutions, law enforcement agencies.

Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 130-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_4_19

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

**ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович - кандидат юридичних наук, доцент,
заступник декана факультету № 5 Харківського національного університету
внутрішніх справ**

**ORCID ID: 0000-0002-9313-861X
УДК 342.98(477)**

Встановлено, що громадський контроль в розрізі його специфічного об'єкта – Національної поліції, необхідно розглядати не тільки через органи поліції, а і осіб, котрі займають посади в цих органах, державних установах (закладах). Проведено класифікацію посад Національної поліції, обравши за критерій поєднання ієрархії посадового становища та виконуваних функцій. Встановлено особливості Національної поліції як об'єкта громадського контролю. Наголошено, що Національна поліція як об'єкт громадського контролю є багатоелементним утворенням, котре складається з двох рівнів: на першому рівні знаходяться органи поліції та державні установи (заклади) системи поліції, за якими здійснюється контроль; другий рівень включає посади (робочі місця у розумінні трудового законодавства) в органах поліції державних установах та закладах системи поліції.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, об'єкт контролю, Національна поліція.

Постановка проблеми

Діяльність правоохоронних органів завжди була соціально-орієнтованою, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням та захистом широкого кола прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Без перебільшення ключовим правоохоронним органом, який має захистити основні права та свободи людини, її життя, здоров'я, особисту та публічну безпеку є Національна по-

ліція (поліція), що безпосередньо впливає з положень ст.ст. 1, 2 Закону України «Про Національну поліцію» [1]. Очевидно, що поліція, будучи найбільшим за чисельністю особового складу правоохоронним органом держави, перебуває у максимально тісному взаємозв'язку з громадськістю. Більше того, реформування органів внутрішніх справ, що обумовило формування нового правоохоронного органу – Національної поліції, яка має забезпечити реалізацію правоохоронних завдань крізь призму сервісної функції, лише підвищує громадський інтерес до її діяльності на предмет дотримання обіцянок політичної еліти щодо створення «реально нового», дієвого, ефективного, відкритого у розумінні прозорості державного правоохоронного інституту.

З огляду на те, що Національна поліція створена на запит суспільства та відповідно її діяльність є невідривною від інтересів останнього, неефективність роботи даного органу, в першу чергу, буде позначатись на інтересах суспільства загалом та окремих громадян зокрема. Тому, цілком закономірним вбачається надання законодавцем останнім відповідних контрольно-наглядових засобів впливу та гарантування можливості їх втілення. У найпростішому розумінні громадська активність спрямована на оцінку якості надання поліцейських послуг (єдине завдання поліції відповідно до положень ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»), що може стати інформативним підґрунтям для корегування діяльності по-

ліції щодо виконання поставлених перед нею завдань.

Стан дослідження проблеми

В межах проведеного дослідження звернено увагу на праці вчених, які вивчали поняття контролю, а також розглядали особливості здійснення громадського контролю за правоохоронними органами держави. Використано наукові праці В.М. Гаращука, О.Н. Євтушенка, В.І. Андріяш, Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрія та інших.

Мета і завдання дослідження

Мета та завдання статті полягають у вивченні Національної поліції як об'єкта громадського контролю.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в межах статті вперше акцентовано увагу на Національній поліції як об'єкта громадського контролю.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що на сьогодні громадський контроль за діяльністю поліції характеризується одноманітністю, з огляду на те, що він здійснюється за типовими напрямками, що в свою чергу свідчить про недостатній теоретико-прикладний підхід до визначення Національної поліції як об'єкта громадського контролю, внаслідок його «штучного» звуження, і, як наслідок, перешкоджання реальному втіленню окремих прав і свобод людини та громадянина. Все зазначене вище, як і власне об'єкт контролю, не може відбуватись поза сферою контрольної діяльності, а тому спершу важливо розкрити зміст таких понять як «контроль» і «об'єкт контролю».

Контроль – це невід'ємний елемент управління, за допомогою якого забезпечується результативність останнього, що безпосередньо впливає на діяльність об'єкта управління. Цікаво відзначити, що ще чотири тисячі років до нашої ери було звернуто увагу на залежність ефективності праці від здійснюваного за нею контролю, ідея про що отримала подальший розвиток в діях

царя Хаммурапі, а згодом у роботах таких видатних вчених як Р. Аркрайт, Н. Макіавеллі, А. Сміт [2, с. 77].

У теорії управління та менеджменту контроль розглядається здебільшого як: «процес, що забезпечує досягнення стратегічних цілей організації. Вид управлінської діяльності із забезпечення процесу, за допомогою якого керівництво організації визначає, наскільки правильні його управлінські рішення, а також напрями здійснення необхідних коректив» [3, с. 117]. Звернемо увагу, що серед окреслених сфер пріоритет надається саме внутрішньому контролю, в той час, коли в широкому значенні під контролем розуміють «процес, який повинен забезпечити відповідність функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети» [4, с. 5]. Такий процес не можливо втілити без конкретного впливу на відповідний об'єкт, який знаходиться в управлінні, шляхом перевірки та моніторингу задля встановлення фактів невиконання чи неналежного виконання правил, приписів і норм. Саме таке широке розуміння лягло в основу визначення контрольної діяльності в юриспруденції, де за допомогою контролю забезпечується дотримання законності [5, с. 7].

В юридичній енциклопедії за загальною редакцією І.С. Чижа наведено таке визначення контролю: «державні чи громадські заходи з нагляду, перевірки, обліку діяльності, поведінки фізичних і юридичних осіб» [6, с. 215]. Найбільш ґрунтовна дефініція контролю за своїм змістом є балансом наукових здобутків теорії права та державного управління: «це сукупність дій, спрямованих на спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на ньому; вжиття заходів щодо запобігання правопорушенням; надання допомоги підконтрольній структурі в поновленні законності і дисципліни; встановлення причин та умов, що сприяють порушенню вимог правових норм; вжиття заходів для притягнення до правової відповідальності винних осіб» [7, с. 208]. Ми не будемо детально зупинятись

на змісті та ознаках досліджуваного поняття, натомість, визначаючи особливості Національної поліції як об'єкта громадського контролю, необхідно встановити складові елементи контролю, зокрема для визначення місця такого об'єкта.

Зазначимо, що деякі наведені вище поняття контролю як самостійного процесу містять його окремі структурні елементи, серед яких: об'єкт, суб'єкт, предмет і засоби. Звичайно, такий перелік елементів контролю не є вичерпним, адже його можна доповнити щонайменше процедурами та заходами на підставі яких він здійснюється. Разом із тим, зважаючи на специфіку чинного дослідження більш детально необхідно зупинитись на таких елементах контролю як об'єкт і близькою йому за змістом категорією – предмет контролю.

Етимологічно слово об'єкт означає «особа, явище чи предмет, на які спрямовується певна діяльність, увага; предмет спеціальної компетенції, зацікавленості, наукового чи іншого дослідження» [8, с. 495], незважаючи на те, що через категорію предмета визначається зміст поняття «об'єкт», перший має власне визначення: «речі, явища, процеси, їхні сторони й відношення, які вже відомі, зафіксовані в тій чи іншій формі знання, але підлягають подальшому дослідженню» [9, с. 360], тобто щодо нього здійснюється певна пізнавальна діяльність [9, с. 527].

Розкриття етимологічного змісту категорій об'єкт і предмет, дає можливість з'ясувати їх співвідношення в контрольній сфері. Так, об'єкт контролю є більш широким за його предмет, адже останній може позначати ряд предметів або явищ, у той час коли об'єкт контролю є уніфікованою широкою категорією. Іншими словами, предмет контролю завжди буде більш конкретизованим у порівнянні з його об'єктом, який являє собою цілісний комплекс сукупності узагальнених предметів.

Звичайно тема громадського контролю являється одною з найактуальніших, що підтверджується низкою наукових надбань у цій сфері, зокрема стосовно об'єкта контрольної діяльності. Так, наприклад, О.Н. Євтушенко під об'єктом громадського контролю розуміє: «діяльність органів державної

влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій тощо» [7, с. 225]. Вважаємо, що в наведеному визначенні найбільш вдало описано саме об'єкт громадського контролю як діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно, в контексті ідентичної діяльності щодо специфічного об'єкта – Національної поліції, її об'єктом слід вважати діяльність органів поліції. При цьому заслуговує на увагу думка В.С. Шевченко з приводу того, що «контролюється в основному особистість. Якщо досягнуті результати не відповідають очікуванню, це часто стає приводом для перевірки не тільки самої праці, а й ставиться під сумнів сама особистість» [10, с. 66]. Як слушно зауважує О.В. Поклад: «у якості об'єкта громадського контролю виступають підрозділи Національної поліції її науково-дослідні установи та установи забезпечення, а також конкретні посадовці поліції, або претенденти на службу в поліцію» [11, с. 144]. Зазначене обумовлює необхідність окреслення структури органів Національної поліції, а також визначення переліку посадових осіб за роботою яких здійснюється такий контроль.

Загальна система та структура поліції визначена ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію». Так, систему Національної поліції складають: «1) центральний орган управління поліцією; 2) територіальні органи поліції» [1]; а структуру: «1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення», інші «науково-дослідні установи та установи забезпечення, заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання» [1]. В той же час, більш широко структура Національної поліції України відображена в відомостях оприлюднених на офіційному веб-сайті, яку складають: центральний орган управління (апарат); міжрегіональні територіальні органи; головні управління поліції в областях України та підпорядковані державні установи [12].

Описане вказує на «змістовність» об'єкту громадського контролю, адже фактично така діяльність може відбуватись по відно-

шенню до будь-кого органу, підрозділу, установи поліції. Наявність чи відсутність щодо останніх громадського контролю пов'язана з певними чинниками та факторами, внаслідок яких соціум вбачає необхідність активувати власну контрольну діяльність. До прикладу такими факторами, умовами або чинниками можуть бути конкретні діяння поліцейських: як от здійснення досудового розслідування чи провадження в справах про адміністративні правопорушення, подання у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відомостей, які можуть свідчити про «корупційну» діяльність працівника, порушення правил етичної поведінки [13]. В той же час необхідно розуміти, що такі дії ініціюються не органом (юридичною особою), а фізичною особою – її працівником. Тому, визначаючи особливості Національної поліції як об'єкта громадського контролю надалі необхідно встановити перелік посад у органах поліції. Пропонуємо зробити це на підставі аналізу підзаконного нормативно-правового акту, який встановлює розміри грошового забезпечення поліцейських, оскільки останні безпосередньо залежать від конкретних посад [14]. Необхідно відзначити, що схеми посадових окладів поліцейських надано у додатках 3-10 до постанови Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988, вміщують у тому числі перелік посад державних установ (науководослідних, забезпечення), зокрема закладів професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання.

В результаті проведеного аналізу можемо констатувати, що громадський контроль в розрізі його специфічного об'єкта – Національної поліції, необхідно розглядати не тільки через органи поліції, а і осіб, котрі займають посади в цих органах, державних установах (закладах).

Слід зазначити, що зазвичай громадський контроль найчастіше буде здійснюватися не за всіма працівниками, що обіймають посади в органах, державних установах (закладах) Національної поліції. В даному випадку необхідно вести мову про диференційований об'єкт контролю, що з одного боку складається з органів, державних уста-

нов (закладів) Національної поліції України, а з іншого - з осіб, що займають конкретні посади у названих юридичних особах публічного права.

Перелік посад Національної поліції є достатньо широким, тому пропонуємо в межах даної статті провести їх класифікацію, обравши за критерій поєднання ієрархії посадового становища та виконуваних функцій:

1) начальницький склад: Голова Національної поліції; начальник сектору, управління поліції, відділу поліції, чергової частини, міського, районного, міжрайонного відділу, відділу поліції охорони об'єктів стратегічного значення, центру, департаменту, Головного управління, Робочого апарату Укрбюро Інтерполу, відділення відділу поліції, складу озброєння, сектору (відділення), приймальника, відділу, штабу полку та батальйону, циклу, центру технічної охорони, тиру, територіального підрозділу, (відокремленого) управління та відділу, стрільбища, спортивної команди складу непорушного запасу, сектору полігона, міського, районного, міжрайонного відділу та відділення, ізолятора, відділу поліції охорони об'єктів стратегічного значення, сектору у складі міського, районного, міжрайонного відділу; командир батальйону, взводу, катера, полку, роти тощо та їх заступники;

2) основний склад поліції: дізнавач; дільничний офіцер поліції; старший інспектор; інспектор; молодший інспектор; оперуповноважені (усі категорії); поліцейський офіцер громади; психолог; слідчий (усі категорії); спеціаліст-криміналіст; оператор служби «102»; старшина; курсант та інші;

3) допоміжний персонал: помічники першого заступника Голови Національної поліції, начальника (Головного управління, Робочого апарату Укрбюро Інтерполу, департаменту, управління, штаба батальйону та полку), оперуповноваженого, слідчого, чергового, начальника пункту, чергового коменданта та інші; референти; агенти; юрисконсульти; контролери контрольно-пропускного пункту; оператори стрільбища;

4) культурно-виховний персонал: старші викладачі, викладачі, викладачі-методисти, вихователі, музиканти;

5) технічний персонал: техніки, збройові майстри, інженери, інструктори.

Необхідно відзначити, що запропонований нами підхід до класифікації осіб, які займають відповідні посади в юридичних особах публічного права системи поліції не можна визнати універсальним (таким, що забезпечує безумовний поділ), разом з тим, на нашу думку, саме такий підхід надає можливість узагальнити розуміння структури перших. Як наслідок, здійснена класифікація дозволяє говорити про те, що Національна поліція як об'єкт громадського контролю є багатоелементним утворенням, котре складається з двох рівнів: на першому рівні знаходяться органи поліції та державні установи (заклади) системи поліції, за якими здійснюється контроль (центральний орган управління (апарат); територіальні органи (зокрема міжрегіональні територіальні органи) у тому числі відокремлені територіальні підрозділи органів Національної поліції; державні установи (науково-дослідні, забезпечення) та заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання, які утворюються у системі поліції); другий рівень включає посади (робочі місця у розумінні трудового законодавства) в органах поліції державних установах та закладах системи поліції: начальницький склад; основний склад поліції; допоміжний персонал; культурно-виховний персонал; технічний персонал.

Висновки

Такий різносторонній підхід до розуміння Національної поліції як об'єкта громадського контролю дає можливість встановити його особливості, які полягають у тому, що такий об'єкт:

1) уособлює специфічний державний правоохоронний інститут, який у результаті реформування, має забезпечити виконання правоохоронних завдань крізь призму служіння суспільству;

2) є системою структурований юридичних осіб публічного права: органів Національної поліції (центральний орган управління поліцію та територіальні органи поліції); державні установи (науково-дослідні, забезпечення) та заклади професійної (про-

фесійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання, які утворюються у системі поліції;

3) характеризується дуалізмом, що проявляється у його дворівневій структурі, а саме: перший – органи та підрозділи поліції, утворені за територіальним принципом, державні установи (заклади), які утворюються у системі поліції; другий – посадові (службові) особи та працівники, які обіймають конкретні посади (первинні структурні одиниці – робочі місця) з встановленими відповідно до законодавства обов'язками у юридичних особах публічного права (начальницький склад, основний склад поліції, допоміжний склад; культурно-виховний і технічний персонал);

4) є цілісним, що уособлює гармонійне поєднання взаємозалежності у діяльності юридичних осіб публічного права у системі поліції та посадових (службових) осіб як їх представників;

5) характеризується значною кількістю структурних елементів – органи національної поліції, їх структурні підрозділи, зокрема відокремлені територіальні підрозділи, структурні підрозділи відокремлених територіальних підрозділів, державні установи, заклади освіти тощо. Так, залежно від підготовленості суб'єкта громадського контролю, останній може реалізувати ті чи інші форми громадського контролю за конкретними посадовими особами органів поліції, не вдаючись у питання з'ясування їх місця у структурі органу поліції (юридичній особі публічного права). Наприклад, громадянин, який мешкає у районному центрі не важливо з яких підстав не належно забезпечується захист його прав та інтересів у кримінальному провадженні, яке здійснюється посадовою особою на рівні відокремленого територіального підрозділу поліції, який територіально знаходиться у іншій місцевості, у той час як за місцем реєстрації громадянина функціонує відділення поліції, яке таких повноважень не здійснює. Як уявляється, в першу чергу громадянин може ініціювати або сам вдатися до реалізації заходів громадського контролю саме по відношенню до керівництва відділення поліції за місцем його реєстрації. Як наслідок, громадський

контроль може бути реалізовано за підрозділами поліції на рівні: структурного підрозділу відокремленого територіального підрозділу поліції (відділення поліції у районному центрі); відокремленого територіального підрозділу поліції (управління (відділу) поліції, розташованого у іншій адміністративно-територіальній одиниці); органу поліції (ГУНП в області).

Визначені особливості свідчать про складну багатогранну юридичну природу громадського контролю за діяльністю Національної поліції, що має свої власні специфічні принципи, правові засади, суб'єктів здійснення, предмет, види, форми, гарантії реалізації тощо.

Література

1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

2. Мармаза О.І. Менеджмент освітньої організації. Х.: ТОВ «Щедра садиба». 2017. 126 с.

3. Основи менеджменту: навчальний посібник. / О.Г. Стахів, О.І. Явнюк, В.В. Волощук; за заг. ред. М.Г. Бойко. Івано-Франківськ: «ЛілеяНВ». 2015. 336 с.

4. Гуцаленко Л.В., Дерій В.А., Коцупатрий М.М. Державний фінансовий контроль: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 424 с.

5. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні: навчальний посібник. Х.: Національна юридична академія України. 1999. 55 с.

6. Чиж І.С. Популярна юридична енциклопедія. К.: Юрінком Інтер. 2003. 527 с.

7. Євтушенко О.Н., Андріяш В.І. Державне управління (Основи теорії державного управління): навчальний посібник: у 3-х частинах. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Ч. 1. Основи теорії державного управління. 2013. 268 с.

8. Словник української мови: в 11 т. / за заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка. 1970-1980. Т. 5: Н-О. 1974. 840 с.

9. Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М. 1999. 576 с.

SUMMARY

It has been established that public control in terms of its specific object – the National Police, should be considered not only through the police, but also persons who hold positions in these agencies, government agencies (institutions). The author has accomplished the classification of positions of the National Police, choosing the combination of the hierarchy of positions and performed functions as a criterion. The peculiarities of the National Police as an object of public control have been established. It has been emphasized that the National Police as an object of public control is a multi-element entity, which consists of two levels: the police and state organizations (institutions) of the police system, which are controlled, are on the first level; the second level includes positions (jobs in the sense of labor legislation) in the police, state organizations and institutions of the police system.

Key words: control, public control, object of control, National Police.

9. Словник української мови: в 11 т. / за заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка. 1970-1980. Т. 7: Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.

10. Шевченко В.С. Конспект лекцій з дисципліни «Менеджмент та адміністрування (Менеджмент)». Харків: ХНУМГім. О.М. Бекетова, 2016. 104 с.

11. Поклад О.В. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Право суспільство*. № 2. 2016. С.139-145.

12. Структура Національної поліції / Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 14.03.2017).

13. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 55.

14. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988. *Офіційний вісник України*. 2015. № 96. Ст. 3281.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

СТАРОСТА Віталій Іванович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0003-0615-5978>

УДК 342.9

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття правового регулювання юридичного забезпечення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Виокремлено систему нормативно правових актів, норми яких регулюють суспільні відносини у цій сфері. Доведено, що ключове місце в системі відповідних правових засад належить норм адміністративного права.

Ключові слова: правові засади, адміністративне право, юридичне забезпечення, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективного функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання взагалі, та їх юридичне забезпечення, зокрема, є фактично неможливим без побудови правових засад здійснення відповідної діяльності. Правові засади, зазвичай, тлумачать у декількох контекстах. Так, з одного боку правові засади – це система принципів, цінностей та норми, що лежать в основі правової системи або конкретної галузі права. З іншого, – правові засади слід тлумачити як систему нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на правове регулювання суспільних відносин у певній сфері суспільного життя. На нашу думку, в контексті представленої проблематики найбільш доцільно говорити саме про другий аспект вказаної наукової категорії.

Стан дослідження

Діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Ю.В. Гаруст, В.Л. Грохольський, Г.П. Клімова, С.М. Кушнір, І.І. Литвин, О.Г. Пермякова, О.В. Поступна, А.В. Шевчук та багато інших. Втім, справедливим буде зауважити, що в науковій літературі фактично відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці правових засад юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовим засадам юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та встановити місце серед них адміністративно-правових норм. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: окреслити коло нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на регулювання забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання; надати характеристику відповідних нормативних джерел.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається, що представлене наукове дослідження є першою спробою здійснити комплексний аналіз правових засад юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними

ми умовами навчання та визначити місце в них норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що правове регулювання юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання представляє собою здійснюваний за допомогою норм права вплив на суспільні відносини, які виникають в межах діяльності відповідних структурних підрозділів ЗВО, з метою їх регулювання, упорядкування та забезпечення дотримання принципів верховенства права та законності. З огляду на запропоноване вище визначення, ключовим елементом правового регулювання є норма права. У свою чергу остання – це формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації. Ознаки загального характеру норми права полягають у тому, що вона: а) регулює групу кількісно невизначених суспільних відносин; б) адресована колу неперсоніфікованих суб'єктів; в) діє у часі безперервно; г) не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю її застосувань; д) її чинність припиняється, скасовується за спеціальною процедурою [1, с. 189].

Сукупність норм права, які спрямовані на регулювання певної групи суспільних відносин, відносять своє відображення у нормативно-правових актах. В юридичній енциклопедичній літературі, нормативно-правовий акт представляє собою основне джерело права в державі соціально-демократичної орієнтації. Поширеність нормативно-правових актів пояснюється перевагами використання такого способу вираження юридичних норм, заснованих на загальнолюдських принципах права. Серед цих переваг науковці відзначають можливість: чіткого, ясного та однозначного формулювання змісту юридичних прав та обов'язків; швидкого донесення адресатам юридичної норми про її зміст; створення сприятливих умов для правильного та адекватного розуміння адресатами змісту норм права; оперативного

змінування або скасування юридичної норми; упорядкування, узгодження та систематизації численних юридичних норм [1, с. 171]. Отже, виходячи із зазначеного вище, цілком логічним буде розглядати правові засади юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання шляхом здійснення аналізу нормативно-правових актів з урахуванням їх юридичної сили. Керуючись відповідною логікою, відповідні нормативно-правові акти найбільш доцільно почати з Основного Закону нашої держави – Конституції України.

Конституція України є єдиним нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили, вона є Основним Законом суспільства і держави, що регулює найважливіші суспільні відносини, та який містить норми прямої дії, та відповідно до якого приймаються всі інші нормативно-правові акти. Так, відповідно до статті 53 Конституції, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [2]. А відтак, Основним Законом визначається: по-перше, основи державної політики у сфері освіти, в тому числі вищої; по-друге, окреслюються основні засади діяльності закладів вищої освіти.

Далі, в контексті представленої проблематики, слід вказати звичайні закони. Звичайні закони — це такі, що становлять поточне законодавство. Приймаються у звичайному порядку — простою більшістю голосів. Серед звичайних законів останнім часом виділяють базові, системоутворюючі, регуляторні [3, с.26]. В контексті представленої проблематики, перш за все, слід віднести Закон України «Про вищу освіту», який встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки

конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [4]. Вказаним нормативно-правовим актом визначається: поняття ЗВО зі специфічними умовами навчання; структура закладів вищої освіти; порядок надання вищої освіти в Україні. Окрім того, вказаним вище Законом закріплюються права Державних органів, до сфери управління яких належать вищі військові навчальні заклади, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Наступним законодавчим актом, який слід вказати, – Закон України «Про Національну поліцію», який «визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України» [5]. Стаття 73 вказаного нормативно-правового акту визначає порядок підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Досить велику групу нормативно-правових актів, норми яких спрямовано на регулювання діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та їх юридичного забезпечення, складають підзаконні нормативно-правові акти. Відомчі підзаконні нормативно-правові акти, цілком слушно зазначає С.С. Лукаш, – це такі акти, які видаються органами спеціальної компетенції (міністерствами, комітетами, відомствами) і поширюються в основному на структурні підрозділи й осіб, котрі входять в це відомство. У певних аспектах свого регулюючого впливу вони стосуються також і осіб, які мають справу з даними міністерствами, комітетами, відомствами щодо реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Але ж знов таки дані акти стосуються тих аспектів життєдіяльності громадян, які прямо пов'язані з функціонуванням структурних підрозділів міністерств [6, с.193]. З огляду на це, зазначає вказаний вище науковець, законічним є висновок про те, що дані акти мають внутрішню дію: поширюються, в основному, на органи, структури, підрозділи та осіб в межах певного відомства, комітету чи

міністерства. Велика кількість різномірних відомчих актів видається виконавчо-розпорядчими органами – органами державного управління. Відомчі акти органів державного управління іноді самі створюють певну систему, розрізняються за своєю юридичною силою. Найбільшою юридичною силою з-поміж відомчих актів органів державного управління володіють акти центральних органів галузевого і функціонального управління. Провідну роль серед цих актів щодо функціонування органів, структур та підрозділів внутрішніх справ займають накази, рішення і розпорядження Міністерства внутрішніх справ України [6, с.193].

Таким чином, підзаконними є нормативно-правові акти, які видаються спеціально уповноваженими суб'єктами у відповідності до законів та інших нормативних документів вищої юридичної сили та мають на меті уточнити та/або розкрити зміст положень останніх. Варто зауважити, що перелік підзаконних нормативно-правових актів, норми яких безпосередньо спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері, є досить широким. До ключових із них, на нашу думку, найбільш доцільно віднести:

- Постанова КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності». Вказаним нормативним документом встановлюються: організаційні вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності; спеціальні вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності; технологічні вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності для освітніх програм на відповідному рівні вищої освіти; перелік документів, які подає здобувач ліцензії (ліцензіат) для започаткування (розширення) провадження освітньої діяльності на відповідному рівні вищої освіти або за освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти; тощо [7]. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що відповідним підзаконним нормативно-правовим актом фактично встановлюються, та частково розкривається зміст напрямів діяльності відділів юридично-

го забезпечення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

- Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», яким визначаються загальні засади діяльності МВС України, в тому числі окреслюється його правовий статус як суб'єктів «здійснення нагляду, контролю, координації роботи закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання» [8].

- Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630, відповідно до якого «МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності» [9].

- «Порядок добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України» затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 15.04.2016 № 315 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України 08.05.2018 № 383);

- «Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800. Вказаний нормативно-правовий акт «визначає процедуру, види, форми, обсяг (тривалість), періодичність, умови підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти і установ усіх форм власності та сфер управління, включаючи механізм оплати, умови і проце-

дуру визнання результатів підвищення кваліфікації» [10].

- «Положення про вищі навчальні заклади МВС», затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України 14.02.2008 № 62. У відповідності до вказаного нормативно-правового акту Головними завданнями ЗВО є: «освітня діяльність з підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та спеціалізації фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів згідно зі стандартами вищої освіти; виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою; наукова, науково-педагогічна, науково-практична, науково-технічна і культурно-виховна діяльність; підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів для МВС та їх атестація; спеціальна курсова підготовка; довузівська профорієнтаційна підготовка учнів шкіл, ліцеїв, гімназій та інших загальноосвітніх навчальних закладів, а також інших осіб, які мають право вступу до ЗВО [11].

Варто зауважити, що всі окреслені вище законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, переважно, визначають загальні засади діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання: мету, завдання та напрямки їх роботи тощо. Окрім того, важливим також є те, що окреслені вище нормативні джерела регулюють питання структури ЗВО, в якій важливе місце відводиться відділам, які відповідають за юридичне забезпечення відповідних суб'єктів.

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що важливе місце в системі правових засад юридичного забезпечення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання є внутрішні уставні документи. Так, до прикладу, можна навести низку відповідних документів Харківського національного університету внутрішніх справ. Так, серед таких нормативних документів можемо виділити:

- Статут Харківського національного університету внутрішніх справ, затверджений наказом МВС України від 15.05.2012 № 429 (Погоджено Конференцією трудового колективу Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 27.06.2019 року)). Відповідно до останнього «структурні підрозділи Університету після

погодження з МВС утворюються рішенням вченої ради Університету відповідно до законодавства України та головних завдань діяльності Університету і функціонують відповідно до окремих Положень, що затверджуються розпорядчими актами Університету. Структурними підрозділами Університету є: навчально-наукові інститути, факультети, філії, кафедри, центри, відділи, відділення, пункти, бібліотеки тощо [12].

- Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників Харківського національного університету внутрішніх справ / Затверджені конференцією трудового колективу Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 1 від 31 серпня 2012 року) [13]. Правила визначають внутрішній трудовий розпорядок працівників Харківського національного університету внутрішніх справ (далі -Університету), режим їх роботи, засади регулювання трудових відносин, умови заохочення працівників за сумлінну працю, відповідальність за порушення трудової дисципліни та запроваджуються з метою вдосконалення організації праці, зміцнення трудової і виконавської дисципліни, забезпечення раціонального використання робочого часу, високої ефективності та якості роботи працівників [13].

І останнім, ключовим нормативним документом, є «Положення про відділ юридичного забезпечення», яке приймається в межах відповідного закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Висновок

Таким чином, підбиваючи підсумок представленої дослідження варто відзначити, що система правових засад юридичного забезпечення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання представлена великою кількістю нормативних джерел, серед яких ключове місце належить нормам адміністративного права. Зазначене пояснюється тим, що саме за допомогою норм цієї галузі права: по-перше, визначається загальний правовий статус закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також їх структура, в якій чільне місце відводиться відділам юридичного забезпечення; по-друге, закріплюється статус суб'єктів

юридичного забезпечення ЗВО; по-третє, окреслюються напрями, завдання та функції відділів юридичного забезпечення, а відтак і загальна мета їх роботи.

Література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: "Укр. енцикл." т. 4: Н – П. 2002. 720 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text>
3. Ковальський В. С, Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. К.: Юрінком Інтер, 2005. 192 с
4. Про вищу освіту / Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/conv#Text>
5. Про Національну поліцію / Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>
6. Лукаш С. С. Теоретичні основи нормативно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] / С.С. Лукаш // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2001. Вип. 16. С. 227-232
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності / Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п/conv#Text>
8. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України / Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п/conv#Text>
9. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України / Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п/conv#Text>
10. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників /Постановка Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. №800 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-п/conv#Text>
11. Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС / Наказ МВС від 14.02.2008 № 62 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08/conv#Text>

АНОТАЦІЯ

Акцентовано увагу на тому, що правові засади, зазвичай, тлумачать у декількох контекстах. Так, з одного боку правові засади – це система принципів, цінності та норми, що лежать в основі правової системи або конкретної галузі права. З іншої сторони правові засади слід тлумачити як систему нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на правове регулювання суспільних відносин у певній сфері суспільного життя. Відмічено, що в контексті представленої у статті проблематики найбільш доцільно говорити саме про другий аспект вказаної наукової категорії.

З'ясовано, що правове регулювання юридичного забезпечення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання представляє собою здійснюваний за допомогою норм права вплив на суспільні відносини, які виникають в межах діяльності відповідних структурних підрозділів ЗВО, з метою їх регулювання, упорядкування та забезпечення дотримання принципів верховенства права та законності.

Доведено, що система правових засад юридичного забезпечення закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання представлена великою кількістю нормативних джерел, серед яких ключове місце належить нормам адміністративної галузі права. Зазначене пояснюється тим, що саме за допомогою норм відповідної галузі права: по-перше, визначається загальний правовий статус закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також їх структура, в якій чільне місце відводиться відділам юридичного забезпечення; по-друге, закріплюється статус суб'єктів юридичного забезпечення ЗВО; по-третє, окреслюються напрями, завдання та функції відділів юридичного забезпечення, а відтак і загальна мета їх роботи.

Ключові слова: правові засади, адміністративне право, юридичне забезпечення, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

SUMMARY

Attention is focused on the fact that legal principles are usually interpreted in several contexts. So, on the one hand, legal principles are a system of principles, values and norms underlying the legal system or a specific field of law. On the other hand, legal principles should be interpreted as a system of normative legal acts, the norms of which are aimed at the legal regulation of social relations in a certain sphere of social life. It is noted that in the context of the problems presented in the article, it is most appropriate to talk about the second aspect of the specified scientific category.

It has been found that the legal regulation of the legal support of the activities of higher education institutions with specific conditions of study represents the influence of the law on social relations that arise within the activities of the relevant structural subdivisions of higher education institutions, with the aim of their regulation, ordering and ensuring compliance with the principles of supremacy rights and legalities.

It is proved that the system of legal foundations of legal support of institutions of higher education with specific conditions of study is represented by a large number of normative sources, among which the key place belongs to the norms of the administrative branch of law. This is explained by the fact that it is with the help of the norms of the relevant field of law: first, the general legal status of higher education institutions with specific study conditions is determined, as well as their structure, in which a prominent place is given to legal support departments; secondly, the status of subjects of legal support of higher educational institutions is established; thirdly, directions, tasks and functions of legal support departments are outlined, and hence the general purpose of their work.

Key words: legal principles, administrative law, legal support, institutions of higher education, specific conditions of study.

12. Статут Харківського національного університету внутрішніх справ, затверджений наказом МВС України від 15.05. 2012 № 429 (Погоджено Конференцією трудового колективу Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 27.06.2019 року)) / URL: <https://sumy.univd.edu.ua/files/articles/42/statut.pdf>

13. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників Харківського національного університету внутрішніх справ / Затверджені конференцією трудового колективу Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 1 від 31 серпня 2012 року) URL: <https://sumy.univd.edu.ua/files/articles/42/rosporyadok.pdf>

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 3, 2019

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Підписано до друку 23.08.2019 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 25,1
Тираж 1200. Зам. № 841

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76